EY
DLG
ALS

E
DL
ALS

COLLECTIO LIBRORVM
IVRIS ANTEIVSTINIANI
TOMVS PRIMVS

GAI
INSTITVTIONES

AD CODICIS VERONENSIS
APOGRAPHVM STVDEMVNDIANVM
NOVIS CVRIS AVCTVM
IN VSVM SCHOLARVM

EDIDERVNT

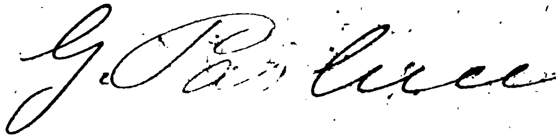
PAVLVS KRVEGER ET GVILELMVS STVDEMVND

EDITIO QVARTA.

INSVNT SVPPLEMENTA AD CODICIS VERONENSIS APOGRAPHVM
A STVDEMVNDO COMPOSITA

ACCEDVNT FRAGMENTA INTERPRETATIONIS GAI INSTITVTIONVM
AVGVSTODVNENSIA AD RECENSIONEM AEMILII CHATELAIN
EDITA A PAVLO KRVEGERO.

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCC.

COLLECTIO LIBRORVM
IVRIS ANTEIVSTINIANI

IN VSVM SCHOLARVM

EDIDERVNT

PAVLVS KRVEGER THEODORVS MOMMSEN
GVILELMVS STVDEMVND

TOMVS I.

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCXCIX.

Gaius.

GAI

INSTITVTIONES

AD
CODICIS VERONENSIS
APOGRAPHVM STVDEMVNDIANVM
NOVIS CVRIS AVCTVM

IN VSVM SCHOLARVM

EDIDERVNT

PAVLVS KRVEGER ET GVILELMVS STVDEMVND

EDITIO QVARTA

INSVNT SVPPLEMENTA AD CODICIS VERONENSIS APOGRAPHVM
A STVDEMVNDO COMPOSITA

ACCEDVNT FRAGMENTA INTERPRETATIONIS GAI INSTITVTIONVM
AVGVSTODVNENSIA AD RECENSIONEM AEMILII CHATELAIN
EDITA A PAVLO KRVEGERO.

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCXCIX.

PRAEFATIO GVILELMI STVDEMVND.

Crisis in Gai Institutionibus exercenda pendet praecipue et a codice Veronensi (nobis *C*) saeculo p. Chr. n. quinto uel sexto scripto et ab excerptis, quae in Iustiniani Digestis et Institutionibus leguntur; accedunt minora fragmenta Gaiana partim in aliis iuris collectionibus partim apud grammaticos seruata, quae enumerauit Adolfus Fridericus Rudorff in commentationibus regiae academiae scientiarum Berolinensis a. MDCCCLXV pag. 323 seqq.

Codicis Veronensis rescripti (in bibliotheca capitulari olim numero XV nunc 13 signati) reliquias, quotquot legere ei contigit, primus descripsit Iohannes Fridericus Ludouicus Goeschen opitulantibus Immanuele Bekker et Mauricio Augusto de Bethmann-Hollweg. Hoc apographo, quod postea passim emendauit Fridericus Bluhme, omnes quae ante annum 1874 publici iuris factae sunt editiones Gai nituntur. Cum propter imperfectam codicis *C* lectionem permulta emendatione egerent et multi uiri docti huic operam darent, nemo Goescheno aut concludere subtilius aut probare acrius coniecturas potuit; proxime ad hunc accedit uir de Gaio post Goeschenum optime meritus Philippus Eduardus Huschke.

Nouum codicis *C* apographum ipse annis 1866. 1867. 1868 Veronae confeci et iussu academiae regiae scientiarum Berolinensis ita ornatum edidi anno 1874, ut ueritati proximam imaginem redderet[1]). In prooemio huic apographo, quod *C*ª nota significabimus, praemisso de fatis et condicione codicis *C* tam copiose egi, ut hic paucis ea absoluere liceat, quae ad librum Veronensem pertinent. Ipse pleraque ex eis, quae ante me Goeschen et Bluhme

1) »Gaii Institutionum commentarii quattuor. Codicis Veronensis denuo collati apographum confecit et iussu academiae regiae scientiarum Berolinensis edidit Guilelmus Studemund. Prostat Lipsiae apud Salomonem Hirzel a. 1874.«

legerant, confirmare, multa corrigere, non pauca primus legere potui. Attamen propter miseram multarum membranarum condicionem multis locis etiam nunc adeo hiat oratio Gaiana, ut nisi qui iuris sit consultissimus, edendi Gai officium solus suscipere non debeat. Itaque cum ego soleam artem criticam consaeptis philologiae finibus terminare et iurisconsultorum disciplinam non ut meam possideam sed ut alienam libauerim, Paulum Krueger, qui, si ab incomparabili Theodori Mommsen sollertia recesseris, in fontibus iuris Romani edendis hodie facile principem locum tenet, precibus adii, ut eam praecipue editoris prouinciam, quam ad administrandam accuratiore iuris cognitione opus esset, susciperet. Inde igitur ab anno 1869 subsiciuis feriarum horis Krueger et ego Gaium una tractauimus et editionem primam absoluimus sub finem anni 1873. Quam quominus statim publici iuris faceremus, non Kruegeri culpa fuit, sed officiorum, quae ego hic sustineo, mole effectum est; quae ut inde demum ab aestate anni 1876 typis describeretur et anno 1877 absolueretur editio prima permisit. Nec Theodori Mommsen fidelissimi et summe reuerendi amici mihi defuit opera: is enim annis 1876 et 1877 benigne et omnia ea quae nouanda esse in contextu Gaiano censeret, nobiscum communicare uoluit et si qua grauiora inscitiae meae elapsa essent indicauit et multifariam consiliis adiuuit. Mommseni adnotationum plerasque cum nostris contexui adscripto ubique Mommseni nomine[2]).

Post absolutam anno 1877 Gai editionem primam cum mihi uere anni 1878 et aestate anni 1883 liceret Veronae commorari, Carolus comes Giuliari, bibliothecae capitularis praefectus mihi amicissimus, liberalissime, ut solet uir egregius, permisit, ut locos nonnullos difficiliores denuo cum codice rescripto conferrem. Per paucos ex paucis, quos anno 1878 Veronae degere mihi contigit, diebus laboris socium sese obtulit Paulus Krueger, per reliquos eosque plures solus officium conferendi sustinui. Ex remediis chemicis, quibus ipse olim annis 1867 et 1868 usus eram, paucis locis codicem leuiter fatigauerat kalium sulphocyanatum mixtum paucis guttis acidi muriatici; nec tamen commissae iniuriae urit

---

2) »Gai Institutiones. Ad codicis Veronensis apographum Studemundianum in usum scholarum ediderunt Paulus Krueger et Guilelmus Studemund. Inest epistula critica Theodori Mommsen. Berolini apud Weidmannos. 1877.« In hac epistula critica Mommsen eas obseruationes composuerat, quae in ipso apparatu critico editionis a nobis a. 1877 curatae commemoratae non erant. In editione altera, quam annis 1883 et 1884 parauimus, fere omnes adnotationes Mommsenianas, nisi quae iterata codicis *C* lectione irritae factae erant, in ipsum apparatum criticum recepimus.

me angitue conscientia: sane nusquam grauiores labes contraxit codex in eis locis, quos hoc remedio olim temptaueram; huius enim ope tamquam uelo detracto nudatur antiqua scriptura, eademque intra exiguum tempus denuo operitur et in ueteres tenebras demergitur. Contra non pauci ex eis locis, ad quos legendos olim lentiore ui kalii sulphurati usus eram[3]), anno 1878 et anno 1883 facilius ac plenius legi potuerunt quam anno 1868. Itaque acriter intenta oculorum acie nonnullorum locorum desperatorum lectionem nuperrime perficere potui, in aliis id certe discernere potui, utrum id quod aut a nobis aut ab aliis uiris doctis[4]) diuinando coniectum esset, in codice extare potuerit necne. Atque utinam saepius coniecturae tot laboribus excogitatae codice confirmatae essent! At quamquam ego et Krueger aliquanto cautius plerisque eorum, qui ante nos ad Gaium emendandum accesserant, in locis lacunosis crisin factitauimus, paucis locis ipsum Gaianorum uerborum contextum coniciendo recuperauimus. Artem igitur nesciendi multo etiam fortius, quam a nobis adeo factum est, in futurum exercendam esse mihi constat. Cui admonitioni nefas sit si quis parere nolit. Discant igitur homines docti ex eis correctionibus additamentisque, quae inde a pagina XVII huius editionis a me composita sunt, quam fallax sit ingeniosissimi cuiusque opinatio diuinatrix. Ceterum haec quoque iterata codicis Veronensis lectio mihi statio est, non portus; quam emendare uelim, si mihi fatum largiatur, ut in Italiam reuertar; nam libros rescriptos perscrutantibus difficile est ab incepto labore se abducere, siquidem spes spem excitat, quotiens codex in manus resumitur.

---

3) Conf. C^a prooem. pag. XVII.

4) Interim Gai Institutionum libros cum alii ediderunt tum Huschke (Lipsiae a. 1878), cuius uenerabilem senectutem felix illa, quae iuuenem ornauerat, ingenii ubertas comitatur, et Polenaar (»Syntagma Institutionum nouum. Gai Institutiones iuris ciuilis Rom. secundum Guilelmi Studemund cod. Ver. collationem edid. emend. notisque illustrauit, appositis Iustiniani Institutionibus, iis quidem ex recensione Pauli Krueger fere repetitis, etc. B. I. Polenaar, litt. hum. et iur. utr. dr. Lugduni Batauorum apud E. I. Brill. 1876—1879«). Cuius uiri doctissimi ut acumen ingenii agnoscimus, ita audaciam et celeritatem in emendando opere Gaiano non aemulamur. Nam quo diutius in Gaio restituendo operam collocaueris, eo certius intelleges, quam difficulter in locis desperatis pestifera medicamenta a salutaribus secernantur, et quo longiore usu exercitationeque adquisita et roborata fuerit in hoc officio facultas, eo cautius a lectione tradita recedas. Ego his undeuiginti annis, quibus Gaium tractaui, si nihil aliud sane hoc didici, multo saepe difficilius esse ab incertis coniecturis abstinere quam praecipitem in coniectandi periculum ferri. Nec dubito quin et ipse Polenaar mox artem nesciendi in crisi Gaiana saepius commendaturus sit, postquam primus animi coniectantis ardor consederit. Ceterum uidendum quo sua quemque natura maxime ferre uideatur.

In constituendo contextu praeter apographum meum adhibuimus subsidia, quae in huius praefationis initio indicauimus; in his principem locum ad libri *C* lectionem imperfectam supplendam uel deprauatam corrigendam tenent eae particulae Institutionum Gaianarum, quae in Iustiniani Digestis Institutionibusue leguntur. Quodsi quae discrepantiae lectionis in *C* et in uno alteroue ex illis subsidiis obuiam fiebant, quae utraeque ad orationis Gaianae indolem quadrarent, codicis *C* lectionem in contextum recepimus. Ceterum in hunc codicem permulta menda influxisse et apographum meum quisquis obiter perlegerit intelleget[5]) et confirmant subsidia, illa in eis locis, ad quae haec extant. Atque ut omittam neglegentium librariorum calamis non pauca uerborum monstra excidisse, ut omittam uerba eadem ab oscitantibus artificibus uel potius opificibus saepe ad taedium usque repetita, tria potissimum sunt genera mendorum in *C*, de quibus hic breuiter dicendum est: aut enim compendia scripturae, quae in codice illo archetypo extabant, ex quo Veronensis descriptus est, foede uitiata sunt, aut scholia siue glossemata quae olim in margine uel intra uersus adscripta erant, in uerborum contextum irrepserunt, aut plura uerba propter homoeoteleuton interciderunt. Haec potissimum necesse est nosse et animo semper agitare, ubi in emendando loco aliquo difficili atque scopuloso uerseris.

Ac certa fere emendatione longe plurimae earum corruptelarum libri *C* sanari possunt, quae ex scripturae compendiis saepissime adhibitis ortae sunt; certam enim rationem certaque praecepta librariolos in adhibendis notis olim secutos esse constat. Atque cum is codex, ex quo Veronensis descriptus est, illius modi compendiis siue notis abundaret[6]), factum est ut is qui Veronensem exarauit, cum in eo quod profitebatur non aeque atque antiquiores notarii excelleret, alias notas male intellectas falso explicaret, alias cum similibus notis commutaret. Huius generis corruptelarum plurimarum origines ut monstrarem

---

5) Conf. *C*ª prooem. pag. XXIX seq.

6) Abundasse codicem archetypum, ex quo Veronensis descriptus est, scripturae compendiis cum per se palam est tum ipse dixi in prooemii apographo meo praemissi pag. XX his uerbis: »constat . . . archetypum ea aetate exaratum fuisse, qua artis notandi studia laetissime uigerent.« Dixi autem f u i s s e, non e s s e ideo, quia codex archetypus hodie non superest. Verba mea aliter intellexit I. B. Polenaar in Mnemosyne (nou. ser. uol. IV pag. 113 seqq.), quasi dixissem archetypum eam aetatem antecessisse, qua studia notandi laetissime uigerent. Recte me de notarum in codice archetypo frequentia iudicasse docet INDEX NOTARVM apographo meo (pag. 253—312) subiectus.

operam dedi in INDICE NOTARVM sub finem apographi mei (pag. 253—312) typis descripto. Ad hunc igitur indicem eos qui nostra editione usuri sunt sescenties in apparatu critico delegauimus additis his uerbis: *conf* C^a *pag*. . . .; ueluti I § 43 (in apparatu critico huius editionis pag. 11 ad uersum 26) uerba praescribit *Goeschen* postscribit C^n, *conf.* C^a *pag. 286* significant, quam facile fieri potuerit ut pro *praescribit* per scripturae compendium exararetur *postscribit*, intellectum iri, si in INDICE illo NOTARVM (pag. 286 uers. 5. 6) simillimae praepositionum *post* et *prae* notae conferantur.

Sed haec leuiora; illa uero grauia, quae ad glossemata spectant; de quibus admodum lubrica quaestio est: nam cum scholarum in usum Institutiones scripserit Gaius, neque copiosior explicatio offendit neque eiusdem sententiae iterata repetitio; alibi, ubi paucis uerbis praeter expectationem insertis sententia turbatur, cum in libro *C* multa commata atque adeo longiora enuntiata librariorum ad finem properantium oculis omissa esse constet, plerique ex eis uiris doctis, qui Gaium ediderunt, maluerunt de supplementis ad orationem Gaianam redintegrandam adsciscendis cogitare, atque paucis glossis codicem *C* inquinatum esse censuerunt. Sane non nimis pauca ac plura quam ex eis expectes, quae in prooemii apographo meo praemissi pagina XX breuissime dixi, in librum *C* irrepsisse glossemata is, qui diligentius animum aduertet, cum sententiarum conexu docebitur tum Institutionum Iustinianarum comparatione, quae in nonnullis locis ex Gaio haustis recte glossematis illis carent. Haec adulterina additamenta pleraque singulis uel paucis uerbis comprehensa sunt, quibus glossatores praecipue aut uerborum structuram adiuuare aut sententiae uel uocabuli alicuius uim explicare studuerant; exemplis a me in C^a l. l. collectis facili negotio alia exempla ex hac editione ipsa addas; glossemata enim omnia, nisi quae in apparatum criticum relegauimus[7]), in ipso uerborum Gaianorum contextu his uncinis [ ] saepsimus, conf. e. g. II § 94 etc. etc.[8]). Potest sane fieri ut plura quam in hac edi-

7) Paucas illas atque ex parte ineptas rubricas, quas in libri I initio (§§ 1. 8. 9. 13. 14. 18. 20. 28) secunda manus (C^2) et alibi passim prima manus (uel rubricator) addidit (I § 166[a]; II § 80. 109. 174. 192. 224. 229. 235; III § 139 — aliae rubricae nunc legi nequeunt, conf. C^a pag. XXVIII seq.), quamquam non ab ipso Gaio scriptas esse constat, intra hos uncinos [ ] suis locis in ipso uerborum Gaianorum contextu, ut lectorum commodo consuleremus, retinuimus.

8) Facillime ea glossemata deprehenduntur, quae codicis *C* corrector (nobis C^2) temere ex suo ingenio adiecit: ea non modo superuacanea sunt (sic indices et argumenta paragraphorum), sed ex parte per sententiae rationem ne ferri quidem possunt.

tione seclusimus glossemata in libro *C* insint, nec uero nefas ducendum est in tanta huius quaestionis difficultate a suscepta semel persuasione discedere; nec tamen multo plura quam, cum cautissime in hac quaestione ageremus, non ipsi deleuimus, ex glossematis orta esse certo demonstratum iri confidimus; certe modum excessit Polenaar, cum hac emendandi ratione ita uteretur, ut glossemata sescenties latere suspicaretur.

Propter homoeoteleuton multa orationis commata in codice *C* intercidisse et Collatio atque Iustiniani Digesta Institutionesque docent et dudum intellectum est[9]. Sicubi hi fontes in locis propter homoeoteleuton in *C* mutilatis nos deficiunt, partim uetera aliorum uirorum doctorum partim noua additamenta exempli gratia proposita in contextum quidem uerborum recepimus, sed nostrum illud sollemne seruauimus, ut ne quam grauiorem libri *C* labem sine adnotatione dimitteremus: omnia quae in *C* ita desunt, ut ne lacunae quidem signum ullum in *C* extet, et his uncinis ⟨⟩ saepsimus (conf. e. g. I § 127 aliaque id genus fere innumerabilia) et *inclinatis* litteris exprimenda curauimus.

Ex his quae diximus apparet, quam saepe in emendando Gaio ad coniecturas refugiendum sit. Cum uero ex eis coniecturis, quae post Goeschenum a uiris doctis ad codicis Veronensis apographum Goeschenianum a Bluhmio passim emendatum prolatae sunt, paucae noua quam ipse institui codicis lectione confirmatae, multo plures irritae factae sint, in hac editione ornanda eam fere uiam sequendam esse duxi, quam cum alii praeiuerunt tum Carolus Lachmann caute tenuit. Itaque cum olim syntaxi Gaianae suam constantiam perpoliendo uindicare instituissem, postea in contextu uerborum omnia ea intacta relinquere malui, quae aliquo modo ferri posse uiderentur; oratio enim quamquam a Gaio diligenter formata est, non tamen eam aequabilitatem adsecuta est, quam seuerioribus Ciceronianae aetatis scriptoribus restituere fas est. Accedit quod adhuc nemo accuratius de eis orationis legibus quaesiuit, quas in reliquis praeter Institutiones libris Gaius secutus est[10]. Itaque (praeter orthographica) in minutiis sibi constantem esse Gaium nolui;

---

9) Quod Polenaar in Mnemosyne (nou. ser. uol. IV pag. 115 seqq.) inuenisse sibi uisus est singulos codicis archetypi uersus fere undeuicenas litteras complexos esse, id frustra ita demonstrare conatus est, ut prorsus incredibilibus notarum monstris exaratum fuisse codicem archetypum identidem statueret.

10) Initium huius quaestionis nuperrime publici iuris fecit Guilelmus Kalb in Woelfflini *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik* uol. I (1883) pag. 82—92 [conf. Kalb, Roms Juristen (1890) pag. 73—88].

quod qui maluerit, facili negotio talia emendabit quale illud est I § 192 (pag. 43, 17 huius editionis) *obligationisue suscipiendae.* Eandem inconstantiam in uerborum modis adhibendis non raro cum *C* conseruare malui: ueluti I § 76 (pag. 19, 24 huius editionis) expectes *conubium sit*, I § 195^b (pag. 44, 14) expectes *dederit*, etc. Nec tamen inani prudentiae laude sola delector. Quin etiam nescio an nonnullis locis longius quam par est progressus sim in perpolienda oratione Gaiana: sic uidetur quidem Gaio in Institutionibus, si codici *C* fides habenda est, ubique reddi posse *proinde* forma (conf. C^a pag. 286); attamen confitendum est in eis fragmentis, quae qui iussu Iustiniani Digesta compilauerunt ex aliis (praeter Institutiones) Gai libris excerpserunt, Gaium, si his testibus fides habenda est, multo saepius *perinde* aduerbio usum esse quam *proinde.* Nescimus autem, qua libertate compilatores Iustiniani orationis antiquiorum iurisconsultorum formam mutauerint: e. g. testibus Digestis 45, 1, 141, 2 Gaius semel scripsit *proinde ac si paterfamilias*[11]), alibi constanter *proinde ac* (sine *si*) in eiusmodi locutionibus; iam cum I § 148 (pag. 36, 9 huius editionis) codex *C* praebeat *proinde ac si filiae*, hunc soloecismum ipsi Gaio tribuere prima specie uix quisquam dubitauerit; attamen cum in eodem enuntiato (I § 148) Gaius teste eodem codice *C* scripserit *proinde ac nepti*, non *proinde ac si nepti*, elegantiore forma etiam in priore huius enuntiati parte usum esse Gaium mecum consenties. His et similibus exemplis cautior factus in contextum non recepi nisi eas emendationes, quae fere certae uiderentur, ac ne in apparatu critico quidem adscripsi nisi selectas uirorum doctorum coniecturas, quae aliqua probabilitate commendarentur. Ceterum etiam earum emendationum uel correctionum, quas facili negotio quiuis paulo doctior faciat, primum auctorem fere ubique adieci; attamen meum nomen nusquam adscripsi, quoniam non tam recensendi Gai quam intermortuae scripturae codicis *C* plenissime reciperandae et corrigendorum uulgarium huius codicis mendorum munus ad me potissimum pertinuit, et sane pauperis ingenii esse ex emendatiunculis facilem gloriam quaerere Lachmann[12]) suo iure monuit. Quodsi quis amplissimam coniecturarum a uiris doctis excogitatarum copiam cognoscere uelit, is adeat Gai editiones ab Eduardo Boecking anno 1866 Lipsiae curatam et ab Ernesto Dubois anno 1881 Parisiis publici iuris factam.

11) De Iustiniani Institutionum usu loquendi conf. Eduardus Grupe »de Iustiniani Institutionum compositione« Argentorati 1884 (in Dissertationum Philologicarum Argentoratensium uolumine IX) § 1 nr. 3.

12) Praef. ad Terent. Maur. pag. VII.

Cum maior difficultas in Gaio restituendo quam ex mendis librariorum codicis *C* inde oriatur, quod multae huius libri rescripti paginae aut totae aut ex parte hodie legi nequeunt, summa cautione usi sumus in his hiatibus lectionis Veronensis explendis [13]. Deseruimus igitur non paucas lacinias desperata conectendi facultate ac maluimus orationem Gaianam foede hiare quam in pertusum, ut cum Plauto loquar, ingerere dicta dolium operamque ludere atque falsa uel incertissima contextui obtrudere. Hanc abstinentiam probaturos esse philologos confidimus; sed quoniam inueterauit ut in libris iuridici argumenti lacunae paulo confidentius explerentur, propter iurisconsultos, qui Gaianis studiis non tam propter orationem operam dare solent quam propter argumentum, in adnotationibus apparatui critico insertis saltem ea quae in codicis *C* hiatibus olim infuisse cum aliqua probabilitate uiderentur, indicauimus, alibi artem nesciendi exercendam esse expressis uerbis monuimus. Vbi enuntiatorum in codicis *C* lectione hiantium plura uerba uel commata fere integra in *C* supersunt [14], ut appareret quo fere sententiarum conexu uerba uel commata quae legi possunt olim coniuncta essent, supplendi periculum in adnotationibus ita fecimus, ut excepto uno aut summum altero loco fere nusquam ipsum Gaianae orationis contextum recuperatum esse persuasum haberemus [15]. Hanc longe

---

13) In locis lacunosis uersuum codicis *C* confinia significauimus hac lineola |

14) Plerumque, ut commodo eorum prospiceremus ac consuleremus, qui adhibito codicis Veronensis apographo examinaturi essent, quatenus supplementum coniectura factum cum ductibus litterarum, qui in *C* dispici potuerunt, congrueret, **crassioribus** typis describendas curauimus eas litteras, quae in ipso *C* lectae sunt; contra ubi a litterarum ductibus ex *C* enotatis recedendum erat, *inclinatis* litteris usi sumus: ueluti quod II § 14 in apparatus critici paginae huius editionis 47ae subiecti uersu 14 expressum est »**tollend**i aedes et offici*endi* **luminibus**«, id significat litteras **tollend** et litteras **luminibus** in codice Veronensi lectas esse, pro litteris *endi* aliarum litterarum umbras in *C* uideri apparuisse, litteras denique »iaedesetoffici« suppletas esse in loco desperatae in *C* lectionis. Ceterum non in omnibus supplementis haec typorum discrimina curanda duximus.

15) Supplementorum formam genuinam si quis sola coniectura restituere se posse confidat, quam uana is captet, docent permulti illi conatus, qui, antequam codex Veronensis denuo excuteretur, ad schedarum Goeschenianarum uel Bluhmianarum fidem a uiris doctis facti sunt: quippe qui raro ipsa ea uerba coniectando reppererint, quae postea a me in codice *C* legi potuerunt. Itaque cum facilius inueniantur quam eligantur supplementa, ubi in locis lacunosis, de quorum sententia nulla esset dubitatio, plures supplendi uiae patebant, unam eligere malui: multa adferri possunt exempla, sed uel unum ex eis quodlibet sufficiet: itaque I § 122 non minore iure quam id, quod e. g. posui, haec supplementa proponi poterant: *sed in pondere*; *nam olim* (uel *nam tum*) *et as|ses librales erant et dupundii bilibres*,

difficillimam editionis partem fere solus administrauit Krueger, qui, quantum fieri posset, ad ea supplementa se accommodauit, quae ab aliis uiris doctis ueri non dissimiliter proposita esse censeret, cum praesertim hoc toto supplendi officio ipsa uerba Gaiana recuperari uix posse Krueger mecum consentiret.

Superest ut de typorum discrimine dicamus et de adnotationibus, quibus hanc editionem instruximus:

Atque primum quidem in uerborum Gaianorum contextu hoc ipso typorum genere quo in hac praefatione typographum uti iussimus, expressa non sunt nisi ea uerba eaeue litterae, quaecumque certo uel ueri simillime in *C* aut a me aut ab eis qui ante me hunc codicem excusserunt dispici potuerunt. Ea quae in uerborum contextu *inclinatis* litteris expressa sunt, aut in libro *C* legi quidem non potuerunt uel a legentibus cum similibus litteris permutata sunt, sed tam probabiliter suppleri uel mutari potuerunt, ut fere nulla restaret dubitatio, aut aliter in libro *C* leguntur, quid autem liber *C* pro his praebeat, in inferiore adnotationum laterculo accurate adnotauimus[16]). Omisimus tamen in apparatu critico longe plurima eorum quae ad solam rem orthographicam[17]) uel ad notas (siue compendia scripturae sollemnia) leuiter corruptas pertinent; quae si relinquam et inertiae meae largiar, non uereor ne mihi irascantur lectores: ea omnia si quis accuratius cognoscere uelit, adeat C^a et inprimis indices notarum et orthographicum (C^a pag. 253—312 et pag. 313—325); apographo enim meo carere omnino non poterit, si quis crisin Gaianam recte instituere uoluerit. Ceterum ut eorum, qui hac editione usuri essent, commodo inseruiretur, nonnulla in genere orthographico firmius constituenda putauimus

---

uel: *sed in pondere posita*; *nam et as|ses librales erant et dupundii binas libras continebant* uel similia.

16) Legentium oculis ut succurreremus, in apparatu critico lectiones codicis *C*, qui continua scriptura id est non diremptis uocabulis exaratus est, ita repraesentauimus, ut uerba fere constanter dirempta exhiberemus. Vbi propter imperfectam lectionem nonnullae litterae in *C* legi quidem non poterant sed quae litterae extitissent sententiarum conexu perpenso probabiliter diuinare licuit, nonnusquam eas ipsas litteras his uncinis ( ) saeptas perscripsimus: sic I § 127 adnotatio ad pag. 29 uers. 20 huius editionis a nobis adscripta »(nep|te)sue« significat in *C* legi non potuisse nisi »sue« litteras, probabile tamen esse proximum ante has litteras locum occupasse litteras »nepte« ita, ut in prioris uersus exitu litterae »nep«, in posterioris uersus initio litterae »te« ante »sue« extarent.

17) Nec magis uocabula in *C* male dissecta uel perperam duobus uersibus distributa in apparatu critico curauimus; conf. de syllabarum diuisione C^a pag. XXIII seqq.

quam factum adhuc est[18]; itaque etiam inuito libro *C* fere ubique constantem eorundem uocabulorum orthographiam in contextu restituimus. In locis eis, qui nisi audaci coniectura restitui nequeunt, et in locis desperatis, de quibus nihil nisi incertae et quae uario modo in uerborum Latinorum speciem comprehendi possint reliquiae supersunt, propter typographum non omnes litterarum apices omniaue bacilla inflexa et incuruata, quae in *C* legi posse uisa sunt, typis describenda curauimus, sed delegauimus lectores ad *C*ª (conf. e. g. pag. 76, 10—77, 1 huius editionis etc. etc.), similiterque in desperatis paginarum partibus (ueluti in priore parte paginae libri *C* 45) non descripsimus in uerborum Gaianorum contextu nisi eas litteras, quae aliquam uerborum latinorum formam inducere posse uiderentur.

Notam codicis Veronensis, sicut supra pag. v diximus, in apparatu critico a nobis composito uoluimus esse *C* litteram. Vbi primae manus (C^1) scriptura a uetere correctore semidocto (de quo conf. *C*ª pag. xxix seq.) secernenda erat, hunc nota C^2 distinximus. Nota C^n significauimus scripturam in *C* non plenis integrisque litteris omnibus perscriptam sed per unum pluraue compendia tachygraphorum notariorum more expressam[19]. C^{2n} igitur significat scripturam, quae a C^2 ita profecta est, ut ipse C^2 (i. e. codicis Veronensis corrector uetus) compendio scripturae siue nota sollemni uteretur. Signum interrogationis in apparatu critico idem significare uoluimus atque »*ut uidetur*«; sic ad pag. 3 uers. 18 hoc signum indicat non prorsus certo dici posse in *C* nihil nisi *et* (non addita lineola, qua compendium scripturae indicaretur) extitisse, uideri tamen nihil nisi *et* ibi scriptum fuisse.

Denique in apparatu critico praeter discrepantiam scripturae libri *C* et selectas uirorum doctorum coniecturas congessimus plenius, quam a prioribus editoribus factum est, subsidiorum illorum, de quibus supra in huius praefationis initio diximus, lectiones a *C* discrepantes; atque Digesta quidem ad editionis Mommsenianae, Institutiones Iustiniani ad editionis Kruegerianae

---

18) Scriptura sollemnis et in codice *C* constanter seruata *rerum mancipi* et *nec mancipi*, quam antea in *res mancipii* et *nec mancipii* mutauimus, in tertia editione restituta est.

19) Notarum usus ingenioli uel mediocris est, exercitationis tamen maximae. Itaque quoniam non omnes, qui hac editione utentur, magnam illam notarum sollemnium copiam memoria tenebunt, in apparatu critico fere constanter pro ipsis codicis *C* notis harum explicationem dedimus (addito ubi utile uisum est C^n [id est »*C per notam*«] signo). Accuratiora de his scripturae compendiis, quibus liber *C* abundat, qui scire uolet, is adeat *C*ª pag. 253—312.

fidem laudauimus. Maluimus autem plures quam ad Gaium emendandum opus esset lectionis discrepantias ex Digestis et Institutionibus Iustiniani excerptas adscribere, ut appareret, quam libere interdum ei qui iussu Iustiniani Digesta Institutionesue componebant, orationis Gaianae formam immutassent; nec parum inde ad crisin et Gai et Iustiniani Institutionum promouendam profecimus, quod hos compilatorum Iustinianorum libros denuo contulimus. Qui compilatores ubicumque propter ius nouatum uerba Gaiana aut omittendo aut addendo aut alia substituendo mutauerunt, id genus discrepantiae in apparatum criticum fere non recepimus; nec magis adnotauimus, sicubi in periodi alicuius ex Gaianis Institutionibus depromptae initio particulae copulatiuae ab Iustinianis propter sententiarum conexum mutatae sunt. Raro mutatum in Iustiniani Institutionibus uerborum ordinem non enotauimus, ubi transpositionem illam arbitrio compilatorum Iustinianorum deberi (e. g. ex Digestorum comparatione) certo apparet. Atque uel magis Epitomae Gaianae lectiones a codice *C* discrepantes silentio praetermittendae erant.

In superiore adnotationum laterculo, id est inter uerborum Gaianorum contextum et illum de quo diximus apparatum criticum, indicem congessimus eorum locorum, qui uel in Digestis uel in Institutionibus Iustiniani uel in aliis libris iuridici argumenti ex Gai Institutionibus siue ad uerbum tenus seruata orationis Gaianae forma siue leuius immutata desumpti sunt[20]). Omisimus tamen in hoc indice Epitomam Gaianam, quam ne in apparatu critico quidem citauimus nisi in locis quibusdam difficilioribus. Vbi eorum, qui in hoc indice respiciuntur, fontium contextus adeo consentit cum ipsis Gai uerbis, ut omnes discrepantias ex illis in apparatu critico enotare liceat, hoc signo utimur »=« (uide e. g. I § 1); ubi paulo pluribus immutatis ita consentit, ut fere omnes discrepantias enotare licuerit, hoc signo »fere =« (uide e. g. I § 38); ubi denique Gaianam orationem liberius mutatam esse apparet, quam ut omnes discrepantias enotare fas sit — id quod saepius in libris Institutionum Iustiniani tertio et quarto quam in libris primo et secundo factum esse constat —, hoc signo utimur »conf.« (uide e. g. I § 39).

In eodem adnotationum laterculo sicubi Gaius ipse alios commentariorum suorum locos citat, eos locos suis numeris signatos indicauimus (uide e. g. I § 39).

---

20) Raro, ubi opus esse uisum est, conferri iussimus similes locos in aliis (praeter Institutiones Gaianas) Gai libris extantes; uide e. g. II §§. 67. 70.

In paginarum margine dextro numeros paginarum codicis Veronensis adscripsimus, confinia harum paginarum in ipso uerborum Gaianorum contextu his lineolis ‖ significauimus: ueluti huius editionis pag. 4 uers. 22 hae lineolae indicant post *uel* terminari codicis Veronensis paginam 2, incohari eiusdem paginam 3. Praeterea in eodem paginarum margine dextro numerauimus uersus paginarum huius editionis, ad quos adnotationes criticas redegimus.

In paginarum margine sinistro adscripsimus numeros paragraphorum cuiusque libri; eorundem summam comprehensam prope marginem exteriorem (in summa pagina) exhibuimus.

Scribebam Argentorati Kal. Iun. a. MDCCCLXXXIIII.

PRAEFATIO PAVLI KRVEGERI.

Post mortem Studemundi adhuc nemo extitit, qui opus ab illo inceptum in se reciperet, ut iterato codicis Veronensis examine quae remanserunt lacunas nobis expleret. haec igitur quarta editio non aliis lectionibus codicis Veronensis nititur nisi iis, quae continentur apographo Studemundi (C^a) et supplementis huius apographi quae infra sequuntur (C^{as}).

Inter subsidia critica Graecae Iustinianarum Institutionum paraphrasis, quae Theophili esse traditur, iam in tertia editione amplius quam antea factum est rationem habui, postquam Contardus Ferrini iniuria eam ab editoribus neglectam esse non sine causa notauit[1]; constat enim huius paraphrasis auctorem praeter Iustiniani contextum Gai quoque commentarios ante oculos habuisse et ex his plurima eorum adsumpisse, quae Iustiniani uerbis in paraphrasi accesserunt[2]. eos igitur paraphrasis locos, qui uel ad crisin Gaiani contextus uel ad supplendos hiatus aliquam utilitatem uidentur habere, inter reliqua subsidia critica adnotaui. his praeterea fragmenta Augustodunensia (conf. pag XLI sqq.) accesserunt, quorum ope unum certe locum (Gai. 4, 45) suae integritati restituere licuit.

Supplementa emendationesque inde ab anno 1891, quo tertia editio prodiit, nullae fere prolatae sunt. huic quartae editioni imprimis ea accesserunt, quae Theodorus Mommsen inter plagulas perlegendas mecum communicauit.

Bonnae mense Augusti anni 1899.

---

1) Rendiconti dell' Istituto Lombardo XVI (1883) pag. 569 sqq. et Archivio giuridico XXXVII (1887) pag. 381 sqq. et Byzantinische Zeitschrift VI (1897) pag. 547 sqq.

2) Ferrinii coniecturam, qua omnia Gaianis similia, quae apud Iustinianum aut aliter leguntur aut omnino non extant, Gaianae origini attribuuntur, ualde restringendam esse docuit cauta et arguta dissertatio Henrici Brokate de Theophilinae quae fertur Iustiniani Institutionum Graecae paraphraseos compositione. Argentorati 1886 (Dissertationes philologicae Argentoratenses selectae XI pag. 113 sqq.).

SVPPLEMENTA

AD

CODICIS VERONENSIS APOGRAPHVM

STVDEMVNDIANVM[1]

COMPOSVIT

GVILELMVS STVDEMVND

1) Haec SVPPLEMENTA in apparatu critico editionis Gaianae nota *Cas* significauimus.

Praeter eos, quos infra commemorabo, locos annis 1878 et 1883 denuo contuli has partes codicis Veronensis pag. 23, 12—24; 65, 1. 2. 10; 66, 1—3; 69, 18; 70, 1—24; 73, 20; 81, 9; 86, 1—8; 87, 20—24; 95, 1—24; 96, 1—24; 109, 1—24; 110, 1—24; 141, 1—6. 16—24; 157, 1—24; 158, 1—24; 171, 1—24; 172, 1—24; 177, 1—24; 192, 1—24; 199, 1—24; 224, 5—7. 10—12. 18. 19; 249, 1—24; 250, 21—24.

Versuum fines in apographo ideo parum accurate codici Veronensi respondent, quia paulo diuersa spatia singulis litteris in codice occupantur. Parum accurate typographus aliquot litterarum formas reddidit, ueluti uarias 7 uel y formas (= *con-*), pag. 110, 24 litteram ultimam, litteram N etc. Altiores quam in apographo sunt litterulae r et l sub uersuum finem.

Paululo inferius collocandae erant e. g. hae litterae: pag. 109, 8 litterae 14ª; pag. 171, 11 littera prima; etc.

Paulo graciliores ac minus crassae esse debebant e. g. hae litterae: pag. 23, 14 littera prima; pag. 110, 1 littera 16ª; pag. 141, 18 littera prima; pag. 157, 22 littera 14ª; pag. 158, 1 littera prima; pag. 249, 6 littera prima; pag. 249, 8 littera prima.

Paulo minus altae esse debebant e. g. hae litterae: pag. 23, 14 littera prima; pag. 65, 10 littera 9ª; pag. 86, 7 littera prima; pag. 96, 1 littera prima; pag. 96, 16 littera prima; pag. 110, 14 litterae tres ultimae; pag. 141, 23 litterae duae ultimae; pag. 157, 5 littera tertia; pag. 177, 3 litterae tres ultimae; pag. 177, 7 littera 16ª; pag. 177, 11 littera prima; pag. 249, 1 litterae 1ª et 2ª; item numeri in marginibus paginarum 65. 95. 111 etc.

Paulo altiores esse debebant e. g. hae litterae: pag. 110, 1 littera prima; pag. 110, 24 littera prima; pag. 158, 12 littera prima; pag. 171, 12 littera paenultima; pag. 249, 8 littera 34ª.

Paululo maiore spatio a littera proxime sequente separandae erant e. g. hae litterae: pag. 23, 15 littera 10ª; pag. 23, 18 littera quinta; pag. 65, 1 littera 24ª; pag. 66, 1 littera 30ª; pag. 70, 23 littera 25ª; pag. 86, 3 littera 11ª; pag. 86, 8 littera 16ª; pag. 95, 2 littera quinta; pag. 95, 12 littera 33ª; pag. 95, 13 littera 11ª; pag. 96, 10 littera 26ª; pag. 109, 8 littera quinta; pag. 109, 14 littera nona; pag. 109, 16 littera prima; pag. 109, 19 littera 23ª; pag. 110, 12 littera nona; pag. 110, 13 littera 22ª; pag. 141, 21 littera 22ª; pag. 171, 15 littera 18ª; pag. 171, 16 littera 8ª; pag. 177, 3 littera 34ª.

Paululo minore spatio a littera proxime sequente separandae erant e. g. hae litterae: pag. 96, 3 littera altera; pag. 158, 7 littera septima.

Punctum paulo altius collocandum erat e. g. pag. 23, 19.

ADDENDA ET CORRIGENDA[1]

IN

CODICIS VERONENSIS APOGRAPHO STVDEMVNDIANO.

pag. VI in ultimae adnotationis uersu (ab ultimo) quinto pro 92 239, 240 93 249, 250 lege 92 249, 250 93 239, 240

pag. XVIII uers. 22—25 uerba inde ab ac ne memorabili usque ad quaesiuisse uidetur una cum adnotatione *) delenda sunt

pag. XXI in tabulae laterculo quarto pro

92 ‿ 93		lege	93 ‿ 92	
239.240	249.250		239.240	249.250

pag. XXVI uers. 12 ante 100, 3 adde 95, 13;

pag. XXVI uers. 20 ante 39, 18 adde 17, 3?; 20, 21;

pag. XXXII in uersu paenultimo dele ṛuẹṛị

pag. 1 supra uersum 1 corrector non NAT per scripturae compendium sed uocabulum NATuRALi perscriptum dedit

pag. 1, 9 et 13 lectio certa est

pag. 2, 1 non hoRT·SIA sed hoRṪ·SIA apparuit; fuerit hoR̄T̄·SIA

pag. 2, 1 pro pleBIſCITA lege pleBISCITA

pag. 2, 5 pro FŪIT lege FŪIT

1) Conf. etiam CORRIGENDA ET ADDENDA in 𝔄 pag. xxxi seq.

pag. 2, 12 pro pūcis lege ,pūcis

pag. 2, 13 et 3, 12 et 3, 18 et 4, 18 lectio certa est

ad pag. 5] Postquam ipse anno 1874 nouum apographum codicis Veronensis edidi, Bluhme per colloquii familiaris occasionem Kruegero narrauit ea quae in schedis Bluhmianis de paginae quintae lectione extarent, olim a se obiter inspecto codice descripta esse neque adhibenda esse ad orationem Gaianam redintegrandam, eamque schedulam infelici casu in schedas Verona in Germaniam transmissas irrepsisse

pag. 6, 7 lectio certa est

pag. 6, 15 in fine interuallum inter et et in certo docet non et sed et(iam) exprimere uoluisse librarium

pag. 6—17 haec apparuerunt: etsindeafecer (supra: i r ... i)
litterulas i et r supra octauam et septimam ab exitu litteras quominus ab ipsa prima manu (non a correctore) additas esse sumas, nihil impedit. octauam ab exitu litteram, cuius inferior pars fortasse sacra scriptura obducta est, q quam litteram aliquam correctione effectam fuisse probabilius est

pag. 7, 14 et 15 mea lectio certa est; 7, 15 plura quam olim ne nunc quidem legere potui

pag. 8, 1—5 lege[1]:

1 Ciuisrom·silatinafueritfiliusqu×××sum×××
2 ritpmissum ________________ sob ________
3 ap×××uibusdam ______________________ ia
4 ipsefiliusciuisrsitqexcrmatrenatusetm
5 debetcsampbareutsuushpatrifiatueredi

1 post octauam litteram non etlatinusfiliuseius extitisse constat. 1 post latina certum est sit non extitisse. 1 spatium inter qu et sum litteras incertissimas sufficit e. g.

1) Pro eis litteris, quarum lectio nimis incerta est, punctis distinctas litteras adhibui; quarum lectio si fere merae coniecturae debetur, supra eiusmodi litteram punctis distinctam signum interrogationis addidi.

ad IUA uel similes litteras capessendas. 2 pro duabus primis litteris possis etiam de unico N cogitare. 2 hic uersus nullo modo a NUPTIIS incepit. 2 post PMISSUM neque ESTTUTORIBUS neque ETUTORIB extitit. 3 spatium post alteram litteram sufficit e. g. ad IOQ litteras capessendas. 3 hic uersus nullo modo aut ab APISCITUR aut ab AQ incepit. 3 hic uersus non uidetur in SI uel FI exiisse. 5 quamquam eorum, quae post UT scripta erant, lectio incertissima est, constare tamen uidetur in fine ante DI non SUPRA extitisse.

pag. 8, 6 post INTELLEGEMUS nihil amplius scriptum fuisse ueri simile est; sane nullo modo ETDEIFILIAANNICULA ibi extitit

pag. 8, 7 hic uersus ita uidetur a littera maiuscula eminente incepisse, ut nouum caput significaretur, uelut ab R. Reliqua omnia in uersibus 7 et 8 legi nequeunt.

pag. 8, 24 post FRUMENTI non uidetur PPINSERET scriptum fuisse

pag. 9, 3—16 lege:

3 ______ SEQUI ______

4 MAIORTRIGINTAANNOR'MMSIETLATINIFACTI ______

5 ______ IUSQUIRITIUMCONSEQUIQUO ______

6 QINTAANNORUMMMITTANT ______

7 ______

8 MMSUSUINDICTAACENSUATOT ______ AUISROM·

9 ______ LIBERTUSFITQCUMITAUERITERGOSISERUUSI

10 BONISTUISEXIUREQRI[..]IUMMEUSERITLATINUSQ°

11 ATESOLOFIERIPOTESTITERARIATAMENONET·ATE

12 POTE·ETEOMMEUSLIBERTUSFITSETCETERISMODIS

13 IUSQUIRITIUMCONSECUTUSMEUSLIB·TUSFITBONO

14 R'ATQNACISMORIENTURRELIQUERITTIBIP'SESSIO

15 DATURQC'QUEMIUSQUIRITIUMFUERITCONSECU

16 TUSQSICUIETINBONIS etc.

8 septima ab exitu littera fortasse ƛ (superscr. ci) fuit superscriptis ci litterulis. 9 littera ab exitu 23ª non ƛ fuit. 12 littera sexta non uidetur l fuisse. 14 litterae quinta et sexta aut Nƛ aut N'ƛ fuerunt. 16 hic uersus nullo modo ab TUSCUIUSƛTETIN aut ab TUSCUIƛTETIN incepit, quamquam initii huius uersus lectio incertissima est. 16 ante INBONIS quominus ET scriptum fuisse sumamus, denuo inspecto codice nihil uidetur obstare; ante INBONIS non NONMODO perscriptum perue compendium scriptum extitit

pag. 10, 1 et 18 lectio certa est

pag. 11, 4 littera ab exitu nona U (uix P) fuisse uidetur, non uidetur T (superscr. o) aut TT fuisse

pag. 11, 20 potest e. g. ab LEPROUISUM incepisse, quamquam quinque primae litterae foramine haustae sunt; uidetur tamen adeo inferior pars P litterae in sede tertia superesse. nullo modo spatium sufficit ad RƛYNEPUISUM litteras capessendas

pag. 11, 23 earum litterarum, quae Bluhme supra uersum conspicere sibi uisus est, nec uola nec uestigium superest

pag. 11, 24 eas litteras, quas solus Goeschen legit, ne nunc quidem dispicere potui

pag. 13, 6 pro ƛ S lege ƛS (superlineatum)

pag. 13, 6 septimam ab exitu litteram T fuisse ueri est simillimum

pag. 13, 6 in fine lege ƛUTCRE (superscr. ii)
possit aliquis suspicari tenuibus illis ductibus supra uersum ri litterulas significari

pag. 13, 24 littera decima non T sed T' fuit

pag. 15, 1 lectio certa est

pag. 15, 3 pro CƛUITN (superscr. c) lege CƛUITN (superscr. c)
possit aliquis suspicari litterula illa supra lineam non C litteram sed aut signum illud indicari, quo nos solemus loquentis uerba introducere, aut illud potius, de quo dixi in praefatione ad *C*ª pag. XXX uers. 5 et adnotat. f); quamquam respondens huic signo alterum neque 15, 3 neque 15, 4 apparet

pag. 16, 11 lectio certa est

pag. 17, 3 fuit·ideo nulla supra prius uerbum addita lineola scriptum fuisse paene constat

pag. 17, 12 lectio certa est

pag. 17, 22. 23 lege:

22 exlatinaaciuemromanumexcromananon

23 habebiteuminpotestate(_____ac×××oi)a(××il)

23 pro priore ( ) Bluhme: _____ac··bat, pro posteriore ( ) Bluhme o_____|. 23 ante a, quam litteram non procul ab uersus fine certo legere potui, potest e. g. pbat fuisse; post illam litteram uix cr extitit, potest e. g. iur extitisse, atque inprimis u litterae uestigia tenuia nonnumquam apparere uisa sunt; sed omnia incerta sunt

pag. 17, 24 ne nunc quidem quicquam legere potui; in fine potestate lectio cum obscuris litterarum umbris congruere uidetur

pag. 19, 2. 3. 12 neque plura neque certiora quam olim legere potui

pag. 19, 6 in fine ee etob lectio certa est

pag. 19, 8 lectio certa est

pag. 19, 21 ultimam litteram c non q fuisse paene constat

pag. 20, 1—3 lege:

1 Siperegrinuscruxoremdixeritanexs·cbpro

2 ×arepossitquesitume____________________

3 cupquisipsedecepimalicroma____________________

2 proxima post quesitume littera uix uidetur s fuisse.
3 litterae 17ª et 18ª incertissimae sunt

pag. 20, 14 e·ex·clea lectio certa est

pag. 20, 20 contrahiettunc lectio certa est

pag. 20, 21 in fine lege PATRISERIT·ITAQ.SICIUIRO littera ab exitu undecima incerta est; attamen multo probabilius est ITAQ. quam IT·Q. in codice fuisse

pag. 21, 4 duae ultimae ex eis litteris, quas olim descripsi, incertissimae sunt; constat post QUE nullo modo si conubium n(on) sit q(ui) extitisse

pag. 21, 5. 6 lege:

5 NASCITURPEREGRINUMEELEGEMINICIACAU___

6 EUTSIISQDEM___________PARENTIS etc.

5 litterae quattuordecim ultimae incertissimae sunt; in fine post CAU uix TUM, aliquanto tolerabilior ETUR lectio uidetur. 5 post MINICIA nullo modo UENIT extitit. 6 litterarum secundae et tertiae lectio fere certa est. 6 litterae undecimae lectio incertissima est. 6 ante PARENTIS non uidetur iubent(ur) deterioris extitisse

pag. 21, 7. 8 lege:

7 EAD·LEQ·NEXDIUERSOCAUET______SIPEREGRIN

8 QEICONUBIUMNSITUXOREMDUX________PEREGRI

7 litterae septimae lectio incertissima est. 8 spatium inter DUX et PER sufficit e. g. ad ERITCR litteras capessendas

pag. 21, 9 NASCAT'S'HOC lectio certa est

pag. 21, 10. 11 lege:

10 SARIALEXMINICIANAMREMOTAEALEQEDIUERSA__

11 CONDICIONEMSEQUIDEB___________EXEISRQUOSN

10 in fine ueluti DIUERSAM uel DIUERSĀ fuisse potest

pag. 21, 16 post UT non SI extitit sed aut EXA aut simile aliquid

pag. 23, 23 littera ab exitu septima C̄ est

pag. 23, 24 littera ab exitu 11a R' est

pag. 35, 2—4 lege:

2 olimqq·quotemporepprinlatinasregionesco
3 loniasdeducebatquiusuparentisincol'·lati
4 namnomendedissentdesinebantinpot××

2 lectio certa est. 3 litterarum 17ae et 18ae lectio fere certa est, nec uidetur IN pro UI legi posse. 4 spatium post DESINEBANTIN sufficit ad POT·PA litteras ita capessendas, ut PA litterae imminutae fuerint

pag. 35, 12 in fine scribendum est XII·T·TANTum

pag. 35, 13 inter TRIB et MANCIPATIONIB paululum uacui spatii relinquendum erat

pag. 35, 14. 15 lege:

14 uerbissipat filiumuenumdu××apatrefiliur
15 liberesto××××eres[ita]a[gi]tur etc.

14 non recte rettuli in Ca de codicis lectione. 15 spatium inter ESTO et ERES optime expleatur litteris EAQU

pag. 35, 19—23 lege:

19 ciparıisq·eump'teasimilifuindictam̄mititeo
20 factorupsusinpotestatempatrisfueripreuer
21 titurtertiopatereummancipatueleidemuel
22 alisethocinusue uteidemancip__________ma[N]
23 cipatione(××csinio)np(cic××)atepatrises(s×l)e×iam

dele ea quae olim ad uersum 23 adnotauimus.

pag. 36, 1—12 lege:

1 siue__________
2 __________al×commissis_____
3 __________sno_____
4 __________
5 __________
6 __________patronoinbonislib_____
7 __________iuscommo__________
8 __________
9 __________

MANCIPATIONEEXEUNTDEPATRISPOTE ____________

____________ MMISSAEFUERINTS ____________

1 hic uersus nullo modo ab DURET incipiebat, nec magis apud eum cui mancipatus est uerba in hoc uersu uidentur extare potuisse. 1 tertia littera uix T fuit. 2 pro CO litteris incertissimis de unico M non uidetur cogitari posse

In posteriore paginae 36 parte eorum, quae in Dig. 1, 7, 28 et in Inst. 1, 12, 7 tradita sunt, nullum uestigium in codice apparuit

pag. 38, 8 ne nunc quidem quicquam dispicere potui

pag. 46, 12 in fine LIUERIT potius quam LIBERTI in codice uidetur fuisse, quamquam duae ultimae litterulae a TI litterarum forma haud longe recedunt

pag. 46, 13 initium nunc legi nequit

pag. 47, 11 et 48, 3 lectio certa est

pag. 48, 13 in fine INPUBESSIT·LIB·TAE extitisse ueri est simillimum

pag. 48, 23 in fine lege AMITTET

pag. 49, 11 septima littera nullo modo E fuit, ac ne I quidem uidetur fuisse

pag. 51, 4 certo constat in fine post EI numquam R scriptum fuisse

pag. 51, 23 extremarum litterarum lectio certa est

pag. 52, 16 post MASCULI extitisse AUTEMC ueri est simillimum; sane constat pro AUTEM non UEROC scriptum fuisse

pag. 52, 17 ante SABINUS potest UBEREMAUTEM in codice fuisse, non potest UBEREMUERO

pag. 55, 21 exitum ne nunc quidem legere potui

pag. 56, 8 littera dubia, quam olim M fuisse conieci, potest etiam O fuisse

pag. 56, 12 autemq lectio certa est

pag. 56, 14 in fine lege uniuersitatis

pag. 56, 15 in fine lege singulorumbo

pag. 56, 16 initio lege min__________quaedam etc. spatium inter min et q sufficit ad umsunt litteras capessendas

p. 56, 20 quaeiure, non q·iniure scriptum erat

p. 56, 23 res litterae uix apte ad interuallum quadrant, quod est inter pcipiunt et corporales

pag. 56, 23 in fine post corporales uidetur fere set extare potuisse, at uersum 56, 24 non ab id sed ab et incepisse constat

pag. 56, 24 in fine lege obligationenouisdebe_____ spatium post debe sufficit e. g. ad turid litteras capessendas, quamquam nihil certo legi potest

pag. 58, 6 initio lege nerint

pag. 58, 6 inter solent et ferae (cuius prima littera nunc non apparuit) it [id est it(em)] quam at extitisse paululo probabilius est

pag. 58, 10 in fine lege namnenoo litterae ab exitu quartae lectio incertissima est; certe neque notio neque noy neque notitia neque nullum ibi extitit

pag. 58, 24 in fine lege dominussimmined pro sexta ab exitu littera neque de ic neque de io cogitari uidetur posse

pag. 60, 8 lege:

8 exformulaquahiqui________________
pro 13ª et 14ª litteris non uidetur de unico m cogitari posse

pag. 60, 12 lege:

12 itemadhuci____________________
quod enim olim post adhuci legere mihi uisus sum N nunc ueri dissimile uisum est in codice extitisse

pag. 65, 10 in fine lege: ıᵹıтλle

pag. 66, 8 littera 13ª т non ı fuit

pag. 66, 7 ultima littera ſ est

pag. 69, 23 initio lege ceɱ(ccp etc.

pag. 69, 24 initio proximum post s spatium nullo modo тɼ litterae occuparunt

Adnotatio ad pag. 70 haec esse debebat:

Pagina interior facile legitur. 4 littera 11ª N non U fuit. 20 in fine nihil amplius scriptum fuit

pag. 73, 15 post 11ᵃᵐ litteram nec sıNeтuтoɼısλucтoɼıтλтe nec seᵹᵹoɱıNusɱλNeт nec s'ᵹoɱıNusɱλNeт nec sтλpecuNıλɱ exaratum fuit, haec tamen lectio interuallo, non ductibus satisfaciat

pag. 73, 21 initio lege:

× × qu × × ɱuтuos etc. (superscript: o s)

initio ante qu uel sı uel ᵹı uel ɱ uel simile aliquid extitit

pag. 73, 21 (post λccıpıт) potest e. g. in coNsuɱpтı exiisse

pag. 73, 22 initio ante λcтıoNe spatium apte sufficit e. g. ad sλlıquλ litteras capessendas

pag. 76, 23 exitus nunc obscurissimus est; aliquotiens fere λNps̄ (superscript: e) ___________ conspicere mihi uisus sum, sed omnia incerta sunt

pag. 81, 10 lege:

XXX λNNO ______________________________________

pag. 81, 19 med. litterae ɼes certae sunt

pag. 86, 1 initio lege: ᵹeт'тıтıusfılıus etc.

pag. 86, 3 littera sexta non p sed ꝑ est

pag. 86, 4 lege:

4 тısıNтeɼceтeɼosexhᵹλNт'ıᵹehıs × × × B (superscript: u e r) ______

pag. 86, 5 initio ante OMNE aut ISI aut simile aliquid extitisse uidetur

pag. 86, 5 spatium post SUNTO apte sufficit ad QUEUE litteras capessendas

pag. 87, 21 in fine lege EE MIHIU____

pag. 88, 16 initio lege QUIPOTUMPATRIS etc. litterae secunda et tertia UI non IN fuerunt

pag. 92, 1 in fine lege PSUNTNECUL

pag. 92, 2. 3 lege:

2 LUMIUSADUERSUSEOSHABENTCOGNATI____LEGI

3 TIMOIUREDEFICIUNTURALIQO__________PRA

2 spatium inter COGNATI et LEGI apte sufficit ad QUI litteras capessendas. 3 Goeschen post ALIQO exitum talem dederat: ...ACICxIAxIIxCIAI Mibi inter ALIQO et PRA uisae sunt e. g. hae litterae extare potuisse TAMENSICUTSU, quamquam omnia incerta sunt

pag. 92, 4 in fine lege QUO(QxxC)P(COIxxx)

pag. 92, 5 lege:

5 POTIOR SCRIBITIHABENTURU____SIIDEO(NxIIIIIxxx)

inter U et SI uidetur e. g. UTI extare potuisse. in fine post IDEO e. g. NIURE lectio cum incertis umbris uisa est consociari posse

pag. 92, 8 lege:

8 CADGNATIPETANTHEREDIT(xII)____REM__________

certo constat sub initium huius uersus INTESTATO non extitisse

pag. 92, 16 lege:

16 RITEST· Q·P'TE·ATESTATORIDNOIUERITUALEREUI'QUE

pag. 92, 18 lege:

18 IC·UALEATQUINETIAMSIDELEBERITQQAYBUISP____

litterae 35ª et 36ª IS magis quam I'E fuisse uidentur. in fine post P

uidetur fere le___ uel le___ extitisse; hae autem litterae possunt e. g. RIT litterulis exceptae fuisse

pag. 92, 19 de litteris NIDEOMINUS recte rettuli; harum tertia et quarta non possunt hil fuisse

pag. 92, 19 in fine post UALERE ueri non est dissimile aliquot litteras uelut QUAE olim extitisse

pag. 92, 20 lege:

20 IBIFUERUNTSCRIPTALICETEORUMPBATIODIFF___

in fine post DIFF potest e. g. icilir scriptum fuisse

pag. 92, 21 initio lege SITQUIDEROOESI

pag. 95, 13 med. lege ADEUNDA·SED

pag. 95, 20 med. lege PR·

pag. 109, 8 ultima littera R· est

pag. 128, 9 PROGENERATI non PROCREATI scriptum est

pag. 132, 9 TUTUM lectio certa est

pag. 132, 11 seqq. nunc nihil dignosci potest

pag. 133, 1—12 lege:

1 ___ CNESI ___
2 ___
3 ___
4 ___
5 ___
6 ___
7 ___
8 S ___ N ___
9 ___ NAM ___
10 ___
11 ___ ED ___
12 ___ TASNONPRIN

8 ea quae Bluhme in hoc uersu legere sibi uisus est, ad litterarum umbras non quadrant. 9 post NAM probabile non est Q extitisse. 12 in fine nihil amplius scriptum erat

pag. 133, 22—24 lege:

22 maq ______________________________

23 quirec ______________________________

24 datse ______________________________

23 ea, quae Bluhme in hoc uersu legere sibi uisus est, ad litterarum umbras non quadrant

pag. 136, 15 pro perinde lege proinde

pag. 136, 15 in fine post acri nihil amplius extitisse uidetur; quamquam negari nequit fieri potuisse ut praeterea ir litterulae ibi extarent

pag. 137, 4 lege:

4 eifa x x x snonepatetintestatalib·tamoriebat

ultima littera aut T aut T' fuit

pag. 137, 5—7 lege:

5 ad ______________________________

6 tinebatnecenimullusolim ______________________________

7 possitpatronumaboniselib ______________________________ e

dele adnotationem, quam in C^a^ uersui 6 subscripsi. 6 litterae 20^a^ 21^a^ 22^a^ incertissimae sunt. littera 20^a^ non h fuit. 7 littera quinta I non e fuit. spatium inter lib et e aliquanto maius est quam quod ertaeinuitumr litteris expleatur

pag. 137, 13—16 lege:

13 rebabueritauirilispaRspatronodebeaturer

14 goexboniseiusquaeomnia ______ donincol u x ir

15 ue x rospeli(NI I x x cpi ||||| ouli iii ||||| o ______ ip x qu)

16 apossid ______________________________ um x x

14 littera 18^a^ O non C fuit. 14 spatium inter tertiam et secundam ab exitu litteram sufficere uidetur ad m litterulam e. g. capessendam. 14 in fine nullo modo plurir extitit. 15 primam litteram R fuisse minus ueri simile est. 15 tertiam litteram T fuisse minus ueri simile est. 15 ante ( ) pro li litteris incertissimis Goeschen B legerat. 15 nullo modo ab uereliquerit incepit. 16 nullo modo ab dimidia incepit. 16 non uidetur in tota exiisse

pag. 139, 28 in fine ne nunc quidem certi quicquam legi potuit

pag. 140, 23 ab ilascil·ne incepisse ueri non est dissimile

pag. 152, 8 in adnotatione (pro 9) lege: 8

pag. 153, 14. 15 lege:

14 sidebitormulierisiussueiusdum ________ d_

15 dotidicatquoddebetaliusat·obliga×××× modo

14 littera 28ª u non e fuit. 14 in fine nullo modo debitum-suumsponso extitit. 15 spatium ante modo paulo aptius ad rieo quam ad rih' e. g. sufficere uidetur

pag. 153, 19—24 lege:

19 titu× itemunoloquente ______

20 ______________ sc ______________ f ______________

21 ____

22 ____

23 sihaecsoloc̄·sexquaiureiurandocontrahit

24 obligatiosaneexalianullac·iureiurandohomines

23 littera decima non a fuit. 23 littera duodecima non e fuit

pag. 157, 6 in fine lege quemuulgoadrti

pag. 157, 18 littera ab exitu 12ª c esse debebat

pag. 167, 5 lege faceree^c^t

Ceterum totius paginae 167 lectio certissima est

pag. 168, 24 in fine lege haecq°q̄

pag. 169, 1 med. lege loqmuridēq̄consensu etc., quamquam harum litterarum septima et octaua incertissimae sunt

ad pag. 169, 16 haec adnotanda erant: litterae 1ª et 2ª ut, 4ª et 5ª em fuisse possunt.

p. 169 in adnotationis uersu ultimo lege: 13ª t, non t' fuit

p. 171, 15 littera ab exitu tertia t ex r a prima manu effecta est

p. 172, 21 dele typographi sordes supra litteram octauam

p. 177, 5 littera 15ª t non t' fuit

pag. 180, 19 in fine lege hereXTeTN etc. (s s supra) sextam harum litterarum T quam S fuisse paulo probabilius uidetur

pag. 191, 7 nunc nihil noui dignoscere potui

pag. 191, 10 initio lege falsi[a]eq(xxIII)atq etc. (e g supra) ad hunc uersum haec adnotanda sunt: 10 init. falsi lectio certissima est: pro [] Goeschen I; pro () Bluhme modo adIII, modo mIN, modo mIUN; constat hunc uersum neque ab falsi sacramenti causa neque ab falsidicis incepisse

pag. 195, 3 initio lege de________dicere etc.

pag. 212, 5. 6 lege:

5 mandatidepositifiduciaepsociotutelaeruaeo

6 datidepositifiduciaepsociotutelaeru aeliuerē

pag. 212, 8 lege:

8 NISRATIONemhaBereN NapTaeFORmulaeueBIr

dele adnotationes in C^a a me olim huic uersui subscriptas

Illa folia, quae in C^a his paginarum numeris insignita sunt: 239. 240 et 249. 250, nunc manu Caroli Giuliarii bibliothecae capitularis Veronensis praefecti his numeris inscripta sunt:

pagina Gaiana	239	= fol. 93r	(non = fol. 92r)
» »	240	= fol. 93u	(non = fol. 92u)
» »	249	= fol. 92r	(non = fol. 93r)
» »	250	= fol. 92u	(non = fol. 93u).

Propter hanc numerorum confusionem de condicione paginarum 239 et 250 in C^a non recte rettuli. Itaque prima adnotatio paginae 239 haec potius esse debet.

Pagina exterior propter remedia Bluhmiana difficillime legitur.

Contra prima adnotatio paginae 250 haec potius esse debet:

Pagina exterior propter litterarum pallorem difficulter legitur.

pag. 239, 14 initio lege:

14 NCNPxxxdexNxxquocumquia etc.

dele adnotationes a me in C^a huic uersui subscriptas. inter quartam litteram et de potest e. g. psi scriptum fuisse. spatium inter N et quo sufficit ad duas litteras ueluti io (ss / ta), uix ad ita litteras capessendas; nonnumquam supra proximam ante quo litteram linea, qua compendium significari solet, extare uidebatur, cuius tamen lineae species fortasse fallax est. spatium inter de et cumquia non uidetur litteris ralterro expletum fuisse

pag. 240, 23 med. lege periculonque etc.

pag. 241, 10 in fine post recte nihil amplius extitisse multo probabilius est quam po litterulas secutas esse

pag. 241, 11. 12 lege:

11 tiusenuutmodestioreuialitigietarbitr'quirq·
12 petitqquiaconfitet'

pag. 246, 3 lege:

3 quorunb______________ashaeceutqcetera etc.
littera septima non u fuit. inter b et as potest e. g. scriptum fuisse isetpotest

pag. 246, 6—8 lege:

6 nfacitsponsionisueiudicianaccipiatsiuep'sidem
7 sirestituataduersarioossessionis______p'sid—
8 antuiomillip'sidentinfaciat etc.
7 duae primae litterae si magis quam et uidentur fuisse. 7 sub finem umbrae inter e et p' non nimis bene ad iuen litteras quadrant, quamquam omnia incerta sunt

pag. 248, 20 spatium inter partis et adusus uidetur fere paulo aptius ad ptq quam ad ptqq litteras capessendas sufficere, quamquam omnia nunc incerta sunt

pag. 249 (= fol. 92r), 6 litterae 20a et 21a ao esse debebant

pag. 249, 13 littera sexta N est

pag. 249, 16 litterae 29a et 30a ud esse debebant

pag. 249 dele adnotationem in C^a a me uersui 15 subiectam; nam qu litterularum species certe fallax uidetur fuisse; alia lectio certa est

pag. 250 (= fol. 92u), 1—20 lege:

Mdamnat' actoR siuincereNpotueritquiat·rertip
onispoeNpatit'eineqcalumniaeiudumopponit'Neq
iurisiurandireligioniiungit'N7trariumiuduMex
hiscausislocumnonhaberepalame
Quibusdamiudiciisdamnatiignominiosifiuntuu
furtiu·b·r·iniuriar'itempsociofiduciaetutelaem
datidepositisfurtia·u·r·a·iniuriarNsolumdamna
tinotant'ignominiasetiampactiitiNedictopr·eif
scriptumē·etrecteplurimumNeutr'exdelicto
aliquisanexcontractudeuitorsitNamullaparte
edictiidipsumnominatimexprimit'utaliquisigno
miniosuseet's × × × qphibetetpaliop tulare × × × × qN×
tordarepcuremuehabereit·curatorioa·cogni××
rionom·iudicioueNireignominiososee ______
Insummasciendumēeumqc'aliq7sisterepeuelitoppor
tepeeteumquocatusēsinonuenieritpoenamexe
dictopr·riscommittereQuasdamtmpsonassiue
pmissuptorisiniusuocareNlicetuupareNtespa
tronaspatronositliberosetparentespatronipatro
Naeueetineamqadu susaegeritpoenaconstituit'

Pagina exterior propter litterarum pallorem difficulter legitur. 1 in fine nihil amplius scriptum erat. 11 ante IGno nullo modo pactus scriptum erat. 12 inter s et qphib spatium apte sufficit ad cl· uel 'et uel 'ea uel 'eo uel similes quasdam

litteras capessendas. 12 ꝺlio quam ꝺliis extitisse multo probabilius est. 12 spatium ante QN sufficere uidetur e. g. ad eTCO litteras capessendas. 12 in fine post QN utrum ı extiterit necne, dici nequit. 13 litterarum 32ae et 33ae lectio incertissima est; 33a non uidetur U fuisse. 14 post ee uix amplius quicquam scriptum erat. 17 littera paenultima non N fuit. 19 pro litteris 15a et 16a nullo modo unicum q extitit. 20 in fine prorsus dissimile ueri est CONſTITUTꝺe extitisse

pag. 250, 22 in fine lege FꝺCIENDUMeIe·UT

pag. 250, 23 initio lege PMITTꝺT etc.

pag. 250, 24 in fine lege SꝺTIſDꝺTION neque enim quicquam amplius post ultimum N, ac ne e quidem ibi uidetur extitisse

pag. 251, 6 (non 251, 10, ut typographus in *C*a pag. XXXII dedit) tertia ab exitu littera N fuisse uidetur

in adnotatione ad pag. 251, 18 priore lege littera 25a pro littera 27a

Praeterea in indice notarum in eis laterculis, qui notas ad Gaium pertinentes continent, haec corrigenda sunt:

pag. 256 *dele uersum* 23

pag. 257 *dele uersus* 8 *et* 9

ibidem uersum 13 *lege hoc modo: »uel* ꝺS (13, 6; 21, 23) *uel* ꝺS· (146, 22) *uel* ꝺ S (9, 22;«

ibidem uers. 25 *pro* 159, 4 *lege* 159, 9

pag. 258 *dele uersum* 4

ibidem uers. 10 *in fine pro* U·BR· *lege* U·B·R·

pag. 259 *uers* 3 *lege* bonorum possessorum 148, 12

ibidem uers. 15. 16 *dele haec:* CꝺUTEM *pro* causa 126, 12;

ibidem post uersum 21 *adde: »*B *pro* C (*i. e.* causam) 20, 1«

pag. 261 *uers.* 4 *dele signa interrogationis*

ibidem uers. 20 (*post* 19, 2;) *adde: »*CIUISR = ciuis Romanus 8, 4;«

ibidem uers. 21 *lege »*CIUISROM· (8, 1; *similiter* 9, 8;«

ibidem uers. 34 pro R̄ *lege* R'

pag. 262 *uers.* 17 *lege: »*-cuius (*conf. etiam* 244, 3) *fere in solo libro quarto; semel in libro primo* CUI = cuius, 9, 16; *conf.«*

pag. 263 *post uersum* 9 *adde: »inde* DIUIHꝺDRIꝺNI *pro* diuus Hadrianus 14, 24—15, 1«

ibidem post uersum 10 *adde. »inde fortasse* DIXI *pro* diximus 25, 12; 174, 16«

ibidem post uersum 14 *adde:* »*inde* eiusdum *pro* eiusdem 153, 14«

pag. 264 *uers.* 14 *ante* »212, 14« *adde* »208, 1;«

pag. 265 *uers.* 30 *ante* deuent' *adde:* »morientur 9, 14 *pro* morietur,«

ibidem uers. 35 *adde* », p'sid(e)ant 246, 8 *pro* possideat«

pag. 267 *uers.* 6 *ante* 250, 9 *adde* »249, 13;«

ibidem dele uersum 7

pag. 268 *uers.* 31 *adde:* »; filio *falso pro* filii 201, 20«

pag. 269 *uersus* 2 *et* 3 *lege:* fuf·can· = Fufia Caninia (*praecedit* legis *pro* lege) 39, 11

pag. 270 *post uersum* 41 *adde:* »*inde* hadriani *pro* Hadrianus 14, 24—15, 1«

pag. 271 *uers.* 17 *dele uerba* »iiungit' 250, 8 *pro* iniungitur,«

ibidem uers. 21 *pro* 73, 15 *lege* »73, 5«

ibidem uers. 28 *pro* intenden- *lege* »inten-«

ibidem uers. 34—35 *lege:* »16; 250, 9; 226, 24 [*pro* interesse]) = interest; *etc.*«

pag. 272 *uers.* 1 *pro* 97, 4 *lege* »97, 14«

ibidem uers. 3 *post* interempto *adde* »(??)«

ibidem uers. 8 *pro* 56, 22 *lege* »59, 22«

ibidem uersum 20 *lege hoc modo:* »le̅. (251, 2) *uel* le̅· (250, 22) *uel* le̅ (222, 20; 250, 24)«

ibidem ante uers. 29 *adde:* »iurisiurandum *pro* iusiurandum 248, 9;«

pag. 273 *uers.* 36—39 *lege:* »17) *uel* iud̅ (249, 14. 22; 250, 2) *uel* iud̅ (249, 16) *uel* iu̅d (161, 9) *uel* iud. (241, 23; 248, 19) *uel* iu̅d (250, 3) *uel* iud· (249, 8) [*uel* iud (228, 3; 245, 1. 16; 248, 22. 24) *uel* iud (245, 18) = iudici- *i. e.*«

pag. 274 *uers.* 34 *ante* »*falso*« *adde:* »*uel* ꝗdi«

pag. 275 *uers.* 32 *post* lege *adde* »11, 20??;«

pag. 276 *uers.* 2 *ante* legum *adde:* »legis 39, 11 *pro* lege,«

ibidem uers. 16 *adde:* »*et* lib· = liber *in subscriptione* 187«

ibidem uers. 23 pro 95, 2 *lege* »95, 10«

ibidem dele uersum 31

pag. 277 *uers.* 27—28 *dele uerba inde ab* q̄m

pag. 279 *uers.* 4 *post* 9, 4 *adde* »; 9, 8«

ibidem post uersum 15 *adde:* »cum *falso pro* mm = manumissionem *scriptum esse uisum est* 9, 9«

ibidem uers. 36. 37 *pro* »*semel in libro quarto:* 190, 5« *lege:* »*bis in libro quarto:* 190, 5 *et* 251, 6 (*hoc loco pro* non)«

pag. 280 *uers.* 17 (*post* 248, 15;) *adde* »250, 2;«

ibidem uers. 19 *lege* »inde Nque =«
ibidem uers. 22 (*post* 240, 12;) *adde* »250, 3;«
ibidem uers. 24. 25 *dele omnia inde ab* ITEM
ibidem uers. 36 *adde:* »; *conf. etiam* Nᶜ = nunc«
pag. 281 *uers.* 23 *pro* 212, 15 *lege* »212, 8. 15«
pag. 282 *uers.* 8 *lege:* »NUPARE = nuncupare 82, 21«
ibidem dele uersus 11 et 16
ibidem post uersum 10 *adde* »Nᶜ' *pro* nec 15, 3 (*i. e.* nec *ex* nunc *correctum*?) « *et adde deinceps* »NA = ?? 9, 14«
ibidem uers. 33—34 *dele uerba inde ab* »*fortasse*«
pag. 284 *post uersum* 12 *adde*: »inde APTEM *pro* aperte 186, 8«
ibidem dele uersum 16
pag. 285 *dele uersus* 1 *et* 2 *et* 22
ibidem uers. 19 *ante* 200, 18 *adde:* »20, 3;«
pag. 286 *uers.* 25. 26 *pro* »*uno tantum loco* (136, 15)« *lege:* »*nusquam*«
ibidem uers. 29 *ante* 141, 5 *adde* »136, 15;«
ibidem uers. 40 *lege* PCUREM
pag. 287 *uers.* 23 *lege* »PVBLIVS MEVIVS« *deletis uncinis*
ibidem uers. 37 *ante* 37, 2 *adde* »35, 4?;«
pag. 288 *uers.* 33 *lege* »inde PR·RIS (250, 17) *uel* PR·RIS (250, 8) *uel* PRRIS (228, 24) *uel* PRRIS (236, 9) = praetoris;«
pag. 289 *uers.* 19 *lege:* »PUCIS (2, 12) [*uel* PUCIS (2, 17)] = prouinciis«
pag. 290 *uers.* 18 *dele numeros* 230, 7
ibidem post uersum 24 *adde:* »qᵒ *pro* -que 185, 5«
pag. 291 *uers.* 30. 31 dele q· *usque ad* »18, 6; *item*«
pag. 293 *uers.* 8 *adde:* »; conf. etiam 28, 9«
ibidem dele uersus 23. 24. 37
ibidem uers. 25 *post* 18, 14 *adde:* »; 168, 24«
ibidem uers. 33 *post* quo *adde* »34, 13; 68, 10«
ibidem post uersum ultimum adde: »q: *pro* quoquo 22, 9«
pag. 294 *uers.* 10 *pro* 92, 6 *lege* »92, 6. 16«
pag. 295 *uers.* 4 (*post* 6, 12;) *adde* »9, 16;«
ibidem uers. 21 *dele* »; q *pro* quod 218, 9«
pag. 296 *post uersum* 4 *adde:* »q *falso pro* quia 218, 9«
ibidem uers. 30 (*ante* 58, 11) *adde* »9, 10;«
ibidem post uersum 38 *adde:* »QO = -quando 92, 3«
pag. 297 *uers.* 17 *pro* 52, 22 *lege* »55, 22«
ibidem uers. 21 *post* 178, 9 *adde* »(??)«
ibidem uers. 33 *dele* »31, 4 *et*«

pag. 298 *uers.* 8 *post* 230, 22 *adde* »; 250, 13«
ibidem uers. 9 *pro* 109, 25 *lege* »109, 5«
ibidem uers. 24 *adde*: »; rstituere 241, 5«
pag. 299 *in fine adde:* »r uxe = rei uxoriae 212, 5. 6 *conf.* r·u· re uxoria *T*«
pag. 300 *uers.* 10 *ante* 11, 15 *adde* »9, 12;«
pag. 301 *uers.* 3 *dele* »*et* 173, 4?«
ibidem uers. 4 *post* 103, 7 *adde* »*et* 79, 23«
ibidem post uersum 6 *adde:* »s *falso pro* est 153, 23«
ibidem uers. 29 *ante* familias *adde:* »p'si *falso pro* possunt 162, 9«
pag. 302 *uers.* 2 *post* sc· *adde* »*uel* s·c (20, 1)«
pag. 303 *uers.* 34 *adde* »; 250, 1—2 (restip|onis)«
pag. 304 *uersum* 2 *ita lege:* ē (*i. e.* stipulatus est)
ibidem uers. 19 *lege:* »ṫ· = -ten- 2, 1 (horṫ·sia); *fuerit* hor̄t̄·sia«
pag. 306 *uers.* 8 *dele* »28, 14;«
ibidem uers. 11 (*ante* 179, 2) *adde* »177, 5;«
ibidem uers. 20 *pro* »17. 18« *lege* »17—18«
ibidem uers. 31. 32 *dele omnia post* committitur
ibidem uers. 39 *dele omnia post* itur;;
pag. 307 *dele uersum* 1 *et uersum* 6
pag. 309 *uers.* 1 *adde*: »*et* tot *pro* testamento 9, 8«
pag. 310 *uers.* 6 *lege* pūcis
ibidem uers. 36 *initio lege* u·b·r· (250, 6)
pag. 311 *uers.* 1 *lege:* »u·r· *falso pro* u·b·r· 250, 7«
ibidem uers. 27 *post* 59, 12 *adde* »(??)«
ibidem dele uersum 30
pag. 312 *uers.* 8 *pro* 221, 14 *lege* »228, 18«
pag. 314 *uers.* 35 (*ante* certae) *adde:* »apert*ae* 212, 8;«
pag. 315 *uers.* 21 *post* 246, 3 *dele signum interrogationis*
pag. 317 *uers.* 25 *post* querere etc. *adde* »20, 2;«
pag. 319 *uers.* 30 *post* possit *adde* »126, 15;«
ibidem uers. 32 *ante* »*et* 104, 17« *adde:* »*et* 250, 16 (uenierit [*pro* uenerit])«
pag. 320 *uers.* 36. 37 *dele omnia post* »160, 8—9«
pag. 323 *uers.* 42 *pro* 59, 9 *lege* »57, 9«
pag. 324 *uers.* 32 *ante* 86, 13—14 *adde* »46, 12;«
ibidem uers. 33 (*post* 204, 2;) *adde* »212, 6«
ibidem uers. 35 *ante* 101, 13 *adde* »56, 24;«

APPENDIX

FRAGMENTA INTERPRETATIONIS GAI INSTITVTIONVM AVGVSTODVNENSIA AD RECENSIONEM AEMILII CHATELAIN EDIDIT PAVLVS KRVEGER.

Codicis Augustodunensis 21, qui continet Cassiani Institutiones a librario saeculi VII scriptas, nonnulla folia rescripta esse primus obseruauit Guil. Libri[1]) nec tamen uidetur eruisse, quid antiqua scriptura contineatur. primum ea de re nuntium attulit Leopoldus Delisle[2]); nuntiauit enim uir clarissimus ab Aemilio Chatelain in folio 100 codicis Augustodunensis agnita esse uerba Gai 4, 45 *aliae . . . factum.* unde spes orta est Gai librum nobis in foliis rescriptis huius codicis seruatum esse[3]). foliis autem accuratius examinatis apparuit falsa spe nos elusos esse: non Gai Institutiones, sed earundem Institutionum Interpretationem antiquiore codicis scriptura contineri Chatelain agnouit.

Quamquam igitur thesauri ab ipso inuenti aestimatio ualde deminuta est, Chatelain ab opere instituto non destitit, sed qua est acie oculorum et arte vetustam scripturam explicandi, difficilem taediosumque laborem ad finem perduxit. ac ne in hoc quidem substitit: rem ipsam in Interpretatione expositam adeo adsecutus est, ut hiatus contextus plerosque felicibus coniecturis expleret.

Indolem Interpretationis alibi exponam; hoc loco de condicione foliorum, quibus ea seruata est, et de lectione eorum pauca praemonenda sunt.

Codicis Augustodunensis folia 97—110 ad Gai Interpretationem pertinent, praeterea quattuor folia antea furtim ablata, iam redempta et in Parisiensem bibliothecam publicam translata[4]). ex his XIX foliis (folium 98 bis numeratur) folia 103—110 pro parte legi possunt; in foliis 98 et 101 non apparuerunt nisi pauca uerba (§ 79. 80), in reliquis foliis antiquae scripturae uestigia incertissima sunt. foliorum 104 et 109 paginae rectae,

---

1) Catalogue général des manuscrits des bibliothèques pubiques des départements I (1849) p. 17.

2) Léopold Delisle, Les vols de Libri au séminaire d'Autun. Paris 1898 (Extrait de la Bibliothèque de l'École des chartes LIX pag. 379 sqq.).

3) conf. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte uol. XV pag. 365.

4) Bibliothèque Nationale N. a. l. 1629 fol. 17—20.

folii 108 pagina uersa recentiore scriptura vacant; eadem in folii 105 pagina uersa media desinit. librarius litteris quas uocant semi-uncialibus usus est; locos tamen ex Gai Institutionibus exscriptos, ad quos spectat Interpretatio, litteris maiusculis distinxit[5]. idem passim scripturae compendiis usus est isdem fere, quae in libro Veronensi comparent.

Sex paginarum lectionem Aemilius Chatelain in annalibus, quibus titulus est Revue de philologie, uol. XXIII (1899) pag. 177—181 publici iuris fecit reliqua mox in isdem annalibus editurus. ne tamen in hac nostra Gai editione aut Interpretatio desideraretur aut editio ipsa diutius sustineretur, uir clarissimus singulari liberalitate concessit, ut ea quae nondum prodierunt ex schedis suis ederem, nouas quoque paginarum iam editarum lectiones mecum communicauit. praeterea sex paginarum (fol. 104, 105, 108^r, 109^v) imagines arte photographi effectas mihi transmisit, quarum ope scripturam libri antiqui cum lectione edita conferre mihi licuit. unde uirum clarissimum summa cum diligentia ac fide lectionem perfecisse iurisque notas optime explicuisse apparuit. in paucis tantum locis ab eiusdem lectione recedendum esse mihi uisum est; quod in adnotatione critica huius editionis ita indicatum est, ut lectiones Aemilii Chatelain litteris A^c, nostrae litteris A^k significarentur.

Folia autem antiqui libri non integra in Cassiani Institutiones translata sunt, sed ut formae reliquorum foliorum adaequarentur, cum margine exteriore pars scripturae resecta est. lacunas contextus inde exortas intra uncinos quadratos hos [ ] saepsi; alias lacunas imperfecta euanidae scripturae lectio reliquit. atque ut supra dictum est, de his lacunis explendis optime meritus est u. d., qui indefesso labore codicis scripturam nobis redintegrauit. praeterea uir summe reuerendus mihique amicus Theodorus Mommsen ut ad Gaium ipsum, ita ad hanc Interpretationem edendam egregia supplementa emendationesque contulit; nonnulla etiam Contardo Ferrinio[6] et Victorio Scialojae[7] debemus.

---

5) conf. § 66. 79. 80. 96. 97; in § 97 errore librarii initium Interpretationis eodem modo distinctum est.

6) Rendiconti del R. Istituto Lombardo di scienze e lett., serie II uol. XXXII.

7) Bullettino dell' Istituto di diritto Romano XI. p. 107 sq.

A = codex Augustodunensis

A^c = eiusdem codicis lectio secundum u. d. Chatelain

A^k = lectio nostra foliorum 104^r, 105^v, 108^r, 109^v

[ ] hi uncini saepiunt lacunas, quae margine foliorum resecto ortae sunt

stellulis (**) litterae singulae quae perierunt indicantur.

[*LIBER PRIMVS.*]

§ 1 Liberi, qui cum patre inpetrauerunt Romanam ciuitatem propter patris [*petitionem*], | ciues Romani sunt non propter patris condicionem, sed propter beneficium [*principis*], | nam nisi modo imperator indulsisset, peregrini essent. fol. 107r

2 Quid si solus pater inpe[*trauit ciui*]|tatem Romanam? non liberi sunt ciues Romani. nisi specialiter dicat: pe[*to* ——] | ——————— liberis meis ciuitatem deferre dignemin[*i. cui*] | *si imperat*or *indulserit*, *fient* etiam liberi ciues Romani.

3 Ergo uides, quod se[———] | ——————————————————————————————————— | tionis ——————— propter patris condicionem ciues Romani sunt ——————— | in ——————— diem qui ——————————— re ille pater [———] | ——————— ciuitatem Romanam specialiter debet p[*etere*] | ———————

(*6 uersus in A legi nequeunt*)

—————————————————————————————— | cadunt ——————————————————————————————————— ale ius le [———] | p ——————————————————————————— pater et sibi e[*t liberis*] | ciuitatem Romanam petit ——————————————————— beneficium ul[———] | ** liberi in potestate —— aliquis ——————————— nam quod isti liberi [———] | iuris ——————— atri ——————————— adquisiuerunt ** [———] | in potestate ——————————————————— us et uelit h[———] | te p———————

ad § 1—3 conf. Gai. 1, 93.

5 nisi] nisi eo *Mommsen* || 6 non liberi] liberi non *scr.* || *uersum* 6 *suppleuit Chatelain* || 7 peto *suppleuit Chatelain*: *estne* pa[ter]? || *uersus* 8 *et* 9 *suppleuit Chatelain* || 26 uellit *A*.

——————————————— rediga [——] | h—————————————————— ——————— cogni[———] | ——————————— ——————————— beneficium [——] | ———— ——————————————————————— ———|——————————————— ——————— puberes possunt [———] | ——————— ———————————————————— uidetis quod — [——] | ——————————————————— ——————————————————|—————— ——————————————————— tatis et [———] | ——————————————— ——————— iudic[———] | ibi in ——————— ———————————— an hoc expedia[*t* ———] | quaeritur ———————————————— quaerit ipsam personam [———] || [———] habere in potestate, ut bona fol. 107v eorum consumat et ita | [——] ——— aut negat.

4 ————, ut illud tractemus: peregrinus et sibi | [*et uxo*]ri suae peregrinae petit ciuitatem Romanam. nunc quaeritur, | [*an spec*]ialiter debeat petere, ut et filius, qui nascitur ciuis Romanus, | [*****]nus esse. Nam diximus, quod si eo tempore quo parit mulier in uia | [* *Roma*]na et maritus, qui nascitur ciuis Romanus erit.

5 Quid ergo petet | [*pater*]? quod ciuis Romanus nascitur, non interdum re———— sed interdum | [———]m senatus consulti. ideo specialiter debet petere, ut is qui nascitur | [*in pote*]state eius sit, non debet petere ei ciuitatem Romanam, | [*non enim ci*]uitate ipsa habebit natos in potestate.

6 Peregrini | [———] aliter petebant ab imperatore ciuitatem Romanam | [— *gen*]erali beneficio perueniebant ad ciuitatem Romanam. nam gene|[*rale b*]eneficium quo pete-

ad § 3 conf. Gai. 1, 93 || ad § 4. 5 conf. Gai. 1, 94 || ad § 6 conf. Gai. 1, 95.

16 *ante* habere *sententiam hanc fuisse conicit Mommsen*: [potest pater propterea filios uelle] habere || 18 *ante* ut *expectes* sequitur || et uxori *suppleuit Chatelain* || 19 peregrinae] praegnanti *mauult Mommsen* || 20 an specialiter *suppleuit Chatelain* || 21 *post* romanos *secundum Gaium expectes* in potestate sua esset; *Mommsen pro his proponit* [non peregri]nus esset || 22 in uia [* roma]na] ciuis est romana *Mommsen, conf. Gai.* 1, 92 || 27 in potestate *suppleuit Chatelain* || 30. 31. *fere sic supplendae sunt*: peregrini ut generaliter p. a. i. c. romanam, ita etiam generali (generali *suppleuit Chatelain*) || 32 generale beneficium *suppleuit Chatelain.*

bant peregrini ius Latii, *Latium diceb*atur | [— *ex La*]tio origo ciuium Romanorum duc*itur* ———————————— | [———]um est ius ciuitatis ——————.

7 Interdum populus Romanus uel imperator de|[*ferebat*] ciuitati ius Latii, et dicebatur ius Latii minoris, ius | [*Latii m*]aioris. Interdum dicebat populus: Deferimus illi ciuitati ius | [*Latii m*]aioris. si dicebat ius Latii maioris, statim qui in magis|[*tratu e*]rant positi uel in honore aliquo, perueniebant ad ciuitatem Romanam, | [*item dec*]uriones. si autem dicebat ius Latii minoris, hi soli peruenie|[*bant a*]d ciuitatem Romanam, qui erant in magistratu uel in aliquo ho|[*nore pos*]iti.

8 Ergo intererat inter beneficium speciale et generale, quo ius Latii | [*defere*]batur, quod ubi speciale beneficium petebatur, ———————— specialiter | [*peti*]tum fuisset, ut essent liberi in potestate; si autem ad ius Latii ma|[*ioris per*]ueniebant, omni modo erant in potestate.

9 Non solum naturales liberi | [*secun*]dum ea quae diximus possunt in potestate patris esse, sed et*iam hi* qui | [*adopt*]antur. tractandum ergo nobis est diligentius, quemadmodum fiant | [*adoptio*]nes. nam quemadmodum diximus, liberi qui ex legitimis matrimo|[*niis su*]scipiuntur in potestate sunt, et tractauimus, quae sint legitima | [*matri*]monia. sic nunc adicimus: hi qui adoptantur in potestate sunt.

10 Debemus [*ergo t*]ractare, quemadmodum fiunt adoptiones. adoptiones sunt quidem duae | [** *eo*]s qui alieni iuris sunt aut eos qui sui. cum duae sint species adoptionum, | [*duplici*] modo adoptio celebratur: uel sui iuris personae apud populum adopt ||

[*quattuor paginae uidentur periisse.*]

11 [*Videamus nunc, quomodo hi qui alieno iuri*] || subiecti sunt, eo iure liberentur. fol. 110r

ad § 7. 8 conf. Gai. 1, 96 || ad § 9 conf. Gai. 1, 97 || ad § 10 conf. Gai. 1, 98 || ad § 11 conf. Gai. 1, 124.

1 Latium dicebatur, [quoniam ex La]tio *suppleuit Mommsen* || 3 *possis supplere* [** Lat]ium est ius ciuitatis, quae Latino iure utitur || *uersus* 4. 5. 7. 10. 12. 14. 15. 16. 18. 19. 22. 23 *suppleuit Chatelain* || 9 [dec]orionis *A* || 15 *post* petebatur *expectes* liberi non fiebant in potestate, nisi || 18 naturalis *A* || 21 [adoptio]nis *A* || 26 [** eo]s *A*, secundum eos *Chatelain*: *expectes* adoptamus aut eos || 29 adopt[andae] *suppleuit Mommsen* || 32 uideamus . . . iuri *ex Gaio* 1, 124 *suppleta sunt.*

12 Prius de his personis inspicia[*mus* —. *quae*] | personae in potestate sunt atque in manu uel in mancipio, ple[*ne trac*]|ta*u*imus. nunc consequens est, ut dicamus, quemadmodum istae person[*ae* —] | subiectae iure liberentur et fiant sui iuris. nec enim semper quae in [*potesta*]|te uel in manu uel in mancipio sunt constitutae retinentur, sed ces[*sante iure*] | ex certis usibus liberantur.

13 Et superius tractauimus de his qu[————]. | prius tractemus, quemadmodum exeant de potestate, in potesta[*te serui sunt*] | dominorum aut liberi parentum.

14 Exeunt serui de potesta[*te domi*]|norum secundum ea quae diximus de manumittendis seruis. [*seruus non*] | aliter potest exire de potestate nisi manumissione; nam[*si domi*]nus eius decesserit, ad heredes transit dominium; ergo hoc [*modo non*] | exeunt de potestate. quibus modis manumittuntur aut u[— *de*]|diticii aut Latini aut ciues Romani?

15 Liberantur diuersis modis. liberan[*tur liberi*] | morte parent*i*s, cuius fuerint in potestate, si non sint in alte[*rius potestatem*] | rec*a*suri. ut puta pater habet filios uel filias in pot[*estate*; *si*] | decesserit, erunt sui iuris filii uel filiae. si auus decesserit, [*inter fi*]|lium et nepotem ex*tat haec differentia*: statim filius quidem erit s[*ui iuris*], | nepos uero non erit sui iuris, *sed erit in* patris potestate. [*non sui*] | iuris, nam cadit in patris potestatem nepos per mor[*tem aui*]; | si noscitur in alterius potestatem recasurus, tunc[——] |

16 non cadit in potestatem alterius. Si uero tempore quo [*moritur*] | auus pater non sit in familia, aut quod mortuus est aut quod e[*mancipa*]|tus est, aut si filios — ha ——— auus non habuerit in pote[*state*], | nepos, qui alias in po-

ad § 12 conf. Gai. 1, 125 || ad § 13 conf. Gai. 1, 125 || ad § 14 conf. Gai. 1, 126 || ad § 15. 16 conf. Gai. 1, 127.

2 plene tractauimus *Chatelain*, ple[———]tabimus *A* || 4 person[ae eo cui sunt] subiectae *expectes* || 5 potestate *suppleuit Chatelain* || 6 ces[sante iure] *Mommsen*, cessant et *Chatelain* || 8 qu[i in potestate sunt] *expectes* || uersus 11—14 *expleuit Chatelain* || 15 quibus modis *seqq. corrupta sunt*: *sententia haec uidetur fuisse*: qui autem manumittuntur, ut supra diximus, aut fiunt dediticii aut Latini aut c. R.: *Mommsen tuetur traditam lectionem supplendo* 16 aut u[iri de]diticii || 17 *ante* liberantur *uidetur intercidisse* liberi || *uersus* 17. 18. 20. 22 *expleuit Chatelain* || 18 parentes *A* || 19 recessuri *A* || 21 inter filium *suppleuit Chatelain* || 24 nepos . . . 25 recasurus *nescio quo modo corrupta sunt* || 24 per] *malim* post || mortem aui *suppleuit Chatelain* || 27 moritur *suppleuit Chatelain* || *pro* quod — quod *putem* quia — quia *per compendium scriptum esse* || 28 filios ex hac uel illa causa auus *proponit Mommsen* || 29 potestate *suppleuit Chatelain.*

testate non fuit mortis tempore [———] | ——— sui
17 iuris ——— erit. Di ——— morte parent*i*[*s*, *cuius*] | parent*is*
fuerint in potestate, sed non in alterius pote[*state sub*]|iectae
iuris. nam generaliter dicimus: morte parentis s[———], |
cuius fuerint in potestate. quod si filius et nepo*tes* ex eo
si[*nt in potes*]|tate et pater mortuus fuerit, non fient prius
sui iuris, q[*uam auus*] | mortuus est, cuius fuerint in potes-
18 tate. Ideo sic dici[*mus*: *mor*]|te parentis, cuius parent*is*
fuerint in potestate, nec [———] | ——— et illud adicien-
dum est: si non in alterius potest[*atem*] | recasuri sunt.
habes ergo pronum modum, quo exeu[*nt de*] || [*potes*]tate. fol. 110v
19 Quid erit, si aqua et igni et patri interdicatur uel li-
beris? | [*patria*] potestas tolletur. ut puta pater habet
filium in potestate; | [*facit*] tale crimen, ut aqua et ignis ei
interdicatur, per hanc poenam adimitur | [*ei ciu*]*itas Romana*
et incipit esse peregrinus; peregrinus factus iam filium |
[*ciuem Ro*]manum habere in potestate non potest. et e con-
trario filius, qui cum in | [*patris*] potestate est facit tale
crimen, ut aqua et ignis ei interdicatur; | [*quo facto*] adimitur
ei ciuitas Romana, incipit esse peregrinus, peregri|[*nus*
fact]us in potestate patris ciuis Romani esse non potest.
20 Ergo eis qui aqua et igne | [———] patri uel
filio patria potestas tollitur. uelut si pater ab | [*hostibus*]
captus fuerit ——— erunt filii *sui* iuris. hoc ple|[*nius*
21 *et cum*] diligentia nobis tractandum est. Qui ab hostibus
capitur, seruus | [*hostium*] ——— nam hoc bellorum
generaliter | [———] um est. si cap———
——— incipiat | [———] * * esse pot———

ad § 17. 18 conf. Gai. 1, 127 || ad § 19 conf. Gai. 1, 128 || ad § 20 conf. Gai. 1, 128. 129 || ad § 21 conf. Gai. 1, 129.

2 di———] dicimus liberari eas *proponit Mommsen* || parenti[s cuius] parentis *Mommsen*, parente [———] parentes *A* || sed non ... iuris] si son sint ... iuri *Mommsen* || 4 *post* parentis *expectes*: s[ui iuris fiunt, eius scilicet] || 5 nepos *A* || *versus* 6. 8. 10. 11. 13. 17. 18. 20. 23 *suppleuit Chatelain* || 8 sic] si *scr.* || parentes *A* || 9 *post* nec *supplendum* hoc sufficit sed, *uel cum Mommseno* nec[essario] | tamen || 10 pronum] primum *scr.* || 12 et patri] uel patri *scr.* || 18 cum *uidetur delendum* || 22 ergo *seqq.*] *expectes talia*: ergo eo quod aqua et igne interdicitur patri ... tollitur. uerum si (*conf. Gai.* 1, 129 quodsi) pater ab [hostibus] c. f., quamquam ciuis Romanus esse desinit, non tamen erunt; *Mommsen ante* 22 patri *nonnulla intercidisse putat*, *u. g.* [interdicti] ciues esse desinunt, tollitur patria potestas. similiter si alio modo ciuitas adimitur || *ante* 24 erunt *Mommsen supplet* aliquatenus || 26 hoc belli iure generaliter [accept]um est *fortasse scr.*

*ui*tae necis|[*que pote*]state ———————————— exeunt
de potestate | [——] pater ————————————————
ab hostibus hodie | [*nisi cap*]tus ab hostibus interficitur, potest fieri, ut apud hos*t*es moriatur | [*uel etiam*] reuertatur
——————————————————————————— | ————
————————————————————————————————
—————————— | ——————————————————
—————————— egerit limen ———— | ——————
———————————————————— recipit ——————— |
————————————————————————————————
tractare, pater ab hos|[*tibus cap*]tus est uiuus ——————
liberi de potestate ——————— | ——————————
——————————————— ex postliminio ——————— |
[— *po*]testatem ———————————————————
potestatem | [——] dicas ——————— hodie dico: liber
***** patria | ——————————————— go potestate.
22 Quid ergo hac necessitate ——— | [——] duceris ad ——
———————— non sum, ut dicas eos sui iuris esse eo | [—
pote]state, opponitur tibi statim: cuius sunt in potestate
serui ———— | [——] eorum. qui ab hostibus captus est,
seruus est. ergo seruus pater ——— | [*non habet f*]ilios in
potestate. utrumque ergo difficile est: siue dicamus sui
iuris | [*filios esse*], illud opponitur, quod si reuertatur et
postliminium recipit, | [—— *st*]atum suum, sed dicamus eos
in potestate, illud, quod est facilius ————

[*LIBER II.*]

23 ——— || extranei autem deliberandi arbitrium habent; fol. 109v
nam possunt [*re*]|pudiare hereditatem, possunt et adire.
24 Sed sui heredes licet repudiar[*e non*] | possint hereditatem, quia statim fiunt heredes, tamen abstinere po[*ssunt*
25 *prae*]|toris beneficio. At si non abstinuerint uel per id se
miscuerint h[*ereditati, nec*] | recedere postea ex paenitudine

ad § 22 conf. Gai. 1, 129 || ad § 23 conf. Gai. 2, 162 || ad § 24 conf. Gai. 2, 158 || ad § 25 conf. Gai. 2, 163.

3 hostis *A* || 18 *post* eo *Chatelain supplet* [quod non sunt in pote]state || *uersus* 21. 28—32 *expleuit Chatelain* || 24 *ante* statum *Mommsen supplet* redit ad || sed] siue *scr.* || 29 heredis *A* || 31 per id] potius *uidetur scribendum*: perinde *mauult Mommsen* || 32 nec] non *Chatelain.*

possunt. sicut enim, si extran[*eus heres*] | semel adierit hereditatem, iam tenetur, ita et suus heres, si [*semel*] | se miscuerit, omnimodo tenebitur. quod facit in extraneo [*aditio*], | hoc facit in suo herede, si se miscuerit bonis parentis. ergo [*si uult*] | non teneri, ab initio se abstineat a bonis parentis.

26 Vel extr[*aneus*] | ut adierit hereditatem, potest in integrum restitui, ut postea abstineat. nam s[*i minor*] | sit xx*v* annorum, habet generale beneficium in integrum restitution[*is*, *quod pol*]|licetur praetor huius aetatis hominibus. nam minores xx*v* an[*norum* —] | qui sic possunt circuiri — magno per aetatis imbecill[——] | enoreturi (?) in damno, isti minori pollicetur praetor genera[*liter*] | in integrum restitutionem, ut si quid perperam minor gesse[*rit in inte*]|grum restituatur. interdum perperam uendit rem suam: potest restit[*ui a praetore*] | uel a praeside, si ostendat se minore*m*.

27 Ergo sicuti ceteris s[*ubuenitur*] | in ceteris causis, in integrum restitutionis auxilium mer*e*tur [*minor*, *si*] | ignarus damnosam hereditatem inconsiderate adierit. [*potest dice*]|re: si maior essem, prius deliberassem, prius quaesissem n[*ec hereditat*]|tem adiissem; modo per inconsultam aetatem temere ad[*ii. peto*] in integrum restitui. hoc, quod dicit extraneus, potest minor su[*us uti*] | si temere se miscuerit bonis paternis.

28 Quod si maior [*fuerit*] | extraneus qui adierit uel suus qui miscuerit se bonis, [*in integrum*] | restitui non potest, omnimodo tenetur oneribus hereditatis, quod deest i[*lli benefici*]|um, nec potest maiori, nisi exhibuerit interdum iusta*s* causa*s* [——] | ——————————
ale beneficium d[——] | eos quidem hoc contingit.

29. Quidam, cum maior esset aetate, contra opin[*ionem*] | adiit hereditatem, quam putabat non esse damnosam. ideo

ad § 26—29 conf. Gai. 2, 163.

uersus 1. 2. 5. 7. 8. 13. 15. 18. 20—23. 25—28 *expleuit Chatelain* || 7 *pro* uel (ū *A*) extraneus ut *expectes fere*: [suus heres licet se miscuerit hereditati] uel extraneus licet || 8 ut postea *dubitanter legit Chatelain* || 8 xxv] xx *A* || 11 xxv] xxı *A* || 14 et 15 perperam *Chatelain legit ad Mommseni coniecturam* || 16 minore *A* || 17 sicuti ceteris] sicuti minori *expectes* || 18 meritur *A* || 27 quod] quia? || 29 iustae causae *A*: *fortasse retenta hac lectione anta* extiterint *pro* exhibuerit *legendum est. post* causas *expectes* subueniri per in integrum restitutionem ——— imperiale beneficium || 30 eos] *sic uel* tor *A* || 31 opinionem *Chatelain*; *fortasse* opinionem damnosam *scribendum est.*

[*puta*]|bat eam non esse damnosam, quod aes alienum in occul[*to erat*]. | emerserunt plures creditores, coeperunt proferre t[——] | cum debitum fecit apparere hereditatem damnosam. [*heres, qui*] | maior adierat, tenebatur. dedit ergo preces impera[*tori, cum*] || [*hereditas*] non sit quod fuerat, fol. 109r meruit speciale rescriptum, ut recede|[*ret a*]b hereditate.
30 Ita dixit: ignorans, cum lateret aes alienum, | [*adii*] hereditatem, postea emersit grande debitum, apparuit damnosa | [*ea hereditas.*] ergo a te peto, ut liceat mihi discedere. concessit ei imperator.

31 Hoc ergo | [*rescr*]ipto hodieque si tali re procedis, possumus dare consilium, ut | [*suppl*]icetur. nam facile impe*t*rantur ab imperatore *e*a quae iam ab | [*aliis*] impe*t*rata sunt: aliud est nouum beneficium petere, aliud est id pe|[*tere*
32 *cui*]us extant exempla. Nam per gr*atiam* factum est, ut si maior | [*sit qui*] licet per ignorantiam omnimodo heres fit, ei discedere ab hereditate | —— cum habet. propter quod exemplo eius alii possunt in integrum restitui *a* praetore.

33 Ergo ubi | [*is mi*]nor est qui adiit uel qui se miscuit, per praetorem uel per praesidem prouinciae potest | [*in integrum*] restitui; sed qui maior *est*, sine beneficio principali non poterit in | [*integrum restitui neque*] auxilium exorari ei heredi secundum ea quae tractauimus.

34 [*Extra*]n*ei*, qui habent potestatem, quamdiu uolunt, tamdiu protrahunt | [*adition*]em hereditatis. et quid interea facient creditores? quid illo tempore | [*dicendum*] interea de
35 sacris, quorum magna erat obseruatio? Ideo qui testamenta fa|[*ciunt, s*]i scribunt extraneos heredes, dant eis certum tempus | [*ad cer*]*nendam* hereditatem, quod est tale:

ad § 29—33 conf. Gai. 2, 163 || ad § 34 conf. Gai. 2, 167 || ad § 35 conf. Gai. 2, 164.

uersus 1. 2. 4 *suppleuit Chatelain* || 6 recederet ab *suppleuit Chatelain* || 7 ita] interea *Chatelain* || adii *suppleuit Chatelain* || 9 ergo A^k, *om.* A^c || 11 rescripto *Chatelain*, exemplo *Mommsen* || si talis res procedit *Ferrini* || 12 supplicetur *suppleuit Mommsen* || 12 impetrantur *Ferrini*, imperantur *A* || 13 aliis suppleuit Chatelain || imperatore ea *Chatelain*, imperatorea *A* || impetrata sunt *Ferrini*, imperata sunt A^k, imperatur quod A^c || 15 gratiam *scripsi*, gradus? A^c, g*** A^k || 16 maior . . . 17 habet] maior [adiens] licet . . . 17 hereditate|[liceat], cum rescriptum habet *proponit Mommsen* || 18 exemplo eius A^k?, exempla eius etiam A^c || in integrum restitui a] iir A^k, pup A^c || 19 is minor *suppl. Chatelain* || 21 sed *uel* si A^k, sed A^c || est *scripsi*, interest A^c, i * A^k || 24 [extra]nei *scripsi*, [———] nam A^c || 25 aditionem *suppl. Chatelain* || 26 illo tempore *uidentur transponenda esse post* 27 quorum, *cf. Gai.* 2, 55 || dicendum] ****** *A*, fiebat *Mommsen* || 29 ad cernendam *scripsi*, ******* ad A^c.

TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIE|[*BVS CENT*]VM. SI NON
CREVERIT, EXHERES ESTO.
36 Ista dicitur cretio propter id | [*tempus, quod*] datur ad
deliberandum, hoc est ad decernendum. ideo | [*cretio dic*]itur,
quia ad hoc accipitur tempus, ut apud se deliberet et de-
cernat, | [*an adeun*]da sit hereditas.
37 Ergo ubi datur cretio, aut adit intra tempus et uerba
dicit | [*cretionis*], aut si non dixerit uerba cretionis intra
38 tempus, excluditur. Quae autem sunt | [*uerba cre*]tionis?
sic dicit: QVOD ILLE GAIVS ME SCRIPSIT HEREDEM, ADEO CER|[*NO-*
39 *QVE HEREDI*]TATEM: Nisi haec uerba dixerit intra tempus quod
praefiniuit tes|[*tator ex*]cluditur, etiamsi pro herede gesserit,
etiamsi teneat res hereditarias. | [*quare nisi uer*]ba dixerit
intra dies praestitutos, heres esse non poterit.
40 Et scire | [*debes, quan*]tum uult testator tempus dat ad
cretionem; et | [*quamquam pleri*]que testatores centum dies
dant, potest quidem et breuius | [*tempus dare*], potest di-
cere: CERNITO IN DIEBVS X, CERNITO IN DIEBVS XX. potest et
| [*longius*] constituere: CERNITO ET IN BIENNIO, CERNITO IN ANNO. |
41 [*Sed uulgo*] datum tempus et consuetum est: C DIEBVS.
42 Dicit ergo | [*heres ha*]ec uerba: ADEO CERNOQVE HERE-
DITATEM. nihil quaeritur nisi *de* dictione || uerborum. ergo fol. 108v
intra tempus ubi dicat non interest, ut tamen probetur.
interim si ea te[*cte sepa*]ratim dicat, unde potest probare,
quod uerba cretionis dixerit? d[*ebet*] ergo adhibere amicos,
43 quibus praesentibus haec uerba dicat. Quod si sin[*e cre-
tio*]ne scriptus fuit, haec uerba cretionis dicere non cogetur,
sed p[*otest etiam pro*] herede gerendo adquirere here-
ditatem.
44 Quid est pro herede gerere? ani[*mum*] habere capi-
endae hereditatis. ergo si aut rem teneat aut praesentibus

ad § 36 conf. Gai. 2, 164 || ad § 37—39 conf. Gai. 2, 166 || ad § 40 conf. Gai. 2, 170 || ad § 41 conf. Gai. 2, 171 || ad § 42 conf. Gai. 2, 166 || ad § 43 conf. Gai. 2, 167 || ad § 44 conf. Gai. 2, 166 167.

2 creuerit A^c: *possis etiam de* creueris *cogitare, conf. Gai.* 2, 165 || 3 id A^k?, quod A^c || quia A^k, quod A^c || 5 diliberet A^k || 6 an adeunda *suppl. Chatelain* || 8 dixerit * uerba A^k? || *uersus* 9. 10. 12. 16. 17. 19. 20. 21. 30 *suppl. Chatelain* || 10 sic *scripsi*, si *A* || 15 debes *suppl. Ferrini* || 19 et *del.* || 22 de *om. A* || 23 tamen] tm *A*, testamentum *Chatelain, conf. Ca pag.* 308 || 24 tecte *suppleuit Mommsen* || unde] dum *scr.?* || 25 adhibere A^k, adhibet A^c || 26 sine cretione *suppleuit Chatelain* || 28 etiam *om. Chatelain.*

[*amicis*] dicat uelle se heredem esse, satisfacit aditioni
45 hereditatis. Nam duobus [*mo*]dis ab extraneis heredibus
aditur hereditas, aut cretione aut pro herede gere[*ndo*];
cretione, ut uerba dicantur; pro herede *gerendo*, ut ostendat se animum [*ha*]bere capiendae hereditatis. sed heres
is, qui cum cretione scriptus est heres, n[*isi uerba*] cretionis
dixerit, heres esse non poterit. qui autem sine cretione
scrip[*tus est*], uel cernendo uel pro herede gerendo potest
adquirere hereditatem.

46 Ex hoc [*ista*] nascitur differentia: qui sine cretione
scriptus est heres, potest medio t[*empore*] repudiare hereditatem et, si semel repudiauerit, paenitentia [*actus*] redire
ad hereditatem non poterit.

47 Quid est repudiare? nolle ca[*pere*] hereditatem, contraria destinatio, repudiare. quomodo destinatio cap[*ien*]dae
hereditatis adquirit, sic destinatio contraria, hoc est uoluntas
non cap[*ien*]di, tollit hereditatem.

48 Qui sine cretione scriptus est, si uelit heres esse, est
heres, et [*si no*]lit heres esse, perdit hereditatem; nam quod
49 nudo animo adquiritur, nudo an[*imo*] amitti potest. Vbi
autem cum cretione scriptus est heres, non aliter excluditur, [*quam si*] tempus transiuerit cretionis, quod a testatore
praefinitum est. sicut enim [*ad*]quirere hereditatem non
potest, qui cum cretione scriptus est, nisi si uerba dixe[*rit*]
cretionis intra tempus, ita non aliter excluditur, nisi exierit
50 dies cretio[*nis*]. Ergo si medio tempore dixerit se nolle
esse heredem, nihil ei praeiudicar[*e potest, nam*] repudiare
hereditatem non potest, quae cum cretione deferatur; si
adhuc [*su*]perest tempus cretionis, potest uerba dicere et adquirere hereditatem; ubi autem [*sine*] cretione scriptus est,
si semel repudiauerit, postea per paenitenti[*am*] redire non
poterit.

51 Hoc etiam circa eos seruatur, qui ab intestato [*uo*]cantur ad hereditatem. qui ab intestato uocatur, sicut aut

---

ad § 45 conf. Gai. 2, 166. 167 || ad § 46—48 conf. Gai. 2, 169 || ad § 49 conf. Gai. 2, 168 || ad § 50 conf. Gai. 2, 168. 169 || ad § 51 conf. Gai. 2, 169.

---

uersus 1—3. 5. 7—33 *suppleuit Chatelain* || 4 gerendo *om. A* || 5 sed heres A^c: *expectes* contra si || 6 nisi uerba *mecum suppleuit Scialoja* || 7 non] nec A^c || 18 uellit *A* || 24 nisi si A^k, nisi A^c || *lacunas uersuum* 27—32. *expleuit Chatelain* || 27 praeiudicare *Mommsen*, praeiudicari *Chatelain* || 31 redire *A*, adire *mauult Mommsen* || 34 uocatur *Chatelain*, uocantur *A*.

cer[*nen*]do aut pro herede gerendo fit heres, ita et contraria destinatione potest am[*itte*]re hereditatem.

52 Vbi cretionem accepit heres scriptus, non diu potest t[*ra*]here aditionem; nam aut cogitur intra tempus adire aut excluditur, s[*i non*] adierit. qui sine cretione scriptus est, tamdiu potest deliberare, quamd[*iu*] || [——]r uoluerit, tempore fol. 108r
53 non urguetur. Sed hoc ipsum nocet credi[*tori*]bus. transierunt centum dies et adhuc iste dicit se deliberare; [*transi*]it annus et adhuc dicit se deliberare; tempore enim non ex-
54 clu[*ditur*]. Ergo si uoluerit post quinquaginta annos adire hereditatem, expec[*tabu*]nt creditores exitum, nam nihil possunt hodie facere. dum ille se [*dicit*] deliberare, conuenire eum qui nondum adiit non possunt, bona proscrib[*ere non*] possunt, quia adhuc incertum est, quin habeat defunctus succes[*sor*]em. quorum enim bona proscribuntur? eorum qui sine successore mori[*unt*]ur.

55 Ne ergo hoc incommodum creditoribus obstet, solet praetor adiri ab ipsis creditoribus, ut ipse constituat diem heredi scripto uel qui [*ab in*]testato uocatur ad adeundam hereditatem. et dicit praetor: Iu[*beo*] illum heredem intra centum dies deliberare, an debeat adi[*re hered*]itatem; sciat autem me creditoribus permissurum bona [*ill*]a proscribere, si intra tempus non adierit.

56 Licet ei diutius delibera[*re*]. et ita quod intra tempus quod a praetore praefinitum est omnimodo adire [*ei d*]atur, aut si non adierit, bona proscribentur; et quod dixit Gaius, prout mo[*der*]atus fuit ipse praetor, ita tempus constituitur.

57 Ecce habes re[*me*]dium, ubi sine cretione scriptus est uel ubi ab intestato uocatur ad hereditatem. quodsi cum cretione scriptus est heres et longum [*tempus*] accipit, interdum ——————ere nisi *** in biennio, in bi[*en*]nio expectabunt creditores, utrum adeat ille hereditatem, [*an*] excludatur. non aliter enim excluditur, nisi tempus quod a testatore praefi[*ni*]tum est impleatur.

ad § 52 conf. Gai. 2, 166. 167 || ad § 53—56 conf. Gai. 2, 167 || ad § 57 conf. Gai. 2, 170.

lacunas suppleuit Chatelain || 1 fit heres ita et *A* (*Chatelain secundis curis haec legit omnino recte*) || 24 quod] quidem *scr. aut* quod *cum Mommseno delendum* || 30 *pro* accipit *malim* accepit || 31 *lacunam Mommsen ita supplet*: [in biennio iussus cern]ere, nisi [cernit] in biennio.

58 Quod ergo facere non possit, qui cretionem non habet, [*id*]eo potest facere, qui longam cretionem habet? at potest interpellari [*a c*]reditoribus, ut ipse praetor moderetur tempus adeundae hereditatis et dicat: nisi intra tempus adierit, permittam creditoribus bona proscri[*ber*]e.

59 Omnis cretio certum numerum dierum habet. nam testator [*cum*] dat cretionem, non simpliciter dicit: CERNITO, sed dicit: CERNITO IN DIEBVS TOT. necesse est ut exprimat numerum dierum. alio[*qui*]n non est cretio et nisi dicat TOT DIEBVS. ergo omnis cretio certum [*n*]umerum dierum habet.

60 Duplex nomen est cretionis. nam quaedam cretio [*d*]icitur uerborum certorum dierum, alia dicitur uulgaris cretio. interdum [*c*]retio sic datur: CERNITO IN DIEBVS CENTVM; SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO.

---

61 ———— || uniuersitas, ubi hereditas directis uerbis relinquitur sing[———] | legata singulas res relinquit. sed uniuersitatem in omnibus res[———] | dimidiam uidetur restituere. ergo etsi dicat: ROGO, V[*T IS VICE*]|SIMAM PARTEM HEREDITATIS RESTITVAT, uniuersitatis di[*citur fideicommissum*]. | fol. 106ʳ

62 Vniuersitatis dicimus, id est iuris, eo ipso, quod pars aliqua [*hereditatis res*]|tituitur ——— rerum pars ———— ——— et e contrario si sin[*gulas res*] | relinquat, id est si singillatim relinquat, etiam si totum [*patrimo*]|nium, non dicitur uniuersitatis fideicommissum, sed singularum [*rerum fideicommissum*]. |

63 P ——— postea, quid intersit inter uniuersitatis fideicommissum et singularum [*rerum fideicommissum*]. | qui tres agros habet in patrimonio suo et dicit: TITIV[*S HERES ESTO*],

---

ad § 58. 59 conf. Gai. 2, 170 || ad § 60 conf. Gai. 2, 171 || ad § 61—63 conf. Gai. 2, 247. 259.

---

lacunas uersuum 2—13. 18. 19. 21—23 *suppleuit Chatelain* || 1 *sententia nescio quo modo corrupta est*; *expectes talia*: quod ergo facere potest, qui c. n. habet, idem potest *uel secundum Mommsenum*: quod ... possit qui c. n. habet, num ideo potest ... habet? || 9 alioquin *scripsi*, alio[*]n *uel* alio[*] enim *A*, alio [modo] enim *Chatelain* || 12 uerborum *del.*; *Mommsen emendat* uerbo || 16 *talia fere desiderantur*: sing[ulae res, si per] || res[tituit et qui] dimidiam *supplet Mommsen* || 26 *ante* postea *Mommsen supplet* quaeris || 27 rerum fideicommissum] rerum *Chatelain*.

deinde a]|dicit: ROGO TE, VT CVM ADIERIS HEREDITATEM, ILLVM ET ILLVM [*AGRVM C. SEIO*] | RESTITVAS: licet paene totum patrimonium reliquerit, [*non dicitur*] | uniuersitatis fideicommissum, sed singularum rerum [*fideicommissum. sed si pars*] | aliqua hereditatis relinquitur per fideicommissum, dicitur
64 uniuersitatis [*fideicommissum. Voca*]|bitur alius heres directis uerbis ——————————— | hereditatem, non partem hereditatis.

65 Fideicommissarius non potest suo iure adi[*re hereditatem*], | sed debet ab herede petere. et hoc est quod dicitur uulgo, f[*ideicommissum non in usur*]patione esse, sed in petitione, nec bona debet usurpare, sed [———] | debet

---

| restituat ei fideicommissum. nam heres instituitur directis uerbis [————] | petit hereditatem, sed suo iure potest aut directe adquirere si[————] | h**** aut fideicommitti h——— bona fide qui ——————————— | nam heredes non facit nisi directa institutio, sed interdum is quidem erit l[*oco heredis*] | fideicommissarius, interdum erit loco legatarii.

66 Apud ueteres autem neque lo[*co heredis erat*] neque loco legatarii, sed loco emptoris. plene ergo ex[*plicabimus*], quemadmodum apud ueteres loco emptoris fuit, *e*t quando hodie fid[*eicommissarius loco heredis est*] | quando loco legatarii. TVNC ENIM IN VSV ERAT EI CVI [*RESTITVE*]BATVR HEREDITAS NVMMO VNO EAM HEREDITATEM [*DICIS CAVSA VENIRE*].

67 Sicut superius diximus, fideicommissarius apud ueteres nec hered*i*s lo[*co erat nec*] | legatarii, sed emptoris. nam qui rogabatur hereditatem res[*tituere*], | apud ueteres ad-

---

ad § 65 conf. Gai. 2, 251 || ad § 66—67 conf. Gai. 2, 252.

---

lacunas uersuum 1. 2. 9 *suppleuit Chatelain* || 6 *lacunam sic explere possis*: uerbis [institutus, alius fideicommissarius, licet totam accipiat] hereditatem || 14 *post* uerbis *expectes fere* ideoque non || 17 *ante* sed *nescio an talia interciderint*: ergo fideicommissarius restituta hereditate non fit heres, *conf. Gai.* 2, 251 || 22 et] etiam *A* || 24 tunc . . . 26 uenire *sunt uerba Gai* || 24 [restitue]bantur (n *littera expuncta*) *A* || 28 heredes *A* || *lacunas uersuum* 28. 29 *suppleuit Chatelain*.

hibebat quinque testes libripende[*mque et ima*]|ginaria uenditione uidebatur uendere hereditatem illi f[*ideicommissario*]; | loco uenditoris heres ipse, fideicommissarius loco emptoris era[*t et stipulationes*] || [*interpone*]bantur inter heredem et fol. 106r fideicommissarium, quae solent interponi inter uenditorem et | [*empto*]rem, ubi institutus heres uendit hereditatem.

68 Nam quando heres hereditatem deferre | [** *gen*]eraliter quod onera hereditaria apud eum ——— action — | ——— ut quidquid uenditor hereditario | [*nomine*] soluerit bona fide ——— | [— —]rit emptorio nomine ——— | [——] esset ——— | [——]se ——— quidquid uendi | [——]test —— emptorio stipulor a te, interrogo te sollemnibus ——— | [——] Sei pon ——— quidquid hereditario nomine condemnaberis | [* *bona*] fide solui ——— | [*condemna*]tus fuero in iudicio, bona fide solui priuatim iis semper de ——— | [——] ec ——— manifestum esse debitum | [——] litigare ——— | [——] de soluo in duo.

69 Hoc dicit ne p —— iudicem supponas h ——— | ——— **** nudum te hereditate ——— soluis hereditate ——— | [*quidquid*] condemnatus fuero uel l ——— reddi ——— | [——] stipulabatur ex hoc et dolo malo. si quis creditor hereditarius ——— | [——] proponere action ——— | [——] p ——— creditor ego soluam ——— | [——] nec postea agam contra te; suscipe defensionem in rem | [——] fueris aut r ——— si uictus fueris ——— | [—— *s*]ustineas ei non sequetur, ut onera hereditatis ——— ——— |

70 [*** *e*] contrario fideicommissarius interrogabat heredem: quidquid hereditario nomine | [*exege*]ris, mihi dari

ad § 68—70 conf. Gai. 2, 252.

uersus 1. 2. 4. 7. 27 *suppleuit Chatelain* || 7 diferre *A*.

spondes? ——————————————————— | [*heredi*]tarios proponere actionis facturum esse spondes? ——— | [——] rem in rem ineas siue non ille exigat, sed mihi teneat*ur*, | [——— *a*]ctionem ————————— ————————————— | [———]t interponi inter heredem et fideicommissarium. ideo apud ueteres loco empto|[*ris erat*].

71 Hoc ipsum postea uisum est emendatione indigere —— ———|———— heres autem pure heres ————————— batem erga —— | [———]ibus hereditariis ei donabant —— —————————————— | [———]ieci fideicommissarium et dicebat: ueni, suscipe causas ———

[*unum uel duo folia uidentur periisse*]

quarta ex beneficio senatusconsulti Pegasiani tam dicit il- fol. 103v lam d[———] | etiam hereditatem, ut non sit ei necessaria ipsa quarta *** dere [———] | *** s prospectum, cum antea prospectum est senatusconsulto Trebell*iano* [———] | inter — ————————————— n. ueli ******* tim adit [———] | postea interadductum est Pegasianum, ne post iudicium ** rentes [———] | tenem liberi ****** senatusconsulti Pegasiani ** de quarta [———] | ————————— ——————————————————— | tus heres autem non ———————— fideicommissum ——— [———] | parte femi ———— fuit, ut si heres nolit adire heredi[*tatem*] | ———————————————————

72 ——————————————— | ————————— ————————————————————

———— | esse sibi suspectam ————— etiam aditio non adeat fideic [———] | ———————————— ————————————————— us prae[*tori uel*] | praesidi ——————————————————— heres institutus [———] | puta potest dicere: ille scriptus heres rogatus est mihi res[*tituere*; *heredi*]|tatem suspectam *s*ibi *esse* di*c*it. e*g*o *p*aratus sum [*onera*] | hereditatis in me suscipere. meo periculo adeat et restit[*uat hereditatem*] | ———

ad § 71 conf. Gai. 2, 253. || ad § 72 conf. Gai. 2, 258.

4 *ante* actionem *expectes* mihi cedas || 7 *suppleuit Chatelain* || 14 ex *uel* et *A*c || 15 d——— etiam] *possis temptare* damnosam esse || 16 ***s] alus *A*c: *estne* [me]lius? || 19 interadductum *A*c: *expectes* introductum || 20 rantes *uel* rentes *A*c || 30 prae[tori uel] *suppleuit Chatelain* || 33 *lacunam suppleuit Chatelain* || 34 ego paratus] ergo rogatus *A*?

——— heres adierit i ****** tatem ——————— | ——————— | restitutae res h——————— | hereditatem rogatus est restituere, non quod suspecta [———] | et ——————— [—— *coac*] | tus adire maneat obligatus, hunc reddere heredita[*tem cons*] | titutum est, ut ita transeant actiones, ac si ex Trebel[*liano*] | ——————— | ** ramus, ex senatusconsulto Trebelliano actiones transferu[*ntur*, *con*] | pulsu*s adire a* fideicommissario *a*dit hereditatem et restituet is[*tam* ———] | ——— quartam, sed omne ius hereditatis transfert, et senatusconsulto P[*ega-siano*] | ideo locus fit, quia non habetur ex ——————— | tot*am* ——— hereditatem rogatus est restituere ——————— | dixit et noluit adire ——— ——— ipsius ——— | quantum ad fideicommissarii contentionem et primis ——————— || [———] erit scriptus fol. 103r heres, ipse quidem omnino emolumentum non re|[*tinet*], sed omne ius hereditatis transfertur ad fideicommissarium, ita ut actio|[*nibus tene*]atur uel habeat obnoxios debitores here-
73 ditarios. Nam ipso | [*senatusconsulto Pega*]siano, postquam *heredi*tatem heres adierit et restitu|[*erit hereditatem*, *t*]ranseant actiones, ac si ex senatusconsulto Trebelliano restitua|-[*tur*. ——] non est locus Trebelliano, sed ex Pegasiano ista ——————— | [——— *a*]c si ex Trebelliano restituta esset.

74 Vides ergo, quod si uni|[*uersitatis*] fideicommissum rogatus sit restituere, id est hereditatis ——— | [———] retenta quarta, tum cogitur adire hereditatem, etiamsi | [———]te relinquant, non cogitur, sicut si legatum sit singularum |

---

ad § 72 conf. Gai. 2, 255—259 || ad § 73 conf. Gai. 2, 258 || ad § 74 conf. Gai. 2, 258.

---

12 adit] *sic uel* uendit *A*c || 13 *ante* quantam *expectes* nec potest retinere || 14 pegasiano *restituit Chatelain* || 23 senatusconsulto Pegasiano *restituit Chatelain*; *deinde talia expectes*: [cautum est, ut] postquam [coactus] || 25 *post* restituatur *supplere possis*: in hoc enim || 27 *post* ista *expectes* omnia transferuntur, ac (ac *suppleuit Chatelain*) || 29 *post* hereditatis *desiderantur fere talia*: totius partisue eius et retenta uel non || 30 etiamsi [eam rec]te *de*relinquat *proponit Mommsen*.

[———]itur heres adire, ut det legatario, et si singularum 75 rerum sit | [*fideicommissum*. *Coge*]re ergo in uniuersitatis fideicommisso placuit propter uoluntatem. quod | [———]e de eo herede, qui ex asse scriptus est, etiam de eo qui pro parte | [*scriptus*] heres rogatus est restituere hereditatem s——— ex un|[*cia roga*]tus sit restituere, ex Pegasiano senatusconsulto regi, non ex | [*Trebelliano*] sic restituere 76 reliquas partes. Ergo hereditariae non transeunt actio|[*nes* —] erunt necessariae. quisque heres debet quartam —— | [*partem*] retinere, siue ex asse scripserit heredem, siue pro par|[*te* ——] ——tur Pegasianum senatusconsultum, ut si non habeat quar|[*tam partem*] ——————— ——— semissi ex defuncti | [*uoluntate*] habeat unam semis unciam, iam fiet necessarium | [———] senatusconsultum, ex Trebelliano restituit quattuor semis ——— | [———]res——————— transeunt actiones inter ———| [———] —— fideicommissa aut uniuersitatis sint aut singularum rerum ut tri|[———]

77 Ergo potest dicere: ROGO TE HERES, VT ILLI GAIO SEIO DES CENTVM | ——————— TI ILLVM FVNDVM HERES RES|[*TITVAS IL*]LAM DOMVM ILL——— ipsum s———————|[———]tit ***** *re*linquuntur et tota hereditas uel paene | [*tota leg*]*ata* sit. quod *si* singulis fideicommissariis quartam relinquit heres insti|[*tutus ex Pe*]gasiano senatuscon*sulto* ——————— | [———]t imperat suis liberis relinquuntur. hoc facit Pegasianum. |

78 [———] — legata ab his tantum possunt relinqui qui scripti sunt heredes; | [*contra a legat*]ario *legatum relin*qui non potest. si potest dicere: TITIO DO LEGO ILLVM —— ||

ad § 75. 76. conf. Gai. 2, 258. 259; ad uersus 17. 18 conf. Gai. 2, 254 || ad § 77 conf. Gai. 2, 254. 256 || ad § 78 conf. Gai. 2, 271.

1 *ante* heres *expectes* rerum non cogitur (cogitur *suppleuit Chatelain*) || 3 *post* quod *Mommsen sententiam supplet hoc modo*: [quicumqu]e de . . . parte [scriptus est], heres rogatus e. r. h., s[i tantummodo] ex un[cia roga]tus . . . regi (agi *uel* rem agi *scr.?*), non ex [Trebelliano, et] sic r. r. partes || 7 trebelliano *suppleuit Chatelain* || 8 partis *A* || actiones *Chatelain* || 21 restituas illam *suppleuit Chatelain* || 23 si *suppl. Chatelain* || 24 relinquit] retinet *scr.* || 28 si] sic *scr.?*

[*LIBER QUARTVS.*]

79 [*INTEN*]TIONEM ADIVDICATIONEM CONDEMNA- fol. 98v
TIONEM

———

80 ———— ALIAE IN QVIBVS IVRIS CIVILIS IN- fol. 100v
TENTIO EST. CETERAS VERO [*IN FAC*]TVM

———

81 ‖ committitur, si per lasciuiam aut feruorem aut feritatem fol. 105v
damnum [*factum est*]; tenetur dominus, ut aut damnum
82 sustineat aut in noxam t[*radat*] animal. Sed interest, utrum
serui filiiue nomine noxalis actio propo[*natur an*] animalium;
nam si serui filiiue nomine condemnatus fuit do[*minus uel*]
pater poe*** in noxam dare etiam mortuum condemn——
noxali actione potest seruum etiam mortuum in noxam dare.
83 [*Et non solum si*] totum corpus det, liberatur, sed etiam
si partem aliquam corporis. denique tr[*actatur de*] capillis
et unguibus, an partes corporis sint. quidam enim dicunt
——— [——]|tationi ————————— foris posita
animal m[*ortuum*]| dedi non potest.
84 Quae ratio est, ut serui mortui etiam dedantur? uoluere
[———] | ——— imponere seruis uel filiis, ut delinquentes
semet t[————] | uel potestatem dominorum ***. nam-
que hoc uolebant liberari a dom[—————]|uus delin-
quebat, non poterat dare in usum aut reddere, dabat
85 [——— *no*]|xam ————————. Ergo cum praetor
corpus te dedere dom[———] | parentem putes ————
———————————— iure uti t[——— *do*]|mino uel pa-
renti etiam occidere eum et mortuum dedere d[————] |
————————————————— patria potestas potest
n[—————] | cum patris potestas talis est, ut habeat uitae
86 et nec*i*s pot[*estatem*]. De filio hoc tractari crudele est, sed

§ 79 ex Gai. 4, 39, § 80 ex Gaio 4, 45 exscripta est ‖ ad § 81 conf. Gai. 4, 80 ‖ ad § 82—84 conf. Gai. 4, 81 ‖ ad § 85. 86 conf. Gai. 4, 80. 81.

6 *ante* committitur *supple* pauperies ‖ *uersus* 8—10. 18. 17. 29 *suppleuit Chatelain* ‖ 10 an] an nomine *Chatelain* ‖ 11 pater poe[nam uel] in noxam, dare etiam mortuum condemn[atus filium] noxali actione potest, seruum *proponit Mommsen* ‖ 14 tractatur de *suppleuit Dareste* ‖ 15 quidam *secundis curis A*c (*antea* quid) ‖ 16 tationi res (?) ——— actione (?) foris *A* ‖ 19 *inter* [———] *et* imponere *Chatelain dubitanter legit* raptorum; *unde Mommsen efficit*: [in terrorem] raptorum ‖ 29 neces *A* ‖ 29. 30 sed quieti (?) mari non est san. post r *A*c.

********* non est ** n post r[————]|dere, sed est hoc *** iure aut *** quod praebebit lex XII tabularum. sed deferre hoc [———] | debet propter calumniam.

87 Ergo ideo interest mortuum dedere [———]|ter animalibus nec est * nisi *****ctio ** ponis his quae ratione [*carent*].

88 Nunc admonendi sumus, quod iudicium ——————— in prim[——— *ali*]|enae personae constituet actio —— sed non personis legitimum [———]|stare non potest, cum non stet iudicium nec ——————— ta habebit effectum.

89 [———] | tractamus, quae sint legitima iudicia. nisi praetor uel praeses prouinciae qui haben[——— *pro*]prio no-
90 mine consistunt legitimae personae. Non solum per nos [*ipsos pos*]|sumus litigare, sed etiam per alias, non per quascumque, sed per certas person[*as*, *scilicet per*] cognitores aut per procuratores aut per tutores aut curatores, qui pro al[*iis* ——]|entes habent legitimas personas.

91 Hi* quemadmodum tutor aut [*curator*] | constituantur, in primo commentario relatum est. cognitor cer[*tis uerbis subs*]|tituitur et a praesente *praesenti* datur hoc modo, non uelim dare te [*quae mihi debes*] | ita dico: QVOD TECVM AGERE VOLO DE ILLA RE, hoc est ——————————— || [———] COGNI- fol. 105r TOREM ILLVM GAIVM SEIVM; aut si reus uelit dare cognitorem: QVOD TV | [*MECVM AGE*]RE VIS, IN EAM REM DO TIBI COGNITOREM ILLVM GAIVM SEIVM.

92 Ergo ut cog|[*nitor*] constituatur, *et praesentia* necessa-

ad § 87 conf. Gai. 4, 81 || ad § 88 conf. Gai. 4, 82 || ad § 89. 90 conf. Gai. 4, 82 || ad § 91 conf. Gai. 4, 85. 88 || ad § 92 conf. Gai. 4, 83.

1 est hoc de iure antiquo quod *proponit Mommsen cogitans de partibus secandis* || 4 interest mortuum] ** mortuum A^k, mortuum interest A^c || 5 est ... ponis] est licitum nisi ter actionem ponis A^c, est * (*uel* **) nisi ee (= esse?) ***tio** ponis A^k: nisi tu rationem ponis *temptat Mommsen* || 6 carent *suppleuit Chatelain* || 10 nec——— ——— ta] nec actio interu[p]ta A^c, nec enim actio ** ata (praefata?) A^k || 11 legitima iudicia A^c; *tuetur hoc Mommsen supplendo* infra *ante* tractamus; *fortasse tamen* legitimae personae *scr.* || 12 haben[t causam pro]prio *proponit Mommsen* || 17 [aliis praes]entes *Chatelain*: *malim* [aliis ag]entes || 18 hi*] his A^c, hii A^k? || curator *suppleuit Chatelain* || 19 *lacunam suppleuit Chatelain ad Gai.* 4, 83 || 20 praesenti *suppleuit Ferrini* || non] cum *requiritur* || 22 cognitorem *dubitanter legit Chatelain*: *ante* cognitorem *cum Ferrinio suppleas* ——— in eam rem do tibi, *conf. uers.* 24 || 24 *lacunam expleuit Chatelain* || 26 cognitor *suppleuit Ferrini.*

ria est et uerborum dictio; nam praesens | ————————
(*in A perierunt uersus 3*)
————————————————————————
————————— | ——————————————

93 ——————— Sed etsi absens fuit datus, non est uitiosa | [———] postea cognitor consenserit, erit cognitor ——— procurator | ————————————————
(*in A perierunt uersus 4*)
————————————————————————
——— | [——— *s*]ollemnibus ——————— opponitur, si praesens non est da|[*tus* ———] aduersus ————
(*in A perierunt uersus 14*)
————————————————————————

94 ——— | [*liti ag*]endae admittitur adiecta satisdatione, quia quod ex meo man|[*dato*] ——————————

———

95 ——————— || uindiciarum. ergo cum duae sint actio- fol. 104v nes in rem et in personam: in rem a[*ut per petito*]|riam formulam agitur, iudicatum solui satisdatio interpon[*itur, si*] | per sponsionem, pro praede litis et uindiciarum, non per sponsionem [————] | de —— eius ponitur satisdatio sine len————————— pro [*praede litis et*] | uindiciarum, et incipias quasi 'nouum——— et quaerere, ideo ———. |

96 NON TAMEN HAEC SVMMA SPONSION*I*S NON ENIM [————] | non est poene ——————— sponsione ——————————— | poenalis sponsio. ideo nec restipulatio fit. interdum nec sponsio st[——— *pro*]|bauero te debere mihi xxv, dabis alia ex *** sponsio poena[*lis* ———] | ceri ————————————— ergo ubi poenali*s* sponsi[*o est, resti*]|pulatio sequitur. dicit enim debitor: si non probas HS xxv deberi de [————] | uerbis praeferat sponsio esset restipulatio sibi. at praeiud[*icia-l*———] | restipulatio.

ad § 93. 94 conf. Gai. 4, 83. 84 || ad § 95 conf. Gai. 4, 91 || ad § 96 conf. Gai. 4, 94.

5 *post* uitiosa *Ferrini supplet*: datio et si postea || 13 *post* actiones *expectes*: in rem aut per sponsionem a[ut per formulam petitoriam, si per petito]riam formulam agitur || 15 interpon[itur si] *suppl. Scialoja* || 18 *lacunam suppleuit Chatelain* || 19 *post* nouum *Chatelain dubitanter legit* audire || 21 sponsiones *A* || *ante* non *intercidit* exigitur, *conf. Gai.* 4, 94 || *post* enim *secundum Gaium suppleas* poenalis est || 23 restipulatio A^k, stipulatio A^c || 27 poenali *A* || sponsi[o est resti]pulatio *mecum restituit Seialoja* || enim *Scialoja, sic uel* nihil *A* || 28 probas *Scialoja*, prob ** A^k, probat A^c || 29 ad praeiud[icialem non fit] restipulatio *temptare possis*.

97 OMNIA IVDICIA AVT LEGITIM[*O IVRE*] | CONSISTVNT. SAEPE TRACTANTES DIXIMVS, Q[uod ——] | iudices non legitima, sed imperialia iudicia dent. de hac parte trac[*tandum*, *quae*] | legitima, quae imperialia —— ————————————|ne ex loco etiam numerosissimi litigatores ————————|sint condicione, si unus iudex sit et ciuis Romanus, hoc est ex nu[*mero* ——]| si in urbe Roma uel in*tra* primum urbis Romae miliarium [*accipiatur*] | iudicium, tunc uidebitur legitimum iudicium.

98 Sed si aliqui*d* ex his no[*n* ——]|rat, non erit legitimum iudicium, sed imperiale, puta si non unus [*iudex*] | sed plures iudices sint —— si non intra primum ur[*bis Romae*] | miliarium ****** accipiatur —— si in his locis [——*iu*]-|dicium est, et si aliquis ex litigatoribus peregrinus sit, ex his [*imperi*]|ale fit iudicium, quia ———————— ———————— [*didi*]|cimus, quid sit legitimum, quid imperiale.

99 Legitima iudicia anno [*et sex men*]|sibus ex lege Iulia finiuntur. denique si *in*tra annum et sex menses [—— *le*]|gitimum iudicium pronuntiatur, imperiale iudicium —— —— | ———————————— ————.

100 [*Imperiale*] | autem dicitur, quia imperio eius continetur, a quo concipitur, puta praetoris [*aut praesidis prouinciae*]. | imperiale tamdiu uiget iudicium, quamdiu praetor et praeses. si ille ab [——] | ———————— qui incepit, desinet ———————— | imperio continentia iudicia, quia imperio praetoris uel praesid*i*s continentur. nam t[*amdiu iudex*] || [*potestatem ha*]bet iudicandi, fol. 104r quamdiu ille in imperio est, hoc est in magistratu; si [*uero*
101 *cessa*]uerit potestas, etiam iudex desinit ut apparet ergo, quod non qualitas actio[*nis facit*] legitimum iudicium, sed

---

ad § 97 conf. Gai. 4, 103. || ad § 98 conf. Gai. 4, 105 || ad § 99 conf. Gai. 4, 104 || ad § 100. 101 conf. Gai. 4, 105.

---

2 q[uod in prouinciis] iudices *possis supplere* || 7 ex nu[mero] *suppleuit Chatelain* || 8 inter *A* || 9 accipiatur *suppleuit Ferrini* || 10 aliquid *Ferrini*, aliquis *A* || 11 iudex *suppleuit Chatelain* || 12 sint [aut] si *scr.*? || 16 didicimus *suppleuit Ferrini* || 18. 23. 29—32 *supplementa praestitit Chatelain* || 26 ille ab[ierit] *suppleuit Mommsen* || 28 praesides *A* || 31 ut apparet *A*, esse. apparet *mecum proponit Scialoja*.

102 numerus, condicio *personarum aut* locus. Alioquin [*potest
legitim*]a esse actio et tamen imperiale esse iudicium,
potest etiam praetoria esse actio et tamen [*legitim*]um esse
103 iudicium. Puta ex lege Aquilia actio legitim*a* est. iudi-
cium [*si non intra*] primum urbis Romae miliarium agatur,
non erit legitimum [*iudicium*]; si non inter omnes ciues
Romanos, sed inter peregrinos, imperiale est iudicium; si
[*non unus*] detur iudex, sed et plures, non erit legitimum,
104 sed imperiale. Et e contrario [*ui bonorum*] raptorum actio
praetoria est; sed si apud unum iudicem ciuem Romanum
[*et in u*]rbe uel intra primum urbis Romae miliarium Ro-
manus ciuis [*aget contra ciues Roman*]os litigatores, erit
legitimum iudicium.

105 Vides, quod non qualitas actio[*nis effi*]cit aut legitimum
aut imperiale iudicium, sed numerus et locus et condicio
[*personarum, ut dixi*]mus. ea causa interest inter legitima
iudicia et imperialia.

106 Haec si tenetis, iam [*uidetis, quod*] in legitimo iudicio
ipso iure actio consumitur, in imperiali iudicio numquam
107 [*ipso iure consu*]mi potest. In legitimo iudicio non omnis
actio consumitur, sed ea sola, quae habet [*intentionem per*]-
sonalem in ius conceptam; nam est et in factum concepta.
108 Dicis: SI PAR[*RET DARE*] OPORTERE TOT MILIA uel ILLAM REM et
QVIDQVID TE DARE FACERE PRAESTARE OPORTET; ista est personalis
109 [*actio in ius*] concepta. Nam ubi in rem actio proponitur,
non potest cons*umi* legitim*o* [*iudicio* ——] quomodo: SI PARRET
ILLVM FVNDVM MEVM ESSE EX IVRE QVIRITIVM *** .et eger*is* in
legiti[*mo* ****]**, non consumis actionem. tamdiu enim potest

ad § 102 conf. Gai. 4, 109 || ad § 103—104 conf. Gai. 4, 109 || ad § 105 conf. Gai. 4, 104. 105 || ad § 106—109 conf. Gai. 4, 106. 107.

lacumas uersuum 1—3. 25 *expleuit Chatelain* || 1 personarum aut *Ferrini*, aut personarum *A* || 4 legitima *Scialoja*, legitimum *A* || 6 ciuis *A* || 8 et *del.* || 9 et e contrario *A*ᶜ (*secundis curis*) || 11 [u]rbe *A*ᵏ, urbem *A*ᶜ || 16 personarum ut dixi *suppleuit Chatelain*, ****** *A* || ea causa] ea* (c? = causa) *A*ᵏ, ratio *A*ᶜ || 18 haec *A*ᵏ, hoc *A*ᶜ || 20 ipso iure consumi] ———mi *A*ᵏ, ———si *A*ᶜ || ubi in rem actio proponitur *A*ᵏ, uerbis in rem ali opponitur *A*ᶜ || 26 consumi legitimo] consumile legitimum *A*ᵏ, consimile legitimum *A*ᶜ; *unde Mommsen efficit*: consimile legitimum [iudicium eam tollere] || 27 *** et egeris] ait (?) et eger *A*ᵏ, l. tit. et egeres *A*ᶜ || 28 ** non] p (*uel* q) m̅ non *A*ᵏ, um non *A*ᶜ.

tibi competere actio, quamdiu domi[*nus es*, *nam*] recte dominus
quandoque dicit: Si PARRET ILLAM *REM* MEAM ESSE EX IVRE
110 QVIRITIVM. [******]*m litigans audiatur in iudiciis diuersis
post primam actionem *er* [******]*e opponitur excep-
tio rei in iudicium, hoc est si adhuc pendet iudicium,
[******]um deductae, si iudicata in legitimo iudicio, rei
iudicatae de [******] * iudicatae ******le.
111 Sunt et actiones quae dicuntur in factum, de quibus iam
[*locuti sum*]us. Et in factum actio non consumitur, quia quod
factum est infectum fieri non potest. puta [—]e actio est
in factum: SI PARRET ME DEPOSVISSE APVD ILLVM GAIVM SEIVM
ILLAM REM [*NEC REDD*]ITAM ESSE DOLO MALO ILLIVS GAI SEI, CON-
DEMNA ILLVM. numquam ex eo quod [*actum est in*]fectum
112 esse, cum deposuisti, potest. Venis et dicis: SI PARRET ME
DEPOSVISSE. [*deinde*] dicis: quod semel factum est, infectum
fieri non potest, si quid opponitur tibi ex[*ceptio*, *quod i*]am
res iudicata est uel in iudicium deducta est.
113 Ergo neque in factum [*actiones*] consumuntur neque in
rem, sed solae actiones personales, quae habent [*in ius
concept*]am intentionem.
114 In imperiali autem iudicio numquam actio consumitur,
sed semper ———

ad § 110—113 conf. Gai. 4, 106. 107 || ad § 114 conf. Gai. 4, 106.

1 nus es *suppl. Dareste*, nam *addidi propter lacunae spatium* || 2 rem *om. A* || 3 *m A^k, mus A^c: [ne iter]um *supplet Mommsen* || 4 *er*] fere A^c, *er[i] A^k || exceptio ... 8 deductae] *Mommsen haec deletis uerbis* rei in iudicium *ita sanare studet*: exceptio, hoc est si a. p. i., [rei in iudici]um deductae; *possis haec quoque temptare*: exceptio rei in iudicium [deductae, uel rei iudicatae], hoc est si a. p. i., [rei in iudici]um deductae || 6 in legitimo iudicio *rectius abesset* || 7 *(*ante* iudicatae)] in A^c, u A^k? || 9 locuti sumus *restituit Chatelain* || 13 actum] factum *Chatelain* || 15 deinde *suppleuit Mommsen* || 16 si quid *nescio quo modo corruptum* est || exceptione quod iam *restituit Chatelain* || 19 [in ius concept]am *mecum restituit Scialoja* || 22 *post* semper *talia desiderantur*: exceptione rei iudicatae uel rei in iudicium deductae opus est.

EPIMETRVM TH. MOMMSENI.

Ut patres nostri laetati sunt recuperato Gaio, ita nobis quoque similis sors evenit, sed ita similis ut gemma carboni. Gaius ille redivivus iuris Romani notitiam universam illustravit formamque eius apud nostros commutavit; ex hoc Gaio non Gaio ad vetustam doctrinam vix quicquam accedit, sed prudentiae labentis condicio aliquatenus declaratur.

Codex Augustodunensis ipse optimae notae est Gaio Veronensi nequaquam inferior, scriptus compendiis iisdem, orthographiae ita probae, ut a vitiis inde a quarto saeculo receptis immunis fere manserit. *b* et *v* nusquam permutantur, *e* et *ae*[1]), *i* et *e* in vocabulorum terminationibus[2]) raro. Aetatem eius generis librorum ut prudentiores vix audebunt definire, ita reputanti, quod ex gestis de Theodosiano recipiendo intellegitur, medio saeculo quinto notarum iuris usum licet imperitis odiosum nihilo minus adhuc viguisse non a vero videbitur absimile circa ea tempora huius codicis librarium vixisse; post ea vix crediderim antiquam consuetudinem ita incorruptam duravisse.

Sed a librarii arte et excellentia auctoris infantia et exilitas ita abhorret, ut Pseudo-Gaius Augustodunensis in mentem nobis revocet Baviorum nostrorum poemata chartae munditie et typorum nitore ipsa se irridentia. Gaium Veronensem et Augustodunensem qui comparat, intelleget hunc hominem non sapiisse ultra unum auctorem suum, quaeque in eius commentariis invenit simpliciter et commode exposita, reddidisse inanibus repetitionibus ita referta, ut verba cumularit, res obscurarit; cuius tractationis insigne exemplum est dictio facta infecta fieri non posse in brevi enuntiato ter repetita (c. 111, 10. 13. 112, 15).

1) LVIII, 8 *hereditarie* — LVIII, 23 *pene* — LXII, 2 *sep'e.*

2) *i* pro *e*: XLIV, 9 [*dec*]*orionis* — XLIV, 21: [*adoptio*]*nis* — XLVII, 3: *hostis* — LVIII, 8: *partis* — LXIII, 6 *ciuis* — E contrario *e* pro *i*: XLV, 18. XLVI, 2. 8: *parentes* — LIV, 29: *heredes* — LIX, 29 *neces* — LXI, 21: *sponsiones* — LXII, 28: *praesides.*

Rerum ignorantiae, cuius documentum certissimum est Latini iuris tractatio (c. 6. 7), quasi esset ius civitatis Romanae imperfectum, respondet verborum ordinatio. Sententia quae dici possit per totum tractatum nulla reperitur, nec tam male scripsit homo quam abhorret totus a stilo qualicumque. Nego per litteras ullas eiusmodi commentarios effici potuisse; scholas habemus et ipsas non bonas, magistrum dicta sua crebra iteratione pueris inculcantem, pueros ore sibi tradita fidelius quam felicius in pugillares referentes. Inde per totum tractatum auctor adloquitur modo unum auditorem (*venis et dicis* p. LXIV, 14; similiter p. XLII, 10. XLVII, 18. XLIX, 11. LII, 28. LXI, 19. LXIII, 14. 23. 27), modo plures (*tenetis* LXIII, 18; similiter p. XLIII, 8). Item etiam saepius orationem interrumpit quaestionibus directis ad audientes (XLII, 6. XLIII, 24. XLV, 15. XLVI, 12. XLIX, 25. L, 9. 24. 30. LI, 14. LII, 15. LIII, 1). Similiter non raro eum de quo agitur introducit utentem oratione directa (XLII, 7. XLIII, 19. XLIX, 9. LII, 20. LIII, 4). Quae omnia redeunt ad usum scholarum. Denique scholis ita exceptis recte conveniunt loci interpretati auctoris hic illic interspersi et forma litterarum distincti.

Recuperavimus igitur institutionum Gaianarum editionem alteram auctam et pessumdatam; nam quamquam uno loco (c. 56) qui eam curavit Gaium nomine citat et particulae quoque illae ex commentariis ad verbum relatae declarant nequaquam hoc eum egisse, ut Gaianis suos commentarios substitueret, nihilominus quod legitur c. 91: *quemadmodum tutor aut curator efficiantur in primo commentario relatum est* eo ducit, ut hi praeceptoris commentarii discipulis tamquam Gai ipsius apparere debuerint. Eius retractationis alias reliquias nullas superesse non mirum est; certe prudentes Alariciani quamquam Gai institutiones aliter atque reliquos iuris Romani tractatus male mutarunt, non Pseudo-Gaium hunc, sed genuinum conciderunt et elumbarunt. Nec magis monstri nostri particulas Iustiniani doctores receperunt. Nihilo minus apud eos ipsos fortasse huiusce operis aliqua memoria reperitur. Auctorum index digestis praemissus cum inter Gai opera recenseat '*aureon* βιβλία ἑπτά', excerpta inde sumpta inscripta plerumque 'rerum cottidianarum sive aureorum' (prior titulus solus praescribitur fragmentis insertis libris digestorum XVII—XXII; alter solus fragmentis insertis libro XLIV) multa in digestis inveniuntur, sed ex solis libris prioribus tribus; aureorum quattuor posteriores in ipsa compilatione non comparent. 'Aureos' certe Gaius ipse rerum quotidianarum libros non appellavit, sed nomen id posteriores operi multum lectitato impo-

suerunt. Eo magis mirum est, quod eorum aureorum libri quattuor posteriores plane evanuerunt. Iam cum in indice auctorum illo adsint 'institutionum βιβλία τέσσαρα', non adsint rerum quotidianarum libri, crediderim labente aetate et tres harum libros et institutionum quattuor circumlatos esse sub titulo communi aureorum septem, substituta in his recensioni genuinae editione tamquam secunda scilicet Augustodunensi, Tribonianum autem eiusmodi exemplari usum pro sua prudentia tres libros priores adhibuisse, quattuor posteriores prae genuinis recte sprevisse.

Hoc si probabiliter posuimus, consequens est Pseudo-Gaiani operis originem non revocandam esse ad Aeduorum sive Augustodunensium studia liberalia aetate imperatoria passim celebrata, quamquam nihil impedit, quominus codex Augustoduni repertus scriptus quoque ibidem sit in usum antecessoris cuiusdam vetustae eius academiae. Origo ignoratur; sed recte commentarii eiusmodi aurei conveniunt saeculis collabentis imperii Romani aureis et ipsis appellatis apud aequales, apud posteros iure infamatis.

CORRIGENDA

pag. 46 *in contextu uers.* 3 *lege* sacrae
- 140 *in apparatu critico uers.* 13 *lege* acceptilatio *Inst.*
- 156 *in contextu uers.* 1 *lege* dixerun*t*
- 190 *in apparatu critico uers.* 1 *lege* 7 sententia

GAI

INSTITVTIONVM

COMMENTARII QVATTVOR

INDEX

PRAECIPVARVM NOTARVM QVIBVS VSI SVMVS

C = codex Veronensis rescriptus
C[1] = eiusdem codicis manus prima
C[2] = eiusdem codicis corrector primae manui fere coaeuus
C^n = idem codex in eis locis, ubi notis sollemnibus compluribus uel singulis usi sunt librarii
C^a = codicis Veronensis apographum Studemundianum (anno 1874 publici iuris factum)
C^{as} = supplementa ad codicis Veronensis apographum Studemundianum anno 1878 et 1883 a Studemundo Veronae collecta et huic editioni praemissa
⟨ ⟩ his uncinis quae circumscripta sunt, a *C* absunt lacunae signo nullo relicto
[ ] his uncinis quae circumscripta sunt, tradita quidem sunt in *C*, sed abesse debebant
Coll. = Collatio legum Mosaicarum et Romanarum
Dig. = Digesta Iustiniani
Inst. = Institutiones Iustiniani.
Alia uide in praefatione.

⟨*COMMENTARIVS PRIMVS.*⟩

§ 1 [I. DE IVRE CIVILI ET NATVRALI.] *Omnes populi, qui legi-* Cod. Ver. pag. 1 *bus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur; nam quod quis*|que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ciuitatis; quod uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utit*ur*. quae singula qualia sint, suis locis proponemus.

2 Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus principum, edictis eorum qui ius edicendi habent, responsis prudentium.

3 Lex est quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur connumeratis et*iam* patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, qu*ia* sine auctoritat*e* eorum facta essent; sed postea || lex Hortensia pag. 2 lata est, qua cautum est, ut plebiscita uniuersum populum

§ 1 usque ad 8 *utuntur* = Dig. 1, 1, 9; § 1 = Inst. 1, 2, 1 || § 3 inde ab 16 *plebs autem* — 4, 3 *significantur* conf. Inst. 1, 2, 4.

1 *rubricam addidit* C^2, *conf.* C^{as} || 1—3 Omnes—quod quis *suppleuit Goeschen ex Dig. et Inst., quamuis tribus uersibus in C explendis haec uerba uix sufficiant; conf.* C^a || 4 proprium *C*, proprium ciuitatis *Dig. Inst.* || 5 ciuitatis *C*, ipsius ciuitatis *Dig. Inst.* || 7 populos *C Inst., om. Dig.* || 8 populus *C*, et populus *Inst.* || 10 utitur] *conf.* C^a *pag. 306* || sint *C*, sunt *Inst.* || 18 etiam *Inst.*, et? *C, conf.* C^a *pag. 267 uers. 10* || 20 quia] *conf.* C^a *pag. 295* || 21 auctoritatem *C.*

4 tenerent; itaque eo modo legibus exaequata sunt. Sena-
tusconsultum est, quod senatus iubet atque constituit, id-
5 que legis uicem optinet, quamuis fuerit quaesitum. Con-
stitutio principis est, quod imperator decreto uel edicto
uel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin
id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem
6 imperium accipiat. ⟨——————————————
——————⟩. ius autem edicendi habent magistratus
populi Romani; sed amplissimum ius est in edictis duorum
praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis iuris-
dictionem praesides earum habent; item in edictis aedi-
lium curulium, quorum iurisdictionem in prouinciis populi
Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris
omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum
7 in his prouinciis non proponitur. Responsa prudentium
sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est
iura condere. quorum omnium si in unum sententiae con-
currunt, id quod ita sentiunt legis uicem optinet; si uero
dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; id-
que rescripto diui Hadriani significatur.
8 [II. DE IVRIS DIVISIONE.] Omne autem ius quo utimur
uel ad personas pertinet uel || ad res uel ad actiones. *et* pag. 3
prius uideamus de personis.
9 [III. DE CONDICIONE HOMINVM.] Et quidem summa di-
uisio de iure personarum haec est, quod omnes homines
10 aut liberi sunt aut serui. Rursus liberorum hominum alii
11 ingenui sunt, alii libertini. Ingenui sunt qui liberi nati
sunt; libertini, qui ex iusta seruitute manumissi sunt.

---

§ 4 usque ad 2 *constituit* = Inst. 1, 2, 5 || § 7 usque ad 17 *condere* = Inst. 1, 2, 8 || § 8 usque ad 22 *actiones* = Dig. 1, 5, 1; § 8 = Inst. 1, 2, 12 || § 9 = Dig. 1, 5, 3; Inst. 1, 3 pr. || § 11 inde ab *libertini* = Dig. 1, 5, 6; Inst. 1, 5 pr.

---

3 Contitutio C^n || 6 optineat *ex* optineatur *correctum C, conf.* C^a *pag. 306* || legem C^1, leges C^2?, *conf.* C^a *pag. 276* || 8 *ante* ius *intercidisse edictorum definitionem coniecit Huschke*, autem *delet Mommsen* || 14 quaestores C^2, quaestore C^1 || 17 concurrant *C* || 18 optinet *ex* optinetur *correctum C* || 19 uellit *C* || sequi] sedqui C^n || 20 resscripto C^n, *conf.* C^a *pag. 298* || significantur *C* || 21 *rubricam addidit* C^2 || autem C^n *Inst.*, *omis. Dig.* || 22 et *Mommsen*, set *uel* sed C^n, ac *Inst.* || 23 uideamus de personis *C*, de personis uideamus *Inst.* || 24 *rubricam addidit* C^2 || et quidem summa *C*, summa itaque *Dig. Inst.* || diuisio de iure personarum *C Inst.*, de iure personarum diuisio *Dig.* || 28 libertini qui *C*, libertini sunt qui *Dig. Inst.*

12 Rursus libertinorum ⟨*tria sunt genera*; *nam aut ciues Ro-*
mani aut Latini aut dediticiorum⟩ numero sunt. de quibus
singulis dispiciamus; ac prius de *de*diticiis.
13 [IIII. DE DE*DI*TICIIS VEL LEGE AELIA SENTIA.] Lege itaque
Aelia Sentia cauetur, u*t* qui serui a dominis poenae no-
mine uincti s*i*nt, quibusue stigmata inscripta s*i*nt, deue
quibus ob noxam quaestio tormentis habita *s*it et in ea
noxa fuisse conuicti s*i*nt, qui*ue* *ut* ferro aut cum bestiis
depugnarent traditi sint, inue ludum custodiamue con-
*i*ecti fuerint, et postea uel ab eo*dem* domino uel ab alio
manumissi, eiusdem condicionis liberi fi*a*nt, cuius condi-
14 cionis sunt peregrini dediticii. [V. DE PEREGRINIS DEDITICIIS.]
Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam aduer-
sus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt, deinde
15 uicti se dediderunt. Huius ergo turpitudinis seruos quo-
cumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi
pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Roma-
nos aut Latinos fieri dicemus, sed omni modo dediticiorum
16 numero constit*u*i intellegemus. Si uero in nulla tali tur-

§ 13. 14 conf. Theophilus 1, 5, 3; § 13—15 conf. Glossarium Ansileubi uoc. *dedicii* (u. i.) et Isidor. orig. 9, 4, 49. 50.

1—2 ⟨⟩ *ex Epit. 1, 1 pr. addidit Goeschen* ‖ 3 de dediticiis] dediticis *C* ‖ 4—19 *Glossarii supra laudati contextus in codice Parisiensi Latino 11529 fol. 82 hic est:* dedicii sunt, qui ante libertate ob manifestam culpam a dominis stigmata uel tormenta perpessi sunt. hii quoque modo a dominis suis manumissi numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri, sed omnino deditici quorum numero constituuntur. deditii autem dicti serui, qui condam aduersus populum Romanum armis sumptis dimicauerunt, deinde uicti se dediderunt. uaria turpitudine affecti (*conf. Conrat Epitome exactis pag. CCCXXX*) ‖ 4 *rubricam addidit* C^2 ‖ deticiis *C* ‖ 5 ut *om.* C^1, uel? *add.* C^{2n} ‖ 6 sint *Goeschen*, sunt C^n, *conf.* C^a *pag. 301* ‖ sint *Goeschen*, sunt C^n ‖ 7 sit *Goeschen*, s̄it (*i. e.* sunt it) C^n, *conf.* C^a *pag. 312* ‖ 8 conuicti *ex* conuictii *correctum C* ‖ sint *Goeschen*, sunt *C* ‖ quiue *Goeschen*, quique C^n ‖ ut *Caplick*, aut C^n ‖ bestiis *ex* uestiis *correctum C* ‖ 9 sint C^1, sunt C^2 ‖ coniecti *Goeschen*, conlecti *C* ‖ 10 ab eodem *Goeschen*, auem C^1, ab eo? C^2 ‖ 11 fiant *Goeschen*, fiunt *C* ‖ 12 dediticici *C* ‖ *rubricam addidit* C^2 ‖ 13 peregrini dediticii *om.* C^1, *add.* C^2 ‖ 14 susceptis *C*, sumptis *Glossarium et Isidorus* ‖ pugnauerunt *C*, dimicauerunt *Glossarium*, dimicassent *Isidorus* ‖ deinde C^2 *cum Glossario*, et C^1 (*non* et deinde *nec* deinde et) ‖ 15 uicti *ex* uictis *correctum C* ‖ 19 constitui *Goeschen*, constituti *C*.

pitudine sit seruus, manumissum modo ciuem Romanum
17 modo Latinum fieri dice‖mus. nam in cuius persona tria pag. 4
haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex
iure Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione
liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is ciuis
Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.
18 [*VI.* DE MANVMISSIONE VEL CAVSAE PROBATIONE.] Quod
autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum
est. nam ea lex minores XXX annorum seruos non aliter
uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta,
19 apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati
fuerint. Iusta autem causa manumissionis est ueluti si
quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem, aut
alumnum, aut pae*d*agogum, aut seruum procuratoris habendi
gratia, aut ancillam matrimonii causa apud consilium
manumittat.
20 [*VII.* DE CONSILIO ADHIBENDO.] Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque *e*quitum Romanorum puberum; in prouinciis autem
uiginti recuperatorum ciuium Romanorum, idque fit ultimo
die conuentus; sed Romae certis diebus apud consilium
manumittuntur. maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel
21 in theatrum eat. Praeterea minor triginta annorum seruus
[manumissus] potest ciuis Romanus fieri, si ab eo domino
qui soluendo | non erat, testamento eum liberum e*t* heredem relictu*m* ——‖———————————————— pag. 5

§ 17 conf. Theophilus 1, 5, 4 (ed. Ferrini pag. 26, 11—22) ‖ § 19 conf. Inst. 1, 6, 5 ‖ § 20 usque ad 22 *manumittuntur* conf. Theophilus 1, 6, 4; § 20 inde ab 22 *semper* = Inst. 1, 5, 2.

2 personam C^n ‖ 5 uindicta C^2, uincta C^1 ‖ testamento C^{2n}, $\overline{\text{ιοι}}$ C^1, *conf.* C^a *pag. 308 inf.* ‖ 7 *rubricam addidit* C^2 ‖ VI *Goeschen*, VII C^2 ‖ 12 fuerint C^2, fueri C^1 (*conf.* C^a *pag. 299*) ‖ 13 naturalem *C*, naturales *Inst.* ‖ 14 pelagogum *C* ‖ *uerba* aut paedagogum *collata* § *39 delet Lachmann* ‖ 15 apud *om.* C^1, *add.* C^2 ‖ 17 *rubricam add.* C^2 ‖ *aut* VII *aut* VIII *fuerit in* C^2 (*conf.* C^a) ‖ 18 roma *om.* C^1, *add.* C^2 ‖ quinque equitum] quinquequitum *C* ‖ 24 pro consule *C*, proconsul aut praeses *Inst.* ‖ 26 manumissus *Huschke*, $\overline{\text{mm}}$ *C*; *glossema agnoscendum esse suspiceris* ‖ ab eo C^2, a C^1 ‖ 27 et *Goeschen*, ei? *C* ‖ 28 *de* relictum *et de pagina proxima, quae legi nequit, confer* C^a *et* C^{as} ‖ *proxima inde ab* relictum *ad sensum e. g. sic supplet Mommsen*: relictum alius

(*24 uersus in C legi nequeunt*)

22 homines Latini Iuniani appellantur; Latini ideo, quia ad- pag. 6
simulati sunt Latinis coloniariis; Iuniani ideo, quia per
legem Iuniam libertatem acceperunt, cum olim serui uide-
23 rentur esse. Non tamen illis permittit lex Iunia uel ipsis
testamentum facere, uel ex testamento alieno capere, uel
24 tutores testamento dari. Quod autem diximus ex testamento
eos capere non posse, ita intellegemus, ne quid directo
hereditatis legatorumue nomine eos posse capere dicamus:
alioquin per fideicommissum capere possunt.
25 Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo modo
ex testamento capere possunt, non magis quam quilibet
peregrinus, nec ipsi testamentum facere possunt secundum
26 id quod magis placuit. Pessima itaque libertas eorum est
qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatus-
consulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuita-
27 tem Romanam datur. Quin etiam in urbe Roma uel intra
centesimum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et
si qui contra ea fecerint, ipsi bonaque eorum publice
uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel
intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant neue
umquam manumittantur; et si manumissi fuerint, serui

§ 26 et 27 uerbis 16 *aditus* — 18 *prohibentur* conf. Isidor. orig. 9, 4, 52.

heres nullus excludit; (*quodsi quis a ductibus litterarum longius recedere audeat, uel* testamento cum liber*tate* ei hereditas relict*a fuer*it | neque ullus alius ex eo testamento heres existat *uel similia proponat*) idque eadem lege Aelia Sentia cautum est. *De reliquis quae interciderunt conf. Inst. 1, 6, 1 et Vlp. 1, 12 extr. 14; conf. etiam Epit. 1, 1, 2 et Gai 3, 56 et Theophilus 1, 5, 4. Spatii angustiae prohibere uidentur, quominus secundum § 17 statuas actum esse in pagina codicis C quinta etiam de manumissione ab eo facienda, cuius ex iure Quiritium seruus sit* (*conf. Vlp. 1, 16—19 Theophilus l. c.*) *et de modis manumissionum* (*conf. Theophilus l. c.*); *quamquam et res ipsa flagitat, ut manumittendi modos a Gaio expositos esse statuamus, et ad eiusmodi expositionem Gaius 1, 126 remittit.*

2 *proximum ante* homines *spatium talia occuparunt, qualia leguntur apud Dosith. 5, 6; Vlp. 1, 10, 12* ‖ 4 uiderantur *Cⁿ* ‖ 5 *aut* non *aut* nec *Cⁿ* ‖ permittit *Goeschen*, promittit *C* ‖ 7 *aut* tutorem *aut* tutores *Cⁿ*, *conf. Cᵃ pag. 298* ‖ 8 directo] indirecto *C*, *delet hoc uocabulum ut glossema ad* alioquin — possunt (*uers.* 10) *adscriptum Mommsen* ‖ 13 nec] quia nec? *Cⁿ* ‖ 14 magis] mgn *Cⁿ*, *quod* magis non *uel* magis nunc (*uix* magistris nostris) *significare uidetur* ‖ 19 *conf. Cᵃˢ.*

populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia
*con*prehensa sunt.
28 [*QVIBVS MODIS* LATINI AD CIVITATE*M* ROMANA*M* PERVENIANT.] || pag. 7
Latini uero multis modis ad ciuitatem Romanam perue-
29 niunt. Statim enim ex lege Aelia Senti*a* minores triginta
annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel
ciues Romanas uel Latinas coloniarias uel eiusdem condi-
cionis, cuius e*t* ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis
non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberi-
bus, et filium procreauerint, cum is filius anniculus esse
coeperit, datur eis potestas per eam legem adire praetorem
uel in prouinciis praesidem prouinciae, et adprobare se
ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anni-
culum habere; et si is, apud quem causa probata est, id
ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus et uxor eius,
si et ipsa ⟨*eiusdem condicionis sit*, *et filius*, *si et ipse*⟩ eius-
30 dem condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. Ideo
autem in *huius persona* adiecimus »si et ipse eiusdem con-
dicionis sit«, quia si uxor Latini ciuis Romana est, qui
ex ea nascitur, ex nouo senatusconsulto, quod auctore diuo
31 Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. Hoc tamen
ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi so*li* minores
triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia
Sentia habuerunt, tamen postea senatusconsulto, quod Pegaso
et Pusione consulibus factum est, etiam maioribus triginta
32 annorum manumissis Latinis factis concessum est. Ceterum
etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam
proba*ue*rit, potest mater eius causam probare, et sic et
ipsa fiet || ciuis Romana, si Latina fuerit ———————— pag. 8
——|—permissum————————————————|
——*q*uibusdam————————————————|

3 *rubricam in inferiore paginae codicis sextae margine addidit* C^2 || QVIBUS MODIS *suppleuit Goeschen* || 5 ex lege Aelia Sentia *Polenaar*, ex lege Aelia Sentia cautum est ut *C* (*ex glossemate*), *conf. ad uers.* 11 || ciuitate romana C^2 || 7 ciues romanas uel latinas C^2, ciuem romanam latinam C^1 || 8 et *Goeschen*, ei *C* || 11 *uerba* per eam legem *tamquam glossema delet Polenaar*, *tuetur Mommsen deletis uersu 5 uerbis* ex lege Aelia Sentia || 12 prouinciae C^1, prouinciarum C^{2n}, *conf.* C^a *pag. 289* || 13 Sentia uxorem] sent ā (*i. e.* sentia aut?) xorem (*uel* aorem) C^1, sent. ā|uxorem C^2 || ex ea C^2, ea C^1 || 14 is *ex* his *correctum C* || 15 latinus C^1, latinus iunianus C^2 || 16 ⟨ ⟩ *addidit Mommsen* || 18 in huius persona] *conf.* C^a || 19 quia] qui? *C* || 22 soli *Goeschen*; socii C^1, *deleuit* C^2? || 24 senatusconsulto] *conf.* C^a *pag. 305 uers. 21* || 27 filii C^2, fili C^1 || 28 probarit C^2, prebet C^1.

ipse filius ciuis Romanus sit, quia ex ciue Romana matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres
32a patri fiat. ⟨*quae*⟩ uero diximus de filio annicul⟨o, *eadem et de filia annicula*⟩ dicta intellegemus.

32b | ———————————————————— |
———————————————————— | id est fiunt ciues Romani, si Romae inter uigiles sex annis militauerint. postea dicitur factum esse senatusconsultum, quo data est illis ciuitas Romana, si triennium militiae ex-
32c pleuerint. Item edicto Claudii Latini ius Quiritium consecuntur, si nauem marinam aedificauerint, quae non minus quam decem milia modior*um frumen*ti capi*at*, eaque nauis uel quae in eius locum substituta *sit*, *sex* annis
33 frumentum Romam portauerit. Praeterea *a Ner*one *constitutum est*, ut si Latinus qui patrimoni*um* sestertium cc milium plurisue habebit, in urbe Roma dom*um* aedificauerit, in qu*am* non minus quam partem dimidia*m* patri-
34 monii sui inpenderit, ius Quiritium consequatur. Denique Traianus constituit, ut si *Latinus* in urbe tr*ien*nio pistrinum exercuerit, *in quo in* dies singulos non minus quam centenos m*odios* frument*i* p*i*nseret, ad ius Quiritium per-
35 ueni*i*‖*at*. ———————————————————— | pag. 9
———————————————————— | ——

1 concessiui enuntiati exitum superesse constat, quod pertinuisse uidetur ad eum casum, quo patre Latino mortuo, matre ciue Romana superstite filius, cuius causa probatur, iam ciuis Romanus est ‖ 3 quae *om. C, conf.* Cas ‖ 3—4 anniculo eadem et de filia annicula] annicul *C, conf.* Cas ‖ 5—6 (*conf.* Cas) *collatis uerbis Vlpiani 3, 5 ita fere suppleri posse uidentur Huschkio*: Praeterea ex lege Visellia tam maiores quam minores triginta annorum manumissi et Latini facti ius Quiritium adipiscuntur, ‖ 10 claudi *C*, ⟨diui⟩ Claudii *Huschke, conf. Vlp. 3, 5* ‖ consecuntur *ex* secuntur *correctum C* ‖ *12—13 supplementa ex parte ex Vlp. 3, 6 deprompta sunt; conf. etiam Scaeuola Dig. 50, 5, 3* ‖ 12 capit? *C* ‖ 13 *pro* sit *possis etiam de* fuerit *supplendo cogitare* ‖ 14—15 *suppletum est collato Tac. Annal. 15,43* ‖ *15 seqq. conf. quae dicta sunt in Actis Philolog. Wirceburg. (1868) pag. 128* ‖ 17 quam *Huschke*, quo *C* ‖ 19 traianus *C*, ⟨diuus⟩ Traianus *Huschke* ‖ 21 frumentis? *C, conf.* Cas ‖ 22 *seqq. — pag. 10 uers. 1 med. Gaius egerit oportet de iis, qui beneficio principali ciuitatem Romanam accipiunt (secundum Vlpianum 3, 2) et (secundum Vlpianum 3, 1) de muliere Latina ter enixa, quae ex senatusconsulto ciuitatem Romanam consequitur. Quamquam spatii angustiae (conf.* Cas*) uix sufficere uidentur ad hanc materiam complectendam. Deinde post definitam iterationem manumissionis (conf. Epit. 1, 1, 4*: nam Latini patronorum beneficio, id est si iterum ab ipsis aut testamento aut in ecclesia aut ante consulem manumittantur, ciuium Romanorum priuilegium conse-

——————sequi——————————————|maiores triginta annorum manumissi et Latini facti——|——ius Quiritium consequi——————————*tri*|ginta annorum manumittant——————————————|—————————— ——————————————————|manumissus uindicta aut censu aut testamento ——— *ci*uis Romanus|——libertus fit, q*ui e*um iterauerit. ergo si seruus *in* | bonis tuis, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest, et eo modo meus libertus fit. s*ed* et ceteris modis ius Quiritium consecutus meus libertus fit. bonorum autem quae ——, *cum* is mori*e*tur, reliquerit, tibi possessio datur, quocumque modo ius Quiritium fuerit consecutus. quodsi cui*us* et in bonis et ex iure Quiritium sit manumissus, ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36 | *Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet. nam*
37 *is, qui* | in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpedit liber-
38 tatem. It*em* eadem lege minori xx annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam [si] uindicta apud con||silium iusta causa manumissionis adprobata [fuerit]. pag. 10
39 Iustae autem causae manumissionis sunt ueluti si quis patrem aut matrem aut paedagogum aut conlactaneum

§ 36 = Inst. 1, 6 pr. || § 37 = Inst. 1, 6 pr. || § 38 fere = Inst. 1, 6, 4 || § 39 usque ad 11, 1 *manumittat* conf. Inst. 1, 6, 5.

quuntur) *specialiter de minoribus et de maioribus* (*conf. pag.* 10 *uers.* 1. 2.) *XXX annorum agebatur*; *sed cum in codicis C pagina 5 nihil legi potuerit, quo modo uel fusius uel breuius de hac re agere potuerit Gaius, non liquet.*

1 — 14 *conf.* C[as] || 6—7 *expectes*: *ci*uis **Romanus** | et eius **libertus fit,** qui *eum* **iterauerit** (*in C uisum est extare* qcumitauerit); *Studemund pro* qui eum · iterauerit *restituere maluit* qui manumissionem iterauerit, *idemque infra uers.* 9 *legit* iterari autem ⟨manumissio⟩ a me . . . potuit || 9 iterari — a me] *conf. nota praecedens* || 12 quae — cum is] quae n̄ac is C[n]; *quid nota* n̄a (*an* n'a) *significet*, *nescimus*; *expectes inuerso uerborum ordine*: quae is, cum morietur, reliquerit || morientur *C* || 17—18 Non — qui *suppleuit Goeschen ex Inst.* || 18 uel in fraudem patroni *C*, *om. Inst.* || 20 minori xx annorum domino *C*, domino minori annis uiginti *Inst.* || 21—22 quam — fuerit *C*, quam si uindicta apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerit (*ita libri meliores*, fuerint *deteriores*) manumissi *Inst.*; si *et* fuerit *glossemata deleuit Mommsen.*

manumittat. sed et illae causae, quas superiu*s* in seruo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum de quo loquimur adferri possunt. item ex diuerso hae causae, quas in minore xx annorum domino rettulimus,
40 porrigi possunt et ad seruum minor*e*m xxx annorum. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus x*x* annorum dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, euenit ut qui xiiii annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere possit et in eo herede*m* sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx,
41 libertatem seruo dare non po*ssi*t. Et quamuis Latinum facere uelit minor xx annorum dominus, tamen nihilo minus debet apud consilium causam probare et ita postea inter amicos manumittere.
42 Praeterea lege Fufia Caninia certus modus constitutus
43 est in seruis testamento manumittendis. nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; *e*i uero, qui plures || quam x neque plures quam pag. 11 xxx seruos habebit, usque ad tertiam partem eius n*u*meri manumittere permittitur. at ei, qui plures quam xxx neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi *d*atur. nouissime ei, qui plures quam c nec plures quam d habebit, non plures *m*anumittere permittitur qua*m* quintam partem; neque plures ⟨————————————————⟩*t*ur: sed p*rae*scribit

§ 39 *superius*] § 19 || § 40 = Inst. 1, 6, 7 || § 42 inde ab *lege* = Inst. 1, 7.

1 superius] superius id est *C*, *sed* id *expunctum est* || 5 minorem *Goeschen*, minorum C^n, *conf.* C^a *pag. 298* || 6 uiginti *Inst.*, xxx *C* || annorum *C*, annis *Inst.* || 9 heredem *Inst.*, herede *C* || 10 annorum *C*, annis *Inst.* || 11 possit *Goeschen*, potest *C* || latinum *ex* uel latinum *correctum C* || 12 nihilo minus *supra* tamen *ita additum a C, ut uideatur librarius* tamen nihilo minus *potius quam* nihilo minus tamen *uoluisse* || 15 fufia *Inst.*, fufia? *ex* fufidia *correctum C*; *conf. Acta Philolog. Wirceburg. (1868) pag. 127* || 19 ei *Goeschen*, si *C* || quam x neque plures *om.* C^1, *add.* C^2 || 20 nimeri *C* || 23 datur] udatur? (*non* ttdatur) C^n, *conf.* C^{as} || 24 nec plures quam d *om.* C^1, *add.* C^2 *ita, ut utrum post an ante* habebit *haec uerba collocanda sint, non liqueat* || manumittere] ei manumittere *C* || 25 quam] quam ut? *C* || neque plures |atur *C*, neque continuatur *Mommsen*: *uidentur tamen nonnulla intercidisse, quae ita fere supplere possis*: neque plures ⟨quam d seruos habentis mentio in ea lege habe⟩tur; *fortasse in archetypo* habe|atur *pro* habetur *scriptum erat.* || 26 praescribit *Goeschen*, postscribit C^n, *conf.* C^a *pag. 286.*

lex, ne cui plures manumittere liceat quam *c*. quodsi quis unum seruum omnino *a*ut duos habet, ad hanc legem non pertinet et ideo libera*m* habet potestatem ma-
44 numittendi. Ac ne ad eos quidem omnino haec lex pertinet, qui sine testam*ento* manumittun*t*. itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam liberare, scilicet si alia causa non inpediat liber-
45 tatem. Sed qu*od* de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, ne umquam ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, *pauc*i*o*res m*anumittere* liceat, quam ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa *lege* p*r*ouisum est; erat enim sane a*b*surdum, ut x seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem eius numeri manumittere ei concedit*ur*, xii ⟨*autem*⟩ seruos habenti non plures liceret manum*it*tere quam iiii; *item* eis qui plures quam x neque ‖—————————————— pag. 12

24 uersus in C legi nequeunt)

46 ———————————— ‖ nam et si t*estamento* scriptis in pag. 13
orbem seruis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt, quia lex Fufia Caninia quae in fraudem eius facta sint rescindit. sunt etiam

1 c quodsi] c̄ cqsi? *C* ‖ 1—3 *expectes*: quodsi quis unum seruum aut duos habet, ad eum haec lex omnino non pertinet ‖ 4 haec C^{2}, ea C^{1} ‖ 5 manumittunt *Goeschen*, manumittuntur C^{n} ‖ 7 familiam C^{1}, familiam suam C^{2} (suam *glossema esse uidetur*) ‖ 10 dimidia *ex* dimidiam *correctum C* ‖ quinta *ex* quintam *correctum C* ‖ 12 *conf.* C^{as} ‖ 13 abosurdum *C* ‖ 14 eius *add.* C^{2}, *om.* C^{1} ‖ 15 conceditur xii autem] concedit xii C^{1}, *cui* terriiiae *superscripsisse* C^{2} *uidebatur soli Bluhmio, conf.* C^{a} *et* C^{as} ‖ 16 item] at *C teste Goescheno* ‖ 17 *post* neque *in noua pagina, quae nunc legi nequit, Gaius reliqua de eo casu addidisse uidetur, quo dominis plures quam* x *neque plures quam* xxx *seruos habentibus plures manumittere licere uideretur quam eis, qui plures quam* xxx *seruos habuerint. Fortasse alia exempla de maioribus numeris seruorum addita erant. Sequebantur ea, de quibus in Epit. 1, 2, 2 his uerbis agitur*: Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est, ut illis tantum libertas ualeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa; qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is qui testamentum facit liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruili condicione, qui hoc ordine manu-

specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47 In summa sciendum est, ⟨*cum*⟩ lege Aelia Sentia cautum sit, *ut* creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, *hoc etiam* ad peregrinos pertinere (senatus ita censuit ex auctoritate Hadriani), cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.

48 Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri *s*ubiec-
49 tae sunt. Rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in
50 mancipio sunt. Videamus n*unc* de his quae alieno iuri subiect*ae* sint; ⟨*nam*⟩ si cognouerimus, quae *i*stae personae
51 s*i*nt, simul intellegemus, quae sui iuris sint. ac prius dispiciamus de iis qui in aliena potestate sunt.

§ 48 = Dig. 1, 6, 1 pr.; Inst. 1, 8 pr. ‖ § 49 usque ad 11 *potestate* = Inst. 1, 8 pr. ‖ § 50 = Dig. 1, 6, 1 pr.; Inst. 1, 8 pr. ‖ § 51 = Dig. l. l.; fere = Inst. l. l.

missi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, [id est in circulo], ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, [si agnosci non potest qui prior, qui posterior fuerit manumissus]. *Quae ibidem* § 3. 4 *post epitomen* § 46 *leguntur*: (Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum, sed epistulis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates, et sub tempore mortis hoc fecerit, hi qui prius manumissi fuerint usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt. Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos qui per testamentum manumissi sunt nullatenus computentur) *ea aliunde hausta esse quam a Gaio inter* § 45 *et* 46 *tractata esse uerisimilius est, conf. Zeitschr. der Savigny-Stiftung* 14,195 ‖ 19 si testamento *Goeschen*, sit *C*, *conf.* C^a *pag. 304 inf.*

3 cum *add. Lachmann, om. C* ‖ 4 ut *Huschke*, aut C^1, aut si?? C^2, *conf.* C^{as} ‖ manumissi C^1, manumissi sint C^2 ‖ 5 hoc etiam *Goeschen*, etiam hoc *C* ‖ *uerba* senatus — Hadriani *tamquam glossema expellit Mommsen in Zeitschrift für Rechtsgeschichte uol. IX pag. 98* ‖ 6 hadriani *C*, ⟨diui⟩ Hadriani *Huschke* ‖ 8 sequitur *ante* de iure *collocant C Inst.*, *post* diuisio *Dig.* ‖ nam C^n *Inst.*, quod *Dig.* ‖ 9—10 subiectae sunt *Dig. Inst.*, sunt subiectae sunt C^n ‖ 10 personarum C^n, *om. Inst.* ‖ 12 nunc? C^n (*conf. tamen* C^a *pag. 282 uers. 9*), itaque *Dig. Inst.* ‖ 13 subiectae *Dig. Inst.*, subiecta? *C* ‖ sint *C*, sunt *Dig. Inst.* ‖ nam *Dig. Inst.*, *om. C* ‖ istae *Dig. Inst.*, iustae *C* ‖ 14 sint *Inst.*, sunt *C Dig.* ‖ sint *C*, sunt *Dig. Inst.* ‖ ac prius dispiciamus *C Inst.*, dispiciamus itaque *Dig.* ‖ 15 qui in *C Inst.*, quae in *Dig.*

52 In potestate itaque sunt serui dominorum. quae qui-
dem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque
gentes anim*a*duertere possumus dominis in seruos uitae
necisque potestatem esse; et quo*d*cumque per seruum ad-
53 quiritur, id domino adquiritur. sed hoc tempore neque
ciuibus ‖ Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio pag. 14
populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in
seruos suos saeuire; nam ex constitution*e* imperatoris An-
tonini qui sine causa seruum suum occiderit, non minus
teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed
et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis
constitutionem coercetur; nam consultus a quibusdam
p*rae*sidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deo-
rum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si
intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos
suos uendere. et utrumque recte fit; *m*ale enim nostro
iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur
54 bonorum suorum administratio. Ceterum cum apud ciues
Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex
iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse
intelleg*i*tur), ita demum seruum in potestate domini esse
dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Qui-

§ 52 = Dig. 1, 6, 1, 1; Inst. 1, 8, 1 ‖ § 53 usque ad 12 *coercetur* = Dig. 1, 6, 1, 2; usque ad 16 *uendere* = Inst. 1, 8, 2 ‖ § 53 uers. 8 *constitutione*] conf. Dig. 1, 6, 2; Inst. 1, 8, 2.

1 in potestate itaque *C*ⁿ *Inst.*, igitur in potestate *Dig.* ‖ sunt serui dominorum *C Dig.*, dominorum sunt serui *Inst.* ‖ 3 animaaduertere *C* ‖ 4 quodcumque *Dig. Inst.*, quocumque *C* ‖ 5 *conf. C*[as] ‖ 5—6 neque ciuibus Romanis nec ullis aliis *C*, nullis *Dig. Inst.* ‖ 7 populi romani *C*, romano *Dig.*, nostro *Inst.* ‖ causa *C*, causa legibus cognita *Dig. Inst.* (*hae ordinem uerborum uicinorum inuertunt*) ‖ 8 constitutiones imperatoris *C*, constitutione diui *Dig.*, constitutione diui Pii *Inst.*; *conf. H. Dernburg* »*Die Institutionen des Gaius ein Collegienheft*« (*Halis 1869*) *pag. 68 et C*[a] *pag. 300 uers. 1* ‖ 10 teneri *C*, puniri *Dig. Inst.* ‖ alienum seruum *C Dig.*, seruum alienum *Inst.* ‖ 11 quoque *C*ⁿ, *om. Dig. Inst.* ‖ per eiusdem principis constitutionem *C*ⁿ, eiusdem principis constitutione *Dig. Inst.* ‖ 13 praesidibus] *conf. C*[a] *pag. 286 uers. 1* ‖ deorum *ex* eorum *correctum C* ‖ 15—16 seruos suos *C*, seruos *Inst.* ‖ 16 male *Savigny*, regula male *C* (*ex glossemate, conf. C*[a] *pag. XX*) ‖ 17 interdicitur *C*[2], dicitur *C*[1] ‖ 21 intellegitur *Goeschen*, intellegatur *C*ⁿ ‖ seruum *ex* seruus *correctum C.*

ritium eiusdem non sit; nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55 Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est; fere enim nulli alii sunt homines, qu*i* talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus. idque diu*us* Ha||drian*us* edicto, quod proposuit de his, qui sibi pag. 15
liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significauit. nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestat*e* parentum liberos esse.

56 |——————————————————, | si ciues Romanas uxores duxerint, uel etiam Latinas peregrinasue cum quibus conubium habean*t*; cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit ut non ⟨*solum*⟩ ciues Romani fiant, sed et*iam* in potestate
57 patris sint. Und*e* *et* ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas p*ost* missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestat*e* parentum fiunt.

58 | *Non tamen omnes nobis uxores ducere licet;* | nam a
59 quarundam nuptiis abstinere debemus; inter eas enim personas, quae parentum liberorumue l*ocum* inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium est, ueluti inte*r* patrem et filiam, uel inter matrem et filium,

§ 55 usque ad 5 *est*=Dig. 1, 6, 3; usque ad 6 *habemus* fere = Inst. 1, 9 pr. § 2 || § 58 fere = Inst. 1, 10, 1 || § 59 fere = Inst. 1, 10, 1.

3 iustis *C*, ex iustis *Dig. Inst.* || 4 procreauimus *C*, procreauerimus *Dig. Inst.* || ciuium Romanorum est C^{n} *Dig.*, est ciuium Romanorum *Inst.* || 5 qui *Inst.*, que? C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 293* || 6 filios suos *C*, liberos *Inst.* || habent *C*, habeant *Inst.* || 7 diuus Hadrianus *Goeschen*, diui hadriani *C*, *conf.* C^{a} *pag. 263 uers. 8 seq. et pag. 270 sub finem*; *conf. etiam* C^{as} || 9 nec] n̕' C^{n} (*i. e.* nec *ex* nunc *correctum*?) || praeterit *ex* praeterita *correctum C* || 10 potestatem *C* || 11 *ante* si, *ubi in C post uersum rubricae destinatum unus uersus rubricatori uacuus relictus esse uidetur*, *talia fere perierunt* Itaque liberos suos in potestate habent ciues Romani, *quibus similia iam Goeschen suppleuit* || 13 habeant *Goeschen*, habeantur *C* || 15 solum *addidit Goeschen* || 16 unde et] *conf.* C^{a} || 18 post *Goeschen*, p̄ C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 285* || 19 matrimanio C^{n} || 20 potestatem *C* || 21 Non—licet *om. C post spatium uacuum* (*rubricatori?*) *relictum*; *suppletum est ad Institutiones*, *in quibus* Ergo non *pro* Non tamen *legitur* || a *C*, *om. Inst.* || 23 liberorumue locum *Inst.*, liberorum uel hoc *C* || 25 (*priore loco*) inter] inter ter C^{n}.

uel inter auum et neptem; et si tales personae inter se
coierint, nefarias || et incestas nuptias contraxisse dicuntur. pag. 16
et haec adeo ita sunt, ut quamuis per adoptionem parentum liberorumu*e* loco sibi esse coeperint, non poss*i*nt inter
se matrimonio coniungi, in tantum, ut etiam dissoluta
adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi per
adoptionem fili*ae* *aut* neptis loco esse coeperit, non potero
60 *u*xore*m* ducere, quamuis eam emancipaueri*m*. Inter eas
quoque personas, quae ex transuerso gradu cognatione iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta.
61 sane inter fratrem et sororem prohibitae sunt nuptiae, siue
eodem patre eademque matre nati fuerint, siue alterutro
eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quamdiu quidem const*a*t adoptio, sane inter me et
eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed et si ego emancipatus fuero, nihil in*pe*dimento
62 erit nuptiis. Fratris filiam uxorem ducere licet, idque
primum in usum uenit, cum diuus Claudius Agrippinam fratris sui filiam uxorem duxisset; sororis uero filiam uxorem
ducere non licet. et haec ita principalibus co*n*stitutionibus
63 significantur. || Item amitam et materteram uxorem ducere pag. 17
non licet. item eam quae mihi quondam socrus aut nurus aut
priuigna aut nouerca fuit. ideo autem diximus »quondam«,
quia si adhuc constant eae nuptiae, per quas talis adfinitas
quaesita est, alia ratione mihi nupta esse non potest, quia
neque eadem duobus nupta esse potest, neque idem duas
64 uxores habere. Ergo si quis nefarias atque incestas nup-

§ 60 = Inst. 1, 10, 2 || § 61 = Inst. 1, 10, 2.

2 et *C*, atque *Inst.* || 4 liberorumue *Inst.*, liberorum uel C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 309* || possint *nonnulli Institutionum codices*, possunt *C cum aliis Inst. codicibus* || 5 coniungi C^{n}, iungi *Inst.* || 7 filiae aut neptis loco *Goeschen*, filias neptis (*priore* s *littera expuncta*) loco *C*, filia aut neptis *Inst.* || 8 uxorem *Inst.*, eam uxore *C* || emancipauerimus *C*, *conf.* C^{a} *pag. 278 uers. 8* || 9 cognatione *C*, cognationis *Inst.* || 11 sane *C*, sane enim *Inst.* || et sororem *C*, sororemque *Institutionum codices meliores* || prohibitae sunt nuptiae *C*, nuptiae prohibitae sunt *Inst.* || siue *C*, siue ab *Inst.* || 12 siue *C*, siue ex *Inst.* || 14 constat *Inst.*, constant *C* || 15 non possunt consistere *C*, consistere non possunt *Inst.* || 17 in(pe)dimento erit *C*, est impedimento *Inst.* || 24 fuit. *C*, *conf.* C^{as}; *an* fuerit *legendum*? (*conf.* C^{a} *pag. 269 uers. 6*).

**tias contraxerit, neque uxorem habere uidetur neque li-
beros; itaque hi qui ex eo coitu nascuntur matrem qui-
de*m* habere uidentur, patrem uero non utique: nec ob id
in potestate eius ⟨*sunt, sed tales*⟩ sunt quales sunt hi, quos
mater uulgo concepit; nam et hi patrem habere non intelle-
guntur, cum *is* et*iam* incertus sit; unde solent spurii filii
appellari, uel a Graeca uoce qu*a*si σποράδην concepti, uel
quasi sine patre filii.
65 |*Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim ut na*|ti sunt
parentum in potestate non fiant, ii postea tamen redigan-
66 tur in potestatem. *Veluti si Lat*inus ex lege Aelia Sentia
uxore ducta filium procreauerit aut Latinum ex Latina aut
ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum in po-
testate; *sed si poste*a *causa pro*bata *ius* ⟨*Quiritium*⟩ conse-
*cut*us *f*uer*it*, simul *e*um in potestate || sua habere incipit. pag. 13
67 Item si ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem
duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam esse
crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate
eius, quia ne qu*i*dem ciuis Romanus est, sed aut Latinus
aut peregrinus, id est eius condicionis cuius et mater fuerit,
quia non aliter quisque ad patris condicionem accedit, quam
si inter patrem et matrem eius conubium sit; sed ex se-
natusconsulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor
quoque et filius ad ciuitatem Romanam perueniunt, et ex
eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem iuris
est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dedi*ti*ciorum
68 numero est, nisi quod uxor non fit ciuis Romana. Item si
ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui
Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius
quoque eius et maritus ad ciuitatem Romanam perueniunt, et
aeque simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris
est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia nupta**

§ 64 inde ab 2 *itaque* fere = Inst. 1, 10, 12 || § 65 fere = Inst. 1, 10, 13.

4 ⟨⟩ *additum duce contextu Institutionum* || 6 is *Goeschen*, his *C* || etiam *Inst.*, *aut* et *C aut* etiam C^n || sit *C*, est *Inst.* || spurii filii *C*, filii spurii *Inst.* || 7 quasi] *conf.* C^a *pag. 289 uers. 26* || σποράδην *Inst.*, sporade *C* || 9 Aliquando — ut na| *suppleuit Lachmann ex Inst.* || 10 parentum in potestate *C*, in potestate parentum *Inst.* || ii *C*, *om. Inst.* (*concinnius*) || 11 ueluti si] *conf.* C^a || 14—15 *ad incertos Goescheni et Bluhmii ductus* (*conf.* C^a) *dubitanter suppletum*; *in C fuisse poterit uelut* s'sip'eac̄ ꝑbataius | consecutus fuerit simul, *conf.* C^{as} || 15 eum] ergo eum *C teste Goescheno, conf.* C^{as} || 19 eius] *conf.* C^a *pag. 264 uers. 34* || ne quidem *Goeschen*, neque dem? C^n, *conf.* C^a *pag. 293.* || 24 ad] at *ex* et *correctum C* || 26 dediciorum *C*.

sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto cauetu*r*. idem
iuris est aliquatenus, si ei qui dedi*ti*cioru*m* numero est tam-
quam ciui Romano aut Latino *e* lege Aelia Sentia nupta sit;
nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua condi-
cione permanet, et ideo filius, quamuis fiat ciuis Romanus,
69 in potestatem patris non redigitur. Item si Latina peregrino,
cum eum Latinum esse cre‖deret, ⟨*e lege Aelia Sentia*⟩ nup- pag. 19
serit, potest ex senatusconsulto filio nato causam erroris
probare, *et ita* omnes fiunt ciues Romani et filiu*s* in po-
70 testate patris esse incipit. Idem constitutum est, *s*i Latinus
per errorem peregrinam quasi Latinam aut ciuem Romanam
71 e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. Praeterea si ciuis
Romanus, qui se credidisset Latinum ess*e*, ob id Latinam
⟨*uxorem duxerit*⟩, permittitur e*i* filio nato erroris causam
probare, tamqua*m* ⟨*si*⟩ e lege Aelia Sentia uxorem duxis-
set. Item hi*s*, qui cum ciues Romani essent, peregrinos se
esse credidissent et peregrinas uxores duxissent, permitti-
tur ex senatusconsulto filio nato causam erroris probare;
quo facto fiet | uxor ciuis Romana et filius ———— non
solum *ad ciuita*|tem Romanam peruenit, sed etiam in po-
72 testate*m* patris redigitur. Quaecumque de filio esse diximus,
73 eadem et de filia dicta intellegemus. Et quantum ad erro-
ris causam probandam attinet, nihil interest, cuius aetatis
filius sit | ——————————————
———|——————————————
——|—, si minor anniculo sit filius filiaue, causa probari |
non potest. nec me praeterit in aliquo rescripto diui Ha-

1 cauetur. idem *Goeschen*, caueturridem *uel* cauetupridem *C* ‖ 2 dediticiorum *Goeschen*, dediciorunt? *C*ⁿ, *conf. C*ᵃ *pag. 299* ‖ 3 e lege Aelia Sentia *Goeschen*, a· selegeā· s̄· (*i. e.* Aelia Sentia e lege Aelia Sentia?) *C*, *conf. C*ᵃ *pag. 257* ‖ 7 e lege Aelia Sentia *addidit Huschke* ‖ 9 et ita *Goeschen probabiliter, etsi tribus tantum litteris capessendis spatium in C sufficit* ‖ 10 si] ut si? *C* ‖ 13 esse] esse et *C*, *conf. C*ᵃˢ ‖ *uerba* ob id *fortasse delenda sunt* ‖ 14 ⟨ ⟩ *ad sensum supplendum additum est* ‖ ei *Goeschen*, eis *C* ‖ 15 tamquam si *Hollweg*, tamq modo *C*ⁿ ‖ duxisset *Goeschen*, duxissent *C* ‖ 16 his *Goeschen*, hi *C* ‖ 17 crededissent *C* ‖ 19 *inter* filius *et* non *in C 8—9 fere litterae* (*conf. C*ᵃ) *extant, quae quid sibi uelint non liquet, cum ad sententiam nihil desideretur* ‖ 20 potestate *C* ‖ 21 esse *delendum uidetur* ‖ 24 *ante* sit *uidetur* filiaue *intercidisse, nisi post hoc uerbum* (*conf. C*ᵃ) *eadem notio aliquo modo addita erat. in lacuna quae sequitur dictum fuisse, ex lege Aelia Sentia causam probari non posse, si minor anniculo sit filius filiaue, intellexit Goeschen*; *sententiarum conexus e. g. hoc modo restitui potest*: nisi forte eorum aliquis, qui e lege Aelia Sentia matrimonium se contrahere putarint, erroris causam probare uelit; ab hoc enim, si etc.

driani ita esse constitutum, tamquam qu*od* ad erroris *quoque* |
causam probandam ——— | ———
——— | ———
74 imperator ——— dedit. ‖ ⟨*Sed*⟩ si pere- pag. 20
grinus ciuem Romanam uxorem d*u*xerit, an ex senatus-
consulto *causam* pro|*b*are possit, quaesitum e*st*. ———
——— *probare* | causam non potest, quamuis ipse
——— | hoc ei speci-
aliter concessum est. sed cum peregrinus ciuem Romanam
uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam
consecutus esset, deinde cum qu*ae*reretur, an causam pro-
bare posset, rescripsit imperator Antoninus proinde posse
eum causam probare, atque si peregrinus mansisset. ex quo
75 colligimus etiam peregrinum causam probare posse. Ex his
quae diximus apparet, siue ciuis Romanus peregrinam siue
peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum qui nasci-
tur peregrinum *esse*. *sed* siquidem p*er* errorem tal*e* matri-
monium contractum fuerit, emendari uitiu*m* eius ex *sena-
tusconsulto* l*icet* ⟨*secundum*⟩ ea qu*ae* superius diximus. si
uero nullus error interuenerit, ⟨*sed*⟩ scientes suam condi-
cionem ita coier*i*nt, nullo cas*u* eme*n*datur uitium e*iu*s ma-
76 trimonii. Loquimur autem de his scilicet, ⟨*inter*⟩ quos co-
nubium non sit; nam ali*o*quin si ciuis Romanus peregrinam
cum qua ei conubium est uxorem duxerit, sicut supra
quoque diximus, iustum matrimonium contrah*itur*; et tunc
ex his qui nascitur ciuis Romanus est et in potestate pa-
77 tris erit. It*em* si ciuis Romana peregrino, cum qu*o* ei co-

§ 76 *supra* § 55.

1 quoque *Goeschen*, qc *C*, *conf.* C^{as} ‖ 2 *post* probandam *tale quid supplere possis duce fere Goescheno*: attinet, anniculus filius esse debeat. *Deinde Gaius addiderit nihil ex hoc rescripto Hadriani contra ius supra expositum concludi posse, quia is qui, ut erroris causam probaret, preces imperatori obtulisset, filium anniculum se habere adseuerauerit et propter hoc ipsum, non iuris nouandi gratia imperator in rescripto anniculi filii mentionem fecerit* ‖ 4 sed *om.* *C* ‖ 5 dixerit *C* ‖ 5—8 *conf.* C^{as} ‖ 6 causam] b *C* ‖ *supplementum quod olim proposuimus, ad codicis C ductus non quadrat* ‖ 11 queurereretur *C* ‖ 17 esse sed] *in C fuerit* $\overline{ee}$ sed *uel* $\overline{ee}$ set ‖ per *Huschke*, pro *C* ‖ talem | matrimonium *C*, *conf.* C^{a} *pag. 279 uers. 25* ‖ 18—19 ex senatusconsulto licet secundum] ex·cl *C* ‖ 20 sed *om.* *C* ‖ 21 coierint] *conf.* C^{a} *pag. 299 uers. 4* ‖ casu] *conf.* C^{a} *pag. 260 inf.* ‖ emedatur *C* ‖ eius] es *C*, *conf.* C^{a} *pag. 264 inf.* ‖ 22 inter *om.* *C* ‖ 23 aliquin *C* ‖ 25 contrahi *C*, *conf.* C^{as} ‖ 27 item] itaque *C*, *conf.* C^{as} ‖ quo] qua *C*.

nubium est, nupseri*t*, peregrinum sane procrea*t* et is iustus patris filius est, tamquam si ex peregrina eum procreasset. || hoc tamen tempore ⟨*ex*⟩ senatusconsulto, quod pag. 21 auctore diuo Hadriano factum est, etiamsi non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui nascit*ur*
78 iustus patris filius est. || Quod autem diximus inter ciuem Romanam peregrin*um*que —————— *qui* | nascitur peregrinum esse, lege Minicia cau*etur*, ⟨——————⟩ |est, ut s—————— parentis condicionem *sequatur*. | eadem lege enim ex diuerso caue*tur*, *ut* si peregri*nam*, *cum* qua ei conubium non sit, uxorem dux*erit ciuis Romanus*, peregrinus ex eo coitu nascatur. sed hoc maxime casu necessaria lex Minicia; nam remota ea lege diuersa*m* condicionem sequi deb*ebat*, *quia* ex eis, inter quos non est conubium, qui nascitur iure gentium matris condicion*i* accedit. qua parte autem iubet lex ex ciue Romano et peregrina peregrinum nasci, superuacua uidetur; nam et remota ea lege hoc utique iure gentium | futurum erat.
79 Adeo autem hoc ita est, ut ——————|—————— ——————|—————— —————— *non* | solum exterae nationes et gentes, sed etiam qui Latini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque ciuitate*s*
80 habebant et erant peregrinorum numero. Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana, siue ex lege Aelia

1 nupserit | erit peregrinum *C*; *possis etiam* nupseri*t*, peregrinu*s* sane procreatur *temptare* || 4 Hadriano *Goeschen*, hadriano|s̄? *C*, *conf.* *C*[a] *pag. 300* || 7 peregrinumque *Goeschen*, peregrinoque *aut* peregrinuque *C* || 7—10 *locus lectu difficillimus* (*conf.* *C*[as]) *uario modo suppleri potest*; *nec tamen ullum supplementum satis apte ad reliquiarum umbras quadrare uidebatur*. *Sententia fere haec fuit*: **Quod autem diximus** (§ 75) **inter ciuem Romanam peregrinumque** *contracto* matrimonio eum [*pro his tribus uocabulis Mommsen mauult* nisi conubium sit] qui **nascitur, peregrinum esse, lege Minicia cauetur**, ⟨qua lege effectum⟩ **est, ut si** *matrimonium* inter ciues Romanos peregrinosque non interueniente conubio contrahatur, is qui nascitur peregrini **parentis condicionem** sequatur. || 12 hoc maxime *C*; *expectes* altero tantum || 15 condicioni *Hollweg*, condicione *C* || 19—21 *lacuna*, *quae* ita est ut *uerba excipit* (*conf.* *C*[as]), *sic fere ad sensum suppleri posse Mommseno uidetur*: **Adeo autem hoc ita est, ut ex** *c*iue Romano et Latina qui nascitur Latinus nascatur, quamquam ad eos, qui hodie Latini appellantur, lex Minicia non pertinet; nam conprehenduntur quidem peregrinorum appellatione in ea lege non **solum** etc. || 23 ciuitates *Goeschen*, ciuitate *C*.

Sentia siu*e* *aliter* *contract*um fu*erit* matrimonium, ciuis Ro-
manus nascitur. fuerunt || tamen qui putauerunt ex lege Aelia pag. 22
S*entia* contracto matrimonio Latinum nasci, quia uidetur eo
*c*asu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubi*um* inter
eos dari, et semper conubium eff*i*cit, ut qui nascitur patris
condicioni accedat; al*i*ter uero contracto *m*atrimonio eum
qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequi et ob
id esse ciuem Romanum. s*ed* hoc iure utimur ex senatus-
consulto, qu*o* auctore diuo Hadriano significatur, ut quo*quo*
modo ex Latino et ciue Romana natus ciuis Romanus nasca-
81 tur. His *con*ueni*e*nt*er* et*iam* illud senatusconsultum diuo
Hadriano auctor*e* significauit, ut ⟨*qui*⟩ ex Latino *e*t pere-
grina, item contra ⟨*qui*⟩ ex peregrino et Latina nascit*ur*, is
82 matris condicionem sequatur. Illud quoque his consequens
est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur,
83 et contra ex libera et seruo liber na*s*citur. Animaduertere
tamen debemus, n*e* iuris gentium regulam ue*l* lex aliqua
uel quod leg*is* uicem optinet, aliquo casu commutauerit.
84 ecce enim ex senatusconsulto Claudiano poterat ciuis Ro-
mana quae alieno seruo uolente domino eius coiit, ipsa ex
pactione libera permanere, sed seruum procreare; *nam*
quod inter eam et dominu*m* istius serui conuenerit, e*o* se-
natusconsulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Ha-
drianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit
iuris gen||tium regulam, ut cum ipsa mulier libera perma- pag. 23
85 neat, liberum pariat. ⟨*Item e lege*————⟩ ex a*n*cilla et
libero poterant *l*iber*i* nasci; nam ea lege cauetur, ut si quis
cum aliena a*n*cilla quam credebat liberam esse coierit, si-
quidem mascu*li* nascantur, liberi sint, si uero feminae, ad-

1 siue aliter] *conf.* C^a || contractum] contrarium? C^n, *conf.* *C pag. 260* || 4 casu *Bluhme*, sasu *C* || conubium *Goeschen*, conubion *C* 5 efficit *Goeschen*, effecit *C* || 6 aliter *Bluhme*, alter *C* || mmatrimonio *C*, *conf.* C^a *pag. 279* || 8 sed *Bluhme*, s̄ (*i. e.* sunt) *C* || 9 quo *Goeschen*, quod? C^n (*conf.* C^a *pag. 293 inf.*); *possis etiam ad modum* § *81 scribere*: quod — significat || quoquo *Polenaar*, quo? C^n || 11 conuenienter *Goeschen*, queniuntur? *C*, *conf.* C^a *pag. 260 uers. 14* || 12 hadriano *ex* hadrianos *correctum C*, *conf.* C^a *pag. 300* || auctore *Goeschen*, auctor *C*, *conf.* C^a *pag. 256 et pag. 298* || qui *om.* *C* || et peregrina *Goeschen*, etperetperegrina *C* || 13 qui *om.* *C* || 16 nascitur *Goeschen*, nas̄citur *C*, *conf.* C^a *pag. 312* || 17 ne *Huschke*, nec *C* || uel lex *Goeschen*, uelex *C* || 18 legis *Goeschen*, lege *C* || 20 coiit *Lachmann*, coit *C* || 21 nam *Goeschen*, non C^n || 22 dominum *Goeschen*, dominu *C* || eo *Huschke*, ex *C* || 26 *de qua lege et num de lege Romana egerit Gaius* (*conf.* § *86*), *non liquet* || accilla *C* || 27 liberi *Goeschen*, hibere *C* || 28 acilla *C* || 29 masculli *C*.

eum pertinea*nt*, *c*uius mater a*n*cilla fuerit. sed et in hac
specie diuus Vespasianus in*e*legantia iuris motus restituit
iuris gentium regulam, ut omni modo, etiamsi masculi
86 nascantur, serui sint eius cuius et mater fuerit. Sed illa
pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alieno,
quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud
quos talis lex non est, qui nasc*i*tur iure gentium matris
condicione*m* sequitu*r* et ob id liber e*st*.
87 Quibus autem casibus matris et non patris condicione*m*
sequitur qui nascitur, isdem casibus in potestate eum pa-
tris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non esse plus quam
manifestum est. et ideo superius rettulimus quibusdam ca-
sibus per errorem non iusto contracto matrimonio senatum
interuenire et emendare uitium matrimonii, eoque modo
plerumque efficere, ut in potestatem patris filius redig*a*tur.
88 Sed si ancilla ex ciue Romano concep*e*rit, deinde manu-
missa ciuis Romana facta sit et tunc pariat, licet ciu*i*s
R*omanus* sit qui nascitur, || sicut pater eius, non tamen in pag. 24
potestat*e* patris est, quia neque ex iusto coitu conceptus
est neque ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi iustus
constitui*tur*.
89 Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano conce-
perit, deinde manumissa pep*er*erit, qui nascitur liberum
nasci, *na*turali ratione fit; nam hi qui illegitime concipiun-
tur, statum sumunt ex eo tempore quo nascuntur; itaque
si ex libera nascuntur, liberi fiunt nec interest, ex quo
mater eos concep*er*it, cum ancilla fuerit; at hi, qui legitime
90 concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumun*t*. ita-
que si cu*i* mulieri ciui Romanae praegnati aqua et igni
interdictum fuerit, eoque modo peregrina f*acta* tunc pariat,
conplures distinguunt et puta*nt*, siquidem ex iustis nuptiis

§ 87 *superius*] § 67 seqq.

1 eum pertineant *Goeschen*, empertineat *C* || quius *C* || acilla *C* || 2 inlegantia *C* || 7 nascitur *Goeschen*, nascantur *C* (*conf. u. 6*) || 8 condicione *C* || 9 condicione *C* || 15 redigatur *Goeschen*, redigantur *C* || 16 sed *C*[n], sed et *Mommsen* || 17 (*fin.*)eius *C* || 18 ciuis Romanus *Goeschen*, ciues rum? *C*[n], *conf. C*[as] *et C*[a] *pag. 261 et pag. 299 med.* || 19 potestatem *C* || 23 pepererit *Goeschen*, peperit *C* || 24 naturali *Goeschen*, turali *C* || 28 sumunt *Goeschen*, sumuntur *C* || 29 cui *Goeschen*, cua *C* || 30 *pro* facta *possis cum Goescheno* fiat et *scribere, conf. tamen C*[a].

conceperit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uulgo conceperit, peregrinum ex ea nasci.
91 Item si qua mulier ciuis Romana praegnas ex senatusconsulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno seruo inuito et denuntiante domino eius ⟨*coierit*⟩, conplures *distingu*unt et existimant, siquidem ex iust*is* nuptiis concep*tus* sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uulgo conceptus sit, *seruum* nasci eius cuius mater facta esset ancilla.
92 Peregrina quoque si uulgo conceperit, deinde ciuis Romana ⟨*fiat*⟩ *et* tunc pariat, ciuem Romanum parit; si uero ex peregrino || secundum leges moresque per- pag. 25
egrinorum conceperit, ita uidetur ex senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuem Romanum parere, si et patri eius ciuitas Romana donet*ur*.

93 Si peregrinus sibi liberisque suis ciuitatem Romanam petierit, non aliter filii in potestate eius fient, quam si imperator eos in potestatem redegerit; quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit hoc filiis expedire. diligentius autem exactiusque causam cognoscit de inpuberibus absentibusque; et haec ita edicto diui Hadriani significan-
94 tur. Item si quis cum uxore praegnate ciuitate Romana donatus sit, quamuis is qui nascit*ur*, ut supra dix*imus*, ciu*is* Romanus sit, tamen in potestate patris non fit; idque subscriptione diu*i* Hadriani significatur; qua de causa qui intellegit uxorem suam esse praegnatem, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum qui natus erit in potestate su*a* habeat.

95 Alia causa est eorum, qui Latii iure cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum in potestate fiunt liberi. qu*od* ius quibusdam peregrinis ciuitatibus da-
96 tum est uel a populo Romano uel a senatu uel a Cae|sare. —
———————— aut maius est Lati|um aut minus:

§ 94 *supra*] § 92.

2 nasci *Goeschen*, nascitur C^n || 5 coierit *addidit Hollweg*; *fortasse* »coierit, pler*ique distingu*unt« *potius scribendum est*, *conf.* C^a || 6 iustiis *C* || 8 esset *C*, *expectes* sit *uel* est (*sic Goeschen*) || 19 significantur *Goeschen*, significatur *C* || 21 diximus *Goeschen*, dixi *C* || ciuis *Hollweg*, ciues *C* || 23 diui *Goeschen*, diuis *C* || 26 suam *C* || 29 quod *Goeschen*, que C^n, *conf.* C^a *pag.* 294 *inf.* || 31 *ante* aut maius, *nisi post spatium initio paragraphi uacuum relictum* ceterum *uel* sed *uel similis particula supplenda est, talia fere suppleri posse uidentur*: Huius autem iuris duae species sunt; nam.

maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei,
qui honorem aliquem aut || magistratum gerunt, ciuitatem pag. 26
Romanam consecuntur; minus Latium est, cum hi tantum,
*q*ui magistratum uel honorem gerunt, ad ciuitatem Romanam
perueniunt: idque conpluribus epistulis principum signi-
ficatur.
97 |*Non solum tamen naturales liberi secundum ea quae* | dixi-
mus in potestate nostra sunt, uerum et hi quos adoptamus.
98 Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut
99 imperio magistratus, uel*uti* praetoris. Populi auctoritate
adoptamus eos qui sui iuris sunt; quae species adoptionis
dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat rogatur, id est in-
terrogatur, an uelit eum quem adoptaturus sit iustum sibi
filium esse; et is qui adoptat*ur* rogatur, an id fieri patia-
tur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. imperio magis-
tratus adoptamus eos qui in potestate parent*um* sunt, siue
primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et
filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos pro-
100 neptis. Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nus-
quam nisi Romae fit; at haec etiam in prouinciis apud prae-
101 sides earum fieri solet. Item per populum feminae non
adoptantur, nam id magis placuit; apud || pr*aetorem* uero pag. 27
uel in prouinciis apud proconsule*m* legatumue etiam feminae
102 solent adoptari. Item inpuberem apud populum adoptari
aliquando prohibitum est, aliquando permissum est;
nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scrip-
sit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uidebitur,
cum quibusdam condicionibus permissum est. apud prae-
torem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue

§ 97 = Inst. 1, 11 pr. || *diximus*] § 55 || § 98 fere = Dig. 1, 7, 2 pr.; Inst. 1, 11, 1 || § 99 fere = Dig. 1, 7, 2 pr.; usque ad 12 *adrogatia* et inde ab 15 *imperio* fere = Inst. 1, 11, 1 || § 102 ad 24 *item* — *28 est* conf. Theophilus 1, 11, 3 (ed. Ferrini pag. 51 uers. 4—6).

4 qui] uel qui *C* || 7 Non — quae *suppletum ex Inst. duce Goescheno* || 8 et *C*, etiam *Inst.* || 10 inperio magistratus uel (uelut *Hollweg*) praetoris C^{n}, imperio magistratus *Inst.* (*fortasse recte*), magistratus imperio *Dig.* || 14 adoptatur *Dig.*, adoptat *C* || 16 parentium *C Inst.*, parentis *Dig.* || 17 filius et filia *C*, filius filia *Dig. Inst.* (*recte, ut uidetur*) || 22 praetorem *Goeschen*, $\overline{\text{p· r·}}$ *C*, *conf.* C^{a} *pag. 288 inf.* || 23 proconsulem *Goeschen*, proconsules *C* || legaturmue *C* (*sed expuncta* r *littera*) || 26 nunc *uidetur corruptum ex* nam (*conf.* C^{a} *pag. 279 inf. et pag. 280 uers. 12 et pag. 282 uers. 7*); *Mommseno potius uerba* aliquando permissum est *ex glossemate uidentur irrepsisse.*

103 cuiuscumque aetatis ⟨*personas*⟩ adoptare possumus. Ill*ud*
utriusque adoptionis commune est, qu*od* et hi qui generare
104 non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt. feminae uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem
105 naturales liberos in potestate habent. Item si quis per populum siue apud praetorem uel apud praesidem prouinciae adoptauerit, potest eundem alii in adoptionem
106 dare. S*ed* et illa quaesti*o*, an minor natu maiorem natu
107 adoptare possit, utriusque adoptionis commun*is* est. illud proprium est eius adoptionis quae per populum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes.
108 ||*Nunc de his personis uideamus, quae in manu nostra sunt.* pag. 28
109 *quod* | et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est. Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in
110 manum autem feminae tantum co*n*ueniunt. Olim itaque *t*ribus modis in manum conueniebant, usu farreo coem-
111 ptione. Usu in manum conueniebat quae anno continuo nupta perseuerab*at*; *quia* enim ueluti annua possessione usucapiebatur, in familiam uiri trans*i*bat filiaeque locum optinebat. itaque lege XII tabularum cautu*m* est, ut si qua nollet eo modo in manu*m* mariti conuenire, ea quotannis trinoctio abesset atque eo modo ⟨*usum*⟩ cuiusque anni interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum
112 est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. Farreo in manu*m* conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod Ioui

§ 103 = Dig. 1, 7, 2, 1; Inst. 1, 11, 9 || § 104 fere = Inst. 1, 11, 10 || § 107 = Dig. 1, 7, 2, 2; Inst. 1, 11, 11.

1 personas *addidimus*, *om.* *C* || illud *Dig.*, illi uero *C* (sed et illud *Inst.*) || 2 quod *Dig. Inst.*, quia C^{n} || 3 non *om.* C^{1} || 4 ne quidem *C*, nec *Inst.* || 5 potestate *C*, potestate sua *Inst.* || 8 sed et *Goeschen*, set *C* || quaestio *Goeschen*, quaestioest C^{n} || 9 communis *Goeschen*, cō|mune *C* (*conf. C Gai. II* § 72) || illut *C Inst.*, hoc uero *Dig.* || 10 eius *C Dig.*, illius *Inst.* || 12 etiam *C Inst.*, et *Dig.* || 13 tamquam *Dig. Inst.*, anquam *C* || 14 Nunc—15 quod *suppleuit Goeschen* || 18 teribus *C* || 20 perseuerabat quia *Huschke*, perseuerabatq *ex* perseuerabant *correctum*?? C^{n}, *conf.* C^{a} || 21 transiebat *C* || 22 XII] duodecima *C* || 23 manu *C* || 24 usum *addidit Goeschen*, cursum *proponit Mommsen* || 27 manum *Goeschen*, manus *C*.

Farreo fit; in quo farreus panis adhibetur, unde etiam conf*a*rr*e*atio dic*i*tur; conplura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus uerbis praesentibus decem testibus aguntur et fiunt. quo*d* ius etiam nostris temporibus in usu est; nam flamine*s* maiores, id est Diales Martiales Quirinale*s*, item ‖ reges sacrorum nisi ex pag. 29 farreatis nati *n*on leguntur; ac ne ipsi quidem sine con-
113 farreatione sacerdot*i*um habere possunt. Coemptione uero in manum conueniunt per mancipatione*m*, *id est* per quandam imaginariam uenditionem; nam adhibitis non m*i*nu*s* quam v testibus ciuibus Romanis puberibus, item libripend*e*,
114 emit *is* mulierem, cuius in manum conuenit. Po*test* autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo; scilicet aut matrimonii causa facta coemptio dicitur aut fiduciae; quae enim cum marito suo facit coe*m*ptionen, ⟨*ut*⟩ apud eum filiae loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem; quae uero alterius rei causa facit coemptionem aut cum uiro suo aut cum extraneo, ueluti tutelae euitandae causa, dicitur fiduciae causa
115 fecisse coemptionem. quod est tale: si qua uelit quos habet tutores *d*eponere et alium nancisci, illis *auc*toribus coemptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei cui ipsa uelit, et ab eo uindicta ‖ manumissa incipit eum pag. 30 habere tu*t*orem, ⟨*a*⟩ quo manumissa est; qui tutor fiducia-
115[a] rius dicit*ur*, sicut inferi*us* app*a*re*b*it. Oli*m* etiam testamenti faciendi gratia fiduciar*i*a fiebat coemptio; tunc enim non al*iter* feminae testamenti faciendi ius habebant, exceptis quib*us*dam personis, quam si coemptionem fecissent reman-

§ 113 inde ab 10 *adhibitis* — 11 *libripende* = Priscian. VI 96 (1 pag. 282 ed. Hertz) ‖ § 115 *inferius*] § 166[a].

1 *conf. Acta Philolog. Wirceburg. pag. 123* ‖ 2 confarreatio dicitur *Goeschen*, conferratio dictur *C* ‖ 4 quod *Goeschen*, quos *C* ‖ 5 flamines *Goeschen*, flaminesi *C* ‖ 6 Quirinales *Goeschen*, quirinales quirinales *C* ‖ 7 nati non] nation *C* ‖ 8 sacerdotum *C* ‖ 9 id est] *conf. C*[a], *fortasse* siue *potius in C fuit* ‖ 10 minus *Prisc.*, manu *C* ‖ 11 quam *C*[n], *om. Prisc.* ‖ libripende *Prisc.*, libripenda *C* ‖ 12 is] eum *C* ‖ potest *Goeschen*, poste *C* ‖ 16 coeptionem? *C* ‖ ut *addidit Goeschen* ‖ 16 apud — 18 coemptionem] *haec uerba ad taedium usque repetita sunt in C, conf. C*[a] ‖ 21 reponere *C* ‖ auctoribus *Hollweg*, tutoribus *C* ‖ 24 a *addidit Bluhme* ‖ 25 inferius apparebit *Bluhme*, inferioribus appeauerit? *C* ‖ olim *Bluhme*, olim olim *C* ‖ 27 aliter *C*[n]?, *conf. C*[a] *pag. 256 inf.*

cipataeque et manumissae fuissent: sed hanc necessitatem
coemptionis faciendae ex auctoritate diui Ha|driani senatus
115b remisit. ——————————————| femina —————
—————————————————— fi|duciae causa *c*um *ui*ro
*suo f*ecer*it* coemp*tionem*, nihilo minus filiae loco incipit
esse; nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu uiri
sit, placu*it* eam filiae iura nancisci.
116 Superest ut exponamus, quae personae in mancipio
117 sint. Omnes igitur liberorum personae siue masculini siue
fem*ini*ni sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari
ab *hoc eodem* modo possunt, quo etiam serui mancipari pos-
118 sunt. Idem iuris est in ear*u*m personis quae in manu sunt; |
—————— coemptionatoribus eodem modo possunt | —
————————— apud coemptionatorem fi|liae loco sit
——— nupta sit, ——— nihilo minus etia*m* || quae ei nupta pag. 31
non *si*t nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit.
118a Plerumque ⟨*uero tum*⟩ solum et a parentibus et a coemptio-
natoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatio-
resque ⟨*ex*⟩ suo iure eas personas dimittere, sicut inferius
119 euidentius app*a*rebit. Est autem mancipatio, ut supra quo-
que diximus, *i*maginaria quaedam uenditio; qu*od* et ipsum
ius proprium ciuium Romanorum est, eaque res ita agitur:
adhibitis non minus qu*am* quinque testibus ciuibus Roma-
nis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui
libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is qui

§ 118a *inferius*] conf. §§ 132, 134, 137 || § 119 = Boeth. in Top. 5, 28 (ed. Baiter pag. 322); inde ab 24 *qui libram* — 25 *libripens* = Priscian. VI 96 (I pag. 282 ed. Hertz) || *supra*] § 113.

3 *post* remisit *Gaius haec fere uidetur dixisse*: *eam feminam, quae fiduciae causa cum extraneo coemptionem fecerit, filiae loco apud eum non fieri*; *sed quae* **fiduciae causa** etc. || 7 placuit *Niebuhr*, placuti? *C* || iura *ex* iurae *correctum C* || 10 femini *C* || 11 hoc eodem *Goeschen*, eodem hoc *C* || 13—15 *lacunae ducibus ex parte incertis codicis C umbris cum Lachmanno aliisque ita e. g. expleri possunt*: nam (*uel* quare) feminae a **coemptionatoribus eodem modo possunt** (mancipari, quo liberi a parente mancipantur; adeo) **qu*i*dem**, ut *quamuis* **ea sola apud coemptionatorem filiae loco sit**, *quae ei* **nupta sit**, *tamen* **nihilo minus** etc. || 16 non sit *Lachmann*, non est *C* || nec *ex* et *correctum C* || 17 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen* || 19 ex *additum duce Cramero* || 20 appearebit *C* || 21 diximus *C*, indicauimus *Boeth.* || quod et *Goeschen*, quia et *C*n, quod *Boeth.* || 22 ciuium romanorum est *C*n, romanorum est ciuium *Boeth.* || 23 quam *Boeth.*, quod *C*.

mancipio accipit, *aes* tenens ita dicit HVNC EGO HOMINEM EX
IV*RE* QVIRITIUM MEVM ESSE AIO *I*SQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AERE
AENEAQVE LIBRA; deinde aere percutit libram idque aes dat
120 ei a quo mancipio accipit quasi pretii loco. Eo modo et
seruiles et liberae personae mancipantur; animalia quoque
quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi,
mul*i*, asini; item praedia tam urbana qu*am* rustica quae
et ipsa mancipi sunt, quali*a* sunt Italica, eodem modo
121 solent mancipari. In eo solo praed*i*orum mancipatio a ce-
terorum mancipatione differt, quod personae seruiles et libe-
rae, item animalia quae mancipi sunt, nisi in praesentia
sint, mancipari non possunt; adeo quidem, ‖ ut eum ⟨*qui*⟩ pag. 32
mancipio acc*i*pit, adprehendere id ipsum quod e*i* mancipio
dat*ur* necesse sit; unde etiam mancipatio dicit*ur*, quia
manu res capitur; praedia uero absentia solent mancipari.
122 Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantu*m*
nummis utebantur, et erant asses, dupundii, semisses, qua-
drantes, nec ullus aureus uel argenteus nummus in usu erat,
sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorum-
que nummorum uis et potestas non | in numero erat sed
in pondere ——————— as|ses librales erant, et du-
pundii ————————|; unde etiam dupundius dictu*s*
*est qua*si duo pondo, quod nomen adh*uc* in usu retinet*ur*.
semiss*es quo*que et quadrant*es* pro rata scilicet portione ad
pon|dus examinati erant.——————qui daba*t olim* | pe-
cuniam, non numerabat eam, sed appendebat; unde serui,
quibus permittitur administratio pe|cuniae, dispensatore*s*
123 appellati sunt et——————|————————————

§ 121 ad 12 *eum* — 15 *capitur* conf. Isidor. orig. 5, 25, 31 ‖ § 122 ad 25 *qui* — 28 *sunt* conf. Isidor. orig. 10, 67.

1 mancipio C, mancipium *Boeth.* ‖ aes *Boeth.*, rem *C*, *conf. uers. 12 sq.* ‖ 2 iure *Boeth.*, iust· *C*, *conf.* *C*a *pag. 273* ‖ isque mihi *Boeth.*, iis quem hi *C*[1], iisque mihi *C*[2] ‖ esto *C*, est *Boeth.* ‖ aere *Boeth.*, aer *C* ‖ 4 mancipio *C*, mancipium *Boeth.* ‖ 7 mulii *C* ‖ quam *Goeschen*, que *C*n ‖ 8 qualia *Goeschen*, quali *C* ‖ 9 praediorum *Goeschen*, praeditorum *C* ‖ 10 seruiles *ex* seruires *correctum* *C*[1] ‖ 12 qui *Isidorus om.* *C* ‖ 13 accipit *Isidorus*, accepit *C* ‖ comprehendere *Isidorus* ‖ ei *Isidorus*, et in *uel* ei in *C* ‖ 14 datur *Isidorus? Goeschen*, dat *C* ‖ 16 tantum *Goeschen*, tantumtum *C*, *conf.* *C*a *pag. 308* ‖ 21—22 *Gaius talia fere expressisse uidetur*: **sed in pondere** *p*osit**a**; nam et **as|ses librales erant et dupundii** *bilibres* ‖ 22—23 *conf.* *C*a ‖ 23 adhuc *Goeschen*, adhunc *C* ‖ 25 *ante* qui dabat *supplendum uidetur*: quam ob rem *uel simile aliquid* ‖ 28 *enuntiatum*, *quod ad* appellati sunt *pertinere supra significatum est*, *utrum paulo latius etiam* (**et adhuc . . . .**) *patuerit necne*, *non liquet. Deinde apparet explicatum esse a Gaio*,

—————— coemptio| ——————————
——a quidem quae coem|ptionem fac——————————
—— seruilem condici|onem a ——————————
——————|— mancipa*t*i mancipataeue seruorum loco con|stituuntur, adeo quidem, ut ab eo cuius in mancipio || sunt, neque hereditate*m* neque legata aliter capere poss*i*nt, pag. 33 quam ⟨*si*⟩ simul eodem testamento liberi esse iubeant*ur*, sicut *i*uris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifest*a* e*st*, cum a parentibus et a coemptionatoribus isdem uerbis mancipio accipi*antur*, quibus serui; quod non similiter *fit* in coemptione.

124 Videamus nunc, quomodo *hi* qui alieno iuri *subi*ecti sunt, eo iure liberentur.

125 Ac prius de his dispiciamus qui in potestate sunt.

126 Et quidem seru*i* *que*madmodum potestate liberent*ur*, ex his intelle*ge*re possumus, quae de seruis manumittend*is* *su*perius
127 expo*s*uimus. Hi uero qui *in potestate pa*rentis sun*t*, *mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc di*stinctionem recipit; nam *mortuo patr*e san*e* omni modo filii filiaeue sui iuris efficiunt*ur*; mortuo uero auo *non omni* modo *nepotes nepte*sue *sui i*uris *fiunt, sed ita, si post mortem aui* in patris sui potestatem recasuri non s*unt*. *ita*que si moriente auo *pater eorum et uiuat et in potestat*e patris ⟨*sui*⟩ fuer*i*t, tunc post ob*itum aui in patris* sui potestate fiunt; si uero is, quo tempore au*us* moritur, aut iam mor*tuus est aut* exiit de potestate ⟨*patris*, *tunc hi*, *quia in potestatem*⟩ eius cadere non possunt, sui *i*uris

§ 124 = Inst. 1, 12 pr. || § 126 = Inst. 1, 12 pr. || *superius*] inter § 21 et 22? (conf. ad pag. 6 uers. 28) || § 127 = Inst. 1, 12 pr.

quibus rebus differat condicio feminae quae in manu sit, ab eorum condicione qui in mancipio sint.

2—4 *ita fere supplendo sensum Gaianum restituas*: ea quidem quae coem|ptionem fac*it*, non deducitur in seruilem condici|onem; a pa*rentibus autem* et a coemptionatori|bus mancipa*t*i mancipataeue etc. || 4 mancipati *Bluhme*, mancipari *C* || 6 hereditatem *Goeschen*, hereditates *C* || possint *Goeschen*, possunt *C* || 7 si *addidit Goeschen* || 8 sicut iiuris *C*, *conf.* *C*ᵃ pag. 320 || 9 manifesta est *Goeschen*, manifeste *C* || 10 accipiantur *Goeschen*, accipiunt *C* || 12 quomodo *C*, quibus modis *Inst.* || 13 liuerentur *C*, liberantur *Inst.* || 15 *seqq. supplementa paragraphorum 126 et 127 ex Institutionibus deprompsit Goeschen* || 15 liberent(ur) *C*ⁿ, liberantur *Inst.* || 17 expossuimus *C* || 20 (nep|te)sue *C*, neptesque *Inst.* || 21 patris sui potestatem *C*, potestatem patris sui *Inst.* || 22 uiuat *Goeschen*, uiuit *Inst.* || 23 sui *Inst.*, *om.* *C* || fuerit *Goeschen*, fuerint *C*, est *Inst.* || 25 mortus *uidetur fere in C fuisse* || 25—26 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen ex Inst.*

128 fiunt. Cum || autem is, cui ob aliquod maleficium ex lege pag. 34
Cornelia aqua et igni interdicitur, ciuitatem Romanam
amittat, sequitur ut, qui*a* eo modo ex numero ciuium Ro-
manorum tollit*ur*, proinde ac mortuo eo desinant liberi in
potest*at*e eius esse; nec enim ratio patitur, ut peregrinae
condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari
ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni
interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia
aeque ratio non patitur, ut peregrinae condicionis homo in
129 potestate sit ciuis Romani parentis. Quodsi ab hostibus
captus fuerit parens, quamuis seru*us* hostium fiat, tamen
pendet ius liberorum propter ius postliminii, qu*o* hi qui ab
hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omn*ia* pristina iura
recipiunt; itaque reuers*us* habebit liberos in potestate. si
uero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed
utrum ex hoc tempore quo mortuus est apud hostes parens,
an ex illo qu*o* ab hostibus captus est, dubitari potest. ipse
quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, simili-
ter dicemus propter ius postliminii potestatem quoque pa-
130 rentis in suspenso esse. Praeterea exeunt liberi uirilis
sexus de parentis potestate, si flamines Diales inauguren-
131 tur, et || feminini sexus, si uirgine*s* Vestales capiantur. Olim pag. 35
quoque, quo tempore populus Romanus in Latinas regiones
colonias deducebat, qui *i*ussu parentis in coloniam Latinam
nomen dedissent, desinebant in potestate *p*arentis esse,
quia efficerentur alterius ciuitatis ciues.

§ 128 usque ad 5 *esse* et inde ab 6 *pari* — 8 *esse* fere = Inst. 1, 12, 1 || § 129 usque ad 14 *potestate* et inde ab 17 *ipse* = Inst. 1, 12, 5.

1 *uerba* ex lege Cornelia *ex glossemate uidentur irrepsisse* || 2 romanam amittat C^n, amittit *Inst.* || 3 quia *Institutionum aliquot libri*, qui *C et alii libri Inst.* || 4 tollitur *Inst.*, tollit *C* || proinde ac *C*, perinde acsi *Inst.* || 5 potestate *Inst.*, poteste *C* || 5—6 peregrinae homo condicionis *addito asterisco C, conf.* C^a *pag. 312* || 10 quodsi C^n, si *Inst.* || 11 seruus *Inst.*, seruo *C*, *conf.* C^a *pag. 302 inf.* || 12 quo *Polenaar*, quod C^n, quia *Inst.* || 14 itaque *C*, idcirco *Inst.* || reuersus *Inst.*, reuersis *C* || habebit liberos *C*, et liberos habebit *Inst.* || 17 quo *Goeschen*, quod *C* || 19 dicemus *C*, dicimus *Inst.* || potestatem quoque *C*, ius quoque potestatis *Inst.* || 22 uirgines *Goeschen*, uirgine *C* || 23 *uerba* in Latinas regiones *ex glossemate irrepsisse censet Mommsen* || 24—25 *conf.* C^{as} || 24 qui iussu *Goeschen*, quiusu *C*.

132 *Praeterea* emancipatione desinunt liberi in potestate parent*u*m esse. sed filius quidem tribu*s* mancipationibus, ceteri uero liberi siue masculini sexus siue feminini una mancipatione exeun*t* de parent*u*m potestate; lex enim XII tabularum tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur h*is* uerbis SI PATER FILIVM ⟨*TER*⟩ VENVM DV*IT*, A PATRE FILIVS LIBER ESTO. *eaque* res ita agitur: mancipat pater filium alicui; is eum uindicta manumittit; eo facto reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (sed in usu est eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit; eo facto rursus in potestatem patris *r*euertitur; tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (sed hoc in usu est, ut eide*m* mancip*etur*), *eaque* mancipatione *d*esini*t* *i*n po*test*ate patris ess*e*, e*t*iamsi nondum manumissus sit sed adhuc in causa mancipii. || si——— pag. 36

———————————|———————

——————missi———|——— (3 *uersus in C legi*

132a *nequeunt*)

———————————————|

——————patrono in bonis lib*erti*|——

(3 *uersus in C legi nequeunt*)

———————————————

——————— *feminae una* | manci-

§ 132 usque ad 2 *esse* = Inst. 1, 12, 6; ad uerba 7 *mancipat* — 14 *esse* conf. Theophilus 1, 12, 6.

1 praeterea *suppleuit Lachmann ex Inst.* || emancipatione *C*, emancipatione quoque *Inst.* || potestate *Inst.*, potestatem *C* || 2 parentum *Inst.*, parentem *C* || 4 exeun *C* || parentium *C* || 6—7 *conf. Cas* || 6 ter *Vlpianus* 10, 1, *om. C* || uenum du(it) a patre filius *C*?, uenundauit filius a patre *codex Vaticanus Vlpiani l. l.* || 11—14 *conf. Cas* || 12 reuertitur] fueri reuertitur *C ex glossemate* || 13 eidem *Goeschen*, eide *C* || 13. 14 *suppleuit Hollweg ad codicis C ductus* || 15—*pag. 32 uers. 2 conf. Cas* || 15 *seqq. post ea, quae in fine codicis C paginae 35 leguntur, Gaius primum dixerit oportet: filium ab eo manumissum, apud quem in tertia mancipatione est, sui iuris fieri, quomodo etiam apud Theophilum 1, 12, 6 legitur. Deinde de iis egisse Gaium iam Goeschen coniecit, quae in Epit. 1, 6 § 3 med. hoc modo leguntur*: Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat. *cui rei conuenit quod in pag. 31, 19 dictum uidetur fuisse, ei qui liberum caput e causa mancipii manumittit, eadem iura in eius bonis competere, quae* patrono in bonis lib*erti competunt* || 21 *fin. suppleri poterat ex Epit. l. l., ubi comprehensis cum feminarum mentione nepotibus masculis [de quibus sine dubio etiam Gaius egerat] haec leguntur*: Feminae uel nepotes

patione exeunt de patris pote*state*————|———— ————manumissae fuerint s————|————

————————————————————————

————————————————————————

133 ————————*Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem uero in potestate retinere; uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.* ————

134 ————————————————————————

————————————————————————

‖ et duae intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri pag. 37
solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, *ut* sui iuris effici*a*tur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is qui adoptat uindicat *a*pud praetorem filium suum esse, et illo contra non uin*di*cante ⟨*a*⟩ praetore uindicanti filius addicitur; aut non remancipat*ur* patri, *sed* ab eo uindicat is qui adop*tat*, *apud* quem *in* ter*tia* mancipatione est; sed sane

§ 133 = Dig. 1, 7, 28; Inst. 1, 12, 7.

masculi ex filio una emancipatione de patris uel aui exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris uel aui potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt⟨, hereditatem repudiauerit aut decesserit *uel similia perierunt*⟩. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater uel auus manumiserit, ipse ei in hereditate succedit.

1—2 (*post* pote*state*) *forma Gaiana e. g. haec fuisse potest*: et si ex ea mancipatione manumissae fuerint, sui iuris efficiuntur. ‖ 5—10 (Admonendi — intellegemus), *quorum uerborum nec uola nec uestigium in codicis C pagina 36 dispici potest* (*conf.* C[as]), *ex Dig.* (*ubi* »Gaius lib. I Inst.« *laudatur*) *et Inst. in posteriore huius paginae parte inserenda esse intellexit Goeschen* ‖ 5—6 Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium *Inst.*, Liberum arbitrium est *Dig.* ‖ 6 nepotem *Dig.*, nepotem uel neptem *Inst.* ‖ 7 de potestate *Inst.*, potestate *Dig.* ‖ uero *Dig.*, uero uel neptem *Inst.* ‖ 8 uel *Dig.*, et *Inst.* ‖ 9 uero *Dig.*, uero uel neptem *Inst.* ‖ 9 uel — 10 intellegemus *Dig.*, eadem et de pronepote uel pronepte dicta esse intellegantur, uel omnes sui iuris efficere *Inst.* ‖ 13 *ante* et duae *praecessisse tale quid*: Praeterea parentes liberis in adoptionem datis in potestate eos habere desinunt. et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes *censuit Goeschen* ‖ 14 ut *Goeschen*, aut *C* ‖ 15 efficiatur *Goeschen*, efficiantur *C*, *conf.* C[a] ‖ 16 apud *Goeschen*, aaput *C* ‖ 17 uindicante a *Goeschen*, uincante *C*.

commodius est patri remancipari. In ceteris uero liberorum personis seu masculini seu feminini sexus una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipa*n*tur parenti aut non remancipa*n*tur. Eadem et in prouinciis apud praesidem

135 prouinciae solent fieri. Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et *e*mancipari et in adoptionem dari potest. At is, qui ex eo filio conceptus est qui in tertia mancipatione est, non nascitur in aui potestate. sed eum Labeo quidem existimat *i*n eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit; utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius; et siquide*m* pater eius ex mancipatione manumissus erit, cad*a*t in e*i*us potestatem; si uero is dum in

135a mancipio sit, de|cesserit, sui iuris fiat. | Eadem scilicet——— pag. 38
——————————————|——————————
—————————————— *nam* | ut supra diximus, quod in filio faciunt tres manci|pationes, hoc facit una mancipatio

136 in nepote. ——|——————————————————————
——————|——————————————————————————
——————|——————————————————— Maximi et | Tuberonis cautum est, ut haec quod ad sacra tantum uideatur in manu esse, quod uero ad ceteras causas p*ro*inde habeatur, atque si in manum non conuenisset.|
————————————————————————————|——
——— potestate parentis liberantur; nec in|terest, an in uir*i* sui manu si*n*t an extranei, quamuis hae solae loco filiarum

§ 135a *supra*] §§ 132. 134.

3 remancipantur *Goeschen*, remancipatur *C* (*uix recte*) || 4 remancipantur *Scheurl*, remancipatur *C* (*uix recte*) || 8 emancipari *Huschke*, mancipari *C* || 10 in *Goeschen*, ion *C* || 14 cadat *Boecking*, cadit *C* || eius *Goeschen*, eus *C* || 15—17 *talia fere sententiarum nexus flagitare uidetur, quibus similia iam Huschke proposuit*: Eadem scilicet dicemus de eo qui ex nepote semel mancipato necdum manumisso conceptus fuerit. nam ut supra etc.; *conf.* C^a || 19—21 *haec fere ad sensum, non ad ductus suppleri possunt*: Praeterea mulieres quae in manum conueniunt, in patris potestate esse desinunt. sed in confarreatis nuptiis de flaminica Diali (*de hac cogitauit iam Goeschen*) senatusconsulto ex relatione Maximi etc. || 25 (*post* conuenisset) *haec sententia expressa aliquo modo fuit*: Coemptione autem facta mulieres omni modo potestate etc. (*spatium in C paulo plura extitisse docet*) || 26 uiri *Goeschen*, uiriri *C* || 27 sint *Goeschen*, sit *C*.

137 habea*n*tur, quae in uiri ma|nu *su*nt. ————————
————————|————————————
————————————————————|
————————|— *mancipatio*n*e* desinunt in manu esse, et si ex ea mancipatione manumissa*e* fuerint, sui iur*is*
137ª ef|fici*untur*. ———————— quae ————————|
———————————— cogere coem*pti*|onatorem *potest*, u*t se* re*mancip*et, cui ipsa uel|it ————
nihil*o* magis potest cogere, || quam et filia patrem. sed pag. 39
filia quidem nullo modo patrem potest *c*ogere, etiamsi adoptiua sit; haec autem ⟨*uirum*⟩ repudio misso proinde conpellere potest, atque si ei numquam nupta fuisset.

138 Ii qui in causa mancipii sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta censu testamento manumi*s*si sui iuris
139 fiunt. Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet. itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illud quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat. ac ne numerus quidem leg*e*
140 Fufia Caninia finitus in his personis locum habet. Quin etiam inuito quoque eo cuius in mancipio sunt censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo t*u*nc pater potestatem propriam reseruare sibi uidetur eo ipso, quo*d* mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo cuius in mancipio est censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa [mancipio dedit], ueluti quod furti eius nomine damnatus est, [et eum] mancipio
141 actori dedit; nam hunc actor pro pecunia habet. In summa admonendi sumus aduersus eos quos in mancipio habemus

1 habeantur *Goeschen*, habeatur *C* || 1—4 *eorum, quae post* sunt *extabant, duce ex parte Huschkio haec fere sententia restitui potest*: In manu autem esse mulieres desinunt isdem modis, quibus filiae familias potestate patris liberantur; sicut igitur filiae familias una mancipatione de potestate patris exeunt, ita eae quae in manu sunt una mancipation*e* desinunt in manu esse etc. || 5 manumissae *Huschke*, manumissa C^n, *conf.* C^a *pag. 279 uers. 10* || 6—9 *hanc fere sententiam expressisse uidetur Gaius*: Inter eam uero quae cum extraneo, et eam quae cum uiro suo coemptionem fecerit, hoc interest, quod illa quidem cogere coempt*i*onatorem potest, u*t se re*mancipet, cui ipsa uelit, *h*aec autem uirum suu*m* nihilo magis etc. 9 nihilo *Goeschen*, nihil *C* || 10 cogere *Goeschen*, gogere *C* || 11 uirum *ante* proinde *addidit Goeschen* || 14 *conf.* C^a || manumisi *C* || 18 lege Fufia Caninia *Mommsen*, legis fuf. can. *C* || 23 tunc] tu*(a?)nc C^1 || 24 quod *Goeschen*, quo *C* || 26 *et* 27 *uerba uncis inclusa expulit Mommsen.*

nihil nobis ‖ contumeliose facere licere; alioquin iniuriaru*m* pag. 40
tenebimur. ac ne diu quidem in eo iure detinentur ho-
mines, sed plerumque hoc fit dicis grati*a* un*o* *m*omento,
nisi sc*i*licet ex noxali causa mancip*e*ntur.

142 Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his per-
sonis, quae neque in potestate neque in manu neque in
mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione,
quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in
tutela, quae in curatione sint; ita enim intelleg*e*mus *c*ete-
143 *ras* personas quae neutro iure tenentur. Ac prius dispi-
ciamus de his quae in tutela sunt.
144 Permissum est itaque parentibus, liberis quos in pote-
state sua habent testamen*to* *tu*tores dare: masculini quidem
sexus inpuberibus, ⟨*feminini autem sexus cuiuscumque aeta-
tis sint, et tum quo*⟩que, cum nuptae sint. ueteres enim uo-
luerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi
145 leuitatem in tutela esse. Itaque si quis filio filiaequ*e* testa-
mento tutorem dederit et ambo ad pubertate*m* peruene-
rint, filius quidem desinit haber*e* tutorem, filia uero nihilo
minus in tutela permanet; tantum enim ex lege Iulia et
Papia Pop*pae*a iure liberorum tutela liberantur feminae. lo-
quimur autem ‖ exceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam pag. 41
ueteres in honore*m* sacerdotii liberas esse uoluerunt, ita-
6 que etiam leg*e* XII tabularum cautum est. Nepotibus autem
neptibusque ita demum possumus test*amento* tutores dare, si
post mortem nostram in patris sui potestatem [iure] recasuri
non sint. itaque si filius meus mortis meae tempore in
potestate mea sit, nepotes *ex* eo non pote*ru*nt ex testamento

§ 142 = Inst. 1, 13 pr. ‖ § 143 = Inst. 1, 13 pr. ‖ § 144 usque ad 13 *dare* fere = Inst. 1, 13, 3 ‖ § 145 uers. 15 *ueteres* — 17 *esse* conf. Isidor. orig. 9, 7, 30 ‖ § 146 = Inst. 1, 13, 3.

1 alioquin *Goeschen*, aliquoquin *C* ‖ iniuriarum] iniuriarumc (*i. e.* causa?) *C* ‖ 3 gratia uno momento *Goeschen*, gratiamuncnomento *C* ‖ 4 scilicet *C* ‖ mancipentur *Goeschen*, manciparentur *C* ‖ 8—9 quae in tutela quae in curatione sint *C*, de his quae in tutela uel in curatione sunt *Inst.* ‖ 9 intellegemus *Inst.*, intellegimus *C* ‖ ceteras *Inst.*, de ceteris *C* ‖ 13 sua *C*, *om. Inst.* ‖ testamento tutores *Inst.*, testamentores *C* ‖ 14—15 ⟨⟩ *ut sententia suppleretur*, *e. g. additum est* ‖ 18 pubertate *C* ‖ 19 habere *Goeschen*, haberet *C* ‖ 21 Poppaea *Goeschen*, popeia *C* ‖ 22 etiam *C*, iam *Mommsen* ‖ 23 honorem *Goeschen*, honores *C* ‖ 24 lege *Goeschen*, legi *C* ‖ autem *C*, tamen *Inst.* ‖ 25 testamento *Inst.*, testes *C* ‖ 26 iure *C*, *om. Inst.* ‖ recasuri non sint *C*[n], non sint recasuri *Inst.* ‖ 28 ex eo *Inst.*, quos ex eo *C*, quos ex eo ⟨habeo⟩ *Goeschen* ‖ poterunt *Inst.*, potesint *C* ‖ ex testamento *C*, testamento *Inst.*

meo habere tutorem, quamuis in potestate mea fuerint;
scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri
147 *su*nt. Cum tamen in conpluribus aliis causis postumi pro
iam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus
postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si
modo in ea causa sint, ut si uiuis nobis nasc*a*ntur, in po-
testate nostra fiant. hos ⟨*enim*⟩ etiam heredes instituere
possumus, cum extraneos postumos heredes instituere
148 permissum non s*i*t. ⟨*Vxori*⟩ quae in manu est proinde
a*c* filiae, item nurui quae in fili*i* manu est proinde ac
149 n*e*pti tutor dari potest. Rectissime autem tutor sic dari
potest L. TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM D*O*. sed et si ita scrip-
tu*m* sit LIBERIS ME*I*S uel VXORI MEAE TITIVS TVTOR ESTO, recte
150 datus intellegitur. In persona tamen || uxoris quae in manu pag. 42
est rece*p*ta est etiam tutoris optio, id est ut liceat ei per-
mittere quem uelit ipsa tutorem sibi optare, hoc modo TI-
TIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori
⟨*tutorem optare*⟩ uel in omnes res uel in unam forte aut
151.2 duas. Ceterum aut plena optio datur aut angusta. plena
ita dari solet, ut proxim*e* supra diximus. angusta ita dari
solet TITIAE VXORI MEAE *TVTORIS OPTIONEM DVMTAXAT* SEMEL DO,
153 aut DVMTAXAT BIS DO. Quae optiones plurimum inter se dif-
fer*u*nt. nam quae plenam optionem habet, potest semel et
bis et ter et saepius tutorem optare; quae uero angus*tam*
habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius
quam semel optare non pote*st*; si *dumtaxat* bis, amplius
154 quam bis optandi facultatem non habe*t*. Vocantur autem

§ 147 usque ad 7 *fiant* = Inst. 1, 13, 4.

1 habere tutorem *C*, tutorem habere *Inst.* || 2 potestate futuri *C*, potestatem recasuri *Inst.* || 3 sunt *Inst.*, sint *C* || tamen *C*, autem *Inst.* (*paulo tolerabilius, conf. ad pag. 35, 24*) || 4 habeantur *C*, habentur *Inst.* || 6 nascantur *Goeschen*, nascuntur *C*, nascerentur, sui et *Inst.* || 7 fiant *C*, fierent *Inst.* || enim *addidit Huschke*, *om. C* || 9 sit *Goeschen*, sint *C* || uxori *addidit Savigny* || ac *Goeschen*, ac si *C* || 10 filii *Goeschen*, filia *C* || 11 neepti *C* || 12 DO *Goeschen*, dolic·tut do *C* (*conf. C*[a] *pag. 275 uers. 28*) || 13 MEIS *Goeschen*, meois *C* || meae *C*[2], mae *C*[1] || 15 recepta *Goeschen*, rececta *C* || 16 ipséa (*sic*) *C* || titiae *ex* tutiae *correctum C* || 18 ⟨ ⟩ *addidit Lachmann* || 20 proxime *Hollweg*, proximumae *C* || 21 TVTORIS OPTIONEM DVMTAXAT *Huschke*, dumtaxat tutoris optionem *C* || 22 differunt *Goeschen*, differant *C* || 24 bis *ex* uis *correctum C*[1] || angustam *Goeschen*, angus *C* || 26 potest *Goeschen*, potẽ *C* || dumtaxat] tatum *C*, tantum *Goeschen* || 27 habet *Goeschen*, habetis *C*.

hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datiui, qui ex
optione sumuntur, optiui.
155 Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex
lege XII ⟨*tabularum*⟩ agnati sunt tutores, qui uocantur legi-
156 timi. Sunt autem agnati per uirilis sexus personas co-
gnatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem
patre natus, fratris filius neposue ex eo, item patruus et
patrui || filius et nepos ex eo. at hi, qui per feminini sexus pag. 43
personas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed
alias naturali iure cognati. itaque inter auunculum et so-
roris filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae,
materterae filius non est mihi agnatus, sed cognatus, et
inuicem scilice*t* e*g*o illi eodem iure coniungor, quia qui
157 nascuntur patris, non matris familiam secuntur. *Et* olim
quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam
feminae agnatos habebant tutores. sed postea lex Claudia
lata est, quae qu*od* ad feminas attinet, ⟨*agnatorum*⟩ tutelas
sustulit; itaque masculus quidem inpubes fratrem puberem
aut patruum habet tutorem, femina uero talem habere tu-
158 torem non potest. Sed agnationis quidem ius capitis de-
minutione perimitur, cognationis uero ius eo modo non
commutatur, quia ciuilis rati*o* ciuilia qu*i*dem iura corrum-
159 pere potest, naturalia uero non potest. Est autem capitis
deminutio prioris *status* permutatio. eaque tribus modis
accidit: nam aut maxima est capitis d*emi*nutio, aut minor,

§ 155 fere = Inst. 1, 15 pr. || § 156 usque ad 8 *ex eo* = Dig. 26, 4, 7; usque ad 10 *itaque* et inde ab 11 *amitae* fere = Inst. 1, 15, 1 || § 158 fere = Inst. 1, 15, 3 || § 159 = Inst. 1, 16 pr.

1 testamento *Goeschen*, testament *C* || 4 XII· *C*, duodecim tabularum *Inst.* || 5 per uirilis sexus personas cognatione iuncti *C*, per uirilis sexus cognationem coniuncti *Inst.*, qui per uirilis sexus personas cognatione iuncti sunt *Dig.* || 8 et nepos *C*, neposue *Dig. Inst.* || hi qui *C*, qui *Inst.* || 9 coniunguntur *C*, iunguntur *Inst.* || 12 materterae *C*; tuae *Inst.*, *quae* meae *pro* materterae *uocabulo* (*ex glossemate nato*?) *scribendum esse suadent* || 13 scilicet *Inst.*, scilicetsic *C* || ego *Goeschen*, eo *C* || 14 et *Mommsen*, sed *C* || 17 quod *Goeschen*, que C^n || agnatorum *addidit Goeschen* || 20 diminutione C^2, dimitione C^1 || 22 ratio *Inst.*, ratione *C uel* C^1 (*conf.* C^a) || quidem *Inst.*, quedam *C* || 23 non potest *C*, non utique *Inst.* || 24 status *Inst. et Gaius in Dig. 4, 5, 1 et Boeth. ad Top. 4, 18* (*pag. 302 ed. Baiter*), capitis *C* || permutatio *C*, commutatio *Inst.* || 25 diminutio *Goeschen*, dimidia *C*.

160 quam quidam mediam uocant, aut minima. Maxima est
capitis deminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et liber-
tatem amittit; quae accidit incensis, qui ex forma censua‖li pag. 44
uenir*e* iubentur; quod ius p————————————|————
————————————————ex leg*e* ———|————
qui contra eam legem in urbe Roma do|micilium habue-
rint; item feminae, quae ex senatusconsulto Claudiano
ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denun-
161 tiantibu*s* cum seruis eorum coierint. Minor siue media
est capitis demi*nutio*, cum ciuitas amittitur, libertas retin*e*-
tur; quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit.
162 Minima est capitis deminutio, cum et ciuitas et libertas re-
tin*e*tur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his
qui adoptantur, item in his quae coemptionem faciunt, et
in his qu*i* mancipio dantur quique ex mancipatione manu-
mittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur
163 aut manumittatur, totiens capite deminu*a*tur. Nec solum
maior*ibus* ⟨*capitis*⟩ deminutionibus ius agn*a*tionis corrum-
pitur, sed etiam minima; et ideo si ex duobu*s* liberis al-
terum pater emancipauerit, post obitu*m* eius neuter alteri
164 agnationis iure tutor esse poterit. Cum autem ad agna-
tos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad
eos tantum qui proximo gradu sunt.

§ 160 usque ad 3 *amittit* = Inst. 1, 16, 1 ‖ § 161 = Inst. 1, 16, 2 ‖ § 162 usque ad 14 *qui* = Inst. 1, 16, 3 ‖ § 164 = Inst. 1, 16, 7.

4 ueniri *C* ‖ *post* ius *quid dictum fuerit, nescimus; sane uix apte huc trahi uidetur sanctio legis Aeliae Sentiae de iis qui peregrinorum dediticiorum numero sint proposita* (§ *27*): *nam hoc loco non de iis agitur, qui in urbe Roma uel intra centesimum miliarium contra eam legem commorentur, sed de iis qui domicilio ibi collocato legem uiolauerint; nec uero consilio legis Aeliae Sentiae consentaneum uidetur eos solos poenae subici, qui in urbe Roma uel intra centesimum miliarium domicilium collocauerint. Mommsen, cum* morandi *uocabulum, ut* degendi *et* consistendi, *ad domicilium pertinere possit* (*conf. Dig. 50, 16, 239, 2*), *supplet*: **quod ius** proprie hodie in usu non est; sed libertatem poenae causa hodie amittunt **ex lege** Aelia Sentia qui dediticiorum numero sunt, si **qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint** ‖ 8 denuntiantibus] denuntiantibus dominis *C* (*ex glossemate*) ‖ 10 deminutio *Inst.*, dimidia *C* ‖ ciuitas amittitur libertas *C*, ciuitas quidem amittitur libertas uero *Inst.* ‖ retinetur *Inst.*, retineretur *C* ‖ 12—13 retinetur *Inst.*, retineretur *C* ‖ 15 qui *Goeschen*, qua *C* ‖ 17 diminuatur *Goeschen*, diminuantur *C* ‖ 18 maioribus *Goeschen*, maiore *C* ‖ capitis *addidit Huschke*, *om. C* ‖ agnationis *Goeschen*, adgnitionis *C*.

164a ‖—— (4 uersus in C legi nequeunt) —— pag. 45

—————— urbe

(2 uersus in C legi nequeunt)

——— in urbe Roma ———

——— itaque ut seru ——— est ———

———

——— sunt ———

(2 uersus in C legi nequeunt)

——— esse ———

— simile ———

———

———.

165 Ex eadem lege xii tabularum liber*t*arum et inpuberum liber*t*orum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet. quae et ipsa tutela legitima uocatur, no*n quia* no*minatim* ea lege de hac tutela ca*uetur*, *sed* quia proinde accepta est per interpretationem, a*t*que si uerbis legis *introduc*ta esset. eo enim ipso, *quod* h*eredita*tes libertorum libertarumque, si ‖ in*t*estati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosue pag. 46 eorum pertinere, crediderunt ueteres uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat.

166 Exemplo patronorum rece*p*tae ⟨*sunt et aliae tutelae, quae et ipsae legitimae uocantur. nam si quis filium nepotemue ex filio et deinceps inpuberes, aut filiam neptemue ex filio et deinceps tam puberes quam inpuberes alteri ea lege mancipio dederit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumiserit, legitimus*

---

§ 165 = Inst. 1, 17 ‖ § 166 usque ad 25 *inpuberes* et inde ab 27 *legitimus* — 40, 1 *erit* fere = Inst. 1, 18.

---

1 *uerisimiliter coniecit Hollweg Gaium de legitima gentilium tutela egisse atque hunc locum eum esse, ad quem lector a Gaio 3, 17 remittitur; quid deinceps secutum sit, nescitur* ‖ 13—14 liberarum et inpuberum liberorum *C*, libertorum et libertarum *Inst.* ‖ 15 tutela legitima *C*, legitima tutela *Inst.* ‖ 15—18 *supplementa praebuerunt Inst.* ‖ 16 proinde *C*, perinde *Inst.* ‖ 17 introducta *Inst.*, accepta *C* ‖ 19 intestati *Inst.*, initestati *C* ‖ 21 quia *C*, cum *Inst.* ‖ 22 uocauit *C*, uocat *Inst.* ‖ iusserat *C*, iussit *Inst.* ‖ 23 receptae *Lachmann*, rectae *C* ‖ 23—40, 1 ⟨⟩ *hoc fere supplementum et Inst. 1, 18 et res ipsa flagitant; parentis enim manumissoris tutela fiduciariis non solet adnumerari. uerba ipsa partim ad Inst. partim ad Gai 1, 172 composita sunt.*

166a *eorum tutor erit.*⟩ [DE FIDVCIARIA *TVTELA.*] Sunt et aliae
tutelae, quae fiduciariae uocantur, id est quae ideo nobis
conpetunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a
167 parente uel a coemptionatore manumiserimus. Sed Lati-
narum et Latinorum inpuberum *tut*ela non omni modo ad
manumissores *e*orum pertinet, sed ad eos quorum ante
manumissionem ⟨*ex iure Quiritium fuerunt*; *unde si ancilla*⟩
ex iure Quiritium tua sit, in bonis mea, a me quidem
solo, non etiam a te manumissa, Latina fieri potest, et
bona eius ad me pertinent, sed eius *tu*tela tibi conpetit;
nam ita lege Iunia cauetur; itaque si ab eo, cuius et in
bonis et ex *iure* Qu*iritium* ancilla fuerit, facta sit Latina,
ad eundem et bona et tutela pertine*nt*.
168 Agnatis et patronis et liberorum capitum manumisso-
ribus permissum est feminarum tutelam alii in iure ce-
dere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere,
quia non uidetur one||rosa, cum tempore pubertatis finiatur. pag. 47
169 Is autem, cui ceditur tutela, cessicius *tu*tor uocatur;
170 quo mortuo aut *c*apite deminuto reuertitur ad eum tutorem
tutela qui cessit; ipse quoque qui cessit si mort*u*us aut
*c*apite deminutus sit, *a* cessi*cio* tutela discedit et reuertitur
ad eum, qui post eum qui cesserat secundum gradum in
171 ea tutela habueri*t*. sed quantum ad agnatos pertinet, nihil
hoc tempore de cessicia tutela qu*a*eritur, cum agnatorum
172 tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. sed fidu-
ciarios quoque quidam putauerunt cedendae tutelae ius
non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi pla-
ceat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem
alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, re-
mancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is
et legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam pa-
tronis honor praestandus *sit*.
173 Praeterea senatusconsulto mulieribus permissum est in
absentis tutoris locum alium petere; quo petito prior de-
174 sinit; nec interest, quam longe ab*s*it is tutor. Se*d* exci-

1 *rubrica falso loco in C scripta est, conf.* C^a || 6 eorum] liueris ineorum *an* liuerti ineorum? *C* (*ex glossemate*), *conf.* C^as || 7 ⟨⟩ *addidit Huschke* || 12 iure Quiritium *Goeschen*, ique *C*, *conf.* C^a *pag. 275 uers. 12* || 13 pertinent *Huschke*, pertinet *C* || 18 tutor *Goeschen*, uocator *C* || 20 *prius* cessit *ex* cessauit *correctum*? *C* || 21 a cessicio *Goeschen*, accessio *C* || 23 habueri *C*, *conf.* C^a *pag. XXXII inf.* || 32 sit *Huschke*, est *C* || 35 absit] aberit *C*, afuerit *commendat Mommsen*, abierit *Polenaar*.

pitur, ne in absentis patroni locum liceat libertae tutorem
175 petere. Patroni || autem loco habemus etiam parentem, qui pag. 48
ex eo, quod ipse sibi re*m*ancipatam filiam neptemue aut
proneptem manumisit, legitimam tutelam nactus est. ⟨*sed*⟩
huius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; *pa-*
troni autem liberi ea*n*dem tutelam adipiscuntur, quam et
176 pater eorum habuit. S*ed* aliquando etiam in patroni ab-
sentis locum p*ermitti*tur tutorem petere, ueluti ad heredi-
177 tatem adeunda*m*. Idem senatus censuit et in persona pu-
178 pilli patroni filii. Nam *et* lege Iulia de maritandis ordinibus
ei, quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis con-
179 stituendae gratia a praetore urbano tutorem petere. Sane
patroni filius etiamsi inpubes sit, libertae efficiet*ur* tutor,
quamquam in nulla re auctor fieri potest, cum ipsi nihil
180 permissum sit sine tutoris auctoritate agere. Item si qua
in tutela legitima furiosi aut muti sit, permittitur ei se-
natusconsulto dotis constituendae gratia tutorem petere.
181 Quibus casibus saluam manere tutelam patrono patronique
182 filio manifestum est. Praeterea senatus censuit, ut si tutor
pupilli pup*i*llaeue suspectus a tutela remotus sit, siue ex
iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor de-
183 tur, quo facto prior tutor amittit tutelam. Haec omnia si-
militer et Romae et in pro||uinciis obseruantur, scilicet ⟨*ut* pag. 49
Romae a praetore⟩ et in prouinciis a praeside prouinciae
184 tutor pe*ti debeat.* Olim cum legis actiones in usu erant,
etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutore*m* et mu-
lierem pupillum*ue* leg*e* agendum erat; nam quia ipse tut*or*
in re sua auctor esse non poterat, alius dabatur, quo auctore
legi*s* actio perageretur; qui dicebatur praetorius tut*or*, quia
a praetore urbano da*ba*tur. sed post sublatas legis actiones
quidam putant hanc speciem dandi tutoris in usu esse de-

§ 184 uers. 26 *si* — 29 *perageretur* fere = Inst. 1, 21, 3.

3 remancipatam *Goeschen*, remmancipatam *C* || 4 sed *add. Polenaar*, *om. C* || 5—6 patroni autem *Goeschen*, autem patroni *C* || 6 liberi eandem *Goeschen*, libere eadem *C* || 8 permittitur] *conf.* C^a || 10 § *178 uidetur post* § *180 collocanda esse* || et *Hollweg*, e *C* || 13 sit] *conf.* C^a || 20 pupillaeue *Goeschen*, pulleue *C* || 22 amittet *an* amittit *C*, *conf.* C^{as} || 23—24 ⟨⟩ *hoc uel simile supplementum commendat sententiarum conexus*; et *particula fortasse delenda est* || 26 tutorem *Goeschen*, tutore *C* || 27 pupillumue *Goeschen cum Inst.* (*in quibus om.* et mulierem), pupillumqe *C* || legem *C* || tutor *Goeschen*, tutelae? *C* || 29 legis] legis legis *C* || tutor *Goeschen*, tutelae *C* || 30 a *Goeschen*, aut *C* || dabatur *Goeschen*, datur *C*.

siisse, ali*is autem* placet adh*uc* in u*s*u esse, si legitimo iu-
dicio agatur.
185 Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma
ex leg*e* Atilia a praetore u*r*bano et maiore parte tribuno-
rum plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero
186 a praesidibus prouinc*i*arum ⟨*ex*⟩ lege Iulia et Titia. Et ideo
si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo da-
tus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari po-
test; item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres exi-
stat, tamdiu ex his legibus tutor petendus est; qui desini*t*
tutor esse, posteaquam aliquis ex testamento tutor esse
187 coeperit. Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus
tutor peti debet; qui desinit tutor esse, si is qui captus
est in ciuitatem reuersus fuerit: nam reuersus recipit tu-
telam iure postliminii.
188 ||Ex his apparet, quot sint species *t*utelarum. si uero pag. 50
quaeramus, in quot genera ha*e* species d*i*ducantur, longa
erit disputatio; nam |de ea re ualde ueteres dubitauerunt,
nosqu*e* diligentius hunc tractatum executi sumus et in
edicti interpretatione et in his libris quos ex Q. Mucio fe-
cimus. hoc *t*antisper sufficit admonuisse, quod quidam
quinque genera esse dixerunt, ut Q. Mucius; alii tria, ut
Ser. Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse
crediderunt, quot etiam species essent.
189 Sed inpuberes quidem in tutela esse omnium ciuitatium
iure contingit, quia id naturali ration*i* conueniens est, ut
is qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. nec
fere ulla ciuitas est, in qua non licet parentibus liberis suis
inpuberibus *testamento* tutorem dare; quamuis, ut supra

§ 185 fere = Inst. 1, 20 pr. || § 186 usque ad 10 *desinit tutor esse* fere = Inst. 1, 20, 1 || § 187 fere = Inst. 1, 20, 2 || § 189 usque ad 27 *regatur* fere = Inst. 1, 20, 6 || *supra*] § 55.

1 adhuc] athunc *C*, *conf.* C^{as} || 3 urbe *C*, urbe quidem *Inst.* || 4 urbano *Inst.*, ubano *C* || 6 prouinciarum *Inst.*, prouincilarum *C* || ex *Inst.*, *om. C*; *ceterum conf.* C^{a} *pag. 317 seq.* || et ideo si cui *C*, sed et si *Inst.* || 7 ex *C*, *om. Inst.* || 8 tutor *C*, ex isdem legibus tutor *Inst.* || 9 heres *C*, ex testamento heres *Inst.* || 10 his *Goeschen*, is *C*, isdem *Inst.* || desinit *Goeschen*, desini *C* || 13 tutor esse *C*, esse tutor *Inst.* || 16 tutelarum *Goeschen*, instutelarum? C^{n} || 17 haec *C* || deducantur *C* || 19 nosque *Lachmann*, nosqui *C* || 21 hoc totum tantisper *C* (*conf.* C^{a} *pag. 308 uers. 19*), hoc loco tantisper *Mommsen* || 26 rationi *Goeschen*, ratione *C*, iure *Inst.* || 28 licet *C*, liceat *Goeschen* || 29 testamento *Goeschen*, co·st· *C*.

dixim us, soli ciues Romani uideantu*r* liberos suos in pote-
190 state habere. feminas uero perfectae aetatis in tutela esse
fere nulla pretiosa ratio suasisse uidetur; nam quae uulgo
creditur, quia leuitate animi plerumque decipiunt*ur* et ae-
quum erat eas tutorum auctoritate regi, magis *s*peciosa ui-
detur quam uera; mulieres enim, quae perfectae aetatis
sunt, ips*ae* sibi negotia tractant et in quibusdam || causis pag. 51
dici*s* gratia tut*or* interponit au*ctoritatem* suam, saepe etiam
191 inuitus auctor fieri a praetore cogitur. unde cum tutore
nullum ex tu*te*la iudicium mulieri dat*ur*; at ubi pupillorum
pupillarumue negotia tutores tractan*t*, ei post pubertatem
192 tutelae iudici*o* rationem reddunt. Sane patronorum et pa-
rentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur
eo, quod hi neque ad testamentum faciendum neque ad res
mancipi alienandas neque ad obligationes suscipiendas
auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alie-
nandarum rerum mancip*i* obligationisque suscipiendae in-
tervueni*a*t; eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut,
quia ad eos intes*ta*tarum mortuarum hereditates pertine*n*t,
neque per testamentum excludantur ab hereditate neque
alienatis pr*e*tiosioribus rebus susceptoqu*e* aere alieno minus
193 locuples ad eos hereditas *per*ueniat. Apud peregrinos non
similiter ut apud nos in tutela *sunt* feminae; sed tamen
plerumque quasi in tutela sunt; u*t* *e*cce lex Bithynorum,
si quid mulier *contra*hat, maritum auct*orem* esse iubet aut
filiu*m* eius puberem.

§ 191 inde ab 10 *pupillorum* = Inst. 1, 20, 7.

1 uideantur] uideanturtant *C* || 4 decipiuntur *Goeschen*, decipiunt *C* || 5 speciosa *Goeschen*, hispeciosa *C* || 7 ipsae *Goeschen*, ipsi *C* || 8 dicis *Goeschen*, dici *C* || tutor *Goeschen*, tutele *C* || auctoritatem *Goeschen*, aut *C* || 10 tutela *Goeschen*, tule *C* || datur *Goeschen*, datum *C* || 10—11 pupillorum pupillarumue negotia tutores *C*ⁿ, pupillorum pupillarumque tutores negotia *Inst.* || 11 tractant *Goeschen*, tractans *C*, gerunt *Inst.* || ei (*non* eis) *C*, *om. Inst.*, eis *Cramer* (*probabiliter*) || 12 iudicio *Inst.*, iudici *C* || 17 mancipi *Goeschen*, mancipio *C* || interueniat *Goeschen*, interueniant *C* || 19 intestatarum *Goeschen*, intestarum *C* || pertinent *Goeschen*, pertinet *C* || 21 pretiosioribus *Goeschen*, protiosioribus *C*ⁿ || susceptoque aere *Goeschen*, susceptoquaere *C* || 23 sunt *Goeschen*, s *ex* c *uel ex* e *correctum* *C* || 24 ut ecce *Hollweg*, ui haecce *C* || bytinorum *C* || 25 contrahat *Lachmann*, hat *C* || auctorem *Goeschen*, aut *C* || 26 filium *Goeschen*, filius *C*.

194 Tutel*a* autem liberantur ingenuae quidem trium ⟨*libe-
rorum iure*, *libertinae uero quattuor*, *si in patroni*⟩ libero-
rumue eius legitima tut*ela* sint; nam *c*eterae quae alterius
generis tutores hab*e*nt, [uelut Atilianos aut fiduciarios,] trium
195 liberorum || iure tutela liberantur. P*o*test autem pluribus pag. 52
modis libertina alterius generis ⟨*tutorem*⟩ habere, ueluti si
a femina manumissa sit; tunc enim e le*ge* Atilia petere
debet tutorem, uel in prouinc⟨*iis e lege Iul*⟩ia et Titia; nam
195a in patronae tutela esse non potest. Item si ⟨*a*⟩ masculo
manumissa ⟨*fuerit*⟩ et auctore eo coemptionem fecerit, deinde
remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere
tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem a quo
195b manumissa est, qui fiduciarius dicitur. Item si patron*us
eiusue filius* in adoptionem se dedit, debet liberta *e lege*
195c *Atilia uel Iulia et* Titia tut*orem* petere. Similiter ex isdem
legibus petere debet tutorem *li*ber*t*a, si patronus decesserit
nec ullum uirilis sexus liberorum in familia re*liquer*it.
196 Masculi *autem cum* puberes esse coeperi*n*t, tutela libe-
rantur. p*uberem autem* Sabinus quidem et Ca*s*sius ceterique
nostri praeceptores eum esse putan*t*, qui habitu corporis
pubertatem ostendit, id est eum qui generare potest; sed in
his qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam
aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed
diuersae scholae auctores annis putant pubertatem aestiman-
dam, id est eum puberem esse existimant *qui* || *xiiii annos* pag. 53
expleuit. —————————|—————

§ 196 inde ab 18 *cum* — 19 *liberantur* = Inst. 1, 22 pr.

1 tutela autem *Goeschen*, tutelautem *C* || 1—2 ⟨⟩ *addidit Hollweg* || 3 tutela *Goeschen*, tutum *C* || ceterae *Huschke*, etcetere *C* || 4 habent *Goeschen*, habeant *C* || *uerba uncis inclusa ut glossema expulit Polenaar* || 5 potest] *conf.* C^a *pag. 285 uers. 21* || 6 tutorem *addidit Goeschen*, *om.* *C* || 7 lege *Goeschen*, le *C* || 8 prouinciis e lege Iulia] prouincia *C*, prouincia ⟨e lege Iulia⟩ *Heffter*, *ceterum conf.* C^a *pag. 317 seq.* || 9 a *addidit Goeschen* || 10 fuerit *addidit Goeschen* || 13—14 patronus eiusue filius *Goeschen*; patronus eiusque filius *in C extitisse ueri non est dissimile*, *conf.* C^a || adoptione C^1 || 14—15 e lege Atilia uel Iulia et Titia] e leg titia et titia? C^n, *conf.* C^a || 15 tutorem *Goeschen*, *aut* tute *aut* tuts *C* || 16 liberta *Goeschen*, busta *C* || 17 reliquerit] recipit? *C* || 18—19 *conf.* C^{as} || 18 coeperint *Inst.*, coeperit *C* || 19 Cassius *Lachmann*, casius *C* || 20 putant *Goeschen*, putant(ta)nt? *C* || 23 *ante* puberes *expectes* plerique *uel simile aliquid* || 25 qui — 26 expleuit *suppleuit Goeschen* || 26 *In pagina codicis C 53 quae nunc legi nequit*, *Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam* (*Vlp. 11*, *28*)

197 _____ (*25 uersus in C legi nequeunt*) _____

‖ aetatem peruener*i*t, in qua res suas tueri possit; sicuti pag. 54
apud peregrinas gentes custodiri superius indicauimus.

198 Ex *i*sdem causis et in prouinciis a praesidibus earum curatores dari *s*ol*e*nt.

199 Ne tamen et pupillorum et eorum qui in curatione sunt negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat praetor, ut et tutores ⟨*et*⟩ curatores eo no-
200 mine satisdent. sed hoc non est perpetuum; nam et tutores *testamento* dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; et curatores, ad quos no*n* e lege curat*i*o pertinet, sed ⟨*qui*⟩ uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae *dan*tur, plerumque non coguntur satisdare, scil*i*cet quia satis honesti electi sunt.

⟨*COMMENTARIVS SECVNDVS.*⟩

1 ‖*Superiore commentario de iure personarum* | exposui- pag. 55
mus; modo uideamus de rebus; quae uel in nostro patrimonio sunt uel extra nostrum patrimonium habentur.

---

§ 197 *superius*] § 189 ‖ § 199 fere = Inst. 1, 24 pr. ‖ § 200 usque ad 11 *est* = Inst. 1, 24 pr. ‖ II § 1 = Inst. 2, 1 pr.

---

addidisse uidetur Huschkio. Deinde transiit Gaius ad eas personas quae in curatione sunt (conf. 1, 142. 143). Eodem autem ordine, quo Vlpianus 12, de curatoribus egisse (conf. etiam Epit. 1, 8: Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absoluuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores euersores insani. Hi qui minores sunt usque ad uiginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui uero euersores aut insani sunt, omni tempore uitae suae sub curatore esse iubentur, quia substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.) *et adiecisse uidetur: in curatore minoribus dato, si quando pater in testamento curatorem filio nominauerit, praetorem eius uoluntatem obseruare, quia aequum sit patrem filio prouidere, donec ad eam* **aetatem peruenerit** etc.

1 peruenerit *Goeschen*, perueneret? *C* ‖ 5 solent *Lachmann*, uolunt *C* ‖ 7 negotia *C Inst.*, *expectes* patrimonia ‖ curatoribusque *C*, curatoribusue *Inst.* ‖ 8 et curatores *Inst.*, cur *C uel potius* C^n ‖ nomine *Inst.*, naomine *C* ‖ 9 nam et *C*, nam *Inst.* ‖ 9—10 tutores testamento *Inst.*, tutorest? *C* ‖ 12 non e *Goeschen*, nonne *C* ‖ curatio *Bluhme*, curato *C* ‖ qui *addidit Goeschen*, *om.* *C* ‖ 15 *conf.* C^a ‖ 17 *suppleuit Goeschen ex Inst., in quibus* libro *pro* commentario *extat* ‖ 19 sunt *C*, *om. Inst.* ‖ *aut* hauentur C^n *aut* hauent *C*.

2 Summa itaque rerum diuisio in duos articulos diduci-
3 tur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. Diuini
4 iuris sunt ueluti res sac*rae* et religiosae. Sacare sunt quae
diis superis consecratae sunt; religiosae quae diis Manibus
5 relictae sunt. Sed sacrum quidem hoc solum existimatur
quod *ex* auctoritate populi Romani conse*crat*um est, ueluti
6 lege de ea re lata aut senatusconsulto facto. religiosum
uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in locum
7 nostrum, si modo eius mortui funus ad nos pertineat. sed
in prouinciali solo placet plerisque solum religiosum non
fieri, quia in eo solo dominium populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum uel usumfructum
habere uidemur; utique tamen etiamsi non sit religiosu*m*,
7a pro rel*ig*ioso habetur. item quod in prouinciis non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non
8 est, tamen pro sacro habetur. Sanctae quoqu*e* res, uelut
9 muri et portae, quodammodo diuini iuri*s* s*unt*. Quod autem *di*uini iuri*s* est, id nullius in bonis est; id uero, quod
humani || *iuris est, plerumque alicuius in bonis est: potest* pag. 56
autem et nullius in bonis esse; nam res hereditariae, an-
9b *tequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt.* ———

(*8 fere uersus in C legi nequeunt*)

——— |*e domino.

10 Hae autem quae humani iuris sunt, *aut pu*blic*ae* s*unt* aut
11 priuatae. Quae publicae sunt, null*ius ui*dentur in bonis
esse; ipsius enim uniuersitatis *esse* cre*d*un*tur*. priuatae
sunt quae singulorum homin*um sunt*.

§ 2 = Dig. 1, 8, 1 pr. || § 3 = Dig. 1, 8, 1 pr. || § 8 = Dig. 1, 8, 1 pr.; Inst. 2, 1, 10 || § 9 usque ad 21 *sunt* = Dig. 1, 8, 1 pr. || § 10 = Dig. 1, 8, 1 pr. || § 11 = Dig. 1, 8, 1 pr.

1 itaque *C, om. Dig.* || diducitur *C*, deducitur *Dig.* || 13 religiosum] religiosus *C* || 14 *uerba* in prouinciis *ut glossema expellit Mommsen* || 15 sacrum *ex* sacarum *correctum C* || 16 quoque *Dig. Inst.*, quoqueque *C* || uelut *C*, ueluti *Dig. Inst.* || 17 iuris *Dig. Inst.*, iuri? *C* || 18 iuris est *Dig.*, iurie est? *C* || 19 iuris — 21 sunt *suppleuit Goeschen ex Dig.*, *conf. Epit.* 2, 1, 1 || 21 *post* sunt *quid scriptum fuerit, certo dici nequit; egisse Gaium de rebus nondum occupatis et de rebus derelictis et de seruis qui sine domino sunt ueri non est dissimile* || 23 autem *C*, autem res *Dig.* || 23 *et* 25 *suppleuit Goeschen ex Dig.* || 23 publicae *Dig.*, (pu)blici *C* || 24 null ***** dentur in bonis esse *C*, nullius in bonis esse creduntur *Dig.* || 25 priuatae *C*, priuatae autem *Dig.* || 26 singulorum homin ****** *C* (*conf.* C^as), singulorum sunt *Dig.*

12 Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam in⟨*cor-*
13 *porales*⟩. Corporales hae ⟨*sunt*⟩ quae tangi possunt, uelut
fundus homo uestis aurum argentum et denique aliae res
14 *innu*merabiles. Incorporal*es sunt quae* tangi non possunt,
qualia sunt ea quae iure consistunt, sicut hereditas usus-
fructus obligationes quoqu*o* modo contractae. nec ad rem
per⟨*tinet*, *quod in hereditate res corporales con*⟩tinent*ur* et
fructus qui ex fundo percipiunt*ur* corporales *sunt*, et quod
ex aliqua obligatione nobis debe*tur*, *id* ‖ plerumque corpo- pag. 57
rale est, *ueluti* fundus homo pecunia; nam ipsum ius succes-
sionis et ipsum iu*s* u*ten*di fruendi et ipsum ius obligationis
incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urba-
|norum et rustico*rum*. ——————————|
—————— altius tollend*i* ——————|
———— luminibus uicini aed ———— non extollen|di, ne
luminibus uicini officiatur. | item fluminum et stilicidiorum
—— ius, ut—|—————————— *in* ar*e*am

§ 12 = Dig. 1, 8, 1, 1; Inst. 2, 2 pr. ‖ § 13 = Dig. 1, 8, 1, 1; Inst. 2, 2, 1 ‖ § 14 usque ad 13 *rusticorum* = Dig. 1, 8, 1, 1; Inst. 2, 2, 2 et 3.

1 incorporales *Dig. Inst.*, in *C* ‖ 2 sunt *Dig. Inst.*, *om. C* ‖ tangi *C Dig.*, sui natura tangi *Inst.* ‖ uelut C^{n}, ueluti *Dig. Inst.* ‖ 4 in(u)-merauiles *C*; *seqq. ex Dig. et Inst. suppleuit Goeschen* ‖ sunt C^{n}? *Dig.*, autem sunt *Inst.* ‖ 5 iure *C*, in iure *Dig. Inst. cum Epitoma Gaiana* ‖ 7 ⟨⟩ *additum ex Dig. et Inst.* ‖ et *C*, nam et *Dig. Inst.* ‖ 8 corporales *Dig. Inst.*; *fortasse* (*conf. tamen* C^{as}) res corporales *in C erat*, *quod ferri potest* ‖ sunt *Dig. Inst.*, sunt *an* set *incertum C* (*conf.* C^{as}) ‖ et quod *C*, et id quod *Dig. Inst.* ‖ 9 debe ***** plerumque *C*, debetur plerumque *Dig. Inst.* ‖ 10 *ex Dig. et Inst. suppleuit Goeschen* ‖ successionis *C Dig.*, hereditatis *Inst.* ‖ 12 sunt *C Inst.*, sunt et *Dig.* ‖ 13 *post* rusticorum *Dig. et Inst. haec addunt*: quae etiam seruitutes uocantur, *de quibus uide infra. Lacunam post* rusticorum *ita fere explere possis* (*conf. Epit. 2, 1, 3*): Praediorum urbanorum iura sunt uelut ius **altius tollendi** aedes et offici*endi* **luminibus uicini aed***ium* aut **non extollendi, ne luminibus uicini officiatur.** *Fortasse tamen nonnulla in C perperam iterata erant et locus ita corrigendus*: —— uelut ius altius tollendi aedes aut non tollendi (*conf. 2, 31*), ne luminibus uicini officiatur; *falso igitur scripserit librarius*: uelut ius **altius tollendi** aedes aut non tollen|*di ne* (?, *conf.* C^{a}) **luminibus uicini aedes** aut **non extollendi ne luminibus uicini officiatur** ‖ 16—18, 9 *lacunae sic fere ad sententiam expleri possunt* (*conf. Epit. 2, 1, 3*): **item fluminum et stilicidiorum ius**, id est (*in C* idem ius *pro* ius id est *scriptum fuisse uidetur*) **ut** uicin*us* flumen uel stillicidium in **aream** uel in aedes suas recipiat; item cloacae immittendae et luminum immittendorum. Praediorum rusticorum iura sunt uelut

———————|———————————————
———————| ———————————ius aquae ducen-
dae ———|———————————————
14a ————|——————————*aut mancipi sunt aut*
nec mancipi. | Mancipi *sunt* ———————————
—————— | item aedes in Italico solo——————
——————|————————————————
——————|————————————————
—— *serui*|*tutes* praediorum urbanorum nec mancipi *sunt.* |
15 Item stipendiaria praedia et tributaria nec mancipi | sunt.
sed quod diximus——————————|mancipi esse
————————————————|———————
—————————————||statim ut nata sunt man- pag. 58
cipi esse putan*t*; Nerua uero et Proculus et ceteri diuersae
scholae auctores non aliter ea mancipi esse putant, quam
si domita sunt; et si propter *n*imiam feritatem domari non
possunt, tunc uideri mancipi esse incipere, cum ad eam
16 aetatem peruenerint, qu*a* domari solent. *Item* ferae bestiae
nec mancipi sunt uelut ursi leones, item ea animalia quae
fere bestiarum numero sunt, ueluti elephanti et cameli; et
ideo ad rem non pertinet, quod haec animalia etiam collo
dorsoue domari so*lent*; nam n*e nomen* quidem eorum ani-
malium illo tempore ⟨*notum*⟩ fuit, quo constituebatur quas-
17 dam res mancipi esse, quasdam n*ec* mancipi. Item fere
omnia quae incorporalia sunt nec mancipi sunt, exceptis
seruitutibus praediorum rusticorum; nam eas mancipi esse
constat, quamuis sint ex numero rerum incorporalium.

§ 15 ad 13 *statim* — 15 *putant* et ad 17 *tunc u. m. esse* conf. Isidori orig. 9, 45.

uia, iter, actus, item pecoris ad aquam adpulsus, *item* ius aquae ducendae. haec iura (*conf. Dig. 1, 8, 1, 1 et Inst. 2, 2, 3*) tam rusticorum quam urbanorum praediorum serui*tutes* uocantur. (§ 14a) *Est etiam* alia rerum diuisio: nam aut mancipi sunt aut nec mancipi. Mancipi sunt uelut fundus in Italico solo, item aedes in Italico solo, item serui et ea animalia quae collo dorsoue domari solent, uelut boues equi muli asini; item seruitutes praediorum rusticorum. nam seruitutes praediorum urbanorum nec mancipi sunt.

11—13 *lacunas ad sententiam ita fere suppleas*: sed quod diximus ea animali*a quae* domari solent mancipi esse, *q*uomodo (*conf. tamen Ca*) intellegendum sit, quaeritur, quia non statim ut nata sunt domantur. et nostrae quidem scholae auctores statim ut nata sunt etc. || 14 putant *Goeschen*, putantur *C cum Isidoro* || 16 nimiam *Goeschen*, minimiam *C* || 18 qua] quia *C* || item] *conf. Cas* || 20 fere *C*, ferarum *Goeschen* || 22 ne nomen] *conf. Cas* || 23 notum *ex coniectura additum* || 24 nec mancipi] non mancipis *C*.

18 Magna autem differentia est inter mancipi res et nec
19 mancipi. Nam res nec mancipi ipsa traditione pleno iure
alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt
20 traditionem. Itaque si tibi uestem uel aur*u*m uel argen-
tum tradidero *s*iue ex uenditionis causa siue ex donationis
siue quauis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo
21 ego eius dominus sim. *I*n eadem || causa sunt prouincia- pag. 59
li*a* praedia, quorum alia stipendiaria alia tributaria uoca-
mus. stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae
propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt
ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse
creduntur.
22 Mancipi uero res sunt, quae per mancipationem ad
alium transferuntur; unde etiam mancipi res sunt dictae.
quod autem ualet ⟨*mancipatio, idem ualet et in iure cessio.*
23 *Et*⟩ mancipatio quidem quemadmodum fiat, superiore com-
24 mentario tradidimus. In iure cessio autem hoc modo fit:
apud magistratum populi Romani, uel*uti* praetore*m*, is cui
res in iure ceditur rem tenens ita dicit HVNC EGO HOMINEM
EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO; deinde postquam hic uin-
dicaue*rit*, *praetor inter*rogat eum qui cedit, an contra uin-
dicet; quo negan*t*e aut tacente tunc ei qui uindicauerit,
eam rem addicit; idque legis actio uocatur. hoc fieri po-
25 test etiam in prouinciis apud praesides earum. Plerum-
que tamen et fere semper mancipationibus utimur. quod
enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc

§ 23 *superiore commentario*] 1 § 119 || § 24 usque ad 23 *uocatur* = Boeth. in Top. 5, 28 (pag. 322).

1 res] rexs *C* (*inducta* x *littera*) || 4 aurum *Goeschen*, aurium *C* || 5 siue *Goeschen*, tiue? *C* || 7 in *Goeschen*, min? *C*, *conf.* *C*as || prouincialia *Savigny*, prouinciali *C* || 13 sunt quae *C*; *fortasse haec uocabula delenda sunt*, *uel transponenda* quae sunt || 15—16 ⟨⟩ *addidit Goeschen* (*qui* sed *dedit pro* et, *quam particulam suppleuit Savigny*) || 17 cessio autem hoc modo fit *C*, autem cessio fit hoc modo *Boeth.* || 18 ueluti praetorem] ū p̅r̅· ū a p̅r̅· praesidem prouinciae *C*n (*ex glossemate*), uel apud praetorem uel apud praesidem prouinciae *Boeth.* (*in cuius codice Gaiano glossema illud iam extabat*). *Codicis Veronensis ductus probabiliter ita explicat Mommsen*, *ut supra uerba Gaiana* ū ū p̅r̅· (*i. e.* ueluti praetorem) *in archetypo hoc glossema additum fuisse suspicetur*: p̅r̅· ā praesidem prouinciae (*i. e.* praetorem aut praesidem prouinciae), *id autem glossema hoc modo in Gaianorum uerborum contextum irrepsisse*: ū p̅r̅· ū [ā] p̅r̅· [praesidem prouinciae] is cui etc. || 19 dicit *C*, uindicat *Boeth.* || 21 *suppleuit Goeschen ex Boethio* || 22 negante *Boeth.*, negantte *C*.

non est necesse cum maiore difficultate apud praetorem aut
26 apud praesidem prouinciae agere. Quodsi neque mancipata neque in iure cessa sit res mancipi || ——— *(6 uersus in C legi nequeunt)* pag. 60

———

*plena possessio concessa ———

ex formula qua hi qu ———

———

———

fructus na ———

27 Item adhuc i ———

(4 uersus in C legi nequeunt)

———

non fuissent ———

(7 uersus in C legi nequeunt)

———

|| s ——— pag. 61

———

est quo nomine ———

———

ere uel ———

praedium ———

dem ulla libera ciuitas ——— *admo*nendi sumus ———

esse, prouincialis soli nexum non e ———

significationem solum *It*alic*um* mancipi *est*, pro|uinciale nec mancipi est. aliter enim ueteri lingua a| ———

——— mancipa— |

28 ⟨*Res*⟩ incorporales traditionem non recipere manifestum
29 est. Sed iura praediorum urbanorum in iure cedi ⟨*tantum*⟩ possunt; rusticorum uero etiam mancipari possunt.

30 Vsusfructus in iure cessionem tantum recipit. na*m* dominus proprietatis alii usumfructum in iure cedere pot*est*, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprieta-

1 est *Savigny*, ȷe Cⁿ *(sed ita ut* ȷ *littera, cum lineola inducta sit, uideatur fere* inter *praepositionis notam sollemnem efficere* || 8 (*post* mancipi) *secuta esse* sed tantum tradita *probabiliter coniecit Huschke. Deinde Gaius egisse uidetur de iure eius, cui res mancipi tradita tantum sit; tum de iure commercii* (*conf. Vlpianus 19, 4. 5*) *et de iure Italico* (*conf. Mommsen Staatsrecht 3, 1 pag. 809 not. 2*) || 6 *conf.* C[as] ||. *In sequentibus ars nesciendi exercenda est. Ceterum conf.* C[a] *usque ad uers.* 25 || 26 ⟨Res⟩ incorporales *Boecking*, Incorporales ⟨res⟩ *Goeschen* || 27 tantum *ante* cedi *addidit Goeschen, om. C* || 30 potest] *conf.* C[a] *pag. 285 uers 21.*

tem *retineat.* ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum efficit, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; alii uero in iure cedendo nihilo minus ius s*u*um retine*t*; creditur enim ea cessione nihil
31 agi. Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa praedia mancipationem ‖ et in iure cessionem re- pag. 62
cipiunt. alioquin in prouincialibus praediis sine quis usumfructum siue ius eundi agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiatur, ceteraque similia iura constituere uelit, pactionibus et *st*ipulationibus id efficere potest, quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut ⟨*in*⟩ iure cessionem re-
32 cipiun*t*. S*ed* cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus horum usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem
33 constitui posse. Qu*od* autem diximus usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, qu*am*-*u*is etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit ut apu*d* alium ususfructus, apud alium proprietas sit.

34 Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit.
35 nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, proinde fit heres is cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad here*dita*tem uocatus esset; post obligationem uero si cesserit, nihilo minus ipse ‖ heres pag. 63
permanet et ob i*d* creditoribus tenebitur, debita uero pereunt eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora uero eius hereditatis p*ro*inde transeunt ad eum cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cess*a* fuissent.

1 retineat] *conf.* C^a ‖ 4 suum retinet *Goeschen*, sum retinetur *C* ‖ 7 quis *Goeschen*, qus *C* ‖ 10 simi-|lia *C* ‖ 11 sipulationibus *C* ‖ 12 in *addidit Goeschen* ‖ recipiunt *Goeschen*, recipiuntur *C* ‖ 13 sed *Goeschen*, et *C* ‖ hominum *ex* hominem *correctum* C^1 ‖ 14 horum *Goeschen*, honorum *C* ‖ 16 quod] quam C^n?, *conf.* C^a *pag.* 294 ‖ 17 quamuis *Goeschen*, quod iis C^n ‖ 21 ut apud *Goeschen*, ut aputut *C* ‖ 25 id est a. h. extiterit *delet Ad. Schmidt* ‖ 27 hereditatem *Goeschen*, heretem *C* ‖ 28 obligationem *C*, aditionem *Goeschen*, *conf. infra ad pag.* 52, 5 ‖ cesserit *Goeschen*, cesseerit *C* ‖ 29 id *Goeschen*, id a *C* ‖ 32 in iure cessa *Goeschen*, in iure cessa in *C*?, *conf.* C^a.

36 Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem here-
ditatem in iure cedendo eam alii nihil agi*t*; postea uero
quam adierit si cedat, ea accidunt, quae proxime diximus
de eo ad quem ab intestato legitimo iure pertinet heredi-
37 tas, si post obligationem ⟨*in*⟩ iure cedat. Idem et de ne-
cessariis heredibus diuersae scholae auctores existimant,
quod nihil uidetur interesse, utrum ⟨*aliquis*⟩ adeundo here-
ditate*m* fiat heres, an inuitus exist*at*; quod quale sit, suo
loco apparebi*t*. sed nostri praeceptores putant nihil agere
necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem.
38 Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum reci-
piunt. nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi
deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium
transferuntur, id efficere possu*m*, sed opus est, ut iubente
me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur
39 et incipiat tibi teneri; quae dicitur nouatio obligationis. sine
hac uero nouatione non poteri*s* tuo nomine agere, sed debes
ex persona mea quasi cognitor || aut procura*t*or meus experiri. pag. 64
40 Sequitur ut admoneamus apud peregrinos quidem
unum esse dominium; nam aut dominus quisque est, aut
dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Roma-
nus olim utebatur: aut enim ex iure Qui*ritium* unusquis-
que dominus erat, aut non intellegebatur dominus. sed
postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse
41 ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. n*am* si
tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure ces-
sero, sed tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res
efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec
tu eam possidendo usucapia*s*; semel enim inpleta usuca-
pione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex
iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in
42 iure cessa ⟨*esset. Vsucapio autem*⟩ mobilium quidem rerum
anno conpletur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege
XII tabularum cautum est.

§ 36 *proxime*] § 35 || § 37 *suo loco*] §§ 152 seq.

2 agit *Goeschen*, agi *C* || 5 obligationem *C*, aditionem *Goeschen*, *conf. supra ad pag.* 51, 28 || in *addidit Goeschen* || 7 aliquis *ex 3, 87 addidit Lachmann* || hereditatem *Huschke*, hereditatemstatem *C* || 8 existat *Goeschen*, existant *C* || 9 apparebit *Goeschen*, appareuitur *C* || 14 possum *Goeschen*, possumus *C* || 17 poteris *Goeschen*, poterit *C* || 18 procurator *Goeschen*, procuratior *C* || 22 iure Quiritium] *conf. C[a] pag. 273* || 25 nam *Goeschen*, non *C*[n] || 29 usucapias *Goeschen*, usucapia *C* || 32 ⟨⟩ *addidit Lachmann*.

43 Ceter*um* etiam earum rerum usucapio nobis conpetit,
quae non a domino nobis traditae fuerint, siue mancipi
sint *e*ae res siue nec mancipi, si modo ea*s* bona fide ac-
ceperimus, cum crederemus eum qui traderet dominum
44 esse. quod ideo receptum uidetur, ne rerum dominia diu-
tius in incerto essent, cum sufficeret domino ad inquiren-
dam rem suam anni aut || biennii spatium, quod tempus pag. 65
ad usucapionem pos*s*essori tributum est.
45 Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam
rem possideat, non tamen ill*i* usucapio procedit, uelut si
qui*s* rem furtiuam aut ui possessam possidea*t*; nam fur-
tiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex
46 Iulia et Plautia. Item prouincialia praedia usucapio*nem*
47 non recipiunt. ⟨*Item olim*⟩ mulieris, quae in agnatorum
tutela er*a*t, res mancipi usucapi non poterant, praeter-
quam si ab ipsa tutore ⟨*auctore*⟩ tradita*e* essent; id*que* ita
48 leg*e* XII tabularum *cautum erat*. Item liberos homines et
res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est.
49 Quod ergo uulgo dicitur furtiuarum rerum et ui possessa-
rum usucapionem per lege*m* XII tabularum prohibitam esse,
non eo pertinet, ut n*e* *ipse* fur *quiue* per uim *poss*idet
usucapere *po*ssit (nam huic ali*a* ratione usucapio non con-
petit, quia scilicet mala fide possidet); sed nec ullus
alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi ius

§ 45 usque ad 11 *possideat* fere = Inst. 2, 6, 1 || § 49 fere = Inst. 2, 6, 3.

1 ceterum *Goeschen*, ceterarum *C* || 3 eae *Goeschen*, ae *C* || eas *Goeschen*, ea *C* || 10 illi *Inst.*, ill· *C* || uelut *C*ⁿ, ueluti *Inst.* || 11 quis *Inst.*, qui *C* || possideat *Inst.*, possideatur *C* || 13 usucapionem non *Goeschen*, usucapio non *C* || 14 Item olim *Goeschen*, res *C* (*ortum fortasse ex* rubrica *uocabulo per compendium in archetypo scripto*) || 15 erat *Goeschen*, erant *C* || 16 auctore *addidit Goeschen*, *om. C* || traditae *Goeschen*, tradita *C* || idque *Savigny*, id *C* (*duriore admissa parenthesi*) || 17 legem *C* || cautum erat *Goeschen*, mf? *C*, *conf.* *C*ᵃ *pag.* 259 *uers.* 25; manifestatur *mauult Mommsen* || 19 rerum et ui possessarum *C*, et ui possessarum rerum *Inst.* || 20 legem *Inst.*, lege *C* || XII tabularum *om. Inst.* (*non male*) || 21 *seq. suppleuit Goeschen ex Inst.* || 21 quiue *Inst.*, *aut* quique *C*ⁿ *aut* quiue *C* || 22 huic *C*, his *Inst.* || alia *Inst.*, ali *C* || 23 possidet *C*, possident *Inst.* || nec *C cum nonnullis Institutionum codicibus*, ne *Inst. codices meliores* || 24 quamquam *C*, quamuis *Inst.* || eo *C*, eis *Inst.*

50 habeat. Vnde in rebus mobilibus non facile p*rocedit*, *ut bonae fidei possessori usucapio con*petat, quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit etiam si ex ali*a* causa tradatur. sed tamen hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam uel apud eu*m* d*e*positam existimans eam esse here‖ditariam uendiderit aut donauerit, furtum pag. 66 non committit; item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum et*iam* suum esse credens uendiderit aut donauerit, furtum non committit; *f*urtum enim sine adfectu furandi non committitur. aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine uitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur.

51 Fundi quoque alieni potest aliquis *s*ine ui possessionem na*n*cisci, quae uel ex neglegentia domini uacet, uel quia dominus sine successore decesserit uel longo tempore afuerit; *qu*am si ad alium bona fide accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quamuis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat alienum esse fun*d*um, *tamen* nihil ho*c* *bonae fidei* *p*ossessori ad usucapionem no*cet*, ⟨*cum*⟩ inpro*b*ata sit eorum se*nt*entia, qui putauerint furt*iuum* fundum fieri po*s*se.

52 Ru*r*sus ex contrario accidit, ut qui sciat alienam rem se possidere, usucapiat, ueluti si rem hereditariam, cuius possessionem heres nondum nactus est, aliquis po*sse*derit; nam ei concessum ⟨*est usu*⟩capere, si modo ea res est, quae recipit usucapionem; quae species possessionis et usuca-
53 pionis pro herede u*o*catur. Et in tantum haec usucapio

---

§ 50 fere = Inst. 2, 6, 3 et 4 et 5 et 6 ‖ § 50 inde ab 10 *furtum non* — 11 *committitur* = Dig. 41, 3, 37 pr. ‖ § 51 usque ad 16 *afuerit* = Dig. 41, 3, 37, 1.

1—2 *suppleuit Goeschen ex Inst.* ‖ 2 quia *C*, nam *Inst.* ‖ 3 furtum *C*, furtum eius *Inst.* ‖ 4 hoc *C*, id *Inst.* ‖ 6 eum depositam *Inst.*, eundem positam *C* ‖ 7 eam esse hereditariam *C*, hereditariam esse *Inst.* ‖ 9 etiam *Goeschen*, et [*non* ei] *C*, *om. Inst.*; eius *Huschke* ‖ 10 (*altero loco*) furtum *Dig. Inst.*, urtum *C* ‖ 14 sine *Dig.*, ine *C* ‖ ui *ex* um *correctum C* ‖ possessionem namcisci *C*, nancisci possessionem *Dig.* ‖ 17 quam *Goeschen*, nam *C* ‖ 20 nocet cum *Bluhme*, nocetur *C* ‖ inprobata *Goeschen*, inpropata *C* ‖ 22 furtiuum *Heise*, furti *C* (t *littera corrigendo mutata*), *conf.* *C*[a] ‖ 25 posiderit *C* ‖ 26 est usucapere *Goeschen*, cape *C* ‖ 28 uocatur *Goeschen*, uacatur *C*.

concessa est, || ut et res quae solo continentur, anno usu- pag. 67
54 capiantur. Quare autem *hoc casu etiam* soli rerum annua
constituta sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum he-
reditariarum possession*e uel*ut ipsae hereditates usucapi
credebantur, scilicet anno. lex enim XII tabularum soli
quidem res biennio usucapi iussit, ceteras uero anno. ergo
hereditas in ceteris rebus uidebatur esse, quia soli non
est, quia neque corporalis est. ⟨*et*⟩ quamuis postea credi-
tum sit ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omni-
bus rebus hereditariis, etiam quae solo ten*e*ntur, annua
55 usucapio remansit. Quare autem omnino tam inproba pos-
sessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod uolue-
runt ueteres maturius hereditates adiri, ut essent qui sacra
facerent, quorum illis temporibus summa obseruatio fuit,
et ut creditores haberent, a quo suum consequerentur.
56 Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lu-
cratiua uocatur; nam sciens quisque rem alienam lucri fa-
57 cit. Sed hoc tempore *i*am non est lucratiua. nam ex aucto-
ritate Hadriani senatusconsultum factum est, ut tales usu-
capione*s* reuocarentur. et ideo potest heres ab eo qui rem
usucepit hereditatem petendo p*r*oinde eam rem consequi,
58 atque si usucapta non esse*t*. || necessario tamen herede ex- pag. 68
59 tante nihil ipso iure pro herede usucapi potest. Adhuc
etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usuca-
pit. nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit
uel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usu-
capere, anno scilicet, ⟨*etiam*⟩ soli si sit. quae species usu-
capionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando ha-
60 buimus, recipimus per usucapionem. Se*d* fiducia contrahitur
aut cum creditore pignoris iure, aut cum amico, qu*o* tu-
tius nostrae res apud eu*m sint*; *et* siquidem cum amico

2 hoc casu etiam *Goeschen*, etiam hoc casu *C* || 4 possessione uelut *Brinkmann*, possessiones ut *C* || 5 scilicet anno *tamquam glossema delet Muirhead* || 6 res *ex* rec *correctum C* || 8 *uerba* quia neque corporalis est *tamquam glossema delet Polenaar* || et *addidit Heffter* || 10 tenentur *Goeschen*, teneantur *C* || 14 oblseruatio *C* (*sed inducta* l *littera*) || 15 et ut *Goeschen*, ut et *C* || 18 iam *Schopen*, etiam *C* || hauctoritate *ex* hauctoritatem *correctum C* || 19 hadriani *C*, ⟨diui⟩ Hadriani *Huschke* || usucapiones *Goeschen*, usucapionem *C* || 21 proinde] p̄·|inde *C*, *conf.* C^a *pag. 286* || 22 esset *Buchholtz*, esset et *C* || 27 scilicet etiam *Lachmann*, scilicet? *C* || 29 sed] sed cum *C*; *quod si seruaueris, infra* (*uers. 31*) et *delendum est* || 30 quo *Huschke*, quod *C* || 31 sint et] essent *C*.

contracta sit fiducia, sane omni modo conpetit ususreceptio;
si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omni modo
conpetit, nondum uero soluta ita demum conpetit, si neque
conduxerit eam rem a creditore debitor, neque precario
rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua
61 ususcapio conpetit. Item si rem obligatam sibi populus
uendiderit eamque dominus possederit, concessa est usus-
receptio; sed hoc casu praedium biennio usurecipitur. et
hoc est quod uulgo dicitur ex praediatura possessionem
usurecipi; nam qui mercatur a populo, praediator appella*tur*.
65 Ergo ex his quae diximus apparet quaedam naturali pag. 69
*i*ure alienari, qualia sunt ea quae traditione alienantur;
quaedam ciuili, nam mancipationis et in iure cessionis et
usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.
66 Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt,|
naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam — | occu-
pando ideo ————erimus, qui*a* antea nulli|us essent;
67 qualia sunt omnia quae terra mar*i* caelo capiunt*ur*. Ita-
que si *f*era*m* bestiam aut uolucrem aut pis|cem————
———— captum——————|——————*eo us*-

ad § 67 inde ab 20 *eo* conf. Gai res cottid. (Dig. 41, 1, 3, 2 et 5 pr. = Inst. 2, 1, 12).

1 ususreceptio *C, quae forma, ne aut hic aut uers. 7 obscuraretur, supra seruata est* (*conf. R. Schoell, Legis XII tab. rel. pag. 105*); *ceterum conf. C*[a] *pag. 325* || 3 soluta *ex* soluita *correctum C*[1] || 6 ususcapio *C* || populus *ex* pupulus *correctum C*[1] || 7 possiderit *C* || ususreceptio (*sic*) *C* || 10 *post* appellatur *in C secuntur* §§ *62—64*, *quas G. E. Heimbach motus argumenti conexu in Inst. quoque obseruato ante* § *80 transposuit. Mommsen haec adnotat*: »*Displicet transpositio Heimbachiana. Gaiana dispositio commoda magis quam accurata hic eo nititur, quod primum agitur de rerum alienatione, ad quem tractatum usucapio quoque redigitur utpote iustae alienationis legitimum supplementum, deinde transitur ad rerum adquisitionem eam, quae non ab alienatione pendet, qualis est occupatio et specificatio. Locus autem, quaenam res recte alienentur a non domino uel alienari nequeant a domino, aperte prioris tractatus appendix est, quo ipso loco in Gai libro legitur. Postea eum adiectum uideri a Gaio et aliquando* § *61 et* § *65 continuo se excepisse sane probabile est.*« || 12 iiure *C*? || 16—17 **etiam quae occupando ideo** *nostra fecerimus Boecking*, **etiam** quae **occupando ideo** *adquisierimus Goeschen*; *neutrum ad codicis C reliquias apte quadrat, cuius ductus ad* **etiamsi occupando ideo res** *adquisierimus propius accedere uidentur, quod tamen Gaianum non est* || 17 quia *Goeschen*, qui *C* || 18 mari *Goeschen*, marique *C* || 19 fera? *C* || 19—20 *ad sententiam recte, ad ductus non recte* (*conf. C*[a] *et C*[as]) *suppleuit Goeschen*: **piscem ceperimus,** quidquid ita **captum** fuerit, id statim no|*strum*

que nostrum esse intellegitur, || donec nostra custodia coerceatur; cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem *libertatem se re*ceperit, rursus occupantis fit, quia nostr*um* esse desinit; naturalem autem libertatem recipere uidetur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet *i*n con- pag. 70
68 spectu sit nostro, difficilis tamen *eius* persecutio sit. In his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupa*n*tium; reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem
69 des*e*ruerint. Ea quoque quae ex hostibus capiuntur na-
70 turali ratione nostra fiunt. Sed et id, qu*od* per adluuionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit; per adluuionem autem *id* uidetur adici, quod ita paulatim flumen agro nostro *a*dicit, ut aestimare non possimus, quantum quoquo momento temporis adiciatur; hoc est quod uulgo dicitur per adluuionem id adici uideri, quod ita paulatim adicitur,
71 ut oculos nostros fallat. Itaque si flumen partem aliquam ex tuo praedio re*s*ciderit et ad meum praedium pertulerit,
72 haec pars tua ma||net. At si in medio flumine insula nata pag. 71
sit, haec eorum omnium commun*is* est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possiden*t*; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte quae
73 prox*i*ma est iuxta ripam praedia habent. Praeterea id

§ 68 inde ab 10 *si* fere = Inst. 2, 1, 15 || ad § 70 usque ad 18 *adiciatur* conf. Gai res cottid. (Dig. 41, 1, 7, 1 = Inst. 2, 1, 20).

fit, et eo usque etc.; *Inst. haec habent*: Ferae igitur bestiae et uolucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra mari caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt; quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur ..... quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coercetur; *conf. etiam Dig. 41, 1, 1, 3.*
1 coerceatur *C*, coercetur *Gai res cottid. et Inst.* || 3 libertatem se *Dig. Inst.*, se libertatem *C* || receperit *Dig. Inst.*, perceperit *C* || 4 nostrum *Dig.*, nostra *C* || 5 in *Dig. Inst.*, an *C* || 6 eius *Dig. Inst.*, inrei *C*, in(de) rei *Mommsen* || 11 occupantium *Inst.*, occupatium *C* || 13 deseruerint *Inst.*, desieruerint *C* || 14 quod] quam *C*ⁿ?, *conf. C*ᵃ *pag.* 294 || 16 id *Dig. Inst.*, ita *C* || 17 adicit *Goeschen*, dicit *C* || 21 resciderit] *conf. C*ᵃ *pag. 298 inf.* || 23 communis *Goeschen*, commune *C* (*conf. codicis C scripturam supra Gai 1* § *106*) || 24 possident *Goeschen*, possidentur *C*.

quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, qu*amuis* ille
suo nomine aedificauerit, iure naturali nostrum fit, quia
74 superficies solo cedi*t*. Multoque magis id accidit et in
planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radici-
75 bus terram conplexa fuerit. Idem contingit et in *f*rumento,
76 quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. Sed si ab eo
petamus *fund*um uel aedificium et inpensas in aedificium
uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolimus,
poterit nos per exceptionem doli mali repellere, utique si
77 bonae fidei possessor fuerit. Eadem ratione probatum est,
quod in chartulis siue membranis meis aliquis scripserit,
licet aureis litteris, meum esse, quia litterae chartulis siue
membranis cedun*t*. itaque si ego eos libr*o*s eas*u*e mem-
branas petam nec inpensam scripturae soluam, per excep-
78 tionem doli mali summoueri potero. sed si in tabula mea
aliquis pinxerit ueluti *i*maginem, contra probatur; || magis pag. 72
enim dicitur tabulam picturae cedere. cuius diuersitatis
uix idonea ratio redditur; ce*r*te secundum hanc regulam
si me possidente petas imaginem tuam esse, nec soluas
pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali sum-
moueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi
actio aduersum te dari debe*at*; quo casu nisi soluam in-
pensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali
repellere, utique si bonae fidei possessor fueris. illud
palam est, quod siue tu subripu*eris* tabulam siue alius,
conpetit mihi furti actio.
79 In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur.
proin*de* si ex uuis ⟨*aut oliuis aut spicis*⟩ meis uinum aut
oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit
id uinum aut oleum aut frumentum, an t*u*um. item si ex
auro aut ar*g*ento meo uas aliquod feceris, uel ex tabulis

§ 78 inde ab 19 *si* fere = Inst. 2, 1, 34.

1 quamuis *Goeschen*, qui *C*, *conf.* C^a *pag. 297* || 3 cedit *Goeschen*, ceditur *C* || 5 frumento *Goeschen*, promento C^n || 7 fundum *Huschke*, fructum *C* || uel aedificium *glossema esse opinatur Mommsen* || 13 cedunt *Goeschen*, ceduntur *C* || libros *Goeschen*, librus *C* || easue *Lachmann*, easque *C* || 15 sed *Goeschen*, sedi *C* || 16 inmaginem *C* || 22 aduersum *C*, aduersus *Inst.* (*probabilius*, *conf.* C^a *pag. 314 uers. 29*) || dari debeat *Goeschen*, dari debet *C*, detur *Inst.* || nisi *C*, si non *Inst.* || 24 bona fide *Inst.*, bona fide *uel* bonae fidei C^n || illut *C*, illud enim *Inst.* || 25 subripueris *Polenaar*, subripuisse *C* || 28 proinde *Goeschen*, proin? C^n || ⟨⟩ *ex Dig. 41, 1, 7 addidit Goeschen* || 30 tuum *Goeschen*, tum *C* || 31 argento *Goeschen*, argumento *C*.

meis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris;
item si ex lana mea uestimentum feceris, uel si ex uino
et melle meo mulsum feceris, siue ex medicamentis meis
emplastrum uel collyrium feceris, ⟨*quaeritur, utrum tuum
sit id quod ex meo effeceris,*⟩ an meum. quidam materiam
et substantiam spectandam esse putant, id est ut cuius
materia sit, illius et res quae facta sit uideatur esse, id-
que maxime placuit Sabino et Cassio. alii uero *eius* r*em*
esse putant qui fecerit, idque maxime diuersae scholae
auctoribus uisum est; || sed eum quoque, cuius materia et pag. 73
substantia fu*er*it, furti aduersus eum qui subripuerit
habere actionem; nec minus aduersus eundem co*n*dictio-
nem ei conpetere, qui*a* extinctae res, licet uindicari non
possi*nt*, condici tamen furibus et quibusdam aliis posses-
soribus possunt.
62 Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienandae rei pag. 68
potestatem non habeat, et qui dominus non sit, || *ali*enare pag. 69
63 possit. nam dotale praedium maritus inuita mulie*re* per
legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius *si*t uel
mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usu-
captum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum prae*di*a
64 an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur. Ex diuerso
agnatus furiosi curator rem furio|si alienare potest ex lege
xii tabularum; item procurator —|——————
est; item creditor pignus ex | pactione, quamuis eius ea res
non sit. sed hoc forsitan ideo uideatur fieri, quod uolun-
tate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus

§ 79 ad 5 *quidam* — 10 *est* conf. Theophilus 2, 1, 25 (ed. Ferrini pag. 107, 1—4); inde ab 13 *extinctae* = Inst. 2, 1, 26 || § 62 fere = Inst. 2, 8 pr. || § 63 usque ad 19 *sit* = Inst. 2, 8 pr. || § 64 inde ab 25 *creditor* = Inst. 2, 8, 1.

4—5 ⟨⟩ *addidit Lachmann* || 6 spectandam *ex* spectandum *correctum C*[1] || 11 fuerit *Goeschen*, fuit *C* || 13 quia *Goeschen*, qui *C* || extinctae *Inst.*, extincta *C* || 14 possint *Inst.*, possit *C* || furibus et *C*, a furibus et a *Inst.* || 16 *conf. quae supra ad § 61 in fine* (*pag.* 56, 10 *huius editionis*) *de paragraphorum ordine in C adnotata sunt* || 17 et *C*, et contra *Inst.* || 19 alienare *ex* alienares *correctum C* || 24 *ad sententiam* (*conf. Inst. 2, 1, 43 et Dig. 41, 1, 9, 4*), *non ad ductus talia fere quadrant*: item procurator rem absentis, cuius negotiorum libera administratio ei permissa est; *Mommsen* (*coll. Dig. 3, 3, 63*) *hoc modo lacunam explet*: item procurator, *si quid ne corrumpatur distrah*endum est || 26 uideatur *C*, uidetur *Inst.* || 27 alienari *C*, alienare *Inst.* (*libri meliores*) || olim *C*, ab initio contractus *Inst.*

est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

R. V. DE PVPILLIS AN ALIQVID A SE ALIENARE POSSVNT.] pag. 73

80 Nunc admonendi sumus neque feminam neque pupillum sine tutoris auctoritate rem mancipi alienare posse; nec mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non

81 posse. Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet *p*ecunia res nec mancipi sit, contrahit

82 obligationem. At si pupillus idem fecerit, | quia non *facit accipientis* s——————, null*am* | cont*ra*hit obligationem; unde pupillus uindicare qu*id*em nummos suos potest, sicubi extent, id | est e*os* *p*etere *su*os *ex* iure Quiritium *esse* ——————|—————— repetere potest s——————|tere. *un*de de pupillo quidem quaeritur, an num——|——quo*s* mutuos dedit, ab eo qui acc*e*pit, —————— | —————— actione eos persequi

83 possit, quoniam ——|—————————— potest. *At* ex contrario | *omnes res tam mancipi quam* nec mancipi mulier*ibus* || et pupilli*s* sin*e* tutoris auctoritate solui pos- pag. 74

§ 80 init. fere = Inst. 2, 8, 2 || § 81 init. et § 82 init. fere = Inst. 2, 8, 2 || § 83 init. conf. Inst. 2, 8, 2.

3 *hanc rubricam* *quintam* *quo iure fecerit librarius* (*C*[1]), *dici nequit, quia reliquae perierunt* || 9 pecunia *Huschke*, ea pecunia? *C* || 11 *supplementa* (*ex Inst. deriuata*) *incerta sunt*, *conf.* *C*[a] *et* *C*[as]; *sententia suadet, ut sumamus haec aliquo modo expressisse Gaium*: quia pecuniam (*conf. Inst.*) non facit accipientis (sine tutoris auctoritate) || 12 pupillus quidem uindicare *uidetur scribendum*, *conf. quae paulo infra ad* 13—18 *adnotata sunt* || 13 e(os p)etere? *C*, *pro quo* intendere *uerbum sententiam simplicius exprimeret* || 13—18 *hoc fere modo ad sententiam suppleri possunt*: id est eos petere *suos* *ex* iure Quiritium *esse*; mulier uero minime hoc modo repetere potest, sed ita: dari sibi opor|tere. unde de pupillo quidem quaeritur, an, si nummi (*in C fuerit* nummi|si *pro* si nummi), quos mutuos dedit, ab eo qui acc*e*pit, consumpti | sunt, aliqua actione eos persequi possit, quoniam obligationem etiam sine tutoris auctoritate adquirere *sibi* potest; *Mommseno hoc potius modo*: id est eos petere *suos* *ex* iure Quiritium *esse*, *neque tamen stricto iure* petere potest sibi eos dari oportere. unde de pupillo quidem quaeritur, an nummis quos mutuos dedit ab eo qui acc*e*pit consumptis ciuil*i* actione eos persequi possit, quoniam dari eos sibi oportere intendere non potest; (*conf. tamen* *C*[a] *et* *C*[as]) || 17 accepit *Goeschen*, accipit *C* || 18 at *Inst.*, et *C* || 19 omnes res tam mancipi quam *ad Goescheni coniecturam et ad Inst.* 2, 8, 2, *non ad C suppletum est* || 20 pupillis *Goeschen*, pupilli *C* || sine tutoris auctoritate *Inst.*, s̄ p̄ t̄ ā *C*.

sunt, quoniam meliorem condicionem suam facere eis etiam
84 sine tutoris auctoritate concessum est. Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris auctoritate dissoluere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est; sed tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit et adhuc petat, per
85 exceptionem doli mali summoueri potest. Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest; nam qui soluit, liberatur obliga*t*ione, quia res nec mancipi, ut proxime diximus, a se dimittere mulier*es* etiam sine tutoris auctoritate possunt. quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, *s*ed habere se dicat et per acceptilationem uelit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

86 Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate manu mancipioue habemus; item p*er* eos seruos, in quibus usu*mfructum* habemus; item per homines liberos et seruos alienos quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligenter dispiciamus.
87 Igitur ⟨*quod*⟩ liberi nostri quos in potestate habemus, item quod serui *nostr*i mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, uel ex aliqualibet causa adquirunt, id nobis adquiritur; ips*e* enim, || qui in pote- pag. 75
state nostra est, nihil suum habere potest. et ideo si h*eres* institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si i*u*b*en*tibus nobis adierit, heredita*s* nobis adquiritur proinde atque si nos ipsi heredes instituti esse-

§ 84 conf. Theophilus 2, 8, 2 || § 85 *proxime*] § 80 || § 86 fere = Dig. 41, 1, 10 pr.; Inst. 2, 9 pr. || § 87 *igitur* et inde ab 22 *quod* fere = Dig. 41, 1, 10, 1; § 87 usque ad 21 *habemus* conf. Inst. 2, 9, 1, sequentia fere = Inst. 2, 9, 3.

10 obligattione *C* || 13 sed *Goeschen*, et *C* || 16 adquiritur autem *C*, adquiritur *Inst.*, adquiruntur *Dig.* || 18 per *Dig. Inst.*, pro? *C*ⁿ || usumfructum *Dig. Inst.*, usu**C* || eos *C Inst.*, *om. Dig.* || 20 diligenter *C*, diligentius *Dig. Inst.* || 21 quod *addidit Goeschen*, *om. C* || 22 nostri *Dig.*, i *C* || 23 aliqualibet *C*, qualibet alia *Dig. Inst.* || 24 adquirunt *C Dig. Inst.*, adquirant *Goeschen* || ipse *Dig. Inst.*, ipsen? *C* || 25 nostra *C*, alterius *Dig. Inst.* || et ideo *C*, ideoque *Dig.*, sed *Inst.* || 26 heres *Dig. Inst.*, hoc *C*ⁿ, *conf. C*ª *pag. 270* || 27 iubentibus *Dig. Inst.*, ibonitibus *C* || hereditas *Dig. Inst.*, hereditate *C*ⁿ || 28 proinde *C*, perinde *Dig. Inst.* || adque *C*, atque *Dig.*, ac *Inst.*

mus; et conuenienter scilicet legatum per eos nobis ad-
88 quiritur. dum tamen sciam*us*, si alterius in bonis sit ser-
uus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli
89 p*er* eum adquir*i*, cuius in boni*s* est. Non solum autem
proprietas per eos quos in potestate habemus adquiritur
nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem
adepti fuerint, id nos possidere uidemur; unde etiam per
90 eos usucapio procedit. Per eas uero personas, quas in
manu mancipioue habemus, proprietas quidem adquiritur
nobis ex omnibus causis, sicut per eos qui in potestate
nostra sunt; an autem possessio adquiratur, quaeri solet,
91 quia ipsa*s* non possidemus. De his autem seruis, in qui-
bus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quid-
quid ex re nostra uel ex operis suis adquir*a*nt, id nobis
adquiratur; quod uero extra eas causas, id ad dominum
proprietatis pertineat. itaque si iste seruus heres institutus
sit legatumue quod ei datum fuerit, non mihi sed domino
92 proprietatis adquiritur. Idem placet de eo qui a nobis
bona fide possidetur, || siue liber sit siue alienus seruus. pag. 76
quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam
de bonae fidei possessore. itaqu*e* qu*od* extra duas istas
causas adquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est,
93 uel ad dominum, si seruus *est*. Se*d* bonae fidei possessor

---

§ 89 usque ad 7 *per* = Dig. 41, 1, 10, 2; § 89 usque ad 8 *usucapio* = Inst. 2, 9, 3 || § 91 = Dig. 41, 1, 10, 3; Inst. 2, 9, 4 || § 92 = Dig. 41, 1, 10, 4; fere = Inst. 2, 9, 4 || § 93 = Dig. 41, 1, 10, 5; Inst. 2, 9, 4.

---

1 conuenienter *C Inst.*, his conuenienter *Dig.* || per eos nobis *C* (*Inst.*), nobis per eundem *Dig.* || 2 sciamus *Goeschen*, sciam *C* || 4 per *Goeschen*, pro *C* || adquiri *Goeschen*, adquiritur *C* || bonis *Goeschen*, boni *C* || 6 cuius *C*, cuiuscumque *Dig. Inst.* || 12 ipsas *Goeschen*, ipsa *C* || 14 operis *C Dig.*, operibus *Inst.* || adquirant *Dig. Inst.*, adquirunt *C* || 15 adquiratur *C Dig.*, adiciatur *Inst.* || quod *C Inst.*, si quid *Dig.* || causas *C*, causas persecuti sint *Dig.* (sint *suppleuit manus secunda in Dig.*), causas persecuti sunt *Inst.* || 16 pertineat *C Inst.*, pertinet *Dig.* || iste *C*, is *Dig. Inst.* || 17 legatumue quod ei datum *C*, legatumue quid aut ei donatum *Dig.*, legatumue quid ei aut donatum *Inst.*, *quod et ipse Gaius fortasse scripserat* || 18 de *C Dig.*, et de *Inst.* || qui a *C Inst.*, qui *Dig.* || 19 liber *C Dig.*, is liber *Inst.* || 20 probatur etiam *C Dig.*, placet et *Inst.* || 21 bonae fidei *Dig.*, bona fide *Inst.*, *aut hoc aut illud* C^{a} || itaque quod *Dig. Inst.*, ita quoque? C^{a}, *conf.* C^{a} *pag. 294 inf.* || istas *C Inst.*, *om. Dig.* || 23 dominum C^{a} *Inst.*, dominum eius *Dig.* || est *Dig. Inst.*, sit *C* || sed *Dig. Inst.*, sed si *C*.

cum usuceper*i*t seruum, quia eo modo dominus fit, ex omni
causa per eum sibi adquirere potest. usufructuarius uero
usucapere non potest: primum quia non possidet, sed
habet ius utendi [et] fruendi; deinde quia scit alienum
94 seruum esse. De illo quaeritur, an per eum seruu*m*, in
quo usumfructum habemus, possidere aliqu*am* rem et usu-
capere poss*i*mus, quia ipsum non possidemus. per eum
uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere
et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque
person*a* secundum definitionem quam prox*i*me exposuimus,
id est si quid ex re nostra uel ex operis suis adquirant
95 [id nobis adquiritur]. Ex his apparet per liberos homines,
quos neque iuri nostr*o* subiectos habemus neque bona fide
possidemus, item per alienos seruos, in quibus neque
usumfructum habemu*s* neque iustam possessionem, nulla
ex causa nobis adquiri posse. et hoc est quod uulgo
dicitur per extraneam personam nobis adquiri non posse.
tantum de possessione quaeritur, an ⟨*per extraneam*⟩ perso-
96 *nam* nobis adquiratur. In summa sciendum est his, qui in
‖ potestate manu mancipioue sunt, nihil in iure cedi posse; pag. 77
cum enim *i*starum personarum nihil suum esse possit,
conuenie*n*s est scilicet, ut nihil suum ess*e* in iure uindi-
care possint.

97 *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit quemadmodum
singulae res nobis adquirantur. nam legatorum ius, quo

§ 94 inde ab 9 *loquimur* fere = Inst. 2, 9, 4 ‖ § 95 usque ad 17 *posse* = Inst. 2, 9, 5 ‖ § 97 fere = Inst. 2, 9, 6.

1—2 omni causa *C*, omnibus causis *Dig. Inst.* ‖ 2 usufructuarius *C Dig.*, fructuarius *Inst.* ‖ 3 usucapere *C Inst.*, usucapere seruum *Dig.* ‖ 4 et *C*, *om. Dig. Inst. rectius* ‖ quia *C Inst.*, quoniam *Dig.* ‖ alienum seruum *C*, seruum alienum *Dig. Inst.* ‖ 6 aliquam *Goeschen*, aliqui? *C* ‖ 7 possimus *Goeschen*, possumus *C* ‖ 10 persona *Inst.*, personis *uel* personas *C* ‖ 11 operis *C*, operibus *Inst.* ‖ adquirant *C*, adepti fuerint *Inst.* ‖ 12 [ ] *C ex glossemate*, *om. Inst.* ‖ his *Goeschen*, iis *C*, his itaque *Inst.* ‖ 13 nostro *Goeschen*, nostros *C* ‖ 15 *post* habemus *in C uerba* item per alienos seruos in quibus neque usumfructum *per errorem repetita sunt, conf. C*[a] ‖ 16 uulgo *C*, *om. Inst.* ‖ 17 nobis adquiri non *C*, nihil adquiri *Inst.* ‖ 18 per extraneam personam] ps——— *uel* pe———? *C* (*conf. C*[as]), per procuratorem *Goudsmit*; *conf. Inst.* 2, 9, 5 ‖ 21 starum *C* ‖ 22 conueniens *Goeschen*, conuenies *C* ‖ esse *Lachmann*, esse posse *C*; *uerba* suum esse posse *tamquam glossema expellit Mommsen* ‖ 24 Hactenus *ex Inst. suppleuit Goeschen* ‖ sufficit *C cum nonnullis codicibus Institutionum*, sufficiat *alii codices Inst.* ‖ 25 nobis adquirantur *C*, adquiruntur *Inst.*

et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco
referemus. uideamus itaque nunc, quibu*s* modis per uni-
98 uersitatem res nobis adquira*n*tur. Si cui heredes facti
sumus, siue cuius bon*orum possessionem* petierimus, siue
cuius bona emerimus, siue quem adoptauerimus, siue qu*a*m
in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt.
99 Ac pr*i*us de heredita*t*ibus dispiciamus, quarum duplex
condicio est: n*am* uel ex testamento uel ab intestato ad
100 nos pertine*n*t. Et prius est, ut de his dispiciamus quae
nobis ex testamento obueniunt.
101 Testamentorum autem genera initio duo fuerunt:. nam
aut calatis comitiis testamentum faciebant, quae comitia
bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in
procinctu, id est cum belli causa arma sumebant; pro-
cinctus est enim expeditus et armatus exercitus. alterum
itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium
102 exituri. Accessit deinde tertium || genus testamenti, quod pag. 78
per aes et libram agitur. qui neque calatis comitiis neque
in procinctu testamentum fecerat, is si subita morte urgue-
batur, amico familiam suam, id est patrimonium suum,
mancipio dabat, eumque rogabat quid cuique post mortem
suam dar*i* uelle*t*. qu*od* testamentum dicitur per aes et
103 libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. Sed
ill*a* quidem duo genera testamentorum in desuetudinem
abierunt; hoc uero solum, quod per aes et libram fit, in
usu retentum est. sane nunc al*i*ter ordinatur, quam olim
solebat. namqu*e* olim familiae emptor, id est qui a testa-
tore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat,
et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem

§ 97 *alio loco*] §§ 191 seqq. || § 98 fere = Inst. 2, 9, 6 || § 99 = Inst. 2, 9, 6 || § 100 = Inst. 2, 9, 6 || § 101 ad 12 *quae* — 13 *erant* et 14 *procinctus* — 15 *exercitus* conf. Theophilus 2, 10, 1; ad 13 *in procinctu* — 15 *erunt* conf. Isidori orig. 10, 218 || § 102 ad 18 *qui* — 19 *urguebatur* conf. Theophilus 2, 10, 1 || § 103 ad 29 *et* — 65, 1 *uellet* conf. Theophilus 2, 10, 1.

1 ipso *C*, ipso iure *Institutionum codices* || alio *C*, inferiori *Inst.* || 3 adquirantur *Goeschen*, adquiratur *C*, adquiruntur *Inst.* || cui *C*, cui ergo *Inst.* || 4 sumus *C*, *ad* simus *ducunt Inst.* || bonorum possessionem] *conf.* C^a || 5 adoptauerimus *C*, *ad* adrogauerimus *ducunt Inst.* || quam *Goeschen*, quem *C* || 6 res *C*, res omnes *Inst.* || 7 prius *Inst.*, primus *C* || hereditatibus *Inst.*, hereditabibus *C* || 8 nam *Inst.*, non? C^n, *conf.* C^a *pag. 280* || 9 pertinent *Inst.*, pertinet *C* || *uerba* 17 quod — 18 agitur *delet Polenaar* || 18 aes et] set *emend. in* es et *C* || qui *C*, qui⟨enim⟩ *Huschke* || 22 dari uellet *Goeschen*, dare uelletur *C* || quod] quam C^n?, *conf.* C^a *pag.* 294 || 25 solum quod *Goeschen*, quam (*uel* quod?, *conf.* C^a *pag. 294 uers. 31*) solum quod C^n, *sed nota* quam *uocabuli expuncta* || 26 aliter *Goeschen*, alter *C* || 27 namque *Goeschen*, nam quod C^n.

suam dari uellet; nunc uero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legat*a* reli*n*qu*u*ntur, alius dicis gratia propter ueteris iuris imitationem familiae emptor adhibetur.

104 Eaque res ita agitur: qui facit ⟨*testamentum*⟩, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, v testibus ciuibus Romanis pu*b*eribus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his uerbis familiae emptor utitur FAMILI*A* PECVNI*A*QVE TV*A* ENDO MANDATELA*M* CVSTODELA*M*QVE MEA*M*, QVO TV IVRE TESTAMENTVM || FACERE POSSIS SECVNDVM LEGEM PVBLICAM, HOC AERE, pag. 79 et ut quidam adiciunt AENEAQVE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA; deinde aere percutit libram, idque aes dat testatori uelut pretii loco; deinde testator tabulas testam*e*nti tenens ita dicit HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS CERISQVE SCRIPTA SVNT, ITA DO ITA LEGO ITA TES*TOR* ITAQVE VOS QVIRITES TESTIMONIVM MIHI PERHIB*E*TOTE; et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare, et sane quae testator specialiter in tabulis testamenti scripserit, ea uidetur generali sermone nominare atque confirmare.

105 In testibus autem non debet is esse, qui in potestat*e est* aut familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter ueteris iuris imitationem totum hoc negotium, quod agitur testamenti or*di*nandi gratia, creditur inter familiae emptorem agi et testatorem; quippe olim, ut proxime diximus, is qui familiam testatoris mancipio accipiebat, heredis loco erat; itaque reprobatum est in ea re domesticum testimonium.

106 unde et si is qui in potestate patris est familiae emptor adhibitus sit, pater eius testis

---

§ 104 ad 7 *mancipat*— 8 *utitur* et 12 *deinde*—13 *loco* conf. Theophilus 2,10,1; ad 14 *haec*—19 *confirmare* conf. Isidori orig. 5,14,12 || § 105 usque ad 20 *potestate* et inde ab 25 *reprobatum* fere = Inst. 2,10,9 || *proxime*] § 103.

---

2 legata relinquuntur *Goeschen*, legato reli|quantur *C* || 4 testamentum *addidit Huschke, om. C* || 6 pueribus *C* || 8 FAMILIA—9 QVO TV IVRE] *ita dubitanter restitutum est duce ex parte Lachmanno, qui uocabulum* mandatela *non directa uia ab* mandare *descendere sed ab* mandato *perspexisse uidetur*; familiam pecuniamque tuam endo mandatela tuam (*repetitum ex eis quae proxime praecedunt?*) custodelaque mea quo tu iure C^n; FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO MANDATELA TVA CVSTODELAQVE MEA ⟨*ESSE AIO ET EA*⟩ QVO TV IVRE *Mommsen*; FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO MANDATELA TV*TELA* CVSTODELAQVE MEA ⟨*EX IVRE QVIRITIVM ESSE AIO, EAQVE,*⟩ QVO TV IVRE *Huschke*; *erunt qui uel* FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO MANDATEL*A* CVSTODELAQVE MEA ⟨*ESSE AIO, EAQVE*⟩ QVO TV IVRE *uel similia malint* || 13 test·-manti *C* || 15 TESTOR *Goeschen*, testator *C* || PERHIBETOTE *Goeschen*, perhibitote *C*, perhibete *uel* praebitote *edd. Isidori* || 19 is *C*, *om. Inst.* || 20 potestate est (*Inst.*), potestatem esse C^n || 22 ordinandi *Goeschen*, ornandi *C*.

esse non potest; ac ne is quidem qui *in* eadem potestate
est, uelut frater eius. sed si filius familias ex castrensi
peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius
recte testis || adhibetur nec is qui in potestate patris *est*. pag. 80
107 De libripende eadem quae et de testibus dicta esse intelle-
108 gemus; nam et is testium numero est. Is uero, qui in
potestate heredis aut *l*egatarii est, cuiusue heres ipse aut
legatarius in potestat*e* est, quique in eiusdem potestate est,
a*d*eo testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque
heres *a*ut legatarius iure adhibeantur. sed tamen quod
ad heredem pertinet quique in eius potestate est cuiusue
*i*s in potestate erit, minime hoc iure uti debemus.

[DE TESTAMENTIS MILI*T*VM.]

109 Sed haec diligens obseruatio in ordinandis testamentis
militibus propter nimiam inperitiam *consti*tutionibus princi-
pum remissa est. nam quamuis neque legitimum numerum
testium adhibuerint neque uendideri*nt* familiam neque nun-
110 *c*upauerint testamentum, recte nihilo minus testantur. Prae-
terea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere
heredes uel iis legare, cum alioquin peregrini quidem ratione
ciuili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini uero
111 per legem Iuniam. Caelibes quoque, qui lege Iulia heredita-
te*m* legataque capere uetantur; item orbi, id est qui liberos
non habent, quos lex|| —— *(48 uersus in C*

§ 106 inde ab 2 *sed* = Inst. 2, 10, 9 || § 109 inde ab 14 *diligens* usque ad 17 *adhibuerint neque* et inde ab 18 *recte* = Inst. 2, 11 pr.

1 qui in *Goeschen*, quin *C* || 2 ex *C*, de *Inst.* || 4 patris *C*, eiusdem patris *Inst.* || est *Inst.*, sit *C* || 7 legatarii *Huschke*, inlegatari *C* || 8 in potestatem *C* || 9 adeo *Lachmann*, abeo *C* || 10 aut *Goeschen*, ut *C* || 12 is *Goeschen*, iis *C* || erit *C*, est *Huschke* || 13 militum *Goeschen*, milium *C* || 15 constitutionibus *Inst.*, mentistutionibus? *C* || principum *C*, principalibus *Inst.* || 16 quamuis *C*, quamuis hi *Inst.* || 17 uendiderint *Goeschen*, uendiderit *C* || nunccupauerint *C* || 22 hereditatem *Goeschen*, hereditate *C* || 24 *post* lex *unum folium in C periit, in quo finis eorum perscriptus erat, quae Gaius de testamentis militum exposuit. proxima autem post* quos lex *ita ad* § *286ª suppleuit Huschke*: Papia plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere uetat, ex militis testamento solidum capiunt. *Deinde egit Gaius de iis, quibus testamentum facere non licet, similiter atque Inst. 2, 12; Vlp. 20, 10 seqq. et Epit. 2, 2 § 1 seqq., ubi haec leguntur*: Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum; sicut sunt hi qui sui iuris non sunt, sed alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii tam ex nobis nati quam adoptiui. (2) Item testamenta facere non possunt impuberes, id est minores quattuordecim annorum, aut puellae duodecim. (§ 3) Item et hi, qui furiosi, id est mente insani

perierunt)

‖———————————prohibentur hi————|— pag. 81

(*6 uersus in C legi nequeunt*)

———————————————————————|

———————————eius more faciant—|—

———————————————————————|xxx

ann*orum* ——————————————|———

(*8 uersus in C legi nequeunt*)

———————————————————————|

——————— res ———————————|—

(*2 uersus in C legi nequeunt*)

———————————————————————|

112 ———*ex auctoritate* diui Hadriani senatusconsultum factum est, quo permissum est |————feminis etiam sine coemptione te|stamentum facere, si modo non minores essent ‖ ann*orum* *XII*, scilicet ut quae tutela liberatae non pag. 82
113 essent, *tutore auctore* testari deb*e*rent. Videntur ergo melioris condicionis esse feminae quam masculi; nam masculus mino*r* ann*orum* XIIII testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere uelit, femina uero po*s*t XII ann*um* testamenti faci*e*n*d*i *i*us nanci*s*citur.

114 Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, inprimis aduertere debemus, an is qui id fecerit habuerit testamenti factionem; deinde si habuerit, requiremus, an secundum iuris ciuilis regulam *te*status sit, exceptis militibus, qui*bus* propter nimiam *inpe*ritiam, ut diximus, quomodo uelint uel quomo*do* *poss*int, permittitur testamentum facere.

115 Non tamen, ut iure ciuili *uale*at testamentum, sufficit ea obserua*t*io quam supra expo*s*uimus de familiae uendi-

§ 114 uers. 19 *si* — 22 *sit* = Dig. 28, 1, 4 ‖ *diximus*] § 109 ‖ § 115 usque ad 26 *exposuimus* fere = Inst. 2, 13 pr. ‖ *supra*] §§ 104 seqq.

fuerint, non possunt facere testamenta. sed hi qui insani sunt per interualla quibus sani sunt possunt facere testamenta.

6 *conf.* C^{as} ‖ 8 *conf.* C^{as} ‖ 10 *ante* ex auctoritate *praecesserit e. g.* sed postea ‖ 11 *ante* feminis *expectes ad sententiam absoluendam e. g.* sui iuris *uel* ingenuis (*conf. 1* § *115*[a]); *conf. tamen* C^{a} ‖ 13 annorum XII] anni XII· tab· *C*, *conf.* C^{a} *pag. 256 inf.* ‖ 14 tutore auctore] ita *C*, *conf.* C^{a} *pag. 307 uers. 9* ‖ deberent *Goeschen*, debent *C* ‖ 16 minor *Goeschen*, minori *C* ‖ annorum *Goeschen*, anni *C* ‖ 18 post *Goeschen*, potest *C* ‖ annum *Goeschen*, annorum *C* ‖ faciuntdi *C* ‖ ius *Goeschen*, isius *C* ‖ nanciscitur *Goeschen*, nancicitur *C* ‖ 20 aduertere *C*, animaduertere *Dig.* ‖ id fecerit *C*, fecerit testamentum *Dig.* ‖ 22 iuris ciuilis regulam *C*, regulas iuris ciuilis *Dig.* ‖ quibus *Goeschen*, qui *C* ‖ 26 ea *C*, haec *Inst.* ‖ observattio C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 305.*

116 tione et de testibus et de nuncupationibus. ⟨*sed*⟩ ante
omnia requirendum e*st*, a*n* institutio heredis sollemni more
facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit fami-
liam testatoris ita uenire testesque ita adhibere *et ita nun-*
117 *c*upare testamentum, ut supra diximus. sollemnis autem
institutio haec est TIT*I*VS HERES ESTO; sed et ill*a* iam con-
probata uidetur TITIVM HEREDEM ESSE ‖ IVBEO; at illa non est pag. 83
conprobata TITIVM HEREDEM ESSE VOLO; sed et illae a pleris-
que inprobatae *sunt* TITIVM HEREDEM INSTIT*V*O, item HERE-
DEM FACIO.
118 Obseruandum praeterea est, ut si mulier quae in tutela
est faciat testamentu*m*, tutor*e auctore* facere debeat; alio-
119 quin inutiliter iure ciuili testabitur. Praetor tamen si
septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis
heredibus secundum tabulas testamenti b*onorum* ⟨*possessio-*
nem⟩ pollicetur: ⟨*et*⟩ si nemo sit, ad quem ab intestato iure
legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus
aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes
retinere hereditatem. nam idem iuris est et si alia ex
causa testamentum non ualeat, uelut quod familia non
uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit.
120 Sed uideamus, an etiamsi frater aut patruus extent, potiores
scriptis heredibus habeant*ur*. re*s*cripto enim imperatoris
Antonini significat*ur* eos, qui secundu*m* tabulas testamenti
non iure factas bonorum possessionem petierint, posse ad-
uersus eos qui ab intestato uindicant hereditatem, defen-
121 dere se per exceptionem doli mali. Quod sane quidem ad

§ 116 *supra*] §§ 104 seqq.

1 nunccupationibus *C*, nuncupatione *Huschke* (*probabiliter*) ‖ sed *addidit Boecking*, *om.* *C* ‖ 2 est an *Goeschen*, eam? *C* ‖ 4 et ita *Boecking*, aut *C* ‖ 4—5 nuncupare] nupare *C*, *conf.* *C*[a] *pag.* *282 uers.* 8 ‖ 6 TITIVS *Goeschen*, titus *C* ‖ illa *Goeschen*, illam *C* ‖ 9 inprobatae sunt *Goeschen*, inprobataest *C*, *unde etiam sic scribere possis*: sed et illa a plerisque inprobata est etc. ‖ INSTITVO *Goeschen*, institutio *C* ‖ 12 tutore auctore *Hollweg*, tutores habet *C* (*in archetypo fuerit* tut· auct· *uel per errorem* tut· auet· ‖ 15 bonorum possessionem *Goeschen*, bus? *C* ‖ 16 et *addidit Goeschen* ‖ 20 causa *Goeschen*, senatusconsulto *C*[n] ‖ 22—23 *expectes*: sed uideamus an (non), etiam si frater aut patruus extent, potiores scripti heredes habeantur (*similiter Huschke*), *conf.* § 149[a] ‖ 23 resscribto *C* ‖ 26 uindicant *ex* uindicat *factum* *C*.

masculorum testamenta pertinere certum est; item ad feminarum, quae ideo non utiliter testatae sunt, qu*ia* uerbi gratia familiam non ue*n*diderint aut nuncupationis uerba locutae non sint; || an autem et ad ea testamenta femi- pag. 84
narum, quae sine tutoris auctoritate fecerint, haec consti-
122 tutio pertineat, uidebimus. Loquimur autem de his scilicet feminis, quae n*on* in legitima paren*t*um aut patronorum tutela *sunt*, sed [de his] quae alterius generis tutore*s* habent, qui etiam inuiti coguntur auctores fieri; alioquin parentem et patron*u*m sine auctoritate eius facto testamento non summoueri palam est.

123 Item qui filium in potestate habet, curare debe*t*, ut eum uel heredem instituat uel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiamsi uiuo patre fili*u*s defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, qu*ia* scilice*t* statim ab initio non constiterit institutio. sed diuersae scholae auctores, siquidem fili*us* mortis patris tempore uiuat, sane inpedimento eum esse scriptis heredibus et illum ab intestato heredem fieri confitentur; si uero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hered*itat*em adiri putant, nullo iam filio inpedimento; quia scilicet existimant ⟨*non*⟩ statim
124 ab initio inutiliter fieri testamentum filio praeterito. Ceteras uero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum, ⟨*sed*⟩ praeteritae istae personae scriptis heredibus

§ 123 inde ab 12 *qui* usque ad 18 *institutio* fere = Inst. 2, 13 pr. || ad § 124 conf. Theophilus 2, 13 pr.

7 non *Goeschen*, n *C*; non *ante* 6 de his *collocat Huschke* || 7 parentium *C* || 8 sunt *Goeschen*, s̈ *C*, *conf.* C^a *pag. 301* || de his *ut glossema expulit Mommsen* || tutores *Goeschen*, tutorem *C* || 10 patronum *Goeschen*, patronorum *C* || 12 debet *Inst.*, debetur *C* || 13 eum uel *C*, eum *Inst.* || nominatim exheredet *C*, exheredem nominatim faciat *Inst.*, nominatim, *quod tuetur Epitoma* (*2, 3 pr.*), *tamquam glossema uetustum propter* § *127 expellit Mommsen* || 15 etiamsi *C*, etsi *Inst.* || 16 filius *Inst.*, filious *C*, *conf.* C^a *pag. 268 uers. 29* || defunctus *C*, mortuus *Inst.* || 17 quia scilicet *Inst.*, quod scilicet quia *C* || statim *C*, *om. Inst.* || 18 institutio *C*, testamentum *Inst.* || 19 filius *Goeschen*, fili *C* || 20 illum *C*, suum *Huschke* || 22 hereditatem *Goeschen*, heredem C^n || 23 iam *C*, in *uel* iam a *mauult Lachmann*; nullo iam filio inpediente *Mommsen* || 23 quia — 24 praeterito *ex glossemate ad uersus 17—18* (quia — institutio) *adscripto nata esse suspicatur Mommsen* || 23 non *addidit Goeschen* || 26 sed *additum duce Goescheno.*

in || partem adcrescunt, si sui heredes sint, in uirilem, pag. 85
si extranei, in dimidiam. id est si quis tres uerb*i* gratia
fili*o*s heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad-
crescendo pro quarta parte fit heres, et ea ratione id*em*
consequitur, quod ab intestato patre m*ortuo* habitura esset;
at si extraneos ille heredes instituerit et filiam praeterierit,
filia adcrescendo ex dimidia parte fit here*s*. quae de filia
diximus, eadem et de nepote deque omnibus liberorum
personis *seu* masculini seu *fe*minini sexus dicta itellege-
125 mus. Quid ergo est? licet *e*ae secundum ea quae dixi-
mus scriptis *heredibus dimidiam partem* detrahant, tamen
praetor eis contra tabulas bonorum possessionem promitti*t*,
qua ratione extranei heredes a tota hereditate repelluntur
126 et efficiuntur sine re heredes. Et hoc iure uteb*amur*,
*quas*i nihil inter feminas et masculos interesset; sed nuper
imperator Antoninus significauit rescripto su*as* non plus
nanci*s*ci feminas per bonorum possessionem, qu*am* qu*od*
iure adcrescendi consequerent*ur*. quod in emancipatarum
quoque persona obseruandum es*t*, *ut hae quoque*, *quod*
adcrescendi iure habitur*ae* esse*nt*, si in pot*estate* fuissent,
127 id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. Sed
siquidem filius a patre exheredetur, nominatim ex*here*dari
*deb*et; alioquin non *uidetur* exheredari. nominatim autem
*ex*heredari uidetur, siue ita exhere||detur *TITI*VS FILIVS MEVS pag. 86
EXH*ERES ESTO*, *siue ita FILIVS MEVS* | EXHERES ESTO, non ad-
128 iecto proprio nomine. Ceterae uero liberorum personae
uel femini sexus uel masculini sa|tis inter ceteros ex-
heredantur, id est his *uer*b*is CETE|RI* OMNE*S* EXHEREDES

§ 127 inde ab 23 *nominatim* = Inst. 2, 13, 1.

2 uerbi *Bluhme*, uerbis *C* || 3 filios *Goeschen*, filius *C* || 4 idem] id? *C* || 5 *ad incertas codicis C umbras aut* ab intestato patre mor*tuo* habitura (*hoc casu* ab *praepositio melius omittetur*) *aut* ab intestato patrem (*lege* patre) *ipsa* habitura *lectio quadret* || 7 heres *Goeschen*, heret? *C* || 9 feminini *Goeschen*, minini *C* || 10 eae *Lachmann*, ae *C* || 11 heredibus dimidiam partem] dimidiam partem modo heredibus? *C*[n] || 12 promittit *Bluhme*, promittitur *C* || 16 suas *Huschke*, suo *C* || 17 quam quod *Goeschen*, quod quam? *C*[n] || 19 est] esset *C* || *proxima ad sententiam suppleta sunt* || 20 habiturae essent *Goeschen*, habituresse *C* || 23 uidetur] possiet? *C* || 24 exheredari *Inst.*, heredari *C* || 25 *suppleuit Goeschen ex Inst.* || 28 CETERI *suppletum ex coniectura, conf. tamen C*[as] || omnes̄? *C*.

SVNTO, *quae* uerba ————*post in*|stitutionem heredum adici
129 solent. sed hoc ita————. | nam praetor omnes
uirilis sexus lib*erorum personas*, | id est nepotes quoque
et pronepotes————————|——————————
————————————|————————————
————————————|.
130 Postumi quoque liber*i uel heredes insti*tui debent uel
131 exheredari. Et *in* eo par omnium condic*io est*, *quod* ⟨*et*⟩
in filio p*ostumo et in quolibet ex ceteris lib*eris siue *feminini*
*sexus siue ma*sculini praeterito ualet *quidem testamentum*,
*sed postea agnatione postumi si*ue postumae rumpit*ur*, et
ea ra*tione totum infir*matur. *ideoq*ue si mulier, ex qua
*postumus aut postu*ma sperabat*ur*, abor*tum fecerit*, *nihil*
inpedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam.
132 *Sed feminini* quidem sexus personae *uel nominatim uel*
inter cetero*s exheredari solent, dum tamen si inter ceteros*
exheredentur, *aliquid eis legetur*, *ne uideantur per obliuio*-
nem praeteritae *esse*. *masculini uero sexus pers*onas pla-
cuit non aliter recte ex*heredari*, *quam si nomina*||*tim ex*- pag. 87
heredentur, *hoc scilicet modo* *QVICVMQVE MIHI FILIVS GENITVS*
132a *FVERIT EX*|*H*ERES ESTO. ————————————
————| potest u————————————
————|————————— (*4 uersus in C legi*
nequeunt) ————————————|
agat ————————————————|
n ————————————————|.
133 *Postumorum autem loco sunt et hi*, *qui in sui heredis* |

§ 130 = Inst. 2, 13, 1 || § 131 = Inst. 2, 13, 1 || § 132 = Inst. 2, 13, 1 || § 133 = Dig. 28, 3, 13; Inst. 2, 13, 2.

1 quae] *in C fortasse* que *scriptum fuit, conf. C*as || *ante* post *uel aduerbium uel simile aliquid extitisse spatii in C*a *computatio persuadet* || 2 *post* ita *supplendum uidetur* est iure ciuili (*in C fuerit* ic) || 3 *suppleuit Polenaar* || 4—6 *lacunam post* pronepotes *Lachmann ad sententiam recte sic suppleuit*: nominatim exheredari iubet, feminini uero inter ceteros; qui nisi fuerint ita exheredati, promittit eis contra tabulas bonorum possessionem. || 7 liberi *Inst.*, liberi nominatim *C* || 7—21 *ex Inst. suppleri posse intellexit Goeschen* || 8 in eo *Inst.*, ideo *C* || quod et *Inst.*, quod? *C*n? || 12 ideoque *Inst.*, idque? *C*, *conf. C*a || 18 (masculini uero sexus perso)nas? *C*, masculos uero postumos id est filium et deinceps *Inst.* || 19 quam si *Grupe*, nisi *Inst.* || 21 EXHERES *Inst.*, ex|eres *fuerit in C*n || 27—71, 13 *ex Dig. et Inst. suppleri posse intellexit Goeschen* || 27 postumorum autem *Inst.*, postumorum *Dig.*

locum succedendo quasi agnascendo fiunt parenti|bus sui heredes. ut ecce si filium et *ex eo nepotem ne*|ptemue *in* potestate *habeam*, *quia filius gradu praecedit*, | *is solus iura sui heredis habet*, *quamuis nepos quo*|que et neptis *ex eo in eadem potestate sint*; *sed si filius meus me uiuo moriatur*, *aut qualibet ratione exeat de potestate mea*, *incipit nepos neptisue in eius locum succe*|*dere*, *et* eo modo iura suo-
134 rum h*eredum quasi agnatio*|ne nanciscuntur. Ne ergo eo modo rumpatur mihi te|sta*mentum*, *sicut ipsum filium uel heredem in*stituere uel | exheredare debeo, ne no*n iure faciam testamentum*, *ita et ne*|potem *n*eptemue ex eo necesse est mihi u*el heredem instituere uel exheredare*, *ne forte*, *me uiuo filio mortuo*, *succedendo in locum eius nepos neptisue*
‖ quasi agnatione rumpat testamentum; idque leg*e* Iunia Vel- pag. 88
laea prouisum est, in qua simul exheredationis modus notatur, ut uirilis sexus ⟨*postumi*⟩ nominatim, feminini uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis
135 qui inter ceteros exheredantur aliquid legetur. *E*mancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes; sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exheredari iubet, uirilis sexus *n*ominatim, feminini u*el* nominatim uel inter ceteros; quodsi neque heredes instituti fuerint neque ita ut supra diximus exheredati, praetor promittit eis contra tabulas bonorum pos-

---

§ 134 usque ad 15 *prouisum est* = Dig. 28, 3, 13; § 134 usque ad 15 *modus* fere = Inst. 2, 13, 2; § 134 extr. conf. Theophilus 2, 13, 2 (ed. Ferrini pag. 173 uers. 3—6) ‖ § 135 = Inst. 2, 13, 3.

---

1 locum *Goeschen*, loco *Dig. Inst.* ‖ 4—7 *cum pro* que et neptis *usque ad* in eius locum succe *in C duorum tantum uersuum extet interuallum*, *quod tamen legi nequit*, *nonnulla ex eis*, *quae ex Dig. et Inst. supra suppleta sunt*, *a C falso afuisse conicias* ‖ 5 sint *Dig.*, sunt *Inst.* ‖ moriatur *Inst.*, morietur *Dig.* ‖ 6 qualibet *Dig.*, qualibet alia *Inst.* ‖ 7 locum *Inst.*, loco *Dig.* ‖ 9 rumpatur *C*[n] *Inst.*, rumpat *Dig.* ‖ 10 exheredare *C*, exheredare nominatim *Dig.*, nominatim exheredare *Inst.* ‖ 11 neptemue *Dig. Inst.*, uel neptemue? *C*[n] ‖ 12—13 *pro* uel heredem — neptisue *aliquanto* (*uno fere uersu*) *plura in C* (*fortasse falso*) *scripta fuisse spatii computatio docet*; *conf. etiam C*[as] ‖ 14 rumpat *C Dig.*, rumpant *Inst.* ‖ lege *Dig. Inst.*, legem *C* ‖ 18 emancipatos *Inst.*, mancipatos *C* ‖ 22 nominatim *Inst.*, nonominatim *C* ‖ 23 uel (*an* uero) nominatim uel *C*[n], uero et *Inst.* ‖ 24 supra *C*, *om. Inst.* ‖ 25 praetor promittit eis *C*[n], promittit praetor eis (*in aliis codicibus Institutionum* promittit eis praetor) *Inst.* ‖ tabulas *C*, tabulas testamenti *Inst.*

135[a] sessionem. In potestate patr*is* non sunt, qui cum eo ciuitate Romana donati *su*nt nec in accipienda ciuitate Romana pater *petiit*, ut eos in potestate habere*t*, aut, si petiit, no*n* inpetrauit, nam qui ⟨*in*⟩ pot*estatem* patris ab imperatore
136 rediguntur, nihil diffe|runt a——————. Adoptiui filii quamdiu manent in ado|ption*e*, naturalium loco sunt; emancipati uero ⟨*a*⟩ patre adoptiuo neque iure ciuili neque quod ad
137 edictum praetoris pertinet, inter liberos numerantur. qua ratione accidit, ut ex diuerso quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur; si uero emancipati fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant || in ea causa esse, qua futuri pag. 89
essent, si ab ipso naturali patre ⟨*emancipati*⟩ fuissent.
138 Si quis po*s*t factum testamentum adoptauerit sibi filium aut per populum eum qui sui iuris est, aut per praetorem eum qui in potestate parentis fuerit, omni modo testamen-
139 tum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manu*m* conueniat, uel quae in manu fuit nubat; nam eo modo filiae
140 loco esse incipit et quasi su*a*. nec prodest, *si*ue haec siue ille qui adoptatus est in eo testamento sit institutus institutaue; nam de exheredatione eius superuacuum uidetur quaerere, cum testamenti faciendi tempore suorum heredum
141 numero non fuer*i*t. Filius quoque, qui ex prima secundaue mancipatione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam, rumpi*t* ante factum testamentum; nec prod*e*st, ⟨*si*⟩ in eo testamento heres institutus uel exheredatus fuerit.
142 Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex sena-

§ 136 inde ab 6 *emancipati* = Inst. 2, 13, 4 || § 137 = Inst. 2, 13, 4 || § 138 fere = Inst. 2, 17, 1.

2 sunt] sint *C* || 3 petiit ut] ******** | aput *C*, *conf.* *C*[a]; *fortasse* petiit ab imperatore ut *uel simile aliquid scribendum* || habere *C* || petit *C* || 4 in potestatem] potum *C*, *conf.* *C*[as] || 5 *post* differunt *haec fere uidentur in C extare*: athisunit *uel similia* (*conf.* *C*[a]); *expectes*: ab his qui in potestate patris nati sunt: || 6 adoptionem *C* || 7 a *Inst.*, *om.* *C* || 8 pertinet *C*, attinet *Inst.* || 10 pertinet *C*, attinet *Inst.* || 11 si *C*, cum *Inst.* || 12 qua *C*, in qua *Inst.* || 13 emancipati *Inst.*, *om.* *C* || 14 post *Inst.*, potest *C*, *conf.* *C*[a] *pag. 285* || 18 manu *C* || 20 sua] suaı (*sic*) *C* || prodest siue *Goeschen*, prodest|ue *C* || 24 fuerit *Goeschen*, fuerint *C*; *hanc formam ita seruat Polenaar*, *ut supra* (*uers.* 22) eius *deleat* || 26 rumpit *Goeschen*, rumpitur *C* || prodeest *C* || si *addidit Goeschen*.

tusconsulto erroris causa probat*ur*, quia forte ex peregrina uel Latina quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset natus esset; nam siue heres institutus esset a pare*n*te siue exheredatus, siue uiuo patre causa probat*a* siue post mortem eius, omni modo quasi agna||tione rumpebat testa- pag. 90 mentum.

143 nunc uero ex nouo senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, siquidem uiuo patre causa probatur, aeque ut olim omni modo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, praeteritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in e*o* scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum; ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur e*o* tempore, quo renouari non possent.

144 Posteriore quoque testamento quod iure fact*u*m est superius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit; hoc enim solum spectatur, an existere potuerit. ideoque si quis ex posteriore testamento quod iure factum est aut noluerit heres esse, aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut per c*re*tionem exclusus fuerit, aut condicione sub qua heres i*n*stitutus est defectus sit, aut propter caelibatum ex lege *I*ulia summotus fuerit ab hereditate: quibus casibus pater familias intestatus moritur, nam et prius testamentum non ualet ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit.

145 Alio quoque modo testamenta iure facta infirma*n*tur, uelut*i* ⟨*cum*⟩ is qui fecerit testamentum *c*apite deminut*us* sit; quod quibus modis accidat, primo commentario relatum est.

146 hoc autem casu in||rita fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae pag. 91 rumpunt*ur* inrita fiant, ⟨*et quae statim ab initio non iure*

§ 144 fere = Inst. 2, 17, 2 || § 145 usque ad 27 *primo* = Inst. 2, 17, 4 || *primo commentario*] 1, 159—162 || § 146 = Inst. 2, 17, 5.

1 probatur *Goeschen*, prouatum? *C* || 4 probata *Goeschen*, probat *C* || 6 nouo *ex* noua *correctum C* || 10 eo *Goeschen*, eos *C* || 12 eo *Goeschen*, eos *C* || 13 factum *Goeschen*, facturum *C*, perfectum *Inst.* || 14 ex eo heres *C*, heres ex eo *Inst.* || 19 cretionem *Goeschen*, ceptionem *C* || 20 institutus *Inst.*, istitutus *C* || 21 quibus *C*, in his *Inst.* (*ut orationis hiatum euitarent*?); *fortasse* nam (*uers.* 22) *potius delendum est* || 25 infirmantur *Inst.*, infirmatur *C* || ueluti cum is *Inst.*, uelutis *C* || 26 capite deminutus *Inst.*, k̄ d̄ ā *C* || 27 accidat *C*, accidit *Inst.* || 28 dicemus *C*, dicuntur *Inst.* || 29—75, 2 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen ex Inst.*

fiunt inrita sint; *sed et ea*, *quae iure facta sunt et postea*
propter capitis deminutionem inrita fiunt,⟩ poss*unt* nihilo
minus rupta dici. sed quia sane commodius erat singulas
causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non
iure fieri dicuntur, quaedam iure facta rumpi uel inrita fieri.
147 Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae
uel ab initio non iure facta sunt uel iure facta postea in-
rita facta *a*ut rupta sunt. nam si septem testium signis
signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum
tabulas bonorum possessionem petere, si modo defunctus
testator et ciuis Romanus et suae potestatis mortis tempore
fuerit. nam si ideo inritum f*actum sit* testamentum, quod
puta ciuitatem uel etiam libertatem testator amisit, *a*ut *i*s
in adoptionem se dedit ⟨*et*⟩ mortis te*m*pore in adoptiui
patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum
148 tabulas bonorum possessionem pet*er*e. ⟨*Itaque qui*⟩ secun-
dum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio non iure
factae sint, aut iure factae postea *r*uptae uel inritae erunt,
bonorum possessionem accipiunt, si modo possunt heredi-
tatem optinere, habebunt bonorum possessionem cum re;
si uero ab iis auocari hereditas potest, habebunt bonorum
149 possessionem sine re. nam si quis heres iure ciuili insti-
tutus sit uel ex primo uel ex posteriore testamento, uel ab
intestato iure legitimo heres sit, is potest ab iis heredita-
tem auocare; si uero nemo || sit alius iure ciuili heres, ipsi pag. 92
retinere hereditatem possunt, nec ullum ius aduersus eos
149[a] habent cognati, *qui* legitimo iure deficiuntur. Aliq*uando*
tamen, *sicut su*pra | quoque notauimus, etiam legitim*i*s

§ 147 fere = Inst. 2, 17, 6 || § 149[a] *supra*] §§ 120. 121.

1 sint *Goeschen*, sunt *Inst.* || sunt et *Goeschen*, sunt *Inst.* || 2 possunt *Goeschen*, posset nihilo minus rupta dici *C*, possumus nihilo minus rupta dicere *Inst.* || 5 (*priore loco*) fieri *C*, facta *Inst.* || 8 aut *Goeschen*, ut? *C* || 9 sint testamenta *C*, sunt *Inst.* || 10 tabulas *C*, tabulas testamenti *Inst.* || petere *C*, agnoscere *Inst.* || 11 testator *C*, *om.* *Inst.* || 12 factum sit *Inst.* fiċ? *C* || testamentum] *conf.* *C*[a] *pag.* *307* *uers.* *26* || 13 puta *C*, *om.* *Inst.* || aut is *Goeschen*, uut his *C*, aut quia *Inst.* (*probabilius*) || 14 et *Inst.*, *om.* *C* || 15 fuit *C*, sit *Inst.* || 16 ⟨⟩ *exempli gratia additum est* || 18 ruptae *Goeschen*, nuptae *C* || 19 modo *C*, eo modo *Lachmann* || 26—76, 2 *conf.* *C*[as] || 27 qui *quam* quia (*sic coniecit Fitting*) *in C extitisse probabilius est* || 28 legitimis] legitimus *C*.

heredibus | potior*es* scripti habentur, u*eluti* si ideo n*on iure* | factum sit testamentum, quod familia non uenierit aut nun|-cupationis uerba testator locutus non sit; ——|—— *agn*ati petant heredit*atem*——————| ex con*stituti*-

150 *one*——————————| ueri—————— le*ge* Iulia——————————| possessores—————————————*e*|a lege bona caduca fiunt et ad populum deferri | iubentur, si defuncto nemo ——————.

151 |Potest ut iure facta testamenta *contraria uoluntate* | in-firme*n*tur. apparet ⟨*autem*⟩ non poss*e ex eo s*olo *infirma*|ri testamentum, quod postea testator id noluerit ualere, usque adeo, ut si linum eius inciderit, nihilo minus iure ciuili ualeat. quin etiam si deleuerit quoque a*ut* conbu*sserit* tabulas testamenti, ni*hilo* minus ⟨*non*⟩ desinent ualere *quae*

151a ibi fuerunt scripta, licet eorum probatio diff*icilis* sit. Quid ergo est? si quis ab intestato bonorum possessionem petieri*t et* is | qui ex eo testamento heres *est*, petat h*ereditatem*, ——————|——————————————————|——————————————

§ 151 u. 11 *ex eo* usque ad 13 *adeo ut* fere = Inst. 2, 17, 7.

1 heredibus] quoq**cpcoi***? *C* [*id est fortasse* quoq(ue) heredibus] || scribiti? *C* || 3 *proxima post* sit *ad sententiam, non ad litterarum umbras* (*conf. Ca et Cas*) *ita fere suppleri uidentur posse*: cum, *si agnati* **petant hereditatem**, *exceptione* doli mali | **ex constitutione** imperatoris Antonini remo|**ueri** po*ssint*. (§ 150) *Sane* (*ad codicis Cn ductus* Namque *lectio e. g. propius accedat*) **lege Iulia** scriptis non aufertur hereditas, si bonorum | **possessores** *ex edicto* co*n*stituti sint. nam ita demum e|**a lege bona caduca fiunt et ad populum deferri** | **iubentur, si defuncto nemo** heres uel bonorum possessor (*in Cn fuerit* h̄ ū b̄ p̄) existat. || 10—77, 1 *maximam partem suppleuit Krueger »Kritische Versuche im Gebiete des roemischen Rechts« pag. 13, conf. Ca et Cas* || 10—11 infirmentur *Goeschen*, infirmetur *C* || 11 autem *om. C* || 13 *ante* inciderit *in C* ad *expunctum extat* || 14 conbusserit] conbuisple— *uel simile aliquid uidetur in Cn extitisse, conf. Cas* || 15 nihilo minus non] nideominus *C*, non ideo magis *Huschke* || 18 est] c' (*i. e.* cum) *C* || 19—77, 1 *proxima post* hereditatem *hanc fere sententiam uidentur expressisse*: per exceptionem doli mali repelletur; si uero nemo ab intestato bonorum possessionem petierit, populus (*sic Girard*) scripto heredi quasi indigno auferet hereditatem, ne ullo modo ad eum quem testator heredem habere noluit, | **perueniat hereditas** (*conf. Ca*). *Huschke pro his supplet haec*: potest eum per exceptionem doli mali repe*llere*, **si modo ea mens testatoris fuisse** probetur, ut ad eos qui ab intestato uocantur, | **perueniat hereditas.**

———‖perueniat hereditas; et hoc ita *re*scripto impera- pag. 93
toris Antonini significatur.

152 Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et ne-
153 cessarii aut extranei. Necessarius heres est seruu*s* cum
libertate heres institutus, ideo sic appellatus, quia siue
uelit siue nolit, omni modo post mortem testatoris protinus
154 liber et heres est. Vnde qui facultates suas suspectas habet,
solet seruum suum primo aut secundo uel etiam ulteriore
gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus
satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris
bona uenean*t*, id est ut ignominia, quae acc*i*dit ex uendi-
tione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testa-
torem contingat; quamquam apud Fufidium Sabino placeat
eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio sed
necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio
155 iure utimur. Pro hoc tamen incommodo illud ei commo-
dum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi ad-
quisierit, siue ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi
reseruentur; et quamuis pro p*o*rtione bona uenierint, iterum
ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si quid
ei ex hereditaria causa fuerit adquisitum, ‖ uelut si † Lati- pag. 94
nus adquisierit, locupletior factus sit; cum ceterorum ho-
minum, quorum bona uenierint pro portione, si quid post-
156 ea adquirant, etiam saepius eorum bona uen*ire* solent. Sui
autem *e*t necessarii heredes sunt uelut filius filiaue, nepos
neptisue ex filio, ⟨*et*⟩ deinceps ce*te*ri qui modo in potestate
morientis fuerunt. sed uti nepos neptisue su*u*s heres sit,

§ 152 = Inst. 2, 19 pr. ‖ § 153 fere = Inst. 2, 19, 1 ‖ § 154 usque ad 11 *bona* fere = Inst. 2, 19, 1 ‖ § 155 usque ad 19 *quamuis* fere = Inst. 2, 19, 1 ‖ § 156 = Inst. 2, 19, 2.

1 rescripto *Goeschen*, scripto *C* ‖ 4 seruus *Inst.*, serbum *C* ‖ 5 appellatus *C Inst.* (*libri deteriores*), appellatur *Inst.* (*libri meliores*) ‖ 7 heres est *C*, necessarius heres fit *Inst.* ‖ 7—8 habet solet *C*, habent solent *Inst.* ‖ 9 liberum et *om. Inst.* 2, 19, 1, *conf.* 2, 14 *pr.*, liberum ⟨*esse iubere*⟩ et *Bremer* ‖ 10 huius *C*, eius *Inst.* ‖ quam ipsius testatoris bona *C*, bona quam ipsius testatoris *Inst.* ‖ 11 ueneantur *C* ‖ accidit *Lachmann*, accedit *C* ‖ 17 patroni *C*, patroni sui *Inst.* ‖ 19 pro portione *Heise*, propter contractione *C*, *conf.* *C*a *pag. 288 uers. 17* ‖ 21—22 *expectes* uelut si ex bonis Latini defuncti locupletior etc.; *Mommsen conicit* uelut si Latinus ⟨defunctus sit et per ea quae ita⟩ adquisierit, locupletior etc. ‖ 24 eorum *abundat* (soleant *Goeschen*) ‖ uenieri *C* ‖ 25 et *Inst.*, ut *C* ‖ uelut *C*, ueluti *Inst.* ‖ filiaue *C*, filia *Inst.* ‖ 26 neptisue *C*, neptisque *Inst.* ‖ et *Inst.*, *om. C* ‖ ceri *C*, ceteri liberi *Inst.* ‖ 27 fuerunt *C*, fuerint *Inst.* ‖ uti *C*, ut *Inst.* ‖ suos heres sit *C*, sui heredes sint *Inst.*

non sufficit eum in potestate aui mortis tempore fuisse, sed
opus est, ut pater quoque eius uiuo patre suo desierit suus
heres esse aut morte interceptus aut qualibet ratione libera-
tus potestate; tum enim nepos neptisue in locum sui patris
157 succedunt. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia
do*m*estici heredes sunt et uiuo quoque parente quoda*m*-
modo domini existimantur; unde etiam si quis intestatus
mort*u*us sit, prima causa est in successione liberorum. ne-
cessarii uero ideo dicuntur, quia omni modo, ⟨*siue*⟩ uelint
s*i*ue ⟨*nolint*, *tam*⟩ ab intestato quam ex testa*mento* heredes
158 fiunt. sed his praetor permittit abstinere se ab heredi*tate*,
159 ut potius parentis bona ueneant. Idem iuris est et ⟨*in*⟩
uxoris persona quae in manu est, quia filiae loco est, et
160 in nuru quae in manu filii est, quia neptis loco est. Quin
etiam similiter abstinendi po*test*‖*a*tem facit praetor etiam pag. 95
ei qui in causa *m*ancipii est, ⟨*si*⟩ cum liber*tate* heres insti-
tutus sit, *quamuis* necessarius, non etiam suus heres sit,
161 tamquam seruus. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non
sunt, extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque
nostri, qui in potestate nostra non sunt, here*des* a nobis
instituti [sicut] extranei uidentur. qua de causa et qui a
matre heredes instituuntur, eodem numero sunt, quia fe-
minae liberos in potestate non habent. serui quoque, qui

§ 157 = Inst. 2, 19, 2 ‖ § 158 usque ad 12 *bona* = Inst. 2, 19, 2 ‖ § 161 usque ad 23 *habent* = Inst. 2, 19, 3; ad reliqua conf. Inst. 2, 19, 3.

1 eum *C*, eum eamue *Inst.* ‖ 2 quoque *C*, *om. Inst.* ‖ 3 qualibet *C*, qualibet alia *Inst.* ‖ 4 tum *C*, tunc *Inst.* ‖ sui patris succedunt *C*, patris sui succedit *Inst.* ‖ 6 domestici *Inst.*, domnestici *C* ‖ parente *C*, patre *Inst.* ‖ quodammodo *Inst.*, quod ad modo *C* ‖ 7—8 si quis intestatus mortuus *Inst.*, si quis intestatus mor | si quis intestatus' tus *C* (*uerbis nonnullis per errorem bis scriptis*, *sed errore per uncinum indicato*) ‖ 9—10 siue uelint siue nolint tam *Inst.*, uelintue *C* ‖ 10 testamento *Inst.*, testat modo *C*[n] ‖ 11 permittit *C*, permittit uolentibus *Inst.* ‖ hereditate *Inst.*, heredi *C* ‖ 12 in *addidit Goeschen* ‖ 15 potestatem *Goeschen*, post | autem *C*[n], *conf. C*[a] *pag. 289 et pag. 304* ‖ 16 *ante* mancipii *in C*[n] *addita est glossa* id est mancipato, *quam remouit Klenze* ‖ si *additum ex coniectura* ‖ libertate *Huschke*, liberet? *C* ‖ 17 quamuis *Huschke*, cum *C* ‖ 20 heredes] *conf. C*[a] *pag. 269* ‖ 21 sicut extranei *C*, extranei heredes *Inst.*; sicut *deleuit Mommsen* ‖ 21—22 a matre heredes *C*, heredes a matre *Inst.* ‖ 23 liberos in potestate *C*, in potestate liberos *Inst.*

cum liber*tate* heredes instituti sunt et postea a domino
162 manumissi, eodem numero habentur. Extraneis autem here-
dibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate
163 uel non adeunda. Sed siue is cui abstinendi potestas est,
inmiscuerit se bonis hereditariis, siue is, cui de adeunda
⟨*hereditate*⟩ deliberare licet, adierit, postea relinquendae
hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum
XXV. nam huius aetatis hominibu*s*, sicut in ceteris omni-
bus causis deceptis, ita etiam si temere damnosam heredi-
tatem susceperint, praetor succurrit. scio quidem diuum
Hadrianum etiam maiori XXV annorum ueniam dedisse, cum
post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae
hereditatis tempore latebat, apparuisset.
164 ‖Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis de- pag. 96
liberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem,
uel si non adeant, temporis fine summoueantur. ideo au-
tem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere
165 et constituere. Cum ergo ita scriptum sit HERES TITIVS ESTO,
adicere debemus CERNITOQVE IN CENTVM DIEBVS PROXIMIS QVIBVS
166 SCIES POTERISQVE. QVODNI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. Et qui
ita heres institutus est, si uelit heres esse, debebit intra
diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere QVOD ME
P. *MEV*IVS TESTAMENTO SVO HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM
ADEO CERNOQVE. quodsi ita non creuerit, finito tempore cre-
tionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede
gerat, id est si rebus hereditariis tamquam heres utatur.
167 At is qui sine cretione heres insti*tu*tus sit, aut qui ab in-
testato legitimo iure ad hereditatem uocatur, pote*st* aut
cernendo aut pro herede gerendo uel etiam nuda uoluntate
suscipiendae hereditatis heres fieri; eique liberum est quo-

§ 162 = Inst. 2, 19, 5 ‖ § 163 = Inst. 2, 19, 5. 6 ‖ ad § 164 conf. Isidori orig. 5, 24, 15. 16 ‖ § 167 usque ad 30 *fieri* fere = Inst. 2, 19, 7.

1 libertate *Lachmann*, liberiet *C* ‖ 3 data est *C*, est *Inst.* ‖ 5 immiscuerit *Inst.*, inmisuerit *C* ‖ hereditaris *C*, hereditatis *codices Inst.* ‖ is cui *Goeschen*, isui *C*, extraneus cui *Inst.* ‖ 6 hereditate *Inst.*, *om.* *C* ‖ 7 nisi si *C*, nisi *Inst.* ‖ annorum? *C*ⁿ, annis *Inst.* ‖ 8 hominibus *Inst.*, hominibus permissum est *C* ‖ 9 etiam *C*, et *Inst.* ‖ 11 annorum? *C*ⁿ, annis *Inst.* ‖ 13 apparuisset *C*, emersisset *Inst.* ‖ 16 fine *ex* fines *correctum* *C*[1] ‖ 23 MAEVIVS *Lachmann*, titius *C* ‖ 27 institutus *Inst.*, institus *C* ‖ sit *C*, est *Goeschen* (*olim*) *et Huschke* ‖ 28 potest *Inst.*, pote *C*.

cumque tempore uoluerit, adire hereditatem; ⟨*sed*⟩ solet
praetor postulantibus hereditariis creditoribus tempus con-
stituere, intra quod si uel*it* ade*a*t hereditatem, si minus,
168 ut liceat creditoribus bona defuncti uendere. Sicu*t* autem
⟨*qui*⟩ cum cretione ‖ heres institutus est, nisi creuerit here- pag. 97
ditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur, quam si
non creuerit intra id tempus quo cretio finita *est*; itaque
licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire,
tamen paenitentia actus superante die cretionis cernendo
169 heres esse potest. At is, qui sine cretione heres institutus
est, qui*u*e ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate
nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab here-
170 ditate repellitur. Omnis autem cretio certo tempore con-
stringitur. in quam rem tolerabile tempus uisum est cen-
tum dierum. potest tamen nihilo minus iure ciuili aut
longius aut breuius tempus dari; longius tamen in*t*erdum
171 praetor coartat. Et quamuis omnis cretio certis diebus
constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia cer-
torum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id
est in qua *a*dic*i*untur haec uerba QVIBVS S*CI*ET POTERITQVE;
certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scri-
172 buntur. Quarum cretionum magna differentia est. nam
uulgari cretione data nulli dies conputantur, nisi quibus
scierit quisque se heredem esse institutum et possit cer-
nere. certorum uero dierum cretio*ne* data etiam nescient*i*
se heredem institutum esse numerantur dies con‖tinui; item pag. 98
ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo
amplius ei, qui sub condicione heres *in*stitutus est, tempus
numeratur; unde melius et aptius est uulgari cretione uti.

§ 169 inde ab 11 *sicut* fere = Inst. 2, 19 7 ‖ § 171 *supra* § 165.

1 sed *addidit Heffter*, *om.* *C* ‖ 3 uelit adeat *Huschke*, uelint adeant *C* (*priore* a *littera ex* h *correcta*) ‖ 4 bona *Goeschen*, ū *C*, *conf.* *C*ᵃ *pag. 310 uers. 31* ‖ sicut *Lachmann*, siqui *C* ‖ 5 ⟨qui⟩ *om.* *C* ‖ 7 est *Goeschen* (*olim*), si *C* ‖ 11 quiue *Lachmann*, quique *C* ‖ uoluntate nuda *C*, nuda uoluntate *Inst.* ‖ 16 interdum] *conf.* *C*ᵃ *pag. 272 uers. 1* ‖ 17 cretio *ex* ceretio *correctum* *C* ‖ 20 adiciuntur (*conf. Vlp. 22, 31*) *Huschke*, dicuntur *C* ‖ SCIET *Goeschen*, siet *C* ‖ 25 cretione *Goeschen*, cretio *C* ‖ nescienti *Goeschen*, nesciente *C* ‖ 28 intstitutus *C* ‖ 29 *uerba* melius et aptius est uulgari cretione uti *ex glossemate nata esse non male censet Polenaar*; *idem longius progressus post* numeratur *in uersu* 29 *addit* continuum *et uerba* (*pag.* 81, 1) quia continui dies numerantur *deleri iubet*; *totam* § *173 tamquam glossema delet Muirhead.*

173 continua haec cretio uocatur, quia continui dies numeran-
tur. sed quia [tamen] dura est h*a*ec cretio, alter*a* in us*u*
habetur; unde etiam uulgaris dicta est.
174 [DE SVBSTI*TV*TIONIBVS.] *I*nterdum duos pluresue gradus
heredum facimus, hoc modo L. TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE
IN DIEBVS ⟨*CENTVM*⟩ PROXIMIS QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVODNI
ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MEVIVS HERES ESTO CERNITOQVE
IN DIEBVS CENTVM et reliqua. et deinceps in quantum ueli-
175 mus substituere possumus. Et licet nobis uel unum in
*u*nius locum substituere pluresue, et contra in plurium
176 locum uel unum uel plures substituere. Primo itaque
gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres et sub-
stitutus excluditur; non cernendo summouetur, etiamsi pro
herede gerat, et in locum eius substitutus succedit. et
deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione
177 idem contingit. Sed si cretio sine exheredatione sit data,
id est *in* haec uerba SI NON CRE*VE*RI*S*, TVM P. MEVIVS HERES
ESTO, illud diuersum inuenit*ur*, qu*od* si prior omissa cre-
tione pro herede gerat, substitutum in partem admittit et
fiunt ambo aequis partibus || heredes. quodsi neque cernat pag. 99
neque pro herede gerat, tum sane in uniuers*um* summo-
178 uetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. Sed
Sabino quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres
fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen
admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro
herede gerente admitt*i* substitutum. aliis uero placuit etiam
superante cretione posse eum pro herede gerendo in par-
tem substitutum admittere et amplius ad cretionem reuerti
non posse.
179 Liberis nostris inpuberibus, quos in potestate habemus,
non solum ita ut supra diximus substitu*e*r*e* poss*u*mus, id
est ut si heredes non extiterint, alius nobis heres sit; sed

§ 179 fere = Inst. 2, 16 pr. || *supra* §§ 174. 177.

1—3 *uide antecedentem adnotationem* || 1 continua *C*, Etiam continua *Huschke olim* || 2 tamen *deleuit Boecking* || altera] alteram *C* || usu *Goeschen*, us *C* || 4 substitutionibus *Goeschen*, substitionibus *C* || interdum *Goeschen*, ininterdum *C* || 5 hoc *ex* ho *correxit* *C*[1] || 6 CENTVM *addidit Goeschen* || 10 unius *Goeschen*, iunius *C* || 17 in *Heffter*, si *C* || CREVERIS *Goeschen*, crerit *C* || 18 inuenitur *Goeschen*, inuenit *C* || quod *Huschke*, quia *C* || 21 uniuersum *Goeschen*, uniuerso *C* || 26 admitti] admittit *C* || 27 posse *delendum uidetur Goescheno* || 31 substituere] *conf.* *C*[a] || possumus *Goeschen*, possimus *C* || 32 heredes *C*, *ad* heredes nobis *non male ducunt Inst.* || heres sit *C*, sit heres *Inst.*

eo amplius ut, etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpuberes mortui fuerint, *s*it iis aliquis heres; uelut hoc modo TITIVS FILIVS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIVS MEVS MIHI ⟨*HERES NON ERIT SIVE HERES*⟩ ERIT ET PRIVS MORIATVR QVAM IN
180 SVAM TVTELAM VENERIT, TVNC SEIVS HERES ESTO. quo casu siquidem non extiterit heres filius, substitutus patr*i* fit her*es*; *si uero* heres extiterit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. quam ob rem duo quodammodo sunt testamenta, ‖ aliud patris, aliud filii, tamquam pag. 100
si ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum est
181 testamentum duarum hereditatum. Ceterum ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus uide*a*tur pupillus, in usu est uulgarem quidem substitutionem palam facere, id est eo loco quo pupillum heredem instituimus; ⟨*nam*⟩ uulgaris substitutio ita uocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur, quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilice*t* uiuo testatore omnia quae in testamento scripta sint ignorentur. *i*lla*m* autem substitutionem, per quam, *etiamsi* heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus, separatim in inferioribus tabuli*s* scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prioribus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo filio et adhuc inpubere aperiantur. sed longe *t*utius est utrumque genus substitutionis [separatim] in inferioribus tabulis consignari, qu*od si* ita [consignatae uel] separatae fuerint substitutione*s*, ut diximus, e*x* priore potest intellegi in altera [alter]

§ 180 = Inst. 2, 16 pr. et fere = Inst. 2, 16, 2 ‖ § 181 inde ab 13 *uulgarem* usque ad 14 *facere* et inde ab 19 *illam* usque ad 25 *aperiantur* fere = Inst. 2, 16, 3: *ad* 16 quod — 19 ignorantur *conf. Theophilus* 2, 16, 3 (*edit. Ferrini pag.* 188 *uers.* 26—28).

1 etiamsi *C*, et si *Inst.* ‖ 4 ⟨⟩ *addidit Goeschen ex Inst.* ‖ prius *Inst.*, hic prius *C* ‖ 5 tunc *Inst.*, tunc esto *C* ‖ 6 substitutus *C*, tunc substitutus *Inst.* ‖ patri *Inst.*, patris *C* ‖ 7 si uero *suppleuit Goeschen ex Inst.* ‖ heres extiterit *C*, extiterit heres *Inst.* ‖ 9 aliut patris aliut *C*, alterum patris alterum *Inst.* ‖ 12 uideatur *Goeschen*, uideretur *C* ‖ 15 nam *addidit Goeschen*, *om. C* ‖ 18 scilicet *Goeschen*, scilicetet *C* ‖ 19 illam *Inst.*, atilla *C* ‖ 20 etiamsi *Goeschen*, si etiam *C*, et si *Inst.* ‖ 22 tabulis *Goeschen*, tabuli *C* ‖ 25 tutius *Goeschen*, utius *C* ‖ 26 separatim *et* 27 consignatae uel *uerba deleuit Mommsen* ‖ 27 quod *Goeschen*, quae *C* ‖ si ita *Goeschen*, sita *C* ‖ substitutiones *Goeschen*, substitut^i^one *C* (*i addidit C*[1]) ‖ 28 ex *Goeschen*, et *C* ‖ alter *deleuit Goeschen*.

182 quoque idem esse substitutus. ‖ Non solum au*tem* heredibus pag. 101
institutis inpuberibus liberi*s* ita substituere poss*umus*, ut
si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres quem nos
uoluerimus, sed etiam exhere*d*atis. itaque eo casu si quid
pupillo ex hereditatibus legatisue aut donationibus propin-
quorum adquisitum fuerit, id o*mn*e a*d* substitutum pertinet.
183 Quaecumque diximus de substitutione inpuberum libe*ro*-
rum uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem
184 etiam de postumis intellegemus. Extraneo uero heredi in-
stituto ita substituere non possum*us*, ut si heres extiterit
et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed
hoc solum nobis permissum est, ut eum p*er* fideicommissum
obligemus, ut hereditatem nostram totam uel ⟨*pro*⟩ parte
restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.
185 Sicut autem liberi homines, ita et serui, tam nostri
186 quam alieni, heredes scribi possunt. Sed noster seruus
simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo
STICHVS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO, uel HERES LIBERQVE
187 ESTO. nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi
postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest,
quia institutio in persona *eius* non cons*titit*; ideoque licet
alienatus sit, non potest iussu domini noui cernere here-
188 ditatem. cum libertate uero heres ‖ institutus siquidem pag. 102
in ea*dem* causa durauerit, fit ex testamento li*be*r et inde
necessarius heres. si uero ab ipso testatore manumissus

§ 182 fere = Inst. 2, 16, 4 ‖ § 183 = Inst. 2, 16, 4 ‖ § 184 fere = Inst. 2, 16, 9 ‖ *suo loco*] §§ 248 seqq. ‖ § 188 inde ab 23 *heres* = Inst. 2, 14, 1.

1 autem *Inst.*, aut *C* ‖ 2 possumus *Goeschen*, possimus *C* ‖ ut *C cum deterioribus ex Institutionum codicibus*, ut et *Inst. codd. meliores* ‖ 3 is heres *C*, eis heres is *Inst.* ‖ 4 exheredatis *Inst.*, exhereditatis *C* ‖ 5 proinquorum *C*[1] ‖ 6 omne ad *Inst.*, omine ab *C* ‖ pertinet *C*, pertineat *Inst. codd. meliores* ‖ 7 liberorum *Inst.*, liberum *C* ‖ 9 intellegemus *C*, intellegimus *Inst.* ‖ uero *C*, uero uel filio puberi *Inst.* ‖ 10 possumus *Goeschen*, possum *C* ‖ heres sit *C*, sit heres *Inst.* ‖ 12 per *Inst.*, pro *C* ‖ 13 nostram *ex* nostrum *correctum C*[1] ‖ totam *C*, uel totam *Inst.* (*fortasse rectius*) ‖ pro *Inst.*, *om. C* ‖ 15 et *ex* set *correctum C*[1] ‖ 19 ESTO *Goeschen*, estesto *C* ‖ 21 persona eius *Goeschen*, personae *C*, *conf. C*ᵃ *pag. 264 uers. 36* ‖ constitit *Goeschen*, constit *C* ‖ 24 eadem *Inst.*, ea *C* ‖ durauerit *C*, manserit *Inst.* ‖ 24—25 et inde necessarius heres *C*, heresque necessarius *Inst.* ‖ 25 ab ipso *C*, a uiuo *Inst.*

fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest. quodsi alienatus sit, iussu noui domin*i* adire hereditatem debet, qua ratione per eum dominus fit heres; nam ips*e* neque heres
189 neque liber esse potest. Alienus quoque seruus heres institutus si in eadem causa durauerit, iussu domini hereditatem adire debet; si uero alienatus ab eo fuerit aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam cernat, debet iussu noui domini cernere; si uero manumissus est,
190 suo arbitrio adire hereditatem pote*st*. Si autem seruus alienus heres institutus est uulgari cretione data, ita *in*-*telle*gitur dies cretionis cedere, si ipse seruus scierit se heredem insti*t*utum esse, nec ullum inpedimentum sit, quominus certiorem dominum faceret, ut illius iussu cernere possit.

191 Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur; nam loquimur de his iuris figuris, quibus p*er* uniuersitatem res nobis adquiruntur; sed cum omni modo de testamentis deque heredibus qui testamento instituunt*ur* locuti sumus, non sine causa sequenti loco || poterit haec iuris materia tractari. pag. 102

[DE LEGATIS.]

192 Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim per uindicationem legamus aut per damnationem aut sinendi modo aut per praeceptionem.

193 Per uindicationem hoc modo legamus TITIO uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed ⟨*et*⟩ si alter*utrum* uerbum positum sit, ueluti DO aut LEGO, aeque per ui*n*dicationem legatum est; item, ut magis *uisum* est, si ita legatum

§ 189 fere = Inst. 2, 14, 1 || § 191 = Inst. 2, 20 pr.

1 hereditatem adire *C*, adire hereditatem *Inst.* || 2 sit *C*, fuerit *Inst.* || domini *Inst.*, domin *C* || qua *C*ⁿ, et ea *Inst.* || 3 ipsae? *C*, ipse alienatus *Inst.* || 3—4 heres neque liber *C*, liber neque heres *Inst.* || 5 domini *C*, eius domini *uel* domini eius *Inst.* || 5—6 hereditatem adire *C*, adire hereditatem *Inst.* || 8 si uero *C*, at si *Inst.* || 9 potest. si autem *Hollweg*, *aut* potest autem *aut* potesi autem *C*; *possis etiam haec temptare*: potest. at ⟨si⟩ (*conf.* *C*ᵃ *pag.* 257 *uers.* 18) || 10 intellegitur *Goeschen*, igitur *C* || 12 instiutum *C* || 17 per *Inst.*, pro *C* || 18 omnimodo *C*, omnino *Inst.* (*codices plurimi*) || 19 instituuntur *Inst.*, instituunt *C* || 20 poterit *C*, potest *Inst.* || 26 sed et *Heffter*, sed *C* || alterutrum *Goeschen*, alteru(m)? *C* || 27 *pro* ueluti *expectes aliam particulam* (*e. g.* aut) || 28 uisum est] uisus est? *C*, *conf.* *C*ᵃ.

fuerit SVMITO, uel ita SIBI HABETO, *uel* ita CAPITO, aeque per
194 uindicationem legatum est. Ideo *au*tem per uindicationem legatum appellatur, qui*a* post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque qui eam possidet petat, uindicare debet, id est intendere suam r*em*
195 ex iure Quiritium esse. In eo solo dissentiunt prudentes, quod Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores quod ita legatum sit statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum | esse [dimissum], *sed* posteaquam scierit et ——— lega|tum, p*ro*inde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius sc*h*olae auctores non alite*r* putant rem legatarii fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere. sed hodie ex diui Pii Antonini || constitutione hoc magis pag. 104
iure uti *u*idemur, quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset Latinus p*er* uindicationem coloniae, Deliberent, inquit, decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si
196 uni legatus esset. *E*ae autem sol*a*e res per uindicationem legant*ur* recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt. sed eas quidem res quae pondere numero mensura constant placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum oleum frumentum pecuniam numeratam. ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est et quo facere*t* testamentum et quo moreretur; alioquin inutile est
197 legatum. Sed sane hoc ita est iure ciuili. postea uero auctore Nerone Caesare senatusconsultum factum est, qu*o*

3 quia] C^2? *Sander*, qui C^1 *uel C* || 11 dimissum (*corruptum ex* demissum?) *glossema deleuit Huschke* || sed *Goeschen*, et *C* || *post* scierit *quid in C fuerit* (*conf.* C^a), *dici nequit*; *expectes* et repudiauerit; *codicis C ductus ad* et ce(ss)erit *quadrant*, *quod tamen ab huius loci sententia alienum est*, *uel ad* eiecerit, *unde profectus Fitting coniecit* e(t re)iecerit, *quod tamen usu loquendi sollemni uix commendatur* || *uersus* 9—12 *ita restituendos esse conicit Mommsen*: statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum *de*missum *esse*; posteaquam scierit et *omis*erit legatum, proinde esse atque si legatum non esset || 13 aliter *Goeschen*, alite *C* || 16 uidemur *Goeschen*, uideuidemur *C* || 17 per *Goeschen*, pro *C* || 19 eae *Lachmann*, ad^e? *C*; *conf.* C^a || 24 ceteras res uero C^n, *Gaium* ceteras uero *aut* ceteras uero res *scripsisse suspiceris* || 26 faceret *Goeschen*, facere *C* || est C^n, esse *Huschke* || 28 quo *Goeschen*, quod *C*.

cautum est, ut si eam rem quisque legauerit quae eius
numquam fuerit, proinde util*e* sit legatum, atque si optimo
iure relictum esset; opt*i*mum autem ius est per damnatio-
nem legat*i*, quo genere etiam aliena res legari potest, sicut
198 inferius apparebit. Sed si quis rem suam legauerit, deinde
post testamentum factum eam alienauerit, plerique putant
non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed nec ex
senatusconsulto confirmari. quod ideo dictum || est, quia pag. 105
et si per damnationem aliquis rem suam legauerit eamque
postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debea-
tur legatum, tamen legatarium petentem posse per excep-
tionem doli mali repelli, quasi contra uoluntatem defuncti
199 petat. Illud constat, si duobus pluribusue per uindicatio-
nem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim,
et omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere
et deficientis portionem collegatario adcrescere. coniunctim
autem ita legatur TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO;
disiunctim ita L. TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. SEIO EVNDEM
200 HOMINEM DO LEGO. Illud quaeritur, quod sub condicione
per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius
*si*t. nostri praeceptor*es* heredis esse putant exemplo statu-
liberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condi-
cione liber esse iussus est; quem constat intere*a* heredis
seruum esse. sed diuers*ae* scholae auctores putant nullius
interim ea*m* rem esse; quod multo magis dicunt de eo
quod [sine condicione] pure legatum est, antequam lega-
tarius admittat legatum.

201 Per damnationem hoc modo legamus HERES MEVS STICHVM
SERVVM MEVM DAR*E* DAMNAS ESTO; sed et si DATO || scriptum pag. 106
202 fuerit, per damnationem legatum est Eo*que* genere legati
etiam aliena res legari potest, *i*ta ut heres redimere ⟨*rem*⟩ et
203 praestare aut aestimationem eius dare debeat. Ea quoque
res quae in rerum natura non est, si modo futura est, per

§ 197 *inferius*] § 202 || § 203 fere = Inst. 2, 20, 7.

2 utile *Goeschen*, utilie *C* || 4 legati *duce Lachmanno Huschke* (*conf. Vlp. 24, 11a*), legatum *C* || 7 nec *Goeschen*, ne *C* || 18 istichum *C* || 21 sit *Huschke*, esset *C* || praeceptores *Goeschen*, praeceptor *C* || 23 interea *Goeschen*, interex *C* || 24 diuersae *Goeschen*, diuerso *C* || 25 eam *Goeschen*, ea *C* || 26 *uerba* sine condicione *deleuit Polenaar* || 28 isticum *C* || 29 DARE *Goeschen*, darem *C*, DARE LVCIO TITIO *Huschke* || 31 ita *Goeschen*, iita *C* || rem *additum ex coniectura, om. C.*

damnationem legari potest, uelut FRVCTVS QVI IN ILLO FVNDO
204 NATI ERVNT, aut QVOD EX ILLA ANCILLA NATVM ERIT. Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario adquiritur, sed nihilo minus heredis est. et ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere heredem sibi dare oportere; et tum heres, si ⟨*res*⟩ mancipi sit, mancipio dare aut in iure cedere possessione*m*que tradere debet; si nec mancipi sit, sufficit si tradiderit. nam si mancipi rem tantum tradiderit nec mancipauerit, usucapion*e* pleno iure fit legatarii; conpletur autem usucapio, sicut alio quoque loco diximus, mobilium quidem rerum
205 anno, earum uero quae solo ten*e*ntur biennio. Est et illa differe*n*tia huius ⟨*et*⟩ per uindicationem legati, quod si eadem res duobus pluribusue per damn*a*tionem legata sit, siquidem coniunctim, plane singulis partes debentur, sicut in illo ⟨*quod per*⟩ uindica*tionem* legat*um est*, *si ue*ro disiunctim, singulis solid*um* de*b*etur. ita fit, || ut scilicet heres pag. 107
alteri rem, alteri aestimationem eius praestare debeat. et in coniu*n*ctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remane*t*.

206 Quod autem diximus deficientis portione*m in* per damnationem quidem legato in hereditate retiner*i*, in per uindicationem uero collegatario adcrescere, admonendi sumus ante legem Papiam *hoc* iure ciuili ita fuiss*e*; post legem uero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet,
207 qui in eo testamento liberos habent. Et quamuis prima causa sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium, tamen ipsa lege Papia significatur, ut collega-

---

§ 204 *alio — loco*] § 42.

---

1 uelut *C*, ueluti *Inst.* || 7 res *addidit Goeschen*, *om. C* || 10 usucapione] usucapionem *C*, *expectes* conpleta demum usucapione *uel simile aliquid* || 13 tenentur *Goeschen*, teneantur *C* || 14 et *additum ex coniectura* || 15 damnationem *Goeschen*, damnicontractionem *C*, *conf. C*[a] *pag. 305* || 17 quod per *om. C* || uindicationem] uindicaii? *C* || 18 solidum debetur] solidae deuentur *C*, *conf. Vlp. 24, 13 in fine* || *uerba* ita fit *delenda esse putat Polenaar* || 20 coniunctis *Goeschen*, coniuctis *C* || 21 remanet *Goeschen*, remanetur *C* || 22 portionem in *Goeschen*, *aut* portionem *aut* portione in? *C* || 23 retineri *Goeschen*, retinere *C* || 25 *pro* hoc *possis etiam* id *supplere*, *conf. C*[a] || fuisse *Goeschen*, fuisset *C* || 30 significatur *ex* signifacatur *correctum C*.

tarius coniunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus,
208 etiamsi liberos habebunt. Sed plerisque placuit, quantum
ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constituitur, nihil
interesse, utrum per uindicationem an per damnationem
legatum sit.
209 Sinendi modo ita legamus HERES MEVS *D*AMNAS E*S*TO SI-
210 NERE L. TITIVM HOMINEM STICHVM SVMERE SIBIQVE HABERE. Quod
genus legati plus quidem habet ⟨*quam*⟩ p*er* uindicationem
legatum, minus autem quam per damna*tio*nem. nam eo
modo non solum suam rem || testator utiliter legare potest, pag. 108
sed etiam heredis sui; cum alioquin per uindicationem nisi
suam rem legare non potest, per damnationem autem cuius-
211 libet extranei rem legare potest. Sed siquidem mortis testa-
toris tempore res uel ipsius testatoris sit uel heredis, plane
utile legatum est, etiamsi testamenti faciendi tempore neu-
212 trius fuerit. Quodsi post mortem testatoris ea res heredis
esse coeperit, quaeritur an utile sit legatum. et plerique
putant inutile esse. quid ergo est? licet aliquis eam rem
legauerit, quae neque eius umquam fuerit neque postea here-
dis eius umqu*am* esse coeperit, ex senatusconsulto Nero-
niano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset.
213 Sicut autem per damnationem legata res non statim post
aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eo
usque, donec is [heres] tradendo uel mancipando uel
in iure cedendo legatarii eam fecerit, ita et in sinendi
modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine
in personam actio est QVIDQVID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE
214 FACERE OPORTET. Sunt tamen qui putant ex hoc legato non
uideri obligatum heredem, ut mancipet aut in iure cedat
|| aut tradat, sed sufficere, ut legatarium rem sumere patia- pag. 109
tur; quia nihil ultra ei testator imperauit, quam u*t* sinat,
215 id est patiatur, legatarium rem sibi habere. Maior illa dis-
sensio in hoc legato interuenit, si eandem re*m* duobus plu-
ribusue disiu*n*ctim legasti; quidam putant utrisque solidam

6 DAMNAS *Goeschen*, daredamnas *C* (*conf. C*ᵃ *pag. 262 uers. 20*) || ESTO *Goeschen*, eto *C* || 8 quam *addidit Goeschen* || per *Goeschen*, pro *C* || 9 damnationem *Goeschen*, damnacont·nem *C*, *conf. C*ᵃ *pag. 305* || 19 postea *et* 20 umquam esse coeperit *delet Mommsen* || 20 umquam *Goeschen*, umque *C* || 21 utile *ante* uidetur *desideratur*, *conf.* § *197* || 24 heres *C*, *deleuit Polenaar* || 25 eam *ex* esam *correctum C* || 28 sunt] *conf. C*ᵃ || hoc *Goeschen*, h̄ *C* || 31 ut *Goeschen*, ui *C* || 33 rem *Goeschen*, res *C* || 34 disiunctim *Goeschen*, disiuctim *C*.

deberi, [sicut per uindicationem;] nonnulli occupantis esse
meliorem condicionem aestimant, quia cum eo genere legati
damnetur heres patientiam praestare, ut legatarius rem ha-
beat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit et *is* rem
sumpserit, sec*u*rus sit aduersus eum qui postea legatum
petierit, quia neque habe*t* rem, ut patiatur eam ab eo
sumi, neque dolo malo fecit, quominus eam rem haberet.
216 Per praeceptionem hoc modo leg*a*mus L. TITI*V*S HOMI-
217 NEM STICHVM PRAECIPITO. Sed nostri quidem praeceptores
nulli alii eo modo legari posse putant, nisi ei qui aliqua
ex parte heres scriptus esse*t*; praecipere enim esse prae-
cipuum sumere; quod tantum in eius person*a* procedit, qui
aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portio-
218 nem hereditatis praecipuum legatum habiturus sit. Ideo-
que si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum; adeo
ut Sabinus || existimauerit ne quidem ex ⟨*senatus*⟩consult*o* pag. 110
Neroniano posse conualescere: nam eo, inquit, senatus-
consulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure
ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam lega-
tarii non deberentur. sed Iuliano et Sexto placuit etiam
hoc casu ex senatusconsulto confirmari legatum: nam ex
uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit
legatum, *i*nde manifestum es*se*, quod eidem aliis uerbis
recte legatur, ueluti p*er* uindicationem, *p*er damnationem,
sinendi modo; tunc autem uitio personae legatum non ua-
lere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit,
uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit; quo
219 plane casu senatusconsulto locus non est. Item nostri prae-
ceptores quod ita legatum est nulla ⟨*alia*⟩ ratione putant

ad § 217 conf. Theophilus 2, 20, 2 (ed. Ferrini pag. 207, 7—12) ||
ad § 219 conf. Theophilus l. c.

1 sicut per uindicationem *C*, *deleuit Polenaar*, sicut per damnationem *Goeschen* (*conf.* § *205*) || 4 is *Goeschen*, isi *C* || 5 securus *Goeschen*, secuturus *C* || 6 habet rem *Goeschen*, haberem *C* || 8 legamus *Goeschen*, legatumus *C* | TITIVS *Goeschen*, titious *C* || 11 esset *Heffter*, esse *C*, sit *Huschke* || 12 personam *C* || 16 quidem *ita in C scriptum est*, *ut* Q *littera eminens uermiculato emblemate* (*non littera aliqua*) *ornaretur* (*conf. C*[a] *pag. XXVII uers. 25*) || ex senatusconsulto *Goeschen*, exc̄oc *C*, *conf. C*[a] *pag. 302* || 20 deuerentur *C*, debentur *Huschke* || et *ex* ex *correctum C*[1], *conf. Mommsen in Zeitschrift für Rechtsgeschichte uol. VII pag. 479* || 23 inde *Goeschen*, unde *C* || esse *Goeschen*, est *C* || 24 per (*priore loco*) *Goeschen*, pro *C* || per (*posteriore loco*) *Goeschen*, et per *C* || *uerba* per uindicationem et per damnationem *ut glossema delet Lachmann*, *omnia inde ab* ueluti *usque ad* sinendi modo (*uers. 25*) *Polenaar* || 28 plane *ex* planes *correctum C*[1] || 29 alia *addidit Lachmann*.

posse consequi *e*um cui ita fuer*i*t legatum qu*am* iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet; officio enim iudicis id contineri, ut ei quod per praeceptionem legatum
220 est adiudicetur. Vnde intellegimus nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit; nulla enim alia res quam hereditaria deducitur in hoc iudicium. itaque si non suam rem eo modo testator legauerit, || iure quidem ciuili pag. 111 inutile erit legatum; sed ex senatusconsulto confirmabitur. aliqu*o* tamen casu etiam alienam rem ⟨*per*⟩ praeceptionem legari posse fatentur; ueluti si quis eam rem legauerit, quam creditori fiduciae causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant solut*a* pecuni*a* *l*uere eam rem, ut possit p*rae*cipere *is* cui ita legatum sit.
221 *S*ed diue*r*sae *sc*h*o*l*ae* auctores putant etiam extraneo per praeceptionem legari posse proinde ac si ita scribatur TITIVS HOMINEM STICHVM CAPITO, superuacuo adiecta PRAE syllab*a*; ideoque per uindicationem ea*m* *rem* legatam uideri. quae sententia dicitur diui Hadriani constitution*e* confirmata esse.
222 Secundum hanc igitur opinionem si ea res ex iure Quiritium defuncti fuerit, po*test* a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit siue extraneus; quodsi in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatusconsulto utile erit legatum, heredi uero familiae erciscundae iudicis officio praestabitur; quodsi nullo iure fuerit testatoris, tam
223 heredi quam extraneo ex senatusconsulto utile erit. Siue tamen heredibus secundum nostrorum opinionem, siue etiam extraneis secundum illorum opinionem, duobus pluribusue eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli || partes habere debent. pag. 112
224 [AD LEGEM FALCIDIAM. R̸.] Sed ol*i*m quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare nec quicquam

1 eum *Goeschen*, cum *C* || fuerit *Goeschen*, fuerint *C* || quam *Goeschen*, quod *C* || 11 aliquo *Goeschen*, aliquod *C* || per *addidit Goeschen* || 14—15 soluta pecunia luere *Lachmann*, solutam pecuniam soluere *C* || 15 praecipere is *Goeschen*, percipere ei *C* || 16 sed *Goeschen*, ed *C* || diuersae scholae *Goeschen*, diuelse soles *C* || 18 syllaba *Goeschen*, syllabar *C*? || 20 constitutione *Goeschen*, constitutionem *C* || 22 potest *Goeschen*, posse *C* || 27 siue *C*, si *Mommsen* || 32 olim *Goeschen*, olum *C* || licebat *ex* liceat *correctum C*.

heredi relinquere praeterquam inane nomen here*dis*; idque lex XII tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his uerbis VTI LEGASS*IT* SVAE RE*I*, ITA IVS ESTO. qua*r*e qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et id-
225 circo plerique intestati moriebantur. Itaque lata est lex Furia, qu*a*, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et haec lex non perfecit quod uoluit; qui enim uerbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis millenos asses
226 legando totum patrimonium erogare. Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes capere*nt*. ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; sed tamen fere uitium simile nasceb*a*tur; nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio poterat ⟨*testator*⟩ adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret h*er*edi huius lucri gra||*tia* totius hereditatis onera sus- pag. 113
227 tinere. Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus ei legare liceat quam dodra*n*tem. itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat. et hoc n*unc*
228 iure utimur. In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conpescuit lex Fufia Caninia, sicut in primo commentario rettulimus.

229 [R. DE INVTILITER RELICTIS LEGATIS. R.] Ante heredis institutionem *in*utiliter legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institu-
230 tio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem
231 dari potest. Nostri praeceptor*es* nec tutore*m* eo loco dari

ad § 225. 226 conf. Theophilus 2, 22 pr. || § 227 conf. Inst. 2, 22 pr. || § 228 *in primo commentario*] 1 §§ 42 seq. || § 229 = Inst. 2, 20, 34 || § 230 = Inst. 2, 20, 34.

4 LEGASSIT SVAE REI *Goeschen*, legasset suae res *C* || quare *Goeschen*, quaae *C*ⁿ, qua de causa *mauult Kalb Roem. Juristen 59, 2* || 5 heredes] *conf. C*ᵃ *pag. 269 inf.* || 7 qua *Goeschen*, quae *C* || 14 caperent *Goeschen*, caperentur *C* || 16 nascebatur *Goeschen*, nascebantur *C* || 18 testator *dubitanter additum est duce Boeckingio* (*conf. C*ᵃ *pag. 307 uers. 24*) || 19 heredi *Goeschen*, hedi *C* || gratiam *C* || 21 dodramtem *C* || 22 nunc *Goeschen*, nec *C* || 27 inutiliter *Inst.*, utiliter *C* || 28 heredis *C*, heredum *Inst.* || uelut *C*, ueluti *Inst.* || caput et *C*, caput atque *Inst.* || 31 praeceptores *Goeschen*, praeceptor *C* || tutorem *Goeschen*, tutores *C*.

posse existimant; sed Labeo et Proculus tutorem posse dari,
232 quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo CVM HERES MEVS MORTVVS ERIT, DO LEGO, aut DATO. ita autem recte legatur CVM HERES ⟨*MEVS*⟩ MORI*E*TVR, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari PRIDIE QVAM HERES MEVS MO-
233 RIETVR; quod non pretiosa ratione receptum uidetur. ‖ Ea- pag. 114
234 dem et de libertatibus dicta intellegemus. Tutor uero an post mortem heredis dari possit quaerentibus eadem forsita*n* poterit esse quaestio, qua*e* de ⟨*eo*⟩ agitatur qui ante heredum institutionem datur.
235 [DE POENAE CAUSA RELICTIS LEGATIS.] Poenae quoque nomine inutiliter legatur. poenae autem nomine legari uidetur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres aliquid faciat aut non faciat; ueluti quod ita legatur SI HERES MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIVM CONLOCAVERIT, X ⟨*MILIA*⟩ SEIO DATO, uel ita SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIVM NON CONLOCAVERIS, X MILIA TITIO DATO; sed et si here*dem*, ⟨*si*⟩ uerbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, X ⟨*milia*⟩ Titio dar*e* iusserit, poenae nomine legatu*m* *est*; et deni|que ex ipsa definitione multas similes species
236 —|——————possumus. Nec libertas quidem poenae | nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit quaesitum.
237 De tutore uero nihil possumus quaerere, quia non po*te*st datione tutoris heres conpelli quicquam facere aut non facere; ideoque ⟨——————————————————⟩ datur, poenae n*om*ine tutor datus fuerit, magis sub condicione quam p*oe*nae nomine datus uidebitur.

§ 232 usque ad 7 *morietur* conf. Inst. 2, 20, 35 ‖ § 235 usque ad 16 *non faciat* fere = Inst. 2, 20, 36.

1 existimant *Goeschen*, existimantur *C* ‖ putant *post* dari *addidit Goeschen* ‖ 5 MEVS *addidit Boecking* ‖ MORIETVR *Goeschen*, moriatur *C* ‖ 10 forsitam *C* ‖ 11 quae *Goeschen*, quam *C* ‖ eo *addidit Goeschen* ‖ 16 heres *C*; is *Inst. alii codices*, *om. alii* ‖ 18 MILIA *addidit Goeschen* ‖ 19—20 heredem ⟨si⟩ *Huschke*, h̄ *C*, *conf. C^a pag. 270* ‖ 21 dare *Huschke*, dari *C* ‖ *ad* iusserit *Goeschen addit* ⟨testator⟩ ‖ 22—23 *inter* species *et* possumus *uidetur in C fuisse* cir|cumspicere; *expectes* fingere *uel* efficere *uel simile aliquid* ‖ 25 potest *Goeschen*, post *C* ‖ 27 *lacunam Mommsen e. g. sic supplet*: ideoque ⟨etsi secundum mentem testatoris is qui tutor⟩ datu*s* *est* poenae n*om*ine etc.

238 Incertae personae legatum inutiliter relinquitur. incerta autem uidetur persona, quam per incertam opinionem ‖ animo suo testator subici*t*, ue*lut cum* ita legatum sit QVI pag. 115 PRIMVS AD FVNVS MEVM VEN*ERIT EI HERES* MEVS X ⟨*MILIA*⟩ DATO. idem iuris est, si generaliter omnibus legauerit QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT. i*n* eadem causa est, quod ita relinquitur QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIVM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO. illud quoque [in eadem causa est], quod ita relinquitur QVI POS*T* TESTAMENTVM ⟨*SCRIPTVM PRIMI*⟩ CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aeque incertis personis legari uidetur. et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, ueluti EX COGNATIS MEIS QVI NVNC SVNT QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO.
239 Libertas quoque non uidetur incertae personae dari posse, quia lex Fufia Caninia iubet nominat*i*m seruos liberari.
240 Tutor quoque certus dari debet. Postumo quoque alieno
241 inutiliter legat*ur*. ⟨*Est*⟩ autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est. ideoque ex *e*mancipato *quo*que filio conceptus nepos extraneus post*umus est*; *item qui* in utero est eius quae *i*ure ciuili non intel-
242 legitur uxor, extraneus postumus patris intelle‖git*ur*. Ac pag. 116 ne heres quidem potest institui postumus alienus; est enim
243 incerta persona. Cetera uero quae supra diximus ad legata proprie pertinent. quamquam non inmerito quibusdam placeat poenae nomine heredem institui non posse; nihil

§ 238 inde ab 1 *incerta* — 3 *subicit* et inde ab 5 *QVICVMQVE* — 13 *SVNT* fere = Inst. 2, 20, 25 ‖ § 239 fere = Inst. 2, 20, 25 ‖ § 240 = Inst. 2, 20, 25 ‖ § 241 usque ad 20 *postumus est* = Inst. 2, 20, 26 ‖ § 243 *supra*] § 229. 232. 235.

2 uidetur persona *C*, *ad* persona uidetur *ducunt Inst.* ‖ per incertam opinionem *C*, incerta opinione *Inst.* ‖ 3 subicit *Goeschen*, subicitur *C* ‖ ue(lut cum)? *C*, *ad* ueluti si *ducere uidentur fere Inst.* ‖ 4 VENERIT *Goeschen*, uenit *C* ‖ MILIA *addidit Goeschen* ‖ 8—9 in eadem causa est *C*, *om. Inst.*, *deleuit Huschke* ‖ 9 ita *C*, his *Inst.* ‖ post *Inst.*, pos *C* ‖ 10 ⟨ ⟩ *addidit Huschke ex Inst.* ‖ incertis personis *C*, incertae personae *Inst.* ‖ 11 aliae multae *C*, multae aliae *Inst.* ‖ 15 incertae persone dari posse *C*, posse incertae personae dari *Inst.* (*codices meliores*) ‖ 16 nominatim *Inst.*, nominatum *C* ‖ 18 est *Inst.*, *om. C* ‖ 19 testatori *C*, testatoris *Inst.* ‖ 20 emancipato *Inst.*, mancipato *C* ‖ (quo)que? *C*, *om. Inst.* ‖ 20—21 post(umus est)? *C*, erat (*ut solent pro* est *praesenti*) postumus auo *Inst.* ‖ 21 iure] iniure *C*, *conf. C*[a] *pag. 320 uers. 30.*

enim interest, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur, quia tam coheredis adiectione quam legati datione conpellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat aut non faciat.

244 An ei, qui in potestate sit eius quem heredem instituimus, recte le*g*emus, quaeritur. Seruius recte legari putat, sed euanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in pote*state* sit; ideoque siue pure legatum sit et uiuo testatore in potestate heredis esse desierit, siue sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte, putant; licet enim uiuo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia quod nullas uires habiturum foret, si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo ualere, quia *u*itam longius traxerit,
absurdum esse*t*. *sed* || diuersae *s*cholae auctores nec sub pag. 117
condicione recte legari, quia, quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus.

245 Ex diuerso constat ab eo qui in potestate ⟨*tua*⟩ est herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, euanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si uero filius emancipatus aut seruus manumissus erit uel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

246 *Nu*nc transeamus ad fideicommissa.

247.8 Et prius de hereditatibus uideamus. Inprimis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituatur eiusque fidei commit*ta*tur, ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo
249 recto iure heres instituitur. Verba autem [utilia] fideicommissorum haec [recte] maxime in usu esse uidentur PETO,

§ 246 = Inst. 2, 23 pr. || § 247 = Inst. 2, 23 pr. || § 248 = Inst. 2, 23, 2 || § 249 fere = Inst. 2, 24, 3.

6 legemus *Goeschen*, lecemus *C* || 8 *pro* cedere solet *expectari cederet monuit Mommsen* || potestate *Goeschen*, pote *C* || 16 ideo *ex* modeo *correctum C* || uitam *Goeschen*, utitam *C* || 17 scholae *Goeschen*, sichole *C* || 18 putant *post* legari *addit Goeschen* || 20 tua *addidit Goeschen* || 26 nunc *Inst.*, hinc *C* || 27 hereditatibus *C*, hereditatibus fideicommissariis *Inst.* || 28 heres recto iure *C*, recto iure testamento heres *Inst.* || 29 committatur *Inst.*, committabatur *C* || 31 recto iure *C*, *om. Inst.* || utilia *C*, *om. Inst.* || 32 recte *C*, *om. Inst.*

ROGO, VOLO, FIDEI COMMITTO; quae proinde firma singula
250 sunt, atque si omnia in unum congesta sint. Cum igitur
scripserimus ⟨*L.*⟩ TITIVS HERES ESTO, possumus adicere ROGO
TE L. TITI PETOQVE A TE, VT CVM PRIMVM POSSIS HEREDITATEM
MEAM ADIRE, C. SEIO REDDAS RES*TI*TVAS. possumus autem et
de parte restituenda rogare; et liberum est uel sub con-
dicione uel pure relinquere || fideicommissa, uel ex die pag. 118
251 certa. Restituta autem heredita*te* is qui restituit nihilo
minus heres permanet; is uero qui recipit hereditatem
252 aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. Olim au-
tem nec heredis loco erat nec legatarii, sed potius emptoris.
tunc enim in *u*su erat ei cui restituebatur hereditas, nummo
uno eam hereditatem dicis causa uenire; et quae stipula-
tiones ⟨*inter uenditorem hereditatis et emptorem interponi so-
lent, eaedem interponebantur*⟩ inter heredem et eum cui
restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem
stipulabatur ab eo cui restituebatur hereditas, ut quidquid
hereditario nomine condemnatus *sol*uisset, siue quid alias
bona fide dedisse*t*, eo nomine indemnis *es*set, et omnino
si quis cum eo hereditario nomine ageret, ut recte defen-
deretur; ille uero qui recipiebat hereditatem inuicem sti-
pulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem peruenisset,
id sibi restitueretur, ut etiam pateretur eum hereditarias
253 actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. Sed
posterioribus temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Se-
neca consulibus senatusconsultum factum est, quo cautum
est, ut si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit,

§ 250 = Inst. 2, 23, 2 || § 251 fere = Inst. 2, 23, 3 || ad § 252 conf. Theophilus 2, 23, 3 || § 253 usque ad 96, 6 *coepit* fere = Inst. 2, 23, 4.

1 uolo *C*, uolo mando *Inst.* || fidei *C*, fidei tuae *Inst.* || proinde C^n, perinde *Inst.* || firma singula *C*, singula firma *Inst.* || 2 sint *C*, essent *Inst.* || 3 L.] Lucius *Inst.*, *om.* *C* || 4 petoque a te *C*, *om. Inst.* || 5 C.] gaio *C*, eam Gaio *Inst.* || restituas *Inst.*, restuas *C* || 6 rogare *C*, heredem rogare *Inst.* || 6—7 sub condicione uel pure *C*, pure uel sub condicione *Inst.* || 7 fideicommissa *C*, fideicommissum *Inst.* || 8 certa *C*, certo *Inst.* || hereditate *Inst.*, hereditatem *C* || is qui *C*, is quidem qui *Inst.* (*codices plurimi*) || 9 permanet (*sic Inst.*) *ex* manet *correctum* *C* || 10—11 autem nec *Savigny*, autem ne *C* || 12 usu *Goeschen*, su *C* || 14—15 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen* (*conf.* §§ *254. 257*) || 18 soluisset] fuisset *C* || 19 dedisset *Goeschen*, dedisse *C* || indemnis esset *Savigny*, indenisset *C* || 23 ut *C*, ⟨et⟩ ut *Huschke* || 24—25 sed posteoribus temporibus *C*, et in Neronis quidem temporibus *Inst.* || 27 cui *C*, *om. Inst.*

actiones quae iure ciuili heredi et in heredem conpeterent,
⟨*ei*⟩ et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset
hereditas. per quod senatusconsultum desierunt illae cau-
tiones in usu haberi. || praetor enim utiles actiones ei et pag. 119
in eum qui recepit hereditatem quasi heredi et in here-
254 dem dare coepit, *e*aeque in edicto proponuntur. Sed rur-
sus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut
paene totam plerumque restituere rogabantur, adire here-
ditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque
ob id extinguebantur fideicommissa, po*stea* Pegaso et Pu-
sione ⟨*consulibus*⟩ senatus censuit, ut ei qui rogatus es*set*
hereditatem restituere, proinde liceret quartam partem re-
tinere, atque e lege Falcidia in legatis retin*ere* conceditur.
(ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relin-
cuntur, eadem retentio permissa est.) per quod senatus-
consultum ipse ⟨*heres*⟩ onera hereditaria sustinet. ille au-
tem, qui ex fideicommisso rel*i*quam partem hereditatis
recipit, legatarii partiarii loco est, id est eius legatarii cui
pars bonorum legatur; quae species legati partitio uocatur,
quia cum herede legatarius partitur hereditatem. unde
effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et
partiarium legatarium interponi, ea*e*dem interponantur inter
eum, qui ex fideicommissi causa recipi*t* hereditatem, et he-
redem, id est ut *e*t lucrum et damnum hereditarium pro
255 rata parte inter eos commune sit. Ergo siquidem non plus
qua*m* dodrantem || hereditatis scriptus heres rogatus sit pag. 120
restituere, tum ex Trebelliano senatusconsulto restituitur

§ 254 fere = Inst. 2, 23, 5 || § 255 usque ad 97, 3 *Trebelliano* = Inst. 2, 23, 6.

1 actiones *C*, omnes actiones *Inst.* || 2 ei *Inst.*, *om.* *C* || esset C^n, est *Inst.* || 3 per *C*, post *Inst.* (*non inepte*) || 6 eaeque *Goeschen*, aeque *C* || rursus *C*, *om. Inst.* || 9 aut *C*, uel *Inst.* || 10 postea Pegaso et Pusione consulibus] potest (?) pegaso et Pusione C^n, postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso et Pusione consulibus *Inst.* || 11 esset *Inst.*, est *C* || 12 proinde C^n, perinde *Inst.* || 13 e *C*, *om. Inst.* || in *C*, ex *Inst.* || retinere *Inst.* (*ex emendatione*?), retinendis *C*, *quod uocabulum ex glossemate natum esse suspicatur Mommsen* || 15 per *C*, post *Inst.* (*cum Theophilo*) || 16 heres *Inst.*, *om.* *C* || 17 relinquam partem hereditatis recipit *C*, recepit partem hereditatis *Inst.* || 22 eaedem *Inst.*, eadem *C* || 23 fideicommissi causa C^n, fideicommisso *Inst.* || recipit *Goeschen*, recipi *C* || 24 ut et *Inst.*, ut est *C* || 26 quam *Inst.*, quan *C* || 27 tum *C*, tunc *Inst.*

hereditas, *et* in utrumque actiones hereditariae pro rata parte
dant*ur*, in heredem quidem iure ciuili, in eum uero, qui
recipit hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano. quam-
quam heres etiam pro ea parte quam restituit heres per-
man*e*t eique et in eum solidae actiones conpetunt; sed non
ulterius oneratur nec ulterius illi dantur actiones, quam
256 apud eum commodum hereditatis remanet. At si quis plus
quam dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere
257 rogatus sit, locus e*s*t Pegasiano senatusconsulto. Sed is
qui s*e*mel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate ad-
ierit, siue retinuerit quartam partem siue noluerit retinere,
ipse uniuersa onera hereditaria sustine*t*; sed quarta qui-
dem retenta quasi partis et pro parte stipulationes inter-
poni debent tamquam inter partiar*i*um legatarium et here-
dem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum
emptae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae
258 sunt. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob
id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam,
cauetur *Peg*asiano senatusconsulto, ut desiderante eo, cui
restituere rogatus est, iussu || praetoris adeat et restituat, pag. 121
proindeque ei et in eum qui receperit ⟨*hereditatem*⟩, ac-
tiones dentur, ac iuris e*s*t ex senatusconsulto Trebelliano.
quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic
qui restituit securitas datur, et actiones hereditariae ei et
259 in eum transferuntur qui receperit hereditatem. Nihil au-
tem interest, utrum aliquis ex asse heres institu*tus* aut
totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex
parte heres institutus aut totam eam partem aut partis par-
tem restituere rogetur; nam et hoc casu de quarta pa*r*te
eius partis ratio ex Pegasi*a*no senatusconsulto haberi solet.

§ 256 = Inst. 2, 23, 6 || § 257 = Inst. 2, 23, 6 || § 258 = Inst. 2, 23, 6 || § 259 usque ad 29 *casu* = Inst. 2, 23, 8.

1 et *Inst.*, set *C* || 2 dantur *Goeschen*, dant *C* || 4 permanet *Goeschen*, permanent *C* || 6 illi *ex* illu *correctum C* || 7 quis *C*, *om. Inst.* || 9 est *Goeschen*, et *C* || set is *C*, et heres *Inst.* || 10 semel *Inst.*, smel *C* || 12 sustinet *Goeschen*, sustinetur *C* || 14 partiarium *Inst.*, partiarum *C* || 15 ad exemplum *C*, *om. Inst.* || 19 pegasiano *Inst.*, casiano *C* || 20 restituat *C*, restituat hereditatem *Inst.* || 21 proindeque *C*, perindeque *Inst.* || recepit (*uel* recipit) hereditatem *Inst.*, receperit *C* || 22 ac *C*, acsi *Inst.* || est *Inst.*, esset *C* || senatusconsulto trebelliano *C*, trebelliano senatusconsulto *Inst.* || 25 receperit *C*, recepit (*uel* recipit) *Inst.* || 26 institutus *Inst.*, instituatur *C* || 27 rogetur *C*, rogatur *Inst.* || 29 rogetur *C*, rogatur *Inst.* || 30 pegasiono *C*.

260 Potest autem quisque etiam res singulas per fideicom-
missum relinquere, uelut fundum hominem u*estem* argen-
tum pecuniam, et uel ipsum heredem rogare, ut alicui
restituat, uel legatarium, quamuis a legatario legari non
261 possit. Item potest non solum propria testatoris res per
fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii
aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius non solum de
ea re rogari potest, ut eam alicui restituat quae ei legata
sit, sed etiam de alia, siue ipsius legatarii siue aliena sit.
[sed] hoc solum obseruandum est, ne plus quisquam ro-
getur aliis restituere, quam ipse ex testamento ceperit;
262 nam || quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem pag. 122
aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei
qui rogatus est aut ips*am* redimere et praestare, aut ae-
stimationem *eius* soluere, *sicut iuris est*, *si* per damnationem
alien*a* res legata sit. sunt tamen qui putant, si rem per
fideicommissum relictam dominus non uendat, extingui
fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem
legati.
263 Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest,
264 ut uel heres rogetur manumittere uel legatarius. N*ec inter-
est*, *utrum de suo proprio* seruo testator roget, an de eo qui
265 ipsius heredis aut legatarii uel etiam extranei sit. Itaque
et alienus ser*u*us redimi et manumitti debet. quodsi do-
minus eum non uendat, sane extinguitur fideicommissaria
libertas, quia hoc *casu* pretii conputatio nulla interuenit.
266 Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris

§ 260 = Inst. 2, 24 pr. || § 261 fere = Inst. 2, 24, 1 || § 262 usque ad 15 *soluere* = Inst. 2, 24, 1 || § 263 = Inst. 2, 24, 2 || § 264 = Inst. 2, 24, 2 || § 265 usque ad 25 *uendat* et inde ab 25 *extinguitur* — 26 *quia* = Inst. 2, 24, 2 || § 266 = Inst. 2, 24, 2.

1 quisque *C*, quis *Inst.* || res singulas *C*, singulas res *Inst.* || 2 uelut *C*, ueluti *Inst.* || uestem *Inst.*, ucteste *C uel* uctestem *C*[n] || 3 pecuniam *C*, pecuniam numeratam *Inst.* || 5 item potest *C*, potest autem *Inst.* || 6 etiam *C*, et *Inst.* || 8 alicui *Inst.*, aliqui *C* || legata *C*, relicta *Inst.* || 9 legatari *C*, *om. Inst.* || 10 sed *C*, *om. Inst. recte, ut uidetur* || 11 aliis *C*, alicui *Inst.* || 14 ipsam *Inst.*, ipsum *C* || 15 eius *suppleuit Goeschen ex Inst.* || sicut iuris est si *Goeschen*, s ** umiri *** es *C teste Bluhmio*, *conf.* *C*[a] || 16 aliena *Goeschen*, alienam *C* || 21 uel eres *C*[n], heres eum (*uel* eum heres) *Inst.* || 21—22 *suppleuit Goeschen ex Inst.* || 23 itaque et *C et Inst. libri deteriores*, itaque *Inst. libri meliores* || 24 seruus *Inst.*, serus *C* || 27 fideicommisso *C*[n], causa fideicommissi *Inst.*

fit libertus, etiamsi testatoris seruus *fuerit*, sed eius qui
267 man*umit*tit. at qui directo testamento liber esse iubetur,
uelut hoc modo STICHVS SERVVS ⟨*MEVS*⟩ LIBER ESTO, uel hoc
STICHV*M* SERVVM MEVM LIBERVM ESSE IVBEO, *is ipsius testa*toris
fit libertus. nec alius ullus directo ex testamento liberta-
tem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris
ex iur*e Quiritium fuerit, et quo f*ac*eret* testamentum et quo
moreretur.
268 ||Multum autem diff*erunt ea*, quae per fideicommissum pag. 123
269 rel*incun*|tur, ab his qu*ae* directo iure legantur. Nam ecce
per fideicommissum e*tiam* —|— heredis relinqui potest;
270 cum alioquin legatu*m* —|———— inutile sit. | Item
intestat*u*s moriturus potest ab eo, ad quem bona eius per-
tinent, fidei*commissum* alicui relinquere; cum alioquin ab eo
270ª legari non possit. *Item legatum codicillis* relictum non ali-
ter ualet, quam si a testatore confirmati fuerint, id est
nisi in testamento caue*rit* testator, ut quidquid in codicillis
scripserit, id ratum sit; fideicommissum uero etiam non
271 confirmatis codicillis relinqui potest. Item a legatario le-
gari non potest; sed fideicommissum relinqui potest. quin
etiam ab eo quoque, cui per fideicommissum relinquimus,
272 rursus alii per fideicommissum relinquere possumus. Item
seruo alieno directo libertas dari non potest; se*d* per fidei-
273 commissum potest. Item codicillis nemo heres instit*u*i po-

§ 267 usque ad 2 *iubetur* et inde ab 4 *ipsius* = Inst. 2, 24, 2.

1 (fuerit)? *C* [*conf.* Cª], sit *Inst.* || 2 at] ad *C*, at is *Inst.* || testamento *ex* testamentos *correctum C* || 3 MEVS *addidit Goeschen propter proxime sequentia* || 4 is *Goeschen*, hi(s)? *C*, *om. Inst.*, *conf. ad uers. 2* || 4 *et* 7 *suppleuit Goeschen ex Inst.* (*in quibus* 7 *uerba* ex iure Quiritium *desunt*) || 8—9 *de rubricae uestigiis incertissimis conf.* Cª || 10 quae *Goeschen*, qui *C*, *conf.* Cª *pag. 290* || 11. 12 *lacunae ad Epit. 2, 7, 8 fortasse sic ad sententiam suppleri possunt*: etiam ab herede heredis relinqui potest; cum alioquin legatum ita relictum inutile sit; *conf. tamen* Cª: *sane in* Cⁿ *post* cum alioquin legatum *non dissimile ueri est extitisse haec* nisi testamento facto; *Huschke censet haec, quae nos ex Epit. 2, 7, 8 restituimus, a Gaio commemorata quidem esse, sed in C intercidisse ante* § 270; *idem Huschke uersus* 11—12 *hoc modo supplet*: etiam ante heredis (institutionem) relinqui potest; cum alioquin legatum testamenti initio datum inutile sit || 13 intestatus *Goeschen*, intestatos *C* || 15 *suppleuit Goeschen ad Epit. 2, 7, 3* || 17 cauerit *Goeschen*; *in C paulo plures litterae uidentur extitisse*, *uelut* cauerit ipse: *conf.* Cª || 20 sed] *de* Cⁿ *conf.* Cª *pag. 300 uers. 35* || 24 institui *Goeschen*, instituti *C*.

test neque exheredari, quamuis testamento confirmati sint.
at is qui testamento heres institutus est, potest codicillis
rogari, ut eam hereditatem alii totam uel ex parte resti-
tuat, quamuis testamento codicilli confirmati non sint.
274 ‖ Item mulier, quae ab eo qui centum milia aeris census est pag. 124
per legem Voconiam here*s* institu*i* non potest, tamen fidei-
275 commisso relictam sibi hereditatem capere potest. Latini
quoque, qui hereditates legataqu*e* directo iure lege Iunia
276 capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. Item
cum senatusconsulto prohibitum sit proprium seruum mi-
norem annis xxx liberum et heredem instituere, plerisque
placet posse nos iubere liberum esse, cum annorum xxx
277 erit, et rogare, ut tunc illi restituatur hereditas. Item quam-
uis non ⟨*possimus*⟩ post mortem eius, qui nobis heres ex-
titerit, alium in locum eius heredem instituere, tamen pos-
sumus eum rogare, ut cum morietur alii eam hereditatem
totam uel ex parte restituat. et quia post mortem quoque
heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus
et si ita scripserimus CVM TITIVS HERES MEVS MORTVVS ERIT,
VOLO HEREDITATEM MEAM AD P. MEVIVM PERTINERE. utroque au-
tem modo, tam hoc quam illo, Titiu*s* heredem s*u*um obli-
278 gatum relinqui*t* de fideicommisso restituendo. Praeterea
legata ⟨*per*⟩ formulam petim*us*; fideicommissa uero Romae
quidem apud consulem uel apud eum praetorem, qui prae-
cipue de fideicommissis ius dicit, persequimur, in p*r*ouin-
279 ciis uero apud praesidem prouinciae. Item de fideicom-
missis semper ‖ in urbe ius dicitur; de legatis uero, cum pag. 125
280 res agun*tur*. Item fideicommissorum usurae et fructus de-
bentur, si modo moram solutionis fecerit qui fideicommis-

1 *uerba* neque exheredari *utrum casu necne desint in Epit.* 2, 7, 8, *certo diiudicari nequit*; *conf. etiam Kalb Roem. Juristen pag.* 81 ‖ 2 at *Goeschen*, aut *C* ‖ 6 heres *Goeschen*, heredes *C*ⁿ, *conf. C*ᵃ *pag.* 270 ‖ institui *Goeschen*, instituti *ex* institutio *correctum C* ‖ 8 legataque *Goeschen*, legataquia *C*, *conf. C*ᵃ *pag.* 290 *inf.* ‖ 10 senatusconsulto *C*, *de* lege Aelia Sentia (*conf. C*ᵃ *pag.* 275 *uers.* 9 *et pag.* 257 *med.*) *cogitauit Goeschen* ‖ 11 annis *C*; *an* annorum *scribendum duce Cramero?* ‖ 12 nos *ex* neos *correctum C* ‖ 14 possimus *addidit Goeschen* ‖ 18 *post* potest *intercidisse* ut supra quoque diximus *uel simile aliquid collata Epit.* 2, 7, 8 *uerisimile est* ‖ 21 Titius *Rohrscheidt*, titium *C* ‖ suum *Rohrscheidt*, sum *C* ‖ 22 relinquit *Rohrscheidt*, relinquitur *C* ‖ 23 per *addidit Goeschen* ‖ petimus *Goeschen*, petimos *C* ‖ 25 de *ex* re *correctum C*[1] ‖ peruinciis *C* ‖ 28 aguntur. Item] *sic potius uisum est scribendum esse quam* aguntur (*omisso* item); *in C est* agunit·, *conf. C*ᵃ *pag.* 273 *uers.* 21 *seqq.*; *ceterum conf. Rudorff in Actis Academiae Berolinensis a.* 1865 *pag.* 335.

sum debebit; legatorum uero usurae non debentur; idque rescripto diui Hadriani significatur. scio tamen Iuliano pla*cu*isse, in eo legato quod sine*n*di modo relinquitur idem iuris esse quod in fideicommissis; quam sententiam et his
281 temporibus magis optinere uideo. Item legata Graec*e* scripta
282 non ualent; fideicommissa uero ualent. Item si legatum per damnationem relictum heres infi*ti*etur, in duplum cum *e*o agitur; fideicommissi uero nomine semper in simplum
283 persecutio est. Item ⟨*quod*⟩ quisque ex fideicommisso plus debito per errorem soluerit, repetere potest; at id quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. idem scilicet iur*i*s est de eo [legato], quod non debitum uel ex hac uel ex illa causa per errorem solutum fuerit.
284 Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt. ut
285 ecce peregrini poterant fide*i*commiss*a* ca*p*ere; et fe*r*e hae*c* fuit origo fide*i*commiss*orum*. sed postea id prohibitum est; et nunc ex oratione diu*i* Hadriani senatusconsultu*m* factum
286 est, ut ea fide*i*commissa fi*s*co uindicarentur. Caelibes || quo- pag. 126
que, qui per legem Iulia*m* hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa uideba*n*tur capere posse.
286a Item orbi, qui per legem Papia*m* [ob id quod liberos non habebant] dimidias partes heredita*t*um legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa uidebantur capere posse. sed postea senatusconsulto Pegasiano p*r*oinde fideicommissa quoque ac legat*a* heredit*a*tesque capere poss*e* prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui ⟨*in eo*⟩ testamento liberos habent, aut si null*u*s liberos habeb*i*t, ad populum, sicut *i*uris

2—3 placuisse *Goeschen*, placisse *C* || 3 sinendi *Goeschen*, sinedi *C* || 5 graece *Goeschen*, graeges *C* || 7 infitietur *Goeschen*, infietur *C* || 8 eo *Goeschen*, ego *C* || 9 quod *addidit Goeschen* || 12 iuriis *C* || legato *deleuit Savigny* || 16 fideicommissa capere: et fere haec *Goeschen*, fidem commissam (*conf. Ca pag. 268*) facere et ferre hae (*aut* hac) *C* || 17 fideicommissorum *Goeschen*, fideicommissa *C* || 18 diui *Goeschen*, diuisunt *C* || senatusconsultum *Goeschen*, senatusconsultus *C* || 19 fisco *Goeschen*, fico *C* || 20 Iuliam *Goeschen*, iulianas? *C*, Iuliam testamentarias *Huschke* || 21 uidebantur *Goeschen*, uidebatur *C* || 22 papia *C* || *uerba uncinis inclusa deleuit Polenaar* || 23 hereditatum *Goeschen*, hereditarium *C* (*ortum ex* hereditatium?) || 25 pecasiano *C* || 26 legata hereditatesque *Goeschen*, legatum hereditastesque *C* || posse *Goeschen*, possem *C*; *fortasse delendum est* posse || 27 ⟨ ⟩ *addidit Polenaar*, *conf. 2, 206* || 28 nullus *Lachmann*, nullos *C* || habebit *Lachmann*, habebint *C* || sicut iiuris *C*, *conf. Ca pag. 320*.

est in legatis et in hereditatibus, quae eadem aut simil*i*
287 ex cau⟨*sa caduca fiunt. I*⟩tem olim incertae personae
uel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat,
quamuis neque heres institui neque legari ei poss*e*t; sed
senatusconsulto, quod auctore di*u*o Hadriano factum est,
id*em* in fideicommissis quod in legatis hereditatibusque
288 constitutum est. Item poenae nomine iam non dubitatur
nec per fideicommissum quidem relinqui posse.
289 Sed quamuis *in* mult*i*s iuris partibus longe latior causa
sit fideicommissorum quam eorum quae directo relincuntur,
in quibusdam tantumdem uale*a*nt, tamen tutor non aliter
testamento dari potest quam directo, ueluti hoc modo LIBERIS MEIS TI*TI*VS TVTO*R* ESTO, uel ita LIBERIS MEIS TITIVM TVTOREM DO; per fideicommissum *uero dari* non potest. ||

⟨*COMMENTARIVS TERTIVS.*⟩

1 *Intestatorum hereditates* ⟨*ex*⟩ *lege XII tabularum primum*
2 *ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes existimantur
liberi qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiaue,
nepos neptisue* ⟨*ex filio*⟩, *pronepos proneptisue ex nepote filio*

§§ 1—17 = Collatio 16, 2 || § 1 = Inst. 3, 1, 1 || § 2 = Inst. 3, 1, 2 et 2b.

1 simili *Goeschen*, simile *C* || 2 ⟨ ⟩ *addidit Polenaar* || 4 posset *Huschke*, possit *C* || 5 diuo *Goeschen*, diro *C* || 6 idem in *Goeschen*, id in *C* (in *superscripsit corrector?*) || 9 in *Goeschen*, ui *uel* ut *C* || multis *Goeschen*, multus *C* || 11 ualeant *Goeschen*, ualent *C* || 13 TITIVS *Goeschen*, tius *C* || TVTOR *Goeschen*, tutores *C* || 14 fideicommissum] *conf. C[a] pag. 268 uers. 6* || uero dari *Goeschen*, dari uero *C* || 15—*pag.* 103, 17] *unum folium in C periit, cuius prior pagina scriptura uacua fuisse uidetur; sane in Collatione uix quicquam quod maius spatium requirat omissum esse persuadet Institutionum et Epitomae consensus* || 16 Intestatorum — *pag.* 103, 17 post *suppleuit Goeschen ex Collatione (tom. III pag. 190; B = codex Berolinensis, V = codex Vercellensis, W = codex Vindobonensis), adhibitis ad* §§ 1. 2. 4 *simul Institutionibus (conf. Epit. 2, 8)* || 16 intestatorum *Coll.*, intestatorum autem *Inst.* || ex *Inst.*, *om. Coll.* || 17 sui *Inst.*, si *Coll.* || 18 liberi *Coll.*, ut et supra diximus *Inst.* (*ex Gaio, ut uidetur, conf. Gai 2, 156*) || fuerunt *Inst.* (*codd. meliores*) *et W*, fuerint *B V et Institutionum codices deteriores* || filiaue *Institutionum codices deteriores*, filia uel *BW*, filiaue uel *V*, filia *Institutionum codices meliores* || 19 ex filio *Inst.*, *om. Coll.*

nato prognatus prognataue. nec interest, ⟨utrum⟩ naturales
⟨sint⟩ liberi an adoptiui. ita demum tamen nepos neptisue
et pronepos proneptisue suorum heredum numero sunt, si
praecedens persona desierit ⟨in potestate parentis esse, siue
morte id acciderit,⟩ siue alia ratione, ueluti emancipatione.
nam si per id tempus quo quisque moritur filius in potestate
eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem et
in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus.
3 *Vxor quoque quae in manu uiri est ei sua heres est, quia filiae*
loco est. item nurus quae in filii manu est, nam et haec
neptis loco est. sed ita demum erit sua heres, ⟨si⟩ filius,
cuius in manu fuerit, cum pater moritur, in potestate eius
non sit. idemque dicemus et de ea quae in nepotis manu
4 *matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. Postumi quo-*
que, ⟨qui⟩ si uiuo parente nati essent, in potestate eius fu-
5 *turi forent, sui heredes sunt. Idem iuris est de his, quorum*
nomine ex lege Aelia Sentia uel ex senatusconsulto post ‖
mortem patris causa probatur. nam et hi uiuo patre causa pag. 127
6 probata in potestate eius futuri essent. Quod etiam de
eo filio, qui ex prima secunda*ue* mancipation*e* post mortem
7 patris manumittitur, intellegemus. Igitur cum filius filiaue
et ex altero filio nepotes neptesue extant, pariter ad here-
ditatem uocant*ur*; nec qui gradu proximior est, ulteriorem

§§ 2—7 = Collatio 16, 2 ‖ § 4 = Inst. 3, 1, 2b ‖ § 7 inde ab 21 *cum* = Inst. 3, 1, 6.

1 utrum *Inst.*, *om. Coll.* ‖ 2 sint *uel* sunt *Inst.*, *om. Coll.* ‖ 4—5 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen ex Inst.*, *om. Coll.* ‖ 6 id *Inst.*, idem *Coll.* (eo tempore *Epit.*) ‖ quisque *Coll.*, quis *Inst.*, aliquis *Epit.* ‖ moritur *Haloander*, morietur *BW*, moriatur *V*, moreretur *Inst.* ‖ 7 idem *Coll.*, idque *Inst.* ‖ 8 intellegimus *Coll. cum codicibus nonnullis Institutionum* ‖ 9 uiri est ei *scripsi*, eius est is *B*, eius est in *V*, eius est ualere et *W* ‖ 10 loco *B*, in loco *W*, locus *V* ‖ 12 fuerit] eius *Coll.* ‖ cum *V*, dum *BW* ‖ 13 dicimus *Coll.* ‖ in] *om. BW*, de *V* ‖ 14 causa sit quia (quae *BV*)] cause ita *W* ‖ 15 qui *Inst.*, *om. Coll.* ‖ eius *Coll. et Institutionum codices deteriores*, *om. Institutionum codices meliores* ‖ 15 futuri *Inst.*, futuris *Coll.* ‖ 16 sui *B Inst.*, sibi *VW* ‖ 17 nomine *Pithoeus*, nomina *Coll.* ‖ 18 probatur nam et hi uiuo patre causa *C*, *om. Coll.* ‖ 19 quod *C*, *om. Coll.* ‖ etiam *C*, et *Coll.* ‖ 20 secundaue *Goeschen*, secundaque *C* et *Coll.* ‖ mancipatione *V*, mancipationem *C*, emancipatione *W*, aemancipationem *B* ‖ 21 intellegemus *C*, intellegimus *Coll.* ‖ igitur *C*, *om. Coll.* ‖ 22 nepotes neptesue *C*, nepote nepteue *W*, nepotes uae *B*, nepotesue nepte *V*, nepos neptisue *Inst.* ‖ extant *C Inst.*, existent *Coll.* ‖ 23 gradu *C et Inst.*, gradum *Coll.* ‖ proximior *C Inst.*, proprio *V*, proprium *BW*.

excludit. aequum enim uidebatur nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succedere. pari ratione et si nepos neptis*ue* sit ex filio et ex nepote pronepos *pro*nep-
8 tisue, simul omnes uocantur ad hereditatem. Et quia placebat nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in parentis sui locum succedere, conueniens esse uisum est non in capita, sed ⟨*in*⟩ stirpes hereditate*m* diuidi; ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam; item si ex duobus filiis nepotes exten*t*, ex altero filio unus forte uel duo, ex altero tres aut quattuor, ad un*u*m aut ad duos dimidia pars pertineat et ad tres aut quattuor altera dimidia.

9 Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas per-
10 tinet ‖ ex eadem lege xii tabularum ad *a*gnatos. *V*ocantur pag. 128
autem agnati, qui legitima cognatione iuncti sunt. legitima autem cognatio est ea, quae p*er* u*i*rilis sexus persona*s con*-*iungitur*. *itaque eodem p*atre nati fratres agna*ti* s*i*b*i sunt*, *qui etiam consanguinei* uocantur, nec requiritur, an etiam

§§ 7—10 = Collatio 16, 2 ‖ § 8 = Inst. 3, 1, 6 ‖ § 10 inde ab 17 *itaque* fere = Inst. 3, 2, 1.

1 excludit aecum *C* (*cum Inst.*), excludite cum *V*, excludit cum *W*, excludit et quam *B* ‖ uidebatur *C*, uidetur *Coll.*, esse uidetur *Inst.* ‖ neptesue *C Coll.*, neptesque *Inst.* ‖ 2 portionemque *C Coll.*, *om. Inst.* ‖ 3 neptisue *Coll.*, neptisque *C Inst.* ‖ proneptisue *Coll. Inst.*, neptisue *C* ‖ 4 simul omnes uocantur ad hereditatem *C*, simul uocantur *Coll. Inst. notabili consensu* ‖ placebat *C Coll.*, placuit *Inst.* ‖ 5 neptesue *C Coll.*, neptesque *Inst. codices alii*, *om. alii* ‖ proneptesue *C Coll.*, proneptesque (*uel* et proneptes) *Inst.* ‖ 6 parentis *C Inst.*, patris *W*, patri *BV* ‖ 7 in stirpes *Coll. Inst.*, stirpes *C* ‖ hereditatem *W Inst.*, hereditates *C*, hereditatis *BV* ‖ diuidi ita *C*, diuidit *BV*, diuidi *W Inst.* ‖ 8 partem dimidiam *C Inst.*, dimidiam partem *B V* (*post emendationem*) *W*, partem *omittit V ante emendationem* ‖ ferat et *C*, fruat *B*, fuerat *VW*, habeat et *Inst.* ‖ 10 extent *B*, extent et *C*, existant et *W*, extant et *Inst.* ‖ filio *C Coll.*, *om. Inst.* ‖ uel duo *C*, aut duo *Inst.*, uel *Coll.* ‖ 11 ad unum —12 quattuor *C Inst.*, *om. Coll.* ‖ 11 unum *Inst.*, unium *C* ‖ ad duos *C et Institutionum codices deteriores*, duos *Institutionum codices meliores* ‖ dimidia *ex* dimidiam *correctum C* ‖ 12 pertineat et *C*, pertinet *Inst.* ‖ aut quattuor *C*, uel ad quattuor *Inst.* ‖ 13 *ante* Si *rubricam* DE AGNATIS *addit Coll.* ‖ 14 ex *C*, et *B*, et ex *W* ‖ ad agnatos uocantur *Coll.*, adgnatosuouocantur *C* ‖ 16 est ea *C*, hoc est *Coll.* ‖ per uirili sexu *B*, ex uirili sexu *W*, purilis sexsus *C* ‖ personas] persona *C B*, personae *W* ‖ 16—18 *suppleuit Lachmann ex Coll. et ex Inst.* ‖ 17 sibi] uisi *Coll.* ‖ 18 qui etiam *Coll.*, qui et *Inst.* ‖ an etiam *C Inst.*, an *Coll.*

matrem eandem habuerint. item patruus fratris filio et in-
uicem is illi agnatus est. eodem numero sunt fratres patrue-
les inter se, id est qui ex duobus fratribus progenerati sunt,
quos plerique et*iam* consobrinos uocant. qua ratione sci-
licet etiam ad plures gradus agnationis peruenire poteri-
11 mus. Non tamen omnibus simul agnat*is* dat lex XII tabu-
larum hereditatem, sed his qu*i* tum, cum certum est ali-
12 quem intestatum decessisse, proximo gradu sunt. Nec in
eo iure successio est. ideoque si agnatus proximus here-
ditatem omiserit uel antequam adierit decesserit, sequen-
13 tibus nihil iuris ex lege conpetit. Ideo autem non mortis
tempore quis *proxi*mus *fue*rit requirimus, sed eo tempore,
quo certum fuerit aliquem intestatum decessisse, quia si
quis *testamento fa*cto decesserit, melius esse uisum est tunc
requiri proximum, cum certum esse coeperit neminem ex
14 eo testamento fore heredem. Quod ad feminas tamen at-
tinet, in hoc iure aliud in || ipsarum hereditatibus capien- pag. 129
dis placuit, aliud in ceterorum [bonis] ab his capiendis.
nam feminarum *hereditat*es pr*o*inde ad nos agnationis iure
redeunt atque masculorum; nostrae uero hereditates ad fe-
minas ultra consanguineorum gradum non pertinent. ita-
que soror fratri sororiue legitima heres est, amita uero et
fratris filia legitima heres esse ⟨*non potest. sororis autem
nobis loco est*⟩ etiam mater aut nouerca, quae per in manum
conuentionem apud patrem nostrum iura filiae nacta est.

§§ 10—14 = Collatio 16, 2 || § 11 fere = Inst. 3, 2, 1.

1 matrem eandem *C Coll.*, eandem matrem *Inst.* || patrus *C* || 3 inter se *C Coll.*, *om. Inst.* || progenerati *C Coll.*, procreati *Inst.* || 4 scilicet *C Coll.*, *om. Inst.* || 6 agnatis *Coll. Inst.*, agnatiis *C* || XII tabularum *C Coll.*, *om. Inst. cum Epit.* || 7 qui *Coll. Inst.*, quibus *C* || tum cum *C*, tunc *Coll.*, tunc . . . . cum *Inst.* (*inuerso simul uerborum ordine*) || 8 intestatum *C Inst.*, intestato *Coll.* || decessisse *C Inst.*, decessisset *BV*, discessisset *W* || 9 agnatus *C*, heredes *B*, heredem *V W* || 9—10 hereditatem omiserit uel antequam *C*, omiserit uel antequam hereditatem *Coll.* || 12 fuerit *Polenaar*, erit *C Coll.* || 13 quia *C*, quam *Coll.* || 14 tunc *Coll.*, tuncetiis? *C* || 16 eo *om. Coll.* || fore heredem *C*, heredem fore *Coll.* || quod] qui *B*, quid *V*, quedam *W* || 17 in hoc *C*, hoc *Coll.* || 18 placuit *C*, placet *Coll.* || bonis *C*, *om. Coll.* || 19 nam *C*, nam et *Coll.* || hereditates *Coll. et fortasse* C^{n} (*in quo tamen fortasse* quidem hereditates *uel* quoque hereditates *extitit*) || at nos *C*, *om. Coll.* || 23 legitima *C*, *om. Coll.* || 23—24 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen ex Coll.* || 25 iura *C*, ius *Coll.* || nancta? *C* (*conf.* C^{a}), cuncta *BV*, iuncta *W*.

15 Si ei qui defunctus erit, si*t* frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater po*t*ior est, quia gradu praecedit. sed alia facta est iuris interpretatio inter
16 suos heredes. Quodsi defuncti nullus frater extet, ⟨*sed*⟩ sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quaesitum est, si dispari forte numero sint nati, ut ex uno unus uel duo, ex altero tres uel quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. iam dudum tamen placuit in capita diuidendam esse hereditatem. itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17 Si nullus agnatus sit, eadem le*x* XII tabularum gen*t*iles ad hereditatem uoc*a*t. qui sint autem gentiles, primo com‖mentario rettulimus; et cum illic admonuerimus totum pag. 130
gentilic*i*um ius in desuetudinem abiisse, superuacuum est hoc quoque loco de eadem r*e* curiosius tractare.

18 Hactenus lege XII tabularum finitae sunt intestatorum hereditates. quod ius quemadmodum strictum fuerit, palam
19 est intellegere. Statim enim emancipati liberi nullum ius in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint
20 sui heredes esse. *I*dem iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo ciuitate *R*omana do-
21 nati nec ab imperatore in potestate*m* redacti fuerint. Item agnati capite deminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis deminutione per-
22 imitur. Item proximo agnato non adeunte hereditatem ni-

§§ 15—17 = Collatio 16, 2 ‖ § 15 *ex superioribus*] §§ 8. 11 ‖ § 17 *primo commentario*] 1, 164[a]?

1 ei qui *C*, quis *Coll.* ‖ sit *Goeschen*, *aut* si *aut* st *C*, si sit *Coll.* ‖ 2 potior *Coll.*, prior *C* ‖ 3 facta est *C*, facta *V W*, facta *B* ‖ 4 sed *Coll.*, *om. C* ‖ 6 forte numero sint *C*, numero sint forte *Coll.* ‖ ut *C*, *om. Coll.*; uelut(i) *Boecking* ‖ 7 ex altero *C*, et ex altero *Coll.* ‖ uel quattuor *C*, aut quattuor *Coll.* ‖ 9 tamen *C*, autem *Coll.* ‖ 10 esse *C*, *om. Coll.* ‖ 12 ita ut *C*, et *Coll.* ‖ ferant *C*, ferunt *V*, fuerunt *B*, fecerunt *W* ‖ 13 lex *Coll.*, le *C* ‖ gentiles *Coll.*, gentiteles? *C* ‖ 14 uocat *BV*, uocant *C W* ‖ 15 commentario rettulimus et *C*, comentariorum et ultimum est *Coll.* ‖ totum *C*, *om. Coll.* ‖ 16 gentilicium *Coll.*, gentilicum *C* ‖ 17 eadem *C*, ea *Coll.* ‖ re *Coll.*, retñ *C* ‖ curiosius *ex* curiusius *correctum C* ‖ 22 idem *Goeschen*, dem *C* ‖ 23 Romana *Goeschen*, pm· *C* ‖ 24 potestate *C*.

23 hilo magis sequens iure legitimo admittitur. Item feminae
agnatae, quaecumque consanguineorum gradum excedunt,
24 nihil iuris ex lege haben*t*. Similiter non admittuntur co-
gnati, qui per feminini sexus personas necessitudine iun-
guntur; adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamue
ultro citroque hereditatis capiendae ius conpetat, praeter-
quam si per in manum conuentionem consanguinitatis iura
inter eos constiterint.

25 Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emendatae
26 ‖ sunt. Nam *lib*er*os* omnes, qui legitimo iure deficiuntur, uo- pag. 131
cat ad hereditatem, proinde ac si in potestate parentis
mortis tempore fuissent, siue soli sint siue etia*m* sui he-
redes, id est qui in potestate patris fuerunt, concurrant.
27 Agnatos autem capite deminutos non secundo gradu post
suos heredes uocat, id est non eo gradu uocat, quo per
legem uocarentur, si capite *de*minuti non essent, sed ter-
tio proximitatis nomine; licet enim capitis deminutione ius
legitimum perdiderint, certe cognationis iura retinent. ita-
que si quis alius sit qui integrum ius agnationis habebit,
28 is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. Idem iuris
est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui pro-
ximo agnato omittente hereditatem nihilo magis iure legi-
timo admittitur. sed sunt qui putant hunc eodem gradu
a praetore uocari, quo etiam per legem agnatis hereditas
29 datur. Feminae certe agnatae, quae consanguineorum gra-
dum excedunt, tertio gradu uocantur, id est si neque suus
30 heres neque agnatus *u*llus erit. Eodem grad*u* uocantur et-
iam *e*ae personae, quae per feminini sexus personas copu-
31 latae sunt. Liberi quoque qui in adoptiua familia *sunt* ad
naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu uoca*n*tur.
32 Quos autem ‖ *p*raetor uocat ad hereditatem, hi heredes pag. 132
ips*o* quidem iure non | fiunt; nam praetor heredes facere

§ 24 inde ab 5 *adeo* — 6 *ius* = Inst. 3, 3 pr. ‖ § 31 = Inst. 3, 5, 3 (2) ‖ § 32 = Inst. 3, 9, 2.

3 habent *Goeschen*, habentur *C* ‖ 10 liberos *Goeschen*, eos *C*, liberos eos *mauult Mommsen* ‖ 13 fuerunt *C*, *expectes* tum fuerunt *uel* manserunt; *uerba* id est qui in potestate patris fuerunt *delet Polenaar* (*conf. Inst. 3, 1, 9*) ‖ 14 adnatos *C* ‖ 16 deminuti] minuti *C* ‖ 27 ullus *Goeschen*, illus? *C* ‖ gradu *Goeschen*, gradno? *C* ‖ 28 eae *Goeschen*, siheae *C* ‖ 29 familia sunt *Inst.*, familias *C* ‖ 30 uocantur *Inst.*, uocatur *C* ‖ 31 praetor *Goeschen*, p|p̄r *C*, praetor solus *Inst.* ‖ hi *C*, *om. Inst.* ‖ 32 ipse quidem *C*, quidem ipso *Inst.* ‖ heredes C^{n} *cum deterioribus codicibus Institutionum*, heredem *Inst. codices meliores*.

non *potest*; *per legem* | *enim tantum uel similem iuris constitutionem* heredes *fi*|unt, ueluti per senatusconsultum et constitutionem principalem. sed *cum eis* praetor ⟨*dat bonorum possessionem*⟩, loco heredum *constituuntur*.

33 |A*dhuc autem etia*m alios conplures gradus p*raetor facit in* | *bonorum possessionibus dandis*, d*um i*d ag*it*, n*e quis sine successore* | *moriatur*. de quibus in his commentariis consul*to* | *non agimus*, *cum* hoc ius totum propriis co*mmen*-

33a tariis *ex*|*ecuti simus*. *Hoc* solum admonuisse sufficit ——— | ——— tab*ul*is ——— hereditatem ——— | ——— in*uidi*osum ——— *per* | in man*um conuen*tionem iura consanguin*itatis* na|cta ——— | ——— | ——— | fratre ——— | ——— (*5 uersus in C legi nequeunt*) ——— | ———.

|| (*8 uersus in C legi nequeunt*) ——— nam ——— ——— ——— *heredi*tas non pertine- | (*8 uersus in C legi nequeunt*) ——— | pag. 133

33b *Aliquando tamen neque emendandi neque inpugnandi ueteris iuris sed* | mag*is confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque*, | qui rec*te facto testamento*

§ 33 usque ad 7 *moriatur* fere = Inst. 3, 9, 2 || § 33b = Inst. 3, 9, 1.

1—4 *supplementa ex Inst. deprompsit Goeschen* || 2—3 constitutionem principalem *C*, constitutiones principales *Inst.* || 3 eis *Inst.*, (eis)dem? *C* || praetor *Inst.*, propter *C* || 3 dat bonorum possessionem *Inst.*, *om. C* || 4 constituuntur *Inst.*, istituunt *C* || 5 (etia)m? *C*, et *Inst.* || 5—7 *supplementa praebuerunt fere Inst.* || 8—9 *ad sententiam suppletum est* || 8 totum *Goeschen*, tutum *C* || 9 executi] *in C fuerit* ex|secuti, *conf.* Ca || *in eis quae post* sufficit *legi nequeunt, Gaium de senatusconsulto Tertulliano egisse probabiliter coniecit Huschke* || 20—109, 2 *conf.* Cas || 27—109, 2 *suppleuit Goeschen ex Inst. 3, 9, 1.*

heredes instituti sunt, | dat *secundum tabulas bonorum possessionem*.
34 *item ab in*||testat*o* heredes suos et agn*atos* ad bo- pag. 134
norum possessionem uocat. quibus casibus beneficium eius
in eo solo uidetur aliquam utilitatem habere, ut is, qui ita
bonorum possessionem petit, interdicto cuius principium
est QVORVM BONORVM uti possit. cuius interdicti quae sit utilitas, suo loco proponemus. alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure ciuili.
35 Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio,
ut is cui data sit ⟨*non*⟩ optineat hereditatem; quae bono-
36 rum possessio dicitur sine re. Nam si uerbi gratia iure
facto testamento heres inst*it*utus creuerit hereditatem, sed
bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere
noluerit, contentus eo quod iure ciuil*i* heres sit, nihilo minus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona uocantur,
possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos
[hereditas] pertinet, cum testamento scriptus heres euin-
37 cere hereditatem possit. Idem iuris est, si intestato aliquo
mortuo suus heres no|luer*it* petere *bonorum* possessionem,
*c*ontentus l*egitimo iure* ——|et agnato conpetit quidem bonorum possessio, sed sine re, quia euinci hereditas *a* suo
herede potest. et [illud] conuenient*er*, si ad agnatum iure
ciuili pertinet hereditas et is adierit hereditatem, se*d* bonorum possessionem petere noluerit, et [si quis ex proximis] cognatus petierit, sine re habebit bonorum possessio-
38 nem propter eandem rationem. Sunt et alii quidam similes
casus, quorum aliquos || superiore commentario tradidimus. pag. 135

§ 34 usque ad 3 *uocat* et inde ab 7 *remota* = Inst. 3, 9, 1 || *suo loco*] 4, 144 || § 38 *superiore commentario*] 2, 119. 148 seq.

2 heredes suos *C*, suos heredes *Inst.* || 10 non *addidit Goeschen*, *om. C* || 17 hereditas *C* (*ex falso glossemate hoc uocabulum irrepsisse perspexit Polenaar*) || 19—20 *suppleuit Hollweg*, *qui* 20 iure: nam | et agnato *temptauit*; *Mommsen futurum mauult ueluti* iure: id si fi|et, agnato; *fortasse* scilic|et *supplendum est* || 21 a] ap *C*, *conf.* C^a *pag. XXX adnot. d)* || 22 illud *in suspicionem uocauit Goeschen*; *e. g. de* et (*uel* ⟨sed⟩ et) illud conuenien⟨s inueni⟩tur *cogitare possis* || conuenienter *Goeschen*, conuenientur *C* || 23 is *ex* his *correctum? C* || sed *Goeschen*, sedsi *C* || 24—25 *uerba* si quis ex proximis *ex glossemate nata esse coniecit Mommsen*.

er|go ex bonis eius quae ——————————| liberos reli——————————|a possid——————————| *heredit*as ad patronum pertinet.

45 Quae diximus de patrono, eadem intellegemus et de filio patroni; item de ne*p*ote *e*x filio ⟨*et de*⟩ pronepo*te ex*

46 *nepote filio* nato pro*gn*ato. Filia uero patroni et *neptis* ex filio et pronep*tis ex* nepote filio nat*o* progna*ta* ol*im* quid*em* e*o iure, quod l*ege XII tabularum | patrono datum est, —————— sex*us* | patronorum liber*os* —————— testa||menti liberti ⟨*aut*⟩ ab inte- pag. 138 stato contra filium adoptiuum uel uxorem nurumue quae in manu fuerit, bonorum possessionem petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur; aliter hoc ius non ha-

47 bet. Sed ut ex bonis libertae testatae quattuor liberos habentis uirilis pars ei debeatur, ne liberorum quidem iure consequitur, ut quidam putant. sed tamen intestata liberta mortua uerba legis Papiae faciunt, ut ei uirilis pars debeatur. si uero testamento facto mortua sit liberta, tale ius ei datur, quale datum est contra tabulas testamenti liberti, id est quale et uirili*s* sexus patronoru*m* liberi contra tabulas testamenti liberti habent; quamuis parum dili-

48 genter ea pars legis scripta sit. Ex his apparet e*x*traneos heredes patronorum longe remot*o*s *ess*e ab om*n*i eo iure, quod uel in *in*testatorum bonis uel c*ont*ra tabulas testamenti patrono conpetit.

49 Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis *e*x lege XII

1—3 *conf.* C[as] || 1 *quoniam* ergo *nunc in C lectum est, apparet supplementa ad uersus* 1—3 *redintegrandos olim excogitata iam non ferri posse; lacunas e. g. hoc modo explere possis*: **ergo ex bonis eius quae omne***s* quattuor **incolum**es (incolu(m)is? *C*) | **liberos relin***q***u**e**rit** [*pro* reliquerit], *q***uin***t***a** pa*r*s patrono debetur; quodsi omnibus liberis superstes fuerit, tota [*conf. tamen* C[as]] | **heredit**as **ad patronum pertinet.** || 1 *post* quae *leguntur in C aut* omnia *aut* omilia *litterae; eae quae praeterea passim dispici poterant litterarum reliquiae admodum incertae sunt* || 6 (*in fine*) ex *Huschke*, or? *C*, *conf.* C[a] || 8—11 *sic fere ad sententiam suppleas* (*conf. tamen* C[a]): **ol***im* **quidem eo iure** ⟨utebantur⟩, quod **lege XII tabularum** | **patrono datum est,** praetor autem non nisi uirilis sexus | **patronorum** liberos uocat; filia uero ut contra tabulas **testa**|**menti** etc. || 11 aut *addidit Huschke* || 18 liberta *ex* libertua *correctum C* || 20 *post* quale *expectes* ⟨edicto⟩ (*uel* ⟨patrono⟩) datum est etc. || 21 uirilis] uirili *C* || 24 remotos *Huschke*, remotus? *C*.

tabularum datum est. nec enim ut contra tabulas te*sta*-
menti ingrati liberti uel ab intestato contra filium adopti-
uum uel uxorem nurumue bonorum possessionem partis
dimidiae peterent, praetor similiter ut de patrono liberis-
50 que eius curabat. Sed lex Papia duobus liberis honora*tae*
ingenuae patronae, || libertinae tribus, eadem fere iura de- pag. 139
dit, quae ex edicto praetoris patroni habent; trium uero
liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura dedit,
quae per eandem legem patrono data sunt; libertinae au-
51 tem patronae non idem iuris praestitit. Quod autem ad
libertinarum bona pertinet, siquidem intestatae decesserint,
nihil noui patronae liberis honoratae lex Papia praestat.
itaque si neque ipsa patrona neque liberta *capite demi-*
nuta sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet
et excluduntur libertae liberi; quod iuris est etiam si li-
beris honorata non sit patrona; numquam enim, sicut su-
pra diximus, feminae suum heredem habere possunt. si
uero uel huius uel illius capitis deminutio interueniat, rur-
sus liberi libertae excludunt patronam, quia legitimo iure
capitis deminutione *p*erempto euenit, ut liberi libertae co-
52 gnationis iure potiores habeant*ur*. Cum autem testamento
facto moritur liberta, ea quidem patrona quae liberis ho-
norata non est nihil iuris habet contra liber*tae* testamen-
tum; e*i* uero quae liberis honorata *es*t hoc ius tribuitur
per legem Papiam, quod habet ex edicto patronus contra
tabulas liberti.

53 |Eadem lex patronae filio liberis honorato *fe*re| patroni
iura dedit; sed in huius persona etiam unius || filii filiaeue pag. 140
ius sufficit.

54 Hactenus omnia iura quasi per indicem tetigisse satis
est; alioquin diligentior interpretatio propriis commentariis
exposita est.

55 Sequitur ut de bonis Latinorum libertinorum dispicia-

§ 51 *supra*] § 43, conf. supplementa illius paragraphi.

13 capite deminuta] quiad C^{n}, *conf.* C^{a} *pag.* 275 *uers.* 4 || 20 capitis deminutione] quiad C^{n}, *conf.* C^{a} *pag.* 274 *inf.* || perempto *Goeschen*, ierempto *C*, interempto *Boecking*, *conf.* C^{a} *pag.* 272 *uers.* 2 || 24 ei *Goeschen*, ea *C* || est] sit *C* || 27 fere] cre? *C*, ciui Romano *Mommsen* || 27 (*in fine*) patronae *Goudsmit* || 30 omnia *C*, *expectes e. g.* haec omnia || indicem *ex* indiecem *correctum C* || 33 libertinorum *ut glossema delet Polenaar*.

56 mus. Quae pars iuris ut manifestior fiat, admonendi sumus, id quod alio loco diximus, eos qui nunc Latini Iuniani dicuntur olim ex iure Quiritium seruos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis form*a* seruari solitos; unde etiam res eorum peculii iure ad patronos pertinere solita est; postea uero per legem Iuniam eos omnes, quos praetor in libertat*e* tuebatur, liberos esse coepisse et appellatos esse Latinos Iunianos: Latinos ideo, quia lex eos liberos perinde esse uoluit atque [si essent ciues Romani ingenui] qui ex urbe Roma in Latinas colonias deducti Latini coloniarii esse coeperunt; Iunianos ideo, quia per legem Iuniam liberi facti sunt[, etiamsi non essent ciues Romani]. legis itaque Iuniae lator cum intellegeret futurum, ut ea fictione res Latinorum defunctorum ad patronos pertinere desinerent, quia *scilicet* neque ut serui decederent, ut possent iure peculii res eorum ad patronos pertinere, neque
|| liberti Latini hominis bon*a* possent manumissionis iure ad pag. 141
patronos pertinere, necessarium existimauit, ne beneficium istis datum in iniuriam patronorum conuerteretur, cauere [uoluit], ut bona eorum proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset; itaque iure quodammodo peculii bona Latinorum ad manumissores ea lege pertinent.
57 *Vn*de accidit, ut longe differant ea iura quae in bonis La-
tinorum ex lege Iunia constituta sunt, ab his quae in he-
58 reditat*e* ciuium Romanorum libertorum obseruantur. Nam
ciuis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet; ad filium autem patroni nepotesque ex filio et pronepotes ex nepote ⟨*filio nato*⟩ prognatos omni modo pertinet, etiamsi ⟨*a*⟩ parente fuerint exheredati. Latinorum autem bona tamquam peculia seruorum etiam ad extraneos heredes pertinent, et ad liberos manu*missoris*
59 exheredatos non pertinent. Item *ciuis* R*omani* l*iberti* here-

§ 56 *alio loco*] 1 § 22.

4 formam *C* || 7 libertatem *C* || 9 perinde C[n], *conf. tamen* C[a] *pag. 286* || si — ingenui *et* 12 etiamsi — Romani *ex glossematis nata esse coniecit Mommsen* || 15 *conf.* C[as] || 17 liberti *ex glossemate uidetur natum* || bona *Goeschen*, $\overline{\text{bp}}$ (*i. e.* bonorum possessio) *C* || 20 uoluit *ut glossema deleuit Lachmann* || 23 unde *Goeschen*, inide *magis quam* unde *in C uisum est extare* || 24 hereditatem *C* || 28 ⟨ ⟩ *addidit Lachmann* || 29 a *addidit Goeschen* || 31 manumissoris *Goeschen*, mn *C*, *conf.* C[a] *pag. 279* || 32 ciuis Romani liberti *Goeschen*, scrib· *C*, *conf.* C[a] *pag. 262*.

ditas ad duos pluresue patronos aequaliter pertinet, licet
dispar in eo seruo dominium habuerint; bona uero Lati-
norum pro ea parte pertinent, pro qua parte quisque eo-
60 rum dominus fueri*t*. Item in hereditate ciuis Romani li-
berti patronus alterius patroni filium exclud*it*, et filius
patroni alterius patroni nepotem repellit; bona autem La‖-
tinorum [et ad ipsum patronum] et *ad* alterius patroni pag. 142
heredem simul pertinent, pro qua parte ad ipsum manu-
61 missorem pertinerent. Item si unius patroni tres forte li-
beri sunt et alterius unus, hereditas ciuis Romani liberti
in capita diuiditur, id est tres fratres tres portiones ferunt
et unus quarta*m*; bona uero Latinorum pro ea parte ad
successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumis-
62 sorem pertinerent. Item si alter ex his patronis suam par-
tem in heredita*te* ciuis Romani liberti spernat, uel ante
moriatur quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet;
bona autem Latini pro parte de*fici*entis patroni caduca fiunt
et ad populum pertinent.

63 Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut
bona Latinorum primum ad eum pertinerent qui eos libe-
rasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exhere-
datos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad
64 heredes eorum qui liberassent pertinerent. Qu*o* senatus-
consulto quidam ⟨*id*⟩ actum esse putant, ut in bonis La-
tinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate
ciuium Romanorum libertinorum. *id*que maxime Pegaso
placuit. quae sententia aperte falsa est. nam ciuis Romani
liberti hereditas numquam ad extraneos patroni heredes
‖ pertinet, bona autem Latinorum [etiam] ex hoc ipso sena- pag. 143
tusconsulto non obstantibus liberis manumissoris etiam ad
extraneos heredes pertine*n*t. item in heredita*te* ciuis Ro-
mani liberti liberis manumissoris nulla exheredatio nocet,
in bonis Latinorum nocere nominatim factam exheredatio-
64[a] nem ipso senatusconsulto significatur. uerius est ergo hoc
solum eo senatusconsulto actum esse, ut manumissoris li-

4 fuerit *Goeschen*, fueri *C* ‖ 5 excludit *Goeschen*, excluditur *C* ‖ 7 *uerba* et ad ipsum patronum *ex glossemate nata esse coniecit Mommsen* ‖ ad alterius *Goeschen*, adlterius (*expuncta fortasse* d *littera*) *C* ‖ 12 quarta *C* ‖ 15 hereditatem *C* ‖ 17 deficientis *Goeschen*, decedentis *C*, cedentis uel decedentis *proponit Mommsen* ‖ 23 quo *Goeschen*, quod *C* ‖ 24 id *addidit Goeschen* ‖ 26 idque *Goeschen*, idemque *C* ‖ 31 pertinent *Goeschen*, pertinet *C* ‖ hereditatem *C*.

beri, qui nominatim exheredati non sint, praeferantur ex-
65 traneis heredibus. Itaque emancipatus filius patroni praeteritus quamuis contra tabulas testamenti parenti*s* sui bonorum possessionem non petierit, tam*en* extraneis heredibus
66 in bonis Latinorum poti*or* habetur. Item filia ceterique sui heredes licet iure ciuili inter ceteros exheredati sint et ab omni hereditate patris sui summoueantur, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exhere*d*ati,
67 potiores erunt extraneis heredibus. Item ad liberos, qui ab hereditate parentis se abstinuerunt, n*ihil*o m*inus* *b*ona Latinorum pertinent; *nam hi quoque* exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti
68 sunt. Ex his omnibus satis illud apparet, si is qui Latinu*m* | fecerit, ————————————————
‖———————————————————| pag. 144
———sse; hunc enim solum ——————————|
—————— in bonis Latino*rum* ——————|
(4 uersus in C legi nequeunt) ——————| quaeritur, an exheredes
——————|—————— *(5 uersus in C legi nequeunt)* ——————| et libe——————
——————|——————
——————|—— constat ——————
——————|—————— bona Latinorum ——————|———— est ut ——————
——————|——————
——————|——————
——————|———— ab alteri ————
69 ——————| Item illud quoque constare uidetur, si solos liberos ex | disparibus partibus patron*us*
——————|——————
——————‖tant, ad eos pertinere, quia nullo pag. 145
interueniente extraneo herede senatusconsulto locus non

3 parentis *Goeschen*, parenti *C* ‖ 4 tamen *Goeschen*, tam *C* ‖ 5 potior *Goeschen*, potiquia C^n, *conf.* C^a *pag. 293 uers. 16* ‖ 8 exheredati *Goeschen*, exhereditati *C* ‖ 10 nihilo minus *Lachmanni supplementum incertum est*, *conf.* C^a ‖ 11 nam hi quoque] ahtateq̄? *C teste Bluhmio*, *conf.* C^a ‖ 30—32 *lacunam post* patronus *e. g. hoc modo explere possis:* heredes instituerit, ex isdem partibus bona Latini, si patri heredes exis|**tant, ad eos pertinere** etc.

70 est. *Sed* si cum liberis suis etiam extraneum heredem
patronus reliquerit, *Ca*elius Sabinus ait tota bona pro ui-
rilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum
extrane*us* heres interuenit, non habet lex Iunia locum, sed
senatusconsultum. Iauolenus autem ait tantum eam partem
ex senatusconsulto liberos patroni pro uirilibus partibus
habituros esse, quam extranei heredes ante senatusconsul-
tum lege Iunia habituri essent, reliquas uero partes pro
71 hereditariis partibus ad eos pertinere. Item quaeritur, an
hoc senatusconsultum ad eos patroni liberos pertineat, qui
ex filia nepteue procreantur, id est ut nepos meus ex filia
potior sit in bonis Latini mei quam extraneus heres. item
⟨*an*⟩ ad maternos Latinos hoc senatusconsultum pertineat
quaeritur, id est ut in bonis Latini materni potior sit pa-
tronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit
utroque casu locum esse senatusconsulto. sed huius sen-
tentiam plerique inprobant, quia senatus de his liberis
[patronarum] nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur.
idque ex eo apparet, quod nominatim exheredatos summo-
*ue*t; nam uidetur de his sentire qui exheredari a parente
solent, si heredes non instituantur; neque autem matri
filium filiamue, neque auo || materno n*e*potem neptemue, pag. 146
si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse
est, siue de iure ciuili quaeramus, siue de *e*dicto prae-
toris, quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bo-
norum possessio promittitur.
72 Aliquando tamen ciuis Romanus libertus tamquam La-
tinus moritur, uelut si Latinus saluo iure patroni ab im-
peratore ius Quiritium consecutus fuerit. nam, ut diuus
Tr*a*ianus constituit, si Latinus inuito uel ignorante patrono
ius Quiritium ab imperatore consecutus sit, [quibus casi-
bus] dum uiuit iste libertus, ceteris ciuibus Romanis li-
bertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem
Latini iure, nec ei liberi eius hered*es* esse possunt; et in

1 set *Goeschen*, ei *C* || 2 Caelius *Goeschen*, s|elius? *C* || 4 extraneus *Goeschen*, extraneos *C* || heres *Goeschen*, heres|des' (*sic*) *C*, *conf.* *C*ᵃ *pag. XXX not. f*) || 13 an *addidit Goeschen* || 18 patronarum *C*; *ex falso glossemate natum uidetur esse* || 19 summouet *Goeschen*, summobeat *C*; *seruato* summoueat *coniunctiuo possis cum Polenaario supra uers. 19 corrigere* apparere || 22 nepotem *Goeschen*, nptem *C* || 24 de *ante* iure *supra uersum additum C* || edicto *Goeschen*, exedicto *C* || 30 Traianus *Goeschen*, troianus *C* || 31 *uerba* quibus casibus *deleuit Mommsen* || 34 heredes esse *Goeschen*, heredesse *C*.

hoc tantum habet testamenti factionem, *ut* patronum here-
dem instituat eiqu*e*, si heres esse noluerit, alium substi-
73 tuere possit. Et quia hac constitutione uidebatur effectum,
ut ne umquam isti homines tamquam ciues Romani more-
rentur, quamuis eo iure postea *us*i essent, quo uel ex lege
Aelia Sentia uel ex senatusconsulto ciues Romani essent,
diuus Hadrianus iniquitate rei motus auctor fuit senatus-
consulti *f*aciendi, ut qui ignorante uel recusante patrono
ab imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure
postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia uel ex senatus-
consulto, si Latini ma*ns*i*s*sent, ciuitatem Romanam conse-
querentur, proinde ipsi haberentur ac si lege Aelia Sentia
uel senatusconsulto ad ciuitatem Romanam peruenissent.
74 ||Eorum autem, quos lex Aelia Sentia dediticiorum nu- pag. 147
mero facit, bona modo quasi *ciuium Romanorum* lib*er*torum,
75 modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. Nam eorum
bona qui, s*i* in aliquo uitio non essent, manumissi ciues
Romani futur*i* essent, quasi ciuium Romanorum patronis
eadem lege tribuuntur. non tamen *h*i habent etiam testa-
menti factionem; nam id plerisque placuit, nec inmerito:
nam incredibile uidebatur pessimae condicionis hominibus
uoluisse legis latorem testamenti faciendi ius concedere.
76 Eorum uero bona qui, si non in aliquo uitio essent, ma-
numissi futuri Latini essent, proinde tribuuntur patronis,
ac si Latin*i* decessissent. nec me praeterit non satis in ea
re legis *l*atorem uoluntatem suam uerbis expre*ss*i*s*se.

77 Videamus autem et d*e* ea successione quae nobis ex
78 emptione bon*o*rum conpetit. Bona autem ueneunt aut ui-
uorum aut mortuorum: uiuorum ueluti eorum qui frauda-
tionis causa latitant nec absentes defenduntur; item eorum
qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudicatorum post tem-
pus quod *eis* parti*m* lege XII tabularum partim edicto prae-
toris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona

1 ut] aut *C* || 2 eique *Goeschen*, eiqui *C* || 5 usi *Goeschen*, utsi *C* || 6 Aelia Sentia *Goeschen*, x̄ s̄ *C*, *conf.* *C*ᵃ *pag. 257* || 8 faciundi *Goeschen*, paciundi *C* || 11 mansissent *Goeschen*, manumissi essent *C* || 15 ciuium Romanorum libertorum *Goeschen*, s̄c̄ libustorum *C* || 17 si in *Goeschen*, sin *C* || 18 futuri *Goeschen*, futuris *C* || 19 hi *Goeschen*, ui? *C*, *conf.* *C*ᵃ || 24 futuri latini *C*, latini futuri *Polenaar probabiliter* || 25 Latini *Goeschen*, latinis *C* || 26 legis latorem *Goeschen*, legislegatorem *C* || expressisse *Goeschen*, expresse *C* || 27 de ea *Goeschen*, dea *C* || 28 bonorum *Goeschen*, bonarum *C* 32 eis partim *Goeschen*, eius parti *C*.

ueneunt ueluti eorum, quibus certum est neque heredes
neque bonorum possessores neque ullum alium || iustum pag. 148
79 successorem existere. Siquidem uiui bona ueneant, iubet
ea praetor per dies continuos xxx poss*i*deri *e*t proscribi;
si uero mortui, p*er* dies xv. postea iub*e*t conuenire cre-
ditores et ex eo numero magistrum creari, id est eum per
quem bona ueneant. itaque si uiui bona ueneant, in die-
bus ⟨*x bonorum*⟩ u*enditionem* fieri iubet, si mortui, in di-
midio. *die*bus ita*que* uiui bona xxx*x*, mortui uero xx emp-
tori addici iubet. quare autem tardius uiuentium bonorum
uenditionem conpler*i* iubet, illa ratio est, quia de uiuis
curandum erat, ne facile bonorum uenditiones paterentur.
80 Neque autem bonorum possess*orum* neque *bonorum*
emptorum r*es* pleno iure fiunt, sed in bonis efficiunt*ur;*
ex iure Quiritium autem ita demum adquiruntur, si us*u*-
ceper*u*nt. interdum quidem bonorum emptoribus n*e* *u*|sus
quidem capio contingit, ueluti si ——————| bono-
rum emptor ——————————————|———
———————————————————|———
81 ——— Item quae debi*ta sunt* ——————| aut ipse
debuit, neque bonorum possessor ne*que* | bon*or*um emptor

ad § 79 conf. Theophilus 3, 12 pr.

3 et *ante* siquidem *addit Polenaar* || uiui *ex* uiuo *correctum C* || 4 possideri et *Goeschen*, possederit *C* || 5 per *Goeschen*, post *C* || iubet *Goeschen*, iubent *C* || 7—10 *conf. Krueger Kritische Versuche pag. 137* || 8 uenditionem] ū *C*, *conf. Ca pag. 309 uers. 25* || 7—8 *Mommsen ab alia sententia progressus mauult* idque, si uiui bona ueneant, in diebus ⟨*x*, *si mortui, in diebus* v⟩ fieri iubet (*deletis quae sequuntur* si mortui, in dimidio) || 8—9 dimidio] *expectes* diebus v || 9 xxxx] xxx *C* || 10 uiuentiusm (*sic*) *C* || 11 compleri *Lachmann*, complere *C* || 13 bonorum possessorum *Goeschen*, bonorum possessio *C* || 13—14 bonorum emptorum res *Goeschen*, uerii? *C*, *conf. Ca pag. 258 uers. 22 et pag. 298 uers. 33* || 15 usuceperunt *Lachmann*, ususceperiunt? *C* (*conf. Ca*), usucapiuntur *Goeschen* || 16—17 *expectes* ne usucapio quidem contingit, *conf. tamen 2 § 60* || 17—20 *Gaius egisse uidetur de usucapione quae non contigit*, *si per eos bona uenierunt*, *quibus nihil debitum erat*, *uel de bonorum uenditione aliam ob causam irrita facta* (*conf. e. g. Dig. 42, 4, 7, 3 et 42, 5, 30*). *Huschke sententiam sic suppleri posse opinatur*: uelut(i) si pere*grinus sit* bonorum emptor, nec senatusconsultum concesserit eius ciuitati ius quo *quae* ciuibus *eius* p*opuli a ciui*bus Romanis alienan*tur* usuc*apere* possunt. (*conf. quae Huschke in editione quarta ad hunc locum adnotauit.*) || 20 *seq. Lachmann ita suppleuit*: Item quae debita sunt ei cuius fuerunt bona, aut ipse etc. || 21 bonorum (*ante* emptor) *Goeschen*, bonum *C* || 21—120, 1 *non male Huschke talia temptauit*: neque bonorum possesssor*i* ne*que* bon*or*um emptor*i* ipso iure debe*n*tur aut ipsi debent.

ipso iure deb*et* *aut ipsis debentur*, |—— de omnibus rebus
————————————————|——————— *in* sequen-
ti commentario pro|ponemus.
82 ||Sunt autem etiam alterius generis successiones, quae pag. 149
neque lege XII tabularum neque praetoris edicto, sed eo
83 iure ⟨*quod*⟩ con*sen*su receptum est introductae sunt. Et-
eni*m* cum pater familias se in adoptionem de*dit* mulier*ue*
in manum conuenit, omnes eius res incorporales et corpo-
rales quaeque ei debitae sunt, patri adoptiuo coemptiona-
toriue adquiruntur, exceptis his quae per capitis deminu-
tionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio
libertinorum quae per iusiurandum contracta est, et *lites*
84 *contestatae* legitimo iudici*o*. Ex diuerso quod is debu*it*,
qui se in adoptionem dedit quae*u*e in manu*m* conue*nit*,
non transit ad coemptionatorem aut ad patrem adoptiuum,
nisi si hereditarium aes alienum f*uerit*. *tunc* enim quia
ipse pater adoptiuus aut coemptionator heres fit, directo
tenetur iure; i*s uero*, *qui* se adoptandum dedit quae*u*e in
manum conuenit, desinit esse here*s*. de eo uero quod
proprio nomine ea*e* personae debuerint, licet neque pater
adoptiuus teneatur neque coemptionator, *et ne* ipse quidem,
qui se *in ad*optionem ded*it quae*ue in manum conuenit,
maneat obligatus obligata*ue*, quia sc*ilicet* per capitis de-

§ 81 *in sequenti commentario*] 4 § 34. 35 || § 82 fere = Inst. 3, 10 pr. || § 83 usque ad 11 *sunt* fere = Inst. 3, 10, 1 || § 84 usque ad 14 *dedit* fere = Inst. 3, 10, 3.

1—2 *Gaium haec fere scripsisse conicit Huschke*: *et* **ideo de omnibus rebus** u*ti*l*ibus act*ionibus et experiuntur et conueniuntur, quas i*n* (*hanc praepositionem om. Huschke*) **sequenti** etc., *conf. Theophilus* 3, 12 *pr.* (*ed. Ferrini pag. 316 uers. 7—10*) || 4 etiam *C*, et *Inst.* || successiones] per uniuersitatem successiones *Inst.* || 6 quod *Inst.*, *om. C* || consensu *Inst.*, concessu *C* || eteni(m) *C*, ecce enim *Inst.* (*fortasse recte*) || 7 se in adoptionem de(dit) *C*, sese in adrogationem dat *Inst.* || mulierue *Boecking*, mulierque *C* || 8 eius res *C*, res eius *Inst.* || incorporales et corporales *C*, corporales et incorporales *Inst.* || 9 patri adoptiuo *C*, adrogatori *Inst.* || 12 lites contestatae *suppleuit Rudorff in Commentationibus Academiae Berolinensis a. 1865 pag. 340 seqq.*, *quamuis* lis contestata *potius expectes* (*conf. etiam* C^a *pag. XXXII*); lis contracta *proponit Wlassak*, litis contestatae *Mommsen* || 13 iudicio *Goeschen*, iudiciu? *C* || ex *C*, sed ex *Inst.* || 13—14 *suppletum ex Inst.* || 14 quaeue] quaeque *C* || manu *C* || 18 quaeue *Lachmann*, queque *C* || 19 heres] heredes *C* || 20 eae *Goeschen*, ea *C* || 21 et ne *paulo probabilius quam* neque (*sic Goeschen*) *uidetur suppleri posse* || 22 in adoptionem *Goeschen*, ademinoptionem *C* || quaeue] *in C fuerit* que|quae *uel simile aliquid* || 23 obligataue *Goeschen*, obligata *ex* obligatam *correctum C* || scilicet *Goeschen*, scetsi (*i. e.* scilicet si?)? *C*.

minutionem liberetur, tamen in eum eamue utilis actio datur rescissa ‖ capitis deminutione; et si aduersus hanc actionem non defenda*n*tur, quae bona eorum futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, uniuersa uendere creditoribus praetor permitti*t*. pag. 150

85 |*Item si* legitimam h*ereditatem heres*, *antequam cer*|nat aut pro herede gerat, alii in iure cedat, pleno iure fit ille heres, cui cessa est hereditas, *proinde ac si ipse per* legem ad hereditatem uocaretur. quodsi posteaquam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob *id* creditoribus ipse tenebitur; sed res corporales transferet proinde ac si singulas in iure cessisset, debita uero pereunt, eoque modo
86 debitores hereditarii lucrum faciunt. Idem iuris est, si testamento scriptus heres, posteaquam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem; ante aditam uero hereditatem
87 cedendo nihil agit. S*u*us autem et necessarius heres an aliquid aga*n*t in iure cedendo, quaeritur. nostri praeceptores nihil eos agere existimant; diuersae scholae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post adi*t*am hereditatem; nihil enim interest, utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat, an iuris necessitate hereditati adstringatur.

88 ‖*Nunc transeamus* ad obligationes. quarum summa diuisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto. pag. 151

89 Et prius uideamus de his quae ex contractu nascuntur. harum autem quattuor genera sunt: aut enim re *con*trahitur obligatio aut uerbis aut litteris aut consensu.

§§ 88 et 89 conf. Inst. 3, 13.

3 defendantur *Goeschen*, defendatur *C* ‖ 5 permittit *Goeschen*, permittitur *C* ‖ 6 *minus ad incertos codicis C* (*in quo rubricatori unus uersus uacuus relictus est*) *ductus quam ad sententiarum conexum suppletum est* ‖ §§ 85—87 *Polenaar audaci coniectura expellit quasi spurias; nam quod hereditatis in iure cessae mentio in 2, 98 non fit, id eo probabiliter explicatur, quod Gaius tunc ea, quae iam 2, 35—37 plenius exposuisset, repetere uidetur noluisse, deinde consilium mutasse. eiusdem modi repetitiones extant e. g. 3, 56* (*= 1, 22*), *3, 163 seq.* (*= 2, 86 seq.*), *4, 106 seq.* (*= 3, 180 seq.*) ‖ 7 herede *ex* heredes *correctum C* ‖ 8 *suppletum duce Goescheno* ‖ 10 id *Goeschen*, id a *C* (*conf. 2, 35*) ‖ 11 transfert *mauult Mommsen* ‖ 16 suus *Goeschen*, sus *C* ‖ 17 agant *Lachmann*, agat *C* ‖ 19 aditam *Goeschen*, aditatam *C* ‖ 23 *suppleuit Goeschen ex Inst.* ‖ 27—28 contrahitur *Goeschen*, trahitur *C*.

90 Re contrahitur obligatio uelut mutui datione. ⟨*mutui autem datio*⟩ proprie in his [fere] rebus contingit qua*e* pondere numero mensura consta*nt*, qualis est pecunia numerata uinum oleum frumentum aes argentum aurum. quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non ea*e*dem, sed alia*e* eiusdem naturae reddantur. unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita *ti*bi a me datum est, ex meo
91 t*u*um f*i*t. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo qui per errorem soluit, re obligatur. nam proinde ei condici potest SI PARET EVM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde quidam putant pupillum aut mulierem, cui sine *tutoris auctoritate* non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere.
92 Verbis ‖ obligatio fit ex interrogatione *e*t r*e*sponsione, pag. 152
ueluti DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS? DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO, FIDEIVBES? FIDEIVBEO,
93 FACIES? FACIAM. Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO propria ciuium Romanorum est; cetera*e* uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines siue ciues Romanos siue peregrinos ualent. et quamuis ad Graecam uocem expressae fuerint, ueluti hoc modo ⟨Δώσεις; Δώσω· Ὁμολογεῖς; Ὁμολογῶ· Πίστει κελεύεις; Πίστει κελεύω· Ποιήσεις; Ποιήσω⟩, [etiam haec] tamen inter ciues Romanos

§ 90 usque ad 4 *frumentum* conf. Dig. 44, 7, 1, 2 (*Gaius libro secundo aureorum*); ceterum fere = Inst. 3, 14 pr. ‖ § 91 fere = Inst. 3, 14, 1.

1 uelut *C*, *ad* ueluti *ducunt Inst.* ‖ 1—2 ⟨ ⟩ *om. C*, mutui autem datio *ex Dig. addidit Boecking* ‖ 2 fere *deleuit Huschke* ‖ quae *Dig.*, quares *C* ‖ 3 constant *Dig.*, consta *C* ‖ 6—7 eaedem sed aliae *Goeschen*, eadem sed alia *C*, eaedem res sed aliae *Inst.* ‖ 7 nature *C*, naturae et qualitatis *Inst.* ‖ 8 (*sub initium*) est *C*, sit *Inst.* ‖ quod ita bi (tibi *correxit Goeschen*) a me datum est ex meo tum fiat (tuum fit *correxit Goeschen*) *C*, quia ita a me tibi datur ut ex meo tuum fiat *Inst.* (*non male*) ‖ 10 ei *C*, ei ab eo *codd. Inst.* ‖ 12 cui *C*, si ei *Inst.* ‖ 12—13 sine tutoris auctoritate *Inst.*, sine totae *C*, *conf. C*[a] *pag. 303 inf.* ‖ 16 quia *C*, cum *Inst.* ‖ 17 uult *C*, uoluit *Inst.* ‖ 18 interrogatione et responsione *Goeschen* (*conf. Dig. 44, 7, 1, 7*), interrogationet rensponsione *C* ‖ 20 fidepromitis *C* ‖ 21 obligatio *ex* obligato *correctum C*[1] ‖ 22 ceterae *Goeschen*, cetera *C* ‖ 24 Graecam *Goeschen*, eregam *C* ‖ 25—27 ⟨ ⟩ *ex Theophilo 3, 15, 1 addidit Goeschen* ‖ 27 *uerba* etiam haec (*sic C pro* etiam hae) *deleuit Mommsen.*

ualen*t*, si modo Grae*c*i sermonis intellect*u*m habeant. et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intellectum habean*t*. at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transf*er*ri pos-

94 sit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse. Vnde dicitur uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, ueluti si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget PACEM FVTVRAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur. quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex

95 stipulat*u* agitur, sed iure belli res uindicatur. Illud dubitari potest, si quis ‖———————————— pag. 153

95a ———————|——————— *S*unt *et a*liae obligationes ————|—————————— (*7 uersus in C legi nequeunt*)

—————————————————————.

————— corporal———————————————

————————————————————————

————————————————————————

1 ualent *Goeschen*, ualent tamen *C* ‖ Graeci *Goeschen*, gregi *C* ‖ intellectum *Goeschen*, intellectam *C* ‖ 3—4 habeant *Goeschen*, habeantur *C* ‖ 6 transferri *Goeschen*, transfieri *C* ‖ 13 stipulatu *Goeschen*, stipulat *C* ‖ 14 *inde ab* si quis *supplendum uidetur aut* **si quis** interroganti DARI SPONDES? respondeat PROMITTO uel DABO, an recte obligetur; *aut* **si quis** interroganti PROMITTIS? respondeat Ὁμολογῶ an recte obligetur; *aut simile aliquid* ‖ 15 *seqq. Proximorum sententia ad Epitomam 2, 9, 3 ita suppleri potest*: Sunt et **aliae obligationes**, quibus uerbis obligamur, ut tamen nulla praecedente interrogatione obligatio contrahatur etc. *In Epitoma enim haec de dotis dictione leguntur*: Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est ut si mulier siue sponso uxor futura siue iam marito dotem dicat. quod tam de mobilibus rebus quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius, et debitor ipsius mulieris, si pecuniam quam illi debebat sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hae tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. aliae uero personae si pro muliere dotem uiro promiserint, communi iure obligari debent, id est ut et interrogata respondeant et stipulata promittant. *Vt autem ex reliquiis quae in uersu 18 supersunt apparet, Gaius et corporalium et incorporalium rerum mentionem fecerat. Quod uero Epitome tradit de parente dotem dicente — quod item ita ut Gaiano contextui fortasse magis conueniat, legitur apud Vlpianum 6, 2* »item parens mulieris uirilis sexus, per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater, auus paternus« — *id tribus fere uersibus usque ad 124, 1 expressum fuisse uidetur.*

———————————————— *item* si debitor mulieris iussu eius, dum ————————, doti dicat quod debet; alius autem oblig*ari* *hoc* modo non potest. | et ideo si quis ali*us* ———————— —— *com*|muni iure obliga———————— ———|———.

96 Item uno loquente ———|———————— *(3 uersus in C legi nequeunt)* ————————

— haec sol*a* causa *est*, ex qua iureiurando contrahit*ur* obligatio. sane ex alia nulla causa iureiurando homines || obligantur, utique cum quaeritur de iure Romanorum. nam pag. 154 apud peregrinos quid i*u*ris sit, singularum ciuitatium iura requirentes aliud intellegere poterimus ————————.

97 Si id quod dari stipulamur tale sit, ut dari non possit, in*u*tilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum quem seruum esse credebat, aut mortuum quem uiuum
97a esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum quem putaba*t* humani iuris esse, dari ⟨*stipuletur. Item si quis rem*
98 *quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum,*⟩ stipuletur, aeque inutilis est stipulatio. Item si quis sub ea condicione stipuletur quae existere non potest, ueluti si digito caelum tetigerit, inutilis est stipula*tio*. sed legatum sub inpossibili *c*ondicione relictum nostri praeceptores

2—3 *conf.* C^{as} || 3 hoc *paulo minus probabile est in* C^{n} *extitisse quam* eo *in C* || 4—6 *ita fere ad sententiam, non ad ductus, supplere possis*: et ideo si quis alius pro muliere dotem promittere uelit, communi iure obligare se debet, id est stipulanti uiro promitt*ere*. || 6—10 *conf.* C^{as} || 7—9 § 96 *initium supplendum est ad Epit. 2, 9, 4, ubi haec extant*: Item et alio casu uno loquente et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, id est si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iurauit, in qua re supra dicti liberti non tam uerborum sollemnitate quam iurisiurandi religione tenentur; sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest. || 9 —haec] si haec? *C*; et haec *quam* sed haec *Gaium dedisse probabilius est* || solo *C* || est] s? (*id est* sed?) *C* || 11 romanorum *C*, *expectes* Romano (*cum Polenaario*) *uel* ciuium Romanorum || 12 iuris *Hollweg*, iudris? *C* || 13 *post* poterimus *aut nihil in C extitit aut* in aliis ualere *uel simile aliquid* (*uix* in plerisque ualere *uel* in multis ualere) || 15 inutilis *Goeschen*, iniutilis *C* || 17—18 putabat] putabatat *C* || 18—19 ⟨ ⟩ *ad Inst. 3, 19, 1 exempli gratia additum est duce Lachmanno* || 22 stipulatio *Goeschen*, stipulaq C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 305 uers. 3* || 23 condicione *Goeschen*, co|condicione *C.*

proinde deberi putant, ac si sine condicione relictum esset; diuers*ae* scholae auctores n*ihilo* minus legatum inutile existimant quam stipulationem. et sane uix idonea diuer-
99 sitatis ratio reddi potest. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ignorans rem sua*m* esse dari sibi eam stipuletur;
100 quipp*e* quod alicuius est, id ei dari non potest. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur POS*T* MORTEM MEAM DARI SPONDES; uel ita ⟨*POST MORTEM TVAM DARI SPONDES*?; *ualet autem, si quis ita dari stipuletur CVM MORIAR DARI SPONDES*? *uel ita*⟩ CVM MORIERIS DARI || SPONDES? id est pag. 155
ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur. nam inelegans esse uisum est ab heredis persona incipere obligationem. rursum ita stipulari non possumus PRIDIE QVAM MORIAR, aut PRIDIE QVAM MORIERIS DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi 'pridie quam aliquis morietur', quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum reducitur stipulatio et quodammodo talis est HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est.
101 Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis d*e*-
102 minutione dicta intelleg*e*mus. Adhuc inutilis est stipulatio, si quis ad id quod interrogatus erit, non responderit, uelnti si sestertia x a te dari stipuler et tu *s*estertia *v* promittas, aut si ego pur*e* stipuler, tu sub condicione p*ro*-
103 mittas. Praeterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur, cuius iur*i* subiecti non sumus. unde illud quaesitum est, si quis sibi et ei cuius iuri subiectus non est dari stipuletur, in quantum ualeat stipulatio. nostri praeceptor*es* putant in uniuersum ualere et proinde ei soli qui stipulatus sit solidum de*b*eri, atque si extranei nomen non adiecisset. sed diuersae scholae auctor*es* || dimidium ei deberi pag. 156
existimant, pro altera uero parte inutile*m* esse stipulatio-

§ 102 inde ab 20 *inutilis* = Inst. 3, 19, 5.

2 diuersae *Goeschen*, diuersi *C* || nihilo] no *C*, *conf. Ca pag. 281* || 7 pos *C* || 8—10 ⟨ ⟩ *addidit Huschke*, *conf. 2*, *232 et Epitome 2*, *9*, *7*, *conf. Inst. 3*, *19*, *15* || 20 intellegemus *Lachmann*, intellegimus *C* || 21 id quod *C*, ea quae *Inst.* || 22 (*priore loco*) sestertia *ex* sesstertia *correctum C* || et *C*, *om. Inst.* || tu sestertia v] tunsestertia ū· milia *C* (*conf. Ca pag. 282 uers. 5*); tu nummum sestertium v milia *Huschke* || 23 pure *Inst.*, pute *C* || promittas *Inst.*, permittas *C* || 25 iuri *Goeschen*, iuris *C* || 27 praeceptores *Goeschen*, praeceptor *C* || 30 auctores *Goeschen*, auctor *C* || 31 inutile *C*.

103a nem. Alia causa est | ——————————
—— DARI SPONDES? | —————————— solidum
deberi et me | sol*um* ——————————
104 etiam Tit*i*|o ——————. *Praeter*ea inutilis est stipulatio,
si ab e|o stipuler qui iuri meo subiectus est, item si is a
me stipuletur. ⟨*sed*⟩ seruus quidem et qui in mancipio est
et *fili*a *familias* et quae in manu est non solum ipsi, cuius
iuri subiecti subiectaeue sunt, obligari non possunt, sed
105 ne alii quidem ulli. Mutum neque stipulari neque pro-
mittere posse palam est. idem etiam in surdo receptum
est; quia et is qui stipulatur uerba promittentis, et qui
106 promittit uerba stipulantis exaudire debet. Furiosus nul-
lum negotium ge*re*re potest, quia non intellegit quid agat.
107 Pupillus omne negotium recte gerit, *u*t tamen, sicubi tu-
toris auctoritas necessaria sit, adhibeatur ⟨*tutor*⟩, ueluti si
ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris
108 auctoritate potest. Idem iuris est in feminis quae in tu-
109 tela sunt. Se*d* quod diximus de pupillo, utique de eo
uerum est qui iam aliquem intellectum habet. nam infans
et qui infanti proximus est non multum a furioso || differt, pag. 157
quia huius aetatis pupill*i* nullum intellectum habent; sed
in his pupillis p*ropt*er utilitatem benignior iuris interpre-
tatio facta est.

§ 104 fere = Inst. 3, 19, 6 || § 105 = Inst. 3, 19, 7 || § 106 = Inst. 3, 19, 8 || § 107 = Inst. 3, 19, 9 || § 109 = Inst. 3, 19, 10.

1—4 *lacunas e. g. ita ad sententiam supplere possis*: **Alia causa est,** si ita *sti*pulatus sim MIHI AVT TITIO **DARI SPONDES**? quo casu constat mihi **solidum deberi et me solum** ex ea stipulatione agere posse, quamquam **etiam Titi**o soluendo liberaris. *Huschke* (*coll. Inst. 3, 19, 4*) *supplet*: **Alia causa est,** si ueluti **SERVo** uel FILIO FAMILIAS MEO ET MIHI **DARI SPONDES** stipulatus sim. tunc enim constat **solidum deberi et me solidum** a promissore petere posse: quod **etiam fit,** cum tantum uelut FILIO FAMILIAS stipulor. || 4 *ad* (praeter)ea *ducunt codicis C reliquiae*, item *Inst.* || 5 item *C*, uel *Inst.* || 6 sed *Inst.*, *om. C* || 10 idem etiam *C*, quod et *Inst.* || 11 (*in fine*) qui *C*, is qui *Inst.* || 12 exaudire *C*, audire *Inst.* || 13 gerere *Inst.*, gere *C* || agat *C*, agit *Inst.* || 14 ut tamen *Inst.*, ita tamen ut tamen *C* || 15 tutor *Inst.*, *om. C* || 18 quod *om. C ante emendationem* || pupillo *C*, pupillis *Inst.* || eo *C*, his *Inst.* || 19 habet *C*, habent *Inst.* || 20 differt *C*, distant *Inst.* || 21 pupilli *Inst.*, pupill· *C*, *conf. C*[a] *pag. 275 uers. 11* || 22 his pupillis *C*, proximis infanti *Inst.*, his pupillis (qui infanti proximi sunt) *Huschke* || propter *Inst.*, per *C* || utilitatem *C*, utilitatem eorum *Inst.*

110 Possumus tamen ad id quod stipulamur alium adhi-
bere, qu*i* idem stipul*et*ur; quem uulgo adstipulatorem uo-
111 camus. *Et* huic proinde actio conpetit proindeque ei recte
soluitur ac nobis; sed quidquid consecutus erit, mandati
112 *iu*dicio nobis restituere cogetur. Ceterum potest etiam aliis
uerbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus. ita-
que si uerbi gratia ego ita stipulatus sim DARI SPONDES?,
ille sic adstipulari potest IDEM FIDE TVA PROMITTIS? uel IDEM
113 FIDEIVBES? uel contra. I*t*em *m*inus adstipulari potest, plus
non potest. itaque si ego sestertia x stipulatus s*i*m, ille
sestertia v stipulari potest; contra uero plus non potest.
item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipu-
lari potest; contra uero non potest. non solum autem in
quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur;
plus est enim statim aliquid dare, minus est pos*t* tempus
114 dare. In hoc autem iure quaedam singulari iure obser-
uantur. nam adstipulatoris heres non habet actionem. item
||seruus adstipulando nihil agit, qu*amuis* ex ceteris omnibus pag. 158
causis stipulatione domino adquir*a*t. id*em* de eo qui in
mancipio est magis placuit; nam et is serui loco est. is
autem qui in potestate patris est agit aliquid, sed parenti
non adquirit, quamuis ex omnibus ceteris causis stipulando
ei adquirat. ac ne ipsi quidem aliter actio *con*petit, quam
si sine *capitis* deminutione exierit de potestate parentis,
ueluti morte eius aut quod ipse flamen Dialis inauguratus
est. eadem de fili*a* familias et quae in manu est dicta
intellegemu*s*.

115 Pro eo quoque qui promittit solent alii obligari; quo-
rum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores

§ 115 fere = Inst. 3, 20 pr.

1 tamen *C*, autem *uel similem particulam expectes* || 2 qui idem *Goeschen*, quidem *C* || stipuletur *Goeschen*, stipulatur *C* || 3 et *Huschke*, sed *C* || 5 iudicio *Goeschen*, indicio *C* || 8 *alterum* idem *ex* iden *correctum* C^1 || 9 item *Goeschen*, idem *C* || minus *Goeschen*, regula inus C^n (*ex glossemate, conf.* C^a *pag. XX et pag. 299 uers. 32*) || 9—10 *uerba* plus non potest *tamquam glossema expellit Mommsen* || 10 sestertia *ex* estertia *correxit C* || sim *Goeschen*, sum *C* || 15 pos *C* || 18 quamuis *Goeschen*, quia *C* || 19 adquirat *Goeschen*, adquirit *C* || idem *Goeschen*, id *C*?, *conf.* C^a *pag. 262 uers. 32* || 23 actio competit *Goeschen*, actio petit *C* || 24 capitis diminutione *Goeschen*, r̄diminutione *C*, *conf.* C^a *pag. 274 inf.* || 26 filia familias *Goeschen*, filiaefamilias *C* || 27 intellegemus *Hollweg*, intellegemus pro eo? *C*.

116 appellamus. Sponsor ita interrogatur IDEM DARI SPONDES?
fidepromissor ⟨*ita*⟩ IDEM FIDEPROMITTIS? fideiussor ita IDEM
FIDE TVA ESSE IVBES? uidebimus [de his] autem, quo nomine
possint proprie appellari, qui ita interrogantur IDEM DABIS?
117 IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? Sponsores quidem et fidepro-
missores et fideiussores saepe solemus accipere, dum cu-
ramus, ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem uero
fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid
post mortem nostram detur. ⟨——————————⟩
stipulando nihil agimus, adhibetur a*ds*tipulator, ut is post
mortem nostram agat; qui si quid fuerit consecutus, ‖ de pag. 159
r*estitue*ndo eo mandati iudicio heredi [meo] tenetur.
118 Sponsoris u*ero* et fidepromissoris similis condicio ⟨*est*⟩,
119 fideiussoris ualde dissimilis. Nam illi quidem nullis obli-
gationibus accedere possunt nisi uerborum, (quamuis inter-
du*m* ipse qu*i* promiserit non fuerit obligatus, uelut si
mulier aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet
pos*t* mortem suam dari promiserit. at illud quaeritur, si
seruus aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor au*t*
119a fidepromissor obligetur). Fideiussor uero omnibus obliga-
tionibus, id est siue re siue uerbis siue litteris siue con-
sens*u* contractae fuerint obligationes, adici potest. a*c* ne
illud quidem interest, utrum ciuilis a*n* naturalis obligatio
sit cui adiciatur; adeo quidem, ut pro seruo quoque obli-
getur, siue extraneus sit qui a seruo fideiussorem accipi*at*,
120 siue ipse dominus in id quod sibi debeatur. Praeterea

§ 117 inde ab 6 *solemus* usque ad 7 *sit* fere = Inst. 3, 20 pr. ‖
§ 119a inde ab 20 *omnibus* fere = Inst. 3, 20, 1.

1 IDEM *Goeschen, conf. C^a pag. 262 uers. 32* ‖ 2 ita *addidit Boecking* ‖ (*altero loco*) IDEM *Goeschen, conf. C^a pag. 262 uers. 32* ‖ 4—5 IDEM DABIS IDEM *Goeschen*, id dabis id *C, conf. C^a pag. 262 uers. 33* ‖ 9 *multae patent uiae supplendi; Mommsen propter homoeoteleuton talia fere intercidisse suspicatur*: quia enim nobis ut post mortem nostram detur ‖ 10 adstipulator *Boecking*, at· stipulator (*i. e.* autem stipulator) C^n, *conf. C^a pag. 257* ‖ 12 meo *deleuit Polenaar* ‖ 13 uero *Goeschen*, uel C^n, *conf. C^a pag. 310* ‖ est *addidit Lachmann* (*conf. C^a pag. 265 uers. 39*) ‖ 15 interdum *Goeschen*, *aut* interdus *aut* interdui *C* ‖ 16 qui *Goeschen*, quid *C* ‖ 18 pos *C, conf. C^a pag. 285* ‖ 19 (*in fine*) aut *Goeschen*, autem C^n, *conf. C^a pag. 257* ‖ 21—22 consensu *Inst.*, consens *C, conf. C^a pag. 260* ‖ 22 ac *Institutionum codices meliores*, ad *C*, at *Institutionum codices aliquot deteriores cum Theophilo* ‖ 23 an *Inst.*, ā (*i. e.* aut?) *C, conf. C^a pag. 255 inf.* ‖ 23—24 obligatio sit *C*, sit obligatio *Inst.* ‖ 25 a seruo fideiussorem *C*, fideiussorem a seruo *Inst.* ‖ accipiat *Inst.*, accipi *C* ‖ 26 debeatur *C*, debetur *Inst.*

sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi si de
peregrino fidepromissore quaeramus, et alio iure ciuitas
121 eius utatur. fideiussoris autem etiam heres tenetur. Item
sponsor et fidepromissor leg*e* Furi*a* biennio liberantur, et
quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia peti po-
test, in tot partes d*i*ducitur inter eos obligatio et singuli
⟨*in*⟩ uiriles partes *obliga*ntur. fideiussores uero perpetuo
tenentur, et quotquot erunt numero, singuli in solidum
‖ obligantur. itaque liberum est creditori a quo ue*lit* soli- pag. 160
dum petere. sed nunc ex epistula diui Hadr*iani* co*n*pe*ll*i-
tur creditor a singulis qui modo soluendo sint par*tes*
pet*er*e. eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod
si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus soluendo non
sit, hoc onus ad ⟨*ceteros non pertinet; sed ex fideiussoribus
etsi unus tantum soluendo sit, ad hunc onus*⟩ ceterorum quo-
121a que pertinet. Sed cum lex Furia tantum in Italia locum
habeat, euenit ut in cete*ris* p*r*ouinciis sponsores quoque
et fidepromissores proinde ac fideiussores *p*erpetuo tenean-
tur et singuli in solid*um* obligentur, nisi ex epistula diui
122 Hadriani hi quo*que* adiuuen*tur* in parte. Praeterea inter
sponsores et fidepromissores lex Appuleia quandam soci*e*-
tatem introduxit. nam si quis horum plus sua portione
soluerit, de eo quod amplius dederit aduersus ceteros
actiones constituit. quae lex ante legem Furiam lata est,
quo tempore in solidum obligabantur. unde quaeritur, an
post legem Furiam adhuc legis Appuleiae beneficium super-
sit. et utique extra Italiam superest. nam lex quidem Furia
tantum in Italia ualet, Appuleia uero etiam in ceteris pro-
uinciis. sed an etiam ⟨*in*⟩ *It*ali*a* beneficium legis Appuleiae
supersit, ualde quaeritur. *ad fideiussores autem lex* Appu-

§ 121 inde ab 8 *quotquot* usque ad 12 *petere* = Inst. 3, 20, 4.

3 fideiussoris *ex* fidesiussoris *correctum* *C* ‖ 4 lege Furia *Goeschen*, legfuriam *C* ‖ 6 diducitur] deducitur *C* ‖ 7 in *addidit Huschke* ‖ obligantur *Boecking*, hocabentur *C* ‖ 6 *uerba* et singuli —7 obligantur *delet Polenaar* ‖ 9 obligantur *C*, tenentur *Inst.* ‖ 9—12 *suppleuit Goeschen ex Inst.* ‖ 11 sint *C*, sint litis contestatae tempore *Inst.* ‖ 14—15 ⟨ ⟩ *exempli gratia addidit Mommsen; alias supplendi uias patere consentaneum est* ‖ 17 cete(ris) *C*, *conf. Gaius 3, 122 med.* (*infra uers.* 28); *sed fortasse utroque loco* ceteris *ex falso glossemate irrepsit* ‖ 18 perpetuo] in perpetuo *C* ‖ 20 quoque *Huschke*, q̄c? (*i. e.* quocum?) *C* ‖ adiuuentur in parte *cum C non sine dubitatione scriptum est* ‖ 28 ceteris *C*, *conf. tamen quae ad Gai 3, 121*a (*supra ad uers.* 17) *adnotata sunt* ‖ 29 in Italia] alis? *C*, Italis *Mommsen* ‖ 30 fideiussores autem lex *exempli gratia suppletum est.*

leia non pertinet. itaque si creditor ab uno totum *con*secutus fuerit, huius sol*i*us detrimentum er*it*, scilicet si is pro quo fideiussit soluendo non sit. *sed ut ex* ‖ supra dicti*s* pag. 161 apparet, *i*s a quo creditor totum petit poterit ex epistula diui Hadriani desiderare, ut pro parte in se detur actio.

123 Praeterea lege Cicereia cautum est, ut is, qui sponsores aut fidepromissores accipiat, praedica*t* palam et declaret, et de qua re satis accipiat et quot sponsores a*u*t fidepromissores in eam obligationem accepturus sit; et nisi p*rae*dixerit, p*e*rmitti*tur* sponsoribus et fidep*ro*missoribus intra diem xxx praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit praedictum n*on* esse, liberantur. qua lege fideiusso*rum* menti*o* nulla fit. sed in us*u* est, etiam si fid*e*iussores accipiamus, praedicere.

124 Sed beneficium leg*is* Corn*e*liae o*m*nibus commune est. qua lege id*em* pro eodem apud eundem eodem anno uetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in xx mili*a*. et quamuis sponsores uel fid*e*promissores in amplam pecuniam, ueluti si sestertium c milium ⟨*se obligauerint*, *tamen dumtaxat xx tenentur*⟩. pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, sed omnem, quam tu*m* c*um* contrahit*ur* obligatio certum es*t* debitum iri, id est ⟨*quae*⟩ sine ulla condicione deducitur in obligatione*m*. itaque et ea pecunia, quam in diem certum dari stipulamur, eodem numero est, quia certum

§ 122 inde ab 1 *si* fere = Inst. 3, 20, 4.

1 creditor ab uno *C*, ab uno fideiussore creditor *Inst.* ‖ 2 solius *Inst.*, solus *C* ‖ scilicet *C*, *om. Inst.* ‖ 3 dictis *Goeschen*, dicti *C* ‖ 4 is *Goeschen*, iis *C* ‖ 7 praedicat *Goeschen*, praedicatur *C* ‖ 8 aut *Goeschen*, at *C* ‖ 9 praedixerit] *conf. C*[a] *pag. 286 uers. 1* ‖ 10 permittitur *Goeschen*, promittit *C* ‖ fidepromissoribus *Goeschen*, fideipermissoribus *C* ‖ 12 non *Goeschen*, nam *C* ‖ 13 fideiussorum *Goeschen*, fideiussor *C* ‖ mentio *Hollweg*, menti *C* ‖ 14 usum *C* ‖ 15 legis Corneliae *Goeschen*, legum corniliae *C* ‖ om̄nibus (*sic*) *C* ‖ 16 idem *Goeschen*, id *C* ‖ 18 milia *Lachmann*, milibus *C* ‖ ⟨uel fideiussores⟩ *addit Huschke post* fidepromissores ‖ 19 amplam *C*, ampliorem *Goeschen* ‖ si *C*, *delet Huschke* ‖ 19—20 ⟨ ⟩ *duce fere Huschkio exempli gratia addita sunt*, *conf. C*[a] ‖ 22 tum cum] tunc *C* ‖ contrahitur *Goeschen*, contrahit *C* ‖ 23 (*priore loco*) est *Goeschen*, esset *C* ‖ quae *addit Goeschen*, *om. C* ‖ 24 obligatione *C*.

es*t* *eam* debit*um* *i*ri, licet post tempus petatur. appellatione
autem pecuniae omnes res in ea lege significantur. itaque
si uinum uel frumentum *aut* si fundum || uel hominem pag. 162
125 stipulemur, haec lex obseruanda est. Ex quibusdam tamen
causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, ueluti
si dotis nomine, uel eius quod ex testamento tibi debeatur,
aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc lege ⟨*Iulia de*⟩
uicesima hereditatium cauetur, ut ad eas satisdationes, quae
126 ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. In
eo *q*uoque iure par condicio est omnium, sponsorum fide-
promissorum fideiussor*um*, quod ita obligari non poss*unt*,
u*t* plus debeant, quam deb*e*t is pro quo obliga*n*tur. at ex
diuerso ut minus debeant, obligari possunt, sicut in ad-
stipulatoris persona diximus. nam ut adstipulatoris, ita et
horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec
127 plus in accessione esse potest quam in principali r*e*. In
eo quoque par omnium causa es*t*, quod si qui*d* pro *r*eo
soluer*in*t, eius reciperandi causa hab*en*t cum eo mandati
iudicium. et hoc amplius sponsores ex lege Publilia pro-
priam habent actionem in duplum, quae appellatur depensi.
128 Litteris obligatio fit ueluti *nomini*b*us* transscripticiis.
fit a*utem* nomen transscripticium duplici modo, uel a re in
129 personam uel a p*e*rsona in person*a*m. ⟨*A re in personam
trans*⟩scriptio fit, ueluti si id, quod *tu* ex emptionis causa
aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum
130 tibi tulero. A persona in person*a*m transscriptio fit, ueluti

§ 126 inde ab 11 *ita* usque ad 13 *possunt* nec non 14 *nam* et inde ab 15 *horum* = Inst. 3, 20, 5 || *diximus*] § 113 || § 127 inde ab 17 *si* usque ad 19 *iudicium* fere = Inst. 3, 20, 6 || ad § 129 conf. Theophilus 3, 21.

1 est eam *Goeschen*, esse a *C* || debitum iri *Goeschen*, debitiuri *C* || 3 aut *Boecking*, et *C* || 7 ⟨ ⟩ *addidit Huschke* || 10 quoque iure *Huschke*, iure quoque iurae *C* || 11 fideiussorum *Goeschen*, fideiussor *C* || possunt *Inst.*, possi? *C ex correctione* || 12 ut *Inst.*, ut regula C^n (*ex glossemate, conf.* C^a *pag. XX*) || debet' *Inst.*, deberet *C* || obligantur *Inst.*, obligaretur *C* || 15 horum *C*, eorum *Inst.* || 16 re *Inst.*, reo *C* || 17 est *Goeschen*, esse *C* || quid *Inst.*, qui *C* || reo *Inst.*, eo *C* || 18 soluerint] soluerit *C* || habent] habet *C* || 21 nominibus *Huschke*, in nobis C^n, in nominibus *Mommsen* || 22 autem *Goeschen*, an *C* || 23 persona in personam *Goeschen*, prosona in personum *C* || 23—24 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen* || 24 tu *Huschke*, m̅ (*i. e. pro* mihi?) *C* || emptionis *ex* emptiones *correctum* C^1 || 24—25 causa aut *Goeschen*, c̅a· *C*, *conf.* C^a *pag. 259* || 26 personam *Goeschen*, personum *C*.

si id quod mihi Titius debet tibi id ex||pensum tulero, id pag. 163
131 est si Titius *te* delegauerit mihi. Alia causa est eorum
nominum quae arcaria uocantur. in his enim re*i*, non litte-
rarum obligatio consistit, qui*p*pe non aliter uale*n*t, quam
si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniae r*e* facit
obligationem. qu*a* de causa recte dicemus arcaria nomina
nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimo-
132 nium praebere. Vnde ⟨*non*⟩ proprie dicit*ur* arcariis nomi-
nibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nom*in*e, sed
n*u*m*e*ratione *p*ecuniae obligantur; quod genus obligationis
133 iuris gentium est. Tr*an*sscripticiis uero nominibus an ob*li*-
gentur peregrini, merito quaerit*ur*, quia quodammodo iuris
ciuilis est talis obligatio; quod Neruae placuit. Sabino
autem et Cassio uisum est, si a re in personam fiat nomen
transscripticium, etiam peregrinos obligari; si uero a persona
134 in personam, non obligari. Praeterea litterarum obligatio fieri
uidetur chirographis et syngraphis, id est si quis debere se
aut daturum s*e* scribat; ita scilice*t* si eo nomine stipulatio non
fiat. quod genus obligationis proprium peregrinorum est.
135 Consensu fiunt obligationes in emptionibu*s* uenditio-
nibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis.
136 Ideo autem *i*stis modis con*s*ensu dicimus obligationes con-
trahi, qu*ia* neque uerborum || neque scripturae ulla pro- pag. 164
prietas desiderat*ur*, sed sufficit eos qui negotium gerunt
consensisse. unde inter absentes quoque talia negotia con-
trahuntur, ueluti per epistulam aut per internuntium; cum

§ 135 = Dig. 44, 7, 2 pr.; Inst. 3, 22 pr. || § 136 usque ad 26 *internuntium* = Dig. 44, 7, 2, 1 et 2; § 136 usque ad 23 *quia neque* et inde ab 24 *sed* usque ad 26 *internuntium* = Inst. 3, 22, 1 et 2.

2 te *Goeschen*, tese *C* || 3 rei *Lachmann*, rebus *C* || 4 quippe *C* || ualent *Goeschen*, ualet *C* || 5 re] rein *C*, rei *fere Lachmann* || 6 qua *Goeschen*, quam *C* || 8 ⟨non⟩ proprie *Huschke*, proprie *C*, perperam *Mommsen* || dicitur *Goeschen*, dicit *C* || 9 ipso nomine *Goeschen*, ipse nome *C* || 10 numeratione *Goeschen*, nomenratione *C* || pecuniae *Goeschen*, p̄ecae *C* || 11 transscripticiis *Goeschen*, tresscripticiis *C* || obligentur *Goeschen*, obiligentur *C* || 12 quaeritur *Goeschen*, quaerit *C* || 18 se scribat *Goeschen*, sesscribat *C* || scilicet si *Goeschen*, scilicet ut si *C* || 20 emptionibus *Dig. Inst.*, emptionibus et *C* || 22 istis *Dig. Inst.*, stis *C* || consensu *Dig. Inst.*, concensu *C* || dicimus obligationes *C*, dicimus obligationem *Dig.*, dicitur obligatio *Inst.* || 23 quia *Dig. Inst.*, quo *C* || 24 desideratur *Dig.*, desiderat *C* || negotium *C Inst.*, negotia *Dig.* || 25 consensisse *C*, consentire *Dig. Inst.* || 26 aut per internuntium *C*, uel per nuntium *Dig.*, aut per nuntium *Inst.*

alioquin uerborum obligatio inter absentes fieri non possit.
137 Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod
alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet; cum
alioquin in uerborum obligationibus alius stipuletur, alius
promittat, et in nominibus alius expensum ferendo oblige*t*,
[138] alius obligetur. [sed absenti expensum ferri potest, etsi
uerborum obligatio cum absente contrahi non possit.]

[DE *EMPTIONE ET VENDITIONE*.]

139 *Emptio et uenditio contrahitur*, cum de pretio conuene-
rit, quamuis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra
quidem data fuerit; nam quod arrae nomine datur, argu-
140 mentum est emptionis et uenditionis contractae. Pretium
autem certum esse debet. nam alioquin si ita inter nos
conuenerit, ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit
empta, Labeo negauit ullam uim hoc negotium habere;
cuius opinionem Cassius probat. Ofilius et eam emptionem
141 et uenditionem; cuius opinionem Proculus secutus est. Item
pretium in numerata pecunia con||sistere debet. *nam* in pag. 165
ceteris rebus an pretium esse possit, ueluti homo aut toga
aut fundus alterius rei ⟨*pretium esse possit*⟩, ualde quaeri-
tur. nostri praeceptores putant etiam in alia re posse con-
sistere pretium. unde illud est, quod uulgo putant per per-
mutationem rerum emptionem et uenditionem contrahi,
eamque speciem emptioni*s* uenditionisque uetustissimam
esse; argumentoque utuntur Graeco poeta Homero qui ali-
qua parte sic ait:

§ 137 usque ad 3 *oportet* = Dig. 44, 7, 2, 3; § 137 usque ad 5 *promittat* = Inst. 3, 22, 3 || § 139 = Inst. 3, 23 pr. || § 140 usque ad 15 *empta* = Inst. 3, 23, 1 || § 141 usque ad 134, 10 *esse* fere = Inst. 3, 23, 2 || *aliqua parte*] Iliad. 7, 472—475.

2 de eo *C Dig.*, in id *Inst.* || *uerba inde ab* 4 alius stipuletur *usque ad* 5 nominibus *in C per errorem bis scripta sunt* || 5 obliget *Goeschen*, obligetur *C*, *conf. C*ᵃ *pag. 306* || 6—7 § *138 ex glossemate uidetur irrepsisse* (*conf.* § *136 in fine*) || 8 *suppleuit Boecking ex Inst.* || 9 *suppleuit Goeschen ex Inst.* || cum *C*, simulatque *Inst.* || 13 nam *C*ⁿ, *om. Inst.* || 17 *post* uenditionem *intercidit fortasse* esse existimauit *uel simile aliquid* || 18 nam *Inst.*, in *C* || 19 homo *Inst.*, hoc modo *C* || 19—20 toga aut fundus *C*, fundus aut toga *Inst.* || 20 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen ex Inst.* || 21—22 putant etiam in alia re posse consistere pretium *C*, etiam in alia re putant posse pretium consistere *Inst.* (*codices meliores*) || 22 putant *C*, *ad* dicitur *lectionem ducunt Inst.* || 24 emptionis *Inst.*, emptionisque *C*.

⟨ἔνθεν ἄρ᾽ οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ᾽ αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ᾽ αὐτῇσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ᾽ ἀνδραπόδεσσι.⟩

diuersae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud e*mpt*ionem et uenditionem; alioqu*in* *non posse* rem expediri permutatis rebus, quae uideatur res uenisse et quae pretii nomine dat*a* esse, sed rursus utramque rem uideri et uenisse et utramque pretii nomine datam esse absurdum uideri. sed ait Caelius Sabinus, si rem tibi uenalem habenti, ueluti fundum, [acceperim et] pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem uideri uenisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundu*s* acciperetur.

142 Locatio autem et conductio similibus regulis constitu*i*-
tur; nisi enim merces certa statuta sit, non uidetur locatio
143 et conductio contrahi. Vnde si alieno arbitrio merces per-
missa sit, uelut qua*nti* Titius aestimauerit, || quaeritur, an pag. 166
locatio et conductio contrahatur. qua de causa si full*oni*
polienda curandaue, sarcinatori sarcienda uestimenta de-
deri*m*, nulla statim mercede constituta, postea tantum da-
turus, quanti inter nos conuenerit, quaeritur, an locatio et
144 conductio contrahatur. *item* si rem tibi utendam dederim
et inuicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur, an
145 locatio et conductio contrahatur. Adeo autem emptio et

§ 143 inde ab 19 *qua* usque ad 22 *conuenerit* = Inst. 3, 24, 1 || § 144 conf. Inst. 3, 24, 2 || § 145 usque ad 135, 3 *conductio* = Inst. 3, 24, 3.

1—4 *pro* ⟨ ⟩, *quod ex Inst. addidit Goeschen*, et reliqua *exhibet C, quae uerba deleuit Baumbach* || 5 dissentiunt *C*, *ad* contra sentiunt *ducunt Inst.* || 6 emptionem] *conf. C*[a] *pag. 265 uers. 17* || 7 alioquin non posse *suppleuit Goeschen ex Inst.*, *conf. tamen C*[a]; *in C*[n] *fortasse* alioquoinnposside *uel simile aliquid extitit* || 8 data *Inst.*, datae? *C* || 9 sed rursus utramque rem *C*, nam utramque *Inst.* || 9—10 utramque pretii *C*, pretii *Inst.* || 12 *uerba* acceperim et *deleuit Mommsen* || 14 fundus *Goeschen*, fundum *C* || 15 constituitur *Huschke olim*, constituuntur *C* || 18 quanti *Goeschen*, qua *C* || 19 qua de *C Inst.*, ex eadem *mauult Huschke* || fulloni *Inst.*, fulloin *C* || 20 sarcinatori *C*, aut sarcinatori *Inst.* || 20—21 dederim *Goeschen*, dederimus *C* || 21 postea *C*, sed postea *Inst.* || 22 quanti *C*, quantum *Inst.* || 23 item *Polenaar*, uel *C* || 25—135, 2 emptio et uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere uidentur *C*, familiaritatem a. i. s. h. uidentur emptio et uenditio item locatio et conductio *Inst.* (*conf. Gaius libro secundo rerum cottidianarum Dig. 19, 2, 2, 1*).

uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere uidentur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et uenditio contrahatur an locatio et conductio. ueluti si qua res in perpetuum locata sit, quod *e*uenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut quamdiu [id] uectigal praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius praedium a*u*feratur. sed magis placuit

146 locationem conductionemque esse. Item [quaeritur] si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos qui integri exierint pro sudore denarii xx mihi darentur, in eos uero singulos qui occisi aut debilitati fuerint denari*i* mille, quaeritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. et magis placuit eorum qui integri exierint locationem et conductionem contractam uideri, at eorum qui occisi aut debilitati sunt emptionem et uenditionem esse; idque ex accidentibus apparet, tamquam sub condi*ci*one || facta cuiusque uenditione an locatione. iam enim pag. 167 non dubitatur, quin sub condicione res ueniri aut locari

147 possint. Item quaeritur, si cum aurifice mihi conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaequ*e* formae anulos mihi facere*t*, et acciperet uerbi gratia denarios cc, utrum emptio et uendit*i*o an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quid*em* emptionem uenditionemqu*e* contrahi, operarum autem locationem et conductionem. sed plerisque placuit emptionem et uenditionem contrahi. atqui si meum aurum ei dedero merced*e* pro opera constituta, conuenit locationem conductionem contrahi.

148 Societatem coire solemus aut totorum bonorum aut unius

---

§ 145 inde ab 5 *praediis* usque ad 7 *auferatur* conf. Inst. 3, 24, 3 || § 147 fere = Inst. 3, 24, 4 || § 148 = Inst. 3, 25 pr.

---

5 ēuenit *C* || 6 id *hic deletum est duce fere Puchta* || 7 auferatur *Goeschen*, autferatur *C* || 8 queritur *C* (*deleuit hoc glossema Goeschen*) || 11 denarii *Goeschen*, denarios *C* || 16 apparet *C*, apparere *Huschke* || 17 uenditionem an locationem *C* || 18 locari *ex* locumari *correctum C* || 21 faceret *Inst.*, facere *C* || acciperet *C Inst.*, acceperit *Dig. 19, 2, 2 § 1 male* || 22 uenditio *Inst.*, uendito *C* || contrahatur *C*, contrahi uideatur *Inst.* || 23 quidem *Inst.*, quid *C* || uenditionemque *Inst.*, uenditionem quam *C* || 24 operarum *C*, operae *Inst.* || 25—26 atqui si *C*, quodsi *Inst.* || 26 mercede *Inst.*, mercedem *C* || 27 locationem conductionem *C*, *ad* locationem et conductionem *ducunt Inst.* || 28 totorum *Inst.*, tutorum *C* || *post* bonorum *Inst. addunt*: quam Graeci specialiter κοινοπραξίαν appellant.

alicuius negotii, ueluti mancipior*um* emendorum aut uen-
149 dendorum. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit
societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni
praestet. quod Q. Mucius ⟨*contra naturam societatis esse
existimauit. sed Ser. Sulpicius, cuius*⟩ etiam praeualuit sen-
tentia, adeo ita coiri posse societatem existimauit, ut dixerit
illo quoque m*odo* coiri posse, ut quis nihil omnino damni
praestet, sed lucri partem capiat, si modo opera eius tam
pretiosa uideatur, ut aequum sit eum cum hac pactione in
societatem admitti. n*am* et ita posse coir*i* societatem con-
stat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, ‖ et pag. 168
tamen lucrum inter eos commune sit; saepe enim opera
150 alicuius pro pecunia ualet. [Et] illud certum est, si de par-
tibus lucri et damni nihil inter eos conuenerit, [tamen]
aequis ex partibus commodum *et* incommodum inter eos
commune esse. sed si in altero partes expressae fuerint,
uelut in lucro, in altero uero omissae, in e*o* quoque quod
151 omissum est similes partes erunt. Manet autem societas eo
usque, donec in eodem *con*sensu perseuerant. at cum ali-
quis renuntiauerit societati, societas soluitur. sed plane si
quis in hoc renuntiauerit societati, ut obueniens aliquod
lucrum solus habeat, ueluti si mihi totorum bonorum socius,
cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiauerit
societati, ut hereditatem solus lucri faciat, coget*ur* hoc
lucrum communicare. si quid uero aliud lucri fecerit quod

§ 149 conf. (ex parte fere =) Inst. 3, 25, 2 ‖ § 150 conf. Inst. 3, 25, 1 et 3 ‖ § 151 = Inst. 3, 25, 4.

1 negoti *C*, negotiationis *Inst.* ‖ mancipiorum *Inst.*, mancipior *C* ‖ aut uendendorum *C*, uendendorumque *Inst.* ‖ 4—5 ⟨ ⟩ *fere ad Inst.* (*duce Goescheno*) *additum*; *pro* existimauit *possis etiam de* dixit *uel simili aliquo uerbo cogitare* ‖ 5 etiam (*Mommsen mauult* iam) praeualuit sententia *C*, sententia praeualuit *Inst.* ‖ 6 extimauit *C* ‖ 7 modo *Goeschen*, m̅ *C*, *conf. C*ᵃ *pag. 277 uers. 27* ‖ 10 nam *Inst.*, non *C* ‖ posse coire *C*, coiri posse *uel* coire posse *Inst.* ‖ 11 unus *C*, alter *Inst.* ‖ 12 conmune *ex* conmunie *uel potius ex* munie *correctum C*[1] ‖ sepe enim *C*, quia saepe *Inst.* ‖ 13 et *deleuit Mommsen* ‖ 14 tamen *C*, *deleuit Mommsen* ‖ 15 et *Boecking*, ut *C* ‖ 17 uelut *C*, *ad* ueluti *ducere uidentur Inst.* ‖ eo *Inst.*, eodem *C* ‖ 18 omissum *C*, praetermissum *Inst.* ‖ 19 consensu *Inst.*, sensu *C* ‖ perseuerant *C*, perseuerauerint *Inst.* ‖ 20 societas soluitur *C*, soluitur societas *Inst.* ‖ 21 in *C*, callide in *Inst.* ‖ 24 faciat *C*, faceret *Inst.* ‖ cogetur *Goeschen*, coget *C*, cogitur *Inst.* (*codices plurimi*) ‖ 25 fecerit *C*, faciat *uel* faceret *Inst.*

non captauerit, ad ipsum solum pertinet. mihi uero, quid-
quid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli
152 conceditur. Soluitur adhuc societas etiam morte socii, quia
153 qui societatem contrahit certam personam sibi eligit. Dici-
tur etiam capitis deminutione solui societatem, quia ciuili
ratione capitis deminutio morti coaequatur; sed utique si
adhuc consentiant in societate*m*, noua uidetur incipere so-
154 cietas. Item si cuius ex sociis bona publice aut priuatim
uenierint, soluitur societas. sed haec quoque || societas, de pag. 169
qua loquimur, *id* est quae consensu contrahitur nudo, iuri*s*
gentium est, itaque inter omnes homines naturali ratione
consistit.

155 Mandatum consistit, siue nostra gratia mandemus siue
aliena. itaque siue ut mea negotia geras, siue ut alterius,
mandauerim, contrahitur mandati obligatio, et inuicem alter
alteri tenebimur *in id*, quod uel me tibi uel te mihi bona
156 fide praestare opórte*t*. Nam si tua gratia tibi mandem,
superuacuum est mandatum; quod enim tu tua gratia fac-
turus sis, id de tua sententia, non ex meo mandatu facere
debes. itaque si otiosam pecuniam domi t*e* habentem hor-
tatus fuerim, ut eam faenerares, qu*amuis e*am ei mutuam
dederis, a quo seruare non potueris, non tamen habebis
mecum man*dati* actionem. item si hortatus sim, *ut* r*em*
aliquam emeres, quam*uis* non expedierit tibi eam emisse,
non tamen tibi mandati tene*bor*. et adeo haec ita sunt,

---

§ 152 = Inst. 3, 25, 5 || § 153 inde ab 6 *si* = Inst. 3, 25, 8 || § 156 inde ab 20 *itaque* usque ad 21 *fuerim* et inde ab 25 *et* usque ad pag. 138, 2 *faenerares* et inde ab 138, 5 *quia* = Inst. 3, 26, 6.

---

1 uero *Inst.*, uero *ex* uiro *correctum*? C^n || 7 societatem *Inst.*, societate *C* || 9—10 *ad hunc locum emendandum* (*conf.* C^{as}) *non paucae patent uiae. Fortasse propter homoeoteleuton nonnulla interciderunt*: sed haec quoque ⟨societas—————⟩ societas de qua loquimur etc.; *erunt enim qui expectent talia*: *hanc quoque societatem nouo consensu redintegrari posse*, *deinde societatem priuatam*, *de qua apud Gaium agitur*, *oppositam esse societatibus publicanorum*, *quae neque consensu nudo contrahantur neque ad peregrinos pertineant* || 10—11 juris gentium *Fitting*, iuriscogentium? *C* || 16 in id *Huschke*, id in *C* || 17 oportet *Goeschen*, oportere *C* || 20 te habentem *Inst.*, tuae abentem *C* || 21 quamuis eam *Goeschen*, quiam *C*, *conf.* C^a *pag. 297 uers. 25* || 22 potueris *ex* potuerit *uel ex* potueric *correctum C* || 23 si *C*, si ⟨te⟩ *Huschke* || 24 quamuis *Goeschen*, q *C*, *conf.* C^a *pag. 297 uers. 26* || 25 tenebor *Goeschen*, teneri *C*.

ut quaeratur, an mandati tene*a*tur qui mandauit tibi, ut
Titio pecuniam faenerares. [sed] Seruius negauit n*ec*
magis hoc casu obligat*ionem* consistere putauit, quam si
generaliter alicui mandetur, uti pecuniam suam faeneraret.
⟨*sed*⟩ sequimur Sabini opinionem con*tra* sentientis, qu*ia*
non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset.
157 Illud constat, si quis de ea re mandet, quae contra bonos
mores || est, non *con*trahi obligationem; ueluti *si t*ibi man- pag. 170
158 de*m*, ut Titio furtum au*t* iniuriam facias. Item si qui*d*
pos*t* mortem meam faciendum ⟨*mihi*⟩ mandet*ur*, inutile man-
datum est, quia generaliter placuit ab heredis persona obli-
159 gationem incipere non posse. Sed recte quoque consum-
matu*m* mandatum si, dum adhuc integra res sit, reuoca-
160 tum fuerit, euanescit. Item si adhuc integro mandat*o* mors
alterutrius alicuius interueniat, id est uel eius qui man-
da*ue*rit uel eius *q*ui mandatum susceperit, soluitur manda-
tum. sed utilitatis causa receptum est, ut si mortuo eo qui
mihi mandauerit ignorans eum decessisse executus fu*e*ro
mandatum, posse me agere mandati actione; alioquin iusta
et probabilis ignorantia damnum mihi *ad*fe*r*ret. et huic
simile est quod plerisque placuit, si debitor meus manu-
misso dispensatori meo per ignorantiam soluerit, liberari
eum, cum alioquin stricta iuris ratione non poss*e*t liberari

§ 159 inde ab 12 *recte* = Inst. 3, 26, 9 || § 160 fere = Inst. 3, 26, 10.

1 teneatur *Inst.*, teneantur *C* || 2 nec] non? C^n, *conf.* C^a *pag. 280 inf.* || 3 obligationem] obligatum *C*, *conf.* C^a *pag. 305 uers. 26 et uers. 2* || 5 sed *om. C* || contra sentientis *Mommsen*, consentientis *C* || quia *Inst.*; *incertum, utrum* quod *an* quia *uoluerit* C^n || 8 contratrahi C^n || si tibi *Goeschen*, tisibi *C* || 8—9 mandem *Goeschen*, mandemus *C* || 9 aut *Goeschen*, autem *C* || quid *Lachmann*, quis *C* || 10 pos *C* || mihi *hoc loco addidit Huschke* || mandetur *Lachmann*, mandet *C* || 12—13 consummatum mandatum *Goeschen*, consummatur mandatum *C*, mandatum contractum *Inst.* (*rectius; nam* consummare mandatum *est* exequi) || 14 mandato *Inst.*, mandatum *C* || 15 alicuius *C*, *om. Inst.* (*multo probabilius*) || 15—16 mandauerit *Inst.*, mandarit *C* || 16 qui *Inst.*, cui *C* || 17 ut si *C et Inst. libri nonnulli*, si *Inst. libri alii* || 18 fuero *Goeschen*, furo *C* || 19 posse me *C Inst.*, possem *Gradenwitz*, *conf. tamen 4, 61 et Lachmann ad h. l.* || 20 adferret *Goeschen*, non atferet C^n, afferat *Inst.* (*codices deteriores aut* afferet *aut* afferret) || 21 quod] *conf.* C^a *pag. 294 uers. 25* || plerisque *C*, *om. Inst.* || 23 posset *Goeschen*, possent *C*.

161 eo, quod alii soluisset quam cui soluere deberet. Cum
autem is cui recte mandauerim egressus fuerit mandatum,
ego quid*em* eatenus cum eo habeo mandati actionem, qua-
tenus mea interest inplesse eum mandatum, si modo in-
plere potuerit; at ille mecum agere non potest. itaque si
mandauerim tibi, ut uerbi gratia fundum mihi sestertiis c
emeres, tu se*stertiis* cl emeris, non habebis mecum || man- pag. 171
dati actionem, etiamsi tanti uelis mihi dar*e* fundum, quanti
emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio
placuit. quodsi minoris emeris, habebis me*cum* scilicet
actionem, quia qui mandat, ut c milibus emeretur, is uti-
que mandar*e* intellegitur, uti minoris, si posset, emeret*ur*.
162 In summa sciendum ⟨*est, quotiens*⟩ aliquid gratis ⟨*faciendum*⟩
dederim, quo nomine, si mercedem statuissem, locatio et
conductio contraheretur, mandati esse actionem; ueluti si
fulloni polienda curandaue uestimenta ⟨*dederim*⟩ aut sarci-
natori sarcienda.

163 Expositis generibus obligationum quae ex contractu
nascuntur admonendi sumus adquiri nobis non solum per
nosmet ipsos, sed etiam per eas personas quae in nostra
164 potestate manu mancipioue sunt. Per liber*o*s quoque ho-
mines et alienos seruos quos bona fide possidemus ad-
quiritur nobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid
165 ex operis suis uel ex re nostra adquirant. Per eum quo-
que seruum, in quo usumfructum habemus, similiter ex
166 duabus istis causis nobis adquiritur. Sed qui nudum ius
Quiritium in seruo habet, licet dominus sit, minus tamen
iuris in ea re habere intellegitur quam usufructuarius et
bonae fidei possessor. nam placet ex nulla caus*a* ei adquiri

§ 161 inde ab 10 *quodsi* fere = Inst. 3, 26, 8 || § 162 inde ab 15 *si* = Inst. 3, 26, 13 || § 163 = Inst. 3, 28 pr. || § 164 = Inst. 3, 28, 1 || § 165 = Inst. 3, 28, 2.

1 eo quod *C*, quia *Inst.* || 3 quidem *Goeschen*, quid *C* || actionem *Goeschen*, attionem *C* || 7 sestertiis *Goeschen*, se *C*, *conf.* C^a *pag. 303 med.* || 8 dare *Goeschen*, dari *C* || 10 mec̄ (*conf.* C^a *pag. 260*) scilicet *C*, *ad inuersum uerborum ordinem ducunt Inst.* || 11 quia *C*, quoniam *Inst.* || ut *C*, ut sibi *Inst.* || 12 mandare *Goeschen*, mandari *C*, mandasse *Inst.* || uti *C*, ut *Inst.* || emeretur *Inst.*, emeret *C* || 13 ⟨ ⟩ *et* ⟨ ⟩ *addita duce fere Goescheno* || 16 dederim *hoc loco addendum esse suadent Inst.* || 20 eas *C*, eas quoque *Inst.* || 21 liberos *Inst.*, libereos C^n || 22—23 adquiritur *ex* adquirisur *correctum* C^1 || 25 usumfructum *C*, usumfructum uel usum *Inst.* || 27 habet *ex* habent *correctum C* || 29 causa *Goeschen*, causa alia *C*.

posse; adeo ut, etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit ser-
uus mancipioue nomine eius acceperit, || quidam existiment pag. 172
167 nihil ei adquiri. Communem seruum pro dominica parte
dominis adquirere certum est; excepto eo quod uni nomi-
natim stipulando aut mancipio accipiendo illi soli adquirit,
uelut cum ita stipuletur TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut
cum ita mancipio accipiat HANC REM EX IVRE QVIRITIVM L. TITII
DOMINI MEI ESSE AIO EAQVE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQVE
167ª LIBRA. Illud quaeritur, *an* qu*od* domini nomen adiectum
*ef*f*i*cit, idem faciat unius ex dominis iussum intercedens.
nostri praeceptores perinde ei qui iusserit soli adquiri exis-
timant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset seruus
mancipioue accepisset. diuersae scholae auctores proinde
utrisque adquiri putant, ac si nulli*us* iussum interuenisset.

168 Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius quod
deb*e*tur. unde quaeritur, si quis consentiente creditore
aliud pro alio soluerit, utrum ipso iure liberetur, quod
nostris praeceptoribus plac*ui*t, an ipso iure maneat obli-
gatus, sed aduersus petentem exceptione doli mali defendi
debeat, quod diuersae scholae auctoribus uisum est.
169 *Item* per acceptilationem tollitur obligatio. acceptilatio
autem est uelut*i* imaginaria solutio; quod enim ex uerbo-
rum obligatione tibi debeam, id si uelis mihi remittere,
poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba *m*||e dicere QVOD EGO pag. 173
TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? et tu respondeas HABEO.

§ 167 usque ad 6 *spondes* = Inst. 3, 28, 3 || § 168 usque ad 17 *soluerit* conf. Inst. 3, 29 pr. || § 169 = Inst. 3, 29, 1.

2 mancipioue *Goeschen*, mancipiouel *C* || nomine *Goeschen*, nomen *C* || existiment *Goeschen*, existimant *C* || 3 adquiri *Goeschen*, adquri *C* || 5 stipulando aut mancipio accipiendo *Goeschen*, stipulando uel mancipiando aut mancipio accipiendo *C*, stipulando aut per traditionem accipiendo *Inst.* || adquirit *Inst.*, adquiritur *C* || 6 uelut *C*, ueluti *Inst.* || dari *C*, dare *Inst.* || 8 AENEAQVE *Goeschen*, ieneaque *C* || 9 an quod *Goeschen*, tamquam *C*ⁿ, *conf. C*ª *pag. 294 uers. 36* || domini *ex* domino *correctum C* || 10 efficit *Goeschen*, domini etfecit *C* || 11 perinde *C*ⁿ, *conf. tamen C*ª *pag. 286* || 13 accipisset *C* || 14 nullius *Goeschen*, nullis *C* || 16 debetur *Inst.*, debeatur *C* || 18 placuit *Lachmann*, placet *C* || 21 item *Inst.*, fit *C* || 21—22 acceptilatio autem est uelutiti *C*ⁿ, est autem acceptiltaio *Inst.* || 24 quod *Inst.*, quia? *C*ⁿ.

170 Quo genere, ut diximus, ⟨*tantum eae obligationes soluuntur, quae ex uerbis consistunt,*⟩ non etiam ceterae; consentaneum enim uisum est uerbis factam obligationem posse aliis uerbis dissolui. sed id, quod ex alia causa debeatur, potest in stipulationem deduci et per ⟨*acceptilationem dis-*
171 *solui. Quamuis autem dixerimus fieri*⟩ acceptilationem imaginaria solutione, tamen mulier sine tutoris auctoritate acceptum facere non potest, cum alioquin solui ei sine
172 tutoris auctoritate possit. Item quod debet*ur*, pro parte *recte* soluit*ur*; a*n* autem in partem acceptum fieri possit, quaesitum ⟨*est*⟩.

173 Est etiam alia species imaginariae solutionis per aes e*t* libram. quod et ipsum genus certis in causis recept*u*m est, ueluti si quid eo nomine debeat*ur*, quod per aes et libram gestum *si*t, siue qu*id* ex iudicati causa deb⟨*eatur.*
174 *Eaque res ita ag*⟩itur: adhibe*n*tur non minus quam quinque testes et libripens. deinde is qui liberat*ur* ita oportet loquatur QVO*D* EGO TIBI TOT MILIBVS CONDEMNAT*VS SVM*, ME *E*O NOM*INE A* TE SOLVO LIBEROQV*E* HOC AERE AENEAQVE LIBRA. HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMA*M*QV*E* EXPEND*O* ⟨*SECVNDVM*⟩ LEGEM PVBLICAM. deinde asse percutit libram eumque d*a*t e*i* a qu*o*

§ 170 = Inst. 3, 29, 1 || § 172 conf. 3, 29, 1.

1 quo *Inst.*, quod *C*, *conf.* C^a *pag. 293 inf.* || 1—2 ⟨ ⟩ *additum duce Goescheno ex Inst.* || 4 set *C*, sed et *codices Institutionum* || debeatur *C*, debetur *Inst.* || 5—6 *uerba* acceptilationem dissolui *addidit Lachmann ex Inst.*; *cetera exempli gratia ad sententiam duce ex parte Huschkio addita sunt* || 9 debetur *Goeschen*, debet *C* || 10 recte *Inst.*, debet recte solui recte? *C* || an *Goeschen*, a· (*i. e.* aut? *conf.* C^a *pag. 255 inf.*) *C* || partem *C*, partem ⟨debiti⟩ *Huschke* (*ad exemplum Institutionum*) || 11 est *addidit Heise*, *om. C* || 12—13 aes et *Goeschen*, aes etiam C^n || 13 receptum *Goeschen*, receptisum *C* || 14 debeatur *Goeschen*, debeat *C* || aes *ex* ae *correctum C* || 15 sit *Huschke*, et· (*i. e.* etiam *pro* esset?, *conf.* C^a *pag. 266 inf.*) C^n || quid *Goeschen*, quodt *C* || 15—16 debeatur. eaque res ita agitur: adhibentur *e. g. proposuimus*, debit athibemur? *C*, *conf.* C^a || 18 milibus *C*, *scribendum fortasse* MILIA (*uel* MILIVM) || CONDEMNATVS SVM] *conf.* C^a *et Erman Zur Geschichte der römischen Quittungen pag. 38 seq.* || 18—19 EO NOMINE A TE] conmen*cte? *C*, *conf.* C^a || 19 LIBEROQVE *Goeschen*, liueroquam *C* || 20 POSTREMAMQVE *Huschke*, postremanquam *C* || EXPENDO] expende *C* || SECVNDVM *addidit Huschke*,| *om. C*, *conf.* 2 § 104 || 21 dat ei *Bluhme*, detel *C* || quo *Bluhme*, quod *C*.

175 liberatur, ueluti soluendi causa. Similiter legatarius here-
dem eodem modo liberat de legato quod per damnationem
relictum est, ut tamen scilicet, sicut iudicatus condemna-
tum se esse significat, ita heres *testamento* se dare damna-
tum esse dicat. de eo tamen tantum potest heres eo modo
lib*e*rari, quod pondere numero constet; et ita si certum sit.
quidam et de eo || quod mensura constat *idem* existimant. pag. 174
176 Praeterea nouatione tollitur obligatio; ueluti si quod
tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim. nam inter-
uentu nouae personae noua nascitur obligatio et prima tolli-
tur translata in posteriorem, adeo ut in*ter*dum, licet poste-
rior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure
tollatur; ueluti si quod mihi debes, a Titio post mortem
eius uel a muliere pupilloue sine tutoris auctoritate stipu-
latus fuero. qu*o* casu rem amitto; nam et prior debitor
liberatur et posterior obligatio nulla est. non id*em* iuris
est, si a seruo stipulatus fuero; nam tunc ⟨*prior*⟩ proinde
adhuc obligatus tenetur, ac si postea a nullo stipulatus
177 fuissem. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuler,
ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione
noui sit, forte si condicio *aut dies aut sponsor* adiciatur aut
178 *de*trahatur. Sed qu*od* de sponsore dixi*mus*, non constat;
nam diuersae scholae auctoribus placuit nihil ad nouatio-
179 nem proficere sponsoris adiectionem aut detrac*ti*onem. Quod
autem diximus, si condicio adiciatur, nouationem fieri, sic
intellegi *oportet*, ut ita dicamus factam nouationem, si con-
dicio extiterit; alioquin si defecerit, durat prior obligatio.

§ 176 = Inst. 3, 29, 3 || § 177 = Inst. 3, 29, 3 || § 179 usque ad 27 *obligatio* = Inst. 3, 29, 3 || *diximus*] § 177.

1 liberatur *Goeschen*, liberatum *C* || 3 condemnatum] condemnati *C*, *conf. C*ª *pag. 305 uers. 33* || 4 testamento] *conf. C*ª *pag. 308 uers. 25* || 6 liberari *Goeschen*, librari *C* || 7 idem *Goeschen*, ind *C* || 8 quod *C*, id quod *Inst.* || 11 interdum *Inst.*, indum *C* || 13 tollatur *C*, tollitur *Inst.* || quod *C*, id quod *Inst.* || debes *C*, tu debebas *Inst.* || titio *ex* tio *correctum C* || 15 quo *Inst.*, quod *C* || 16 idem *Inst.*, id? *C* || 17 prior *Inst.*, *om. C* || 18 athuc obligatus tenetur *C*, obligatus manet *Inst.* || a nullo stipulatus (*emend. ex* stipulatos) fuissem *C*, nullus stipulatus fuisset *codices Institutionum* || 21 aut dies aut sponsor] uel sponsor aut dies *C*, aut dies aut fideiussor *Inst.* || 22 detrahatur *Inst.*, trahatur *C* || quod *Goeschen*, quae *C* || diximus *Boecking*, dixi *C* || 24 detractionem *Heffter*, detractationem *C* || 26 oportet *Inst.*, c̄· Cⁿ, *conf. C*ª *pag. 283 uers. 23.*

sed uideam*us*, num is qui eo nomine agat doli mali aut pacti conuenti exceptione possit summoueri, quia uidetur inter eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris || stipulationis extiterit condicio. Ser. tamen Sulpicius exis- pag. 175
timauit statim et pendente condicione nouationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse ⟨*et*⟩ eo modo rem perire. qui consequenter et illud respondit, si quis id, quod sibi L. Titius deberet, a seruo fuerit stipulatus, nouation*e*m fieri et rem perire, quia cum seruo agi non posset. ⟨*sed*⟩ in utroque casu alio iure utimur. nec magis his casibus nouatio fit, quam si id, quod tu mihi debeas, a peregrino, cum quo spons*us* communio non est, SPONDES uerbo stipulatus sim.

180 Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum. nam tunc obligatio quidem principalis dissoluit*ur*, incip*i*t autem teneri reus liti*s* contestatione; sed *si* condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. et hoc ⟨*est*⟩, quod apud ueteres sc*rip*tum est ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post
181 condemnationem iudicatum facere oportere. Vnde fit, ut si legitimo iudicio debit*um* petiero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia inutiliter in*ten*do DARI MIHI OPORTERE, quia litis contestatione dari oportere desiit. aliter atque si imperio continenti iudicio egerim; tunc enim nihilo minus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possu*m*, sed debeo p*er* exc*eptionem* rei iudicatae uel in iudicium deductae summoueri. quae autem legitima || iudicia et pag. 176
quae imperio continent*ia* ⟨*sint*⟩, sequenti commentario re*fer*emus.

§ 181 *sequenti commentario*] 4, 103—109.

1 uideamus] *conf. C*ª *pag. 277 inf.* || 3 ita *ex* itia *correctum C* || 6 et *addidit Boecking* || 9 nouationem *Goeschen*, nouationum *C* || 10 sed *addidit Goeschen* || 12 sponsus *Savigny*, sponsio *C* || 15 fuerit *ex* fierit *correctum C* || 16 dissoluitur *Goeschen*, dissoluit *C* || incipit *Goeschen*, incipiat *C* || litis *Goeschen*, litibus *C* || 17 si *Goeschen*, sed *C*ⁿ || 18 est *addidit Goeschen* || 19 scriptum] *conf. C*ª *pag. 302 uers. 16* || 22 debitum *Goeschen*, debit *C* || 23 intendo *Goeschen*, indo *C* || 26 possum *Goeschen*, possumus *C* || 27 per *Goeschen*, p̄ (*i. e.* prae *uel* potest) *C* || exceptionem *Goeschen*, excon *C*, *conf. C*ª *pag. 267* || 29 continentia sint *Mommsen*, continente *potius quam* contineant *in C uidetur extare* || referemus *Goeschen*, refetemus *aut* repetemus? *C*.

182 Transeamus nunc ad obligationes quae ex delicto nascu*n*tur, ueluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit; quarum omnium rerum uno genere cons*i*stit obligatio, cum ex contractu obligationes i*n* IIII genera d*i*ducantur, sicut supra exposuimus.

183 Furtorum autem genera Ser. Sulpicius et Masurius Sabinus IIII esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et ob*l*atum; Labeo duo, manifestum ⟨*et*⟩ nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohaerentes quam genera furtorum; quod

184 sane uerius uidetur, sicut inferius apparebit. M*anif*estum f*ur*tum quidam id e*s*se dixerunt, quo*d* dum fit deprehenditur. alii uero ulterius, quod eo loco deprehendit*ur*, ubi fit, ueluti si in *o*liueto oliuarum, in uineto uuarum furtum factum est, quamdiu in eo oliueto aut uineto fu*r* sit; a*ut* si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit. alii adhuc ulterius eo usq*ue* manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo, quo perferre fur destinasset. alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens uisus fuerit; quae sententia non optinuit. sed et illorum sententia, qui existimauerunt, donec perferret eo quo fur destinasset, deprehensum furtum manifestum esse, ideo non uidetur probari, qu*i*a magnam recipit dubitatione*m*, utr*um*
|| unius diei an etiam plurium dierum spatio id terminandum pag. 177
sit. quod eo pertinet, quia saepe in aliis ciuitatibus subrept*as* re*s* in alias ciuitates uel in alias p*r*ouincias destinant fur*es* p*er*ferre. ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra adprobat*ur*; magis tamen plerique posteriorem

§ 182 *supra*] § 89 || 183 init. et inde ab 8 *duo* fere = Inst. 4, 1, 3 || *inferius*] §§ 186 seq.

4 consistit *Goeschen*, constitit *C* || 5 in *Goeschen*, im *C* || deducantur *C* || 8 oblatum *Goeschen*, obligatum *C* || et nec *Inst.*, nec *C* || 11 manifestum furtum *Goeschen*, metum fructum *C*, *conf.* C^{a} *pag. 278 uers. 30* || 12 esse] est se C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 265 uers. 37* || quod *Goeschen*, quo *C* || 14 oliueto *Goeschen*, solibeto *C* || 15 est *C*, sit *expectari intellexit Polenaar* || fur sit aut *Hollweg*, fueritasita *C* || 17 usque manifestum furtum *Goeschen*, *in* C^{n} *fortasse* usque fac|tum manifestum furtum *uel omisso hoc ultimo uocabulo scriptum erat*, *conf.* C^{a} || 23 *utrum* quia *an* quod *uoluerit* C^{n}, *non liquet* || dubitationem *Goeschen*, dubitatione *C* || 25 quia C^{n}; quod *coniecit Polenaar* || 25—26 subreptas res *Goeschen*, surrepte ress *C* || 26 prouincias *Goeschen*, peruincias *C* || 27 fures *Goeschen*, fur *C* || perferre *Goeschen*, proferre *C* || 28 approbatur *Goeschen*, adprobat *C* (*conf.* C^{as}).

185 probant. N*ec* manifestum furtum qu*i*d sit, ex iis quae
diximus intellegitur. nam qu*od* manifestum non est, id nec
186 manifestum est. Conceptum furtum dicitur, cum apud
aliquem testibus praesentibus fur*tiu*a res qua*e*sita et in-
uenta *s*it. nam in eum propria a*ctio* constituta est, quam-
187 uis fur non sit, quae appellatur concepti. Oblatum furtum
dicitur, cum res furtiua tibi ab aliquo oblata sit eaque
apud te concepta sit; *u*tique si ea mente data tibi fuerit,
ut apud te potius qua*m* *apud* eum qui dederit concipere-
tur. nam tibi, apud quem concepta est, propria aduersus
eum qui optulit, quamuis fur non sit, constituta est actio,
188 ⟨*quae*⟩ appellatur obl*a*ti. Est et*iam* prohibiti furti ⟨*actio*⟩
aduersus eum qui furtum quaerere uolentem prohibuerit.
189 Poena manifesti furti ex leg*e* XII tabularum capitalis
erat. nam liber uerberatus addicebatur ei cui furtum fe-
cerat; utrum autem seruus efficeretur ex addictione, an
adiudicati loco constitueretur, ueteres quaerebant. in *ser-*
uum aeque uerbera*tum* *animaduertebatur*. *sed* postea in-
probata est asperitas poenae et tam ex serui persona quam
ex liberi quadrupli actio praetoris edicto constituta est.
190 ‖ Nec manifesti furti poena per legem ⟨*XII*⟩ tabularum dupli pag. 178
191 inrogatur, eamque etiam praetor conseruat. Concepti et
oblati poena ex lege XII tabularum tripli es*t*, *ea*qu*e* similiter
192 a praetore seruatur. Prohibiti actio quadrupli est ex *edicto*

§ 185 = Inst. 4, 1, 3; conf. Dig. 47, 2, 8 (Gaius libro XIII ad edictum prouinciale) ‖ § 186 = Inst. 4, 1, 4 ‖ § 187 = Inst. 4, 1, 4 ‖ § 188 = Inst. 4, 1, 4 ‖ § 189 init. et inde ab 19 *tam* et § 190 conf. Inst. 4, 1, 5.

1 nec *Inst. Dig.*, ni *C* ‖ quid *Inst. Dig.*, quod *C* ‖ 2 quod *Inst. Dig.*, quae *C* ‖ id *C*, id scilicet *Inst.*, hoc scilicet *Dig.* ‖ 3 manifestum est] *conf.* C^{a} *pag. 278 uers. 18* ‖ 4 furtiua *Inst.*, furitbusa *C* ‖ quaesita *Inst.*, quasita? C^{n} ‖ 5 sit *Inst.*, est *C* ‖ actio *Inst.*, a *C* ‖ 7 tibi ab aliquo *C*, ab aliquo tibi *Inst.* ‖ 8 utique *Inst.*, uel utique *C* ‖ data tibi *C*, tibi data *Inst.* ‖ 9 quam apud *Inst.*, quap *C* ‖ 10 est *C*, sit *Inst.* ‖ 12 quae *Inst.*, *om. C* ‖ oblati *Inst.*, obliti *C* ‖ etiam *Inst.*, et? *C* ‖ actio *Inst.*, *om. C* ‖ 13 querere *C*, quaerere testibus praesentibus *Inst.* ‖ 14 lege *Goeschen*, legei? *C* ‖ 17 seruum aeque *Lachmann*, eum atque *C teste Goescheno* ‖ 18 animaduertebatur *Huschke*, *conf.* C^{a} ‖ 20 *post* liberi *littera* n *expuncta est in C* ‖ 21 ⟨ ⟩ *addidit Goeschen* ‖ 23 est eaque *Lachmann*, esse qua C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 266 uers. 2* ‖ 24 edicto *Goeschen*, e *C*, *conf.* C^{a} *pag. 264*.

praetoris *in*troducta; lex autem eo nomine nullam poen*am*
constituit. hoc solum praec*i*pit, ut qui quaerere uelit, nudus
quaerat, lic*i*o cinctus, lancem habens; qui si quid inuene-
193 rit, iubet id lex furtum manifestum ess*e*. Quid sit autem
lic*i*um, quaesitum est. sed uerius *est* consuti genus esse,
quo necessariae partes tegeren*tur*. quae res [lex tota]
ridicula est. nam qui uestitum quaerere p*r*ohibet, is et
nudum quaerere prohibit*ur*us est, eo magis quod ita quae-
sita r*e* ⟨*et*⟩ inuenta maiori poenae subiciatur. deinde quod
lancem siue ideo haberi iubeat, ut manibus occup*a*tis nihil
subiciat, siue ideo, ut quod inueneri*t* ibi inponat, neutrum
eorum procedit, si id quod *quae*ratur, eius magnitudinis
aut naturae sit, ut neque subici neque ib*i* inponi possit.
certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx,
194 satis legi fieri. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa
manifestum furtum esse iubet, sunt qui scribunt furtum
manifestum aut lege ⟨*intellegi*⟩ aut natura: lege id ipsum
de quo loquimur, natura illud de quo superius exposui-
mus. sed uerius est natura tantum manifestum furtum
intellegi. neque enim lex facere potest, ut qui manifestus
fur non si*t*, manifestus sit, non magis quam qui omnino
fur non sit, fur sit, et qui adulter a*ut* homicida non sit,
adulter uel || homicida sit. at illud sane lex facere potest, pag. 179
ut proinde aliquis poena teneat*ur*, atqu*e* si furtum uel ad-
ulterium uel homicidium admi*si*sset, quamuis nihil eorum
admiserit.

1 introducta *Goeschen*, inutroducta *C* || poenam] *conf. C*ᵃ *pag. 279 inf.* || 2 praecipit *Lachmann*, praecepit *C* || 3 licio *A. van der Hoeven*, linteo *ex* linteos *correctum C* || 4 esse *Goeschen*, esset *C* || 5 licium *van der Hoeven*, linteum *C* || set uerius est *Goeschen*, set ueriusseam (*ita ut tertia* s *littera lineola inducta sit*) *C*; *nisi ante* sed uerius est *aliorum iurisconsultorum sententia discrepans intercidit*, *possis e. g. talia quoque temptare*: sed Verrius ait || 6 quae res lex tota *C*, quae res *Polenaar*; quare lex tota *Goeschen* || 8 prohibet *Goeschen*, perhibet *C*ⁿ || 8 prohibiturus *Sander*, prohibitus *C* || 9 re *van der Hoeven*, res *C* || et *addidit Huschke* || 10 occupatis *Vangerow*, occupantis *C* || 11 inuenerit *Goeschen*, inueneri *C* || 12 quod quaeratur *Goeschen*, quodratur *C*ⁿ || 13 ibi inponi *Goeschen*, ibinponi *C* || 17 intellegi *hoc loco addidit Huschke* || *alterum* lege *ex* lese *correctum C* || 21 non sit *Goeschen*, non si *C* || 22 adulter aut *Goeschen*, adultera *C* || 24 teneatur *Goeschen*, teneat *C* || atque *Goeschen*, atqua *C* || 25 admisisset *Goeschen*, admisset *C*.

195 Furtum autem fit non solum cum quis intercipiendi caus*a* rem alienam *a*mouet, *sed* generaliter cum qui*s* rem
196 alienam inuito domino contrectat. Itaque si quis r*e* quae apud eum deposita sit utatur, furtum committit. et si quis utendam rem acceperit eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur, ueluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad ce*n*am inu*i*taturus, et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi gratia commodatum longiu*s* aliquo duxerit, quod ueteres scripserunt de eo qui
197 in aciem perduxisset. Placuit tamen eos, qui *re*bus commodatis aliter uterentur, quam u*t*endas accepissent, ita furtum committere, s*i* *i*ntellegant id se inuito domino facere, eumque, si intellexiss*et*, non permissurum; *at* si permissurum cred*a*nt, extra furti crimen uideri; optima sane distincti*one*, quod furtum sine dolo malo non committitur.
198 Sed et si credat aliquis inuito domino se rem *con*trectare, domino autem uolente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum [et probatum] est, cum Titius seruum meum sollicit*auer*it, ut quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret, ⟨*et seruus*⟩ || id ad me pertul*er*it, pag. 180
ego, dum uolo Titium in ipso delicto deprehendere permi*serim* seruo quasdam res ad eum perferre, *u*trum furti

§ 195 = Inst. 4, 1, 6 || § 196 fere = Inst. 4, 1, 6 || § 197 fere = Inst. 4, 1, 7 || § 198 usque ad 148, 1 *neutro* = Inst. 4, 1, 8.

2 causa *Inst.*, causam *C* || amouet sed *Inst.*, admouet et *C* || quis *Inst.*, qui *C* || 2—3 rem alienam *C*, alienam rem *Inst.* || 3 domino *ex* domito *correctum C* || contrectat *C*, contractat *Inst.* || re *Goeschen*, rem *C* || 7 cenam inuitaturus *Inst.*, cendam inutaturus rogauerit *C* (*ex glossemate*) || 8 gratia *C*, causa *Inst.*, || commodatum *C*, commodatum sibi *Inst.* || 9 longius *Inst.*, longiuscum *C*, longius secum *Goeschen* || 10 perduxisset *C*, equum perduxisset *Inst.* || qui rebus *Inst.*, quibus *C* || 11 utendas *Inst.*, uttendas *C* || accepissent *C*, acceperint *Inst.* || 12 si intellegant id se *Goeschen*, sunt elegant id se *C*, si se intellegant id *Inst.* || 13 intellexisset *Inst.*, intellexissent *C* || at *Boecking*, ut *C*, ac *Inst.* || 14 credant *Inst.*, credent *C* || furti *C*, *om. Inst.* || 15 distinctione *Inst.*, distinctio est C^{n} || quod *C*, quia *Inst.* || 16 contrectare *Goeschen*, trectare *C*; commodatam sibi contrectare *Inst.* || 18 et probatum *C*, *om. Inst.* || 19 sollicitauerit *Inst.*, colligitaret *C* || 20 perferret *Inst.*, perferet *C* || ⟨ ⟩ *addidit Goeschen ex Inst.* || pertulerit *Inst.*, pertulit *C* || 20—21 (*post* perferret) *Mommsen mauult*: (et postquam seruus) id ad me pertulit ego etc. || 21—22 permiserim *Goeschen*, permi *C*, *ad* permisi *ducunt Inst.* || 22 seruo *Inst.*, serumuo *C* || utrum *Inst.*, q̄eumtrum (*i. e.* quaesitum est [*ex glossemate*] utrum?) C^{n}.

an serui corrupt*i* iudici*o* teneat*ur* Titius mihi, an neutro.
responsum neutro eum teneri, furti ideo quod non inuito
me res contrect*auer*it, serui corrupti ideo qu*od* deterior
199 seruus factus non est. Interdum autem et*iam* liberorum
hominum furtum fit, ueluti si quis liberorum nostrorum
qui in potestate nostra s*int*, siue etiam uxor quae in manu
nostra sit, siue etiam iudicatus uel auctoratus meus sub-
200 reptus *f*uer*it*. Aliquando etiam s*u*ae rei quisque furtum
committit, ueluti si debitor rem qua*m* credito*r*i pignori
dedit subtraxerit, uel *s*i bonae fidei possessori rem meam
possidenti subripuerim. unde placuit eum, qui ser*u*um suum
quem alius bona fide possidebat ad se reuersum celauerit,
201 furtum committere. Rursus ex diuerso in*ter*dum alienas
res occupare et usucapere concessum est, nec creditur
furtum fieri, ueluti res hereditarias, quarum heres non est
nactus possessionem, nisi necessarius heres extet; nam ne-
cessario herede exta*n*te placuit nihil pro herede usucapi
poss*e*. it*em* debitor rem, quam fiduciae causa creditori
mancipauerit aut in iure cesserit, *secun*dum ea quae in
superiore commentario rettulimus, sine furto possidere et
202 usucapere potest. Interdum furti tenetur *qui* ipse furtum
non fecerit, qualis || est cuius ope consilio furtum factum pag. 181
est. in quo numero est qui nummos tibi excussit, ut eos alius

§ 199 fere = Inst. 4, 1, 9 || § 200 usque ad 10 *subtraxerit* = Inst. 4, 1, 10 || § 201 *in superiore commentario*] 2, 59. 60 || § 202 usque ad 149, 6 *debeat* fere = Inst. 4, 1, 11.

1 corrupti iudicio *Inst.*, corruptioiudicium *C* || teneatur *Inst.*, teneat *C* || 3 contrectarit *Lachmann*, contrectaret *C* || corruspti (*sed expuncta* s *littera*) *C* || 4 est *C*, sit *Huschke* || autem *C*, *om. Inst.* || etiam *Inst.*, et *C* || 6 sint] *aut* s *C aut* sunt *C*ⁿ *et nonnulli Inst. codd.*, sit *meliores Inst. codd.* || 7 nostra *ex* nostras *correctum C* || iudicatus *C*, adiudicatus *Huschke* (*conf.* § *189*) || 8 fuerit *Inst.*, queri? *C* (*sed correcta prima littera*) || etiam *C*, autem etiam *Inst.* || suae *Inst.*, sae *C* || 9 quam *Inst.*, quae *C*ⁿ || creditori *Inst.*, creditor *C* || pignori *C*, pignoris causa *Inst.* || 10 si *Goeschen*, *aut* et *aut* ci *C* || 11 possidenti *in C ex glossemate irrepisse suspicatur Mommsen* || seruum *Goeschen*, serdum *C* || 13 interdum *Goeschen*, inestdum *C*ⁿ || 16 *conf. C*ᵃˢ || 17 extante *Goeschen*, extate *C* || 18 posse. item] possit *C* || 19 secundum] dum *C* || 21 qui *Inst.*, cum *C* || 22 ope *C*, ope et *Inst.* || 23 nummos tibi *C*, tibi nummos *Inst.* || eos alius *C*, alius eos *Inst.*

subriperet, uel obstitit tibi, ut alius subriperet, aut oues
aut boues tuas fugauit, ut alius eas exciperet. et hoc
ueteres scripserunt de eo qu*i* panno rubro fugauit armen-
tum. sed si qui*d* per lasciuiam et non data opera, ut fur-
tum committeretur, factum sit, uidebimus, a*n* utilis a*ctio*
d*a*ri debeat, cum per legem *A*quiliam quae de damno lata
⟨*est*⟩ etiam culpa puniatur.
203 Furti autem a*ctio* ei conpetit, cuius interest rem saluam
esse, licet dominus non sit. itaque nec domino aliter con-
204 petit, quam si e*iu*s in*ter*sit rem non perire. Vnde constat
creditorem de pignore subrepto furti agere posse; adeo
quidem, ut qu*amuis* ipse dominus, id est ipse debitor,
eam rem subripuerit, nihilo minus creditori conpetat actio
205 furti. Item si fullo polienda curandaue aut sarcinator sar-
cienda uestimenta mercede certa acceperit eaqu*e* furto
amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia
domini nihil *inter*est *e*a non periisse, cum iudicio locati a
fullone aut sarcinatore suum *con*sequi pos*sit*, si modo is
fullo aut sarcin*at*or re*i* praestand*ae* sufficiat; nam si sol-
uendo non est, tunc quia ab eo dominus s*uu*m consequi

§ 203 = Inst. 4, 1, 13 || § 204 = Inst. 4, 1, 14 || § 205 usque ad 18 *possit* et inde ab 19 *nam* = Inst. 4, 1, 15.

1 surriperet *C*, raperet *Inst.* || uel *C*, aut *Inst.* || surriperet aut C^{n}, rem tuam exciperet uel *Inst.* || 2 fugauit *C*, fugauerit *Inst.* || 3 eo qui *Inst.*, eo qui eo *C* || 4 quid *Goeschen*, quis *C*, quid eorum *Inst.* || 5 commiteretur *C*, admitteretur *Inst.* || sit *C*, est *Inst.* || an *Goeschen*, ā· (*i. e.* aut?) *C* || actio *Inst.*, atque *C*, *conf.* C^{a} *pag. 305 uers. 12* || 6 dari *Inst.*, deari *C* || Aquiliam *Goeschen*, aliquiliam *C* || 7 est *addidit Goeschen* || 8 actio *Inst.*, aoue *C* || 10 eius intersit *Inst.*, eum insit *C* || 11 posse *C*; posse, etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere *Inst.* || 12 quamuis *Inst.*, que ū *C* || dominus id est ipse *C*, *om. Inst.* || 13 conpetat *C*, competit *Inst.* || 14 polienda *Inst.*, pullienda *C* || 15 eaque *Inst.*, eaqua *C* || 17 interest *Inst.*, id est *C* || ea *Goeschen*, ia? *C*, eam rem *Inst.* || perisse *C*, perire *Inst.* || 18 fullone *ex* ffullone? *correctum C* || suum consequi *Boecking*, suum sequi *C*, rem suam persequi *Inst.* || possit *Goeschen*, posset (*uel* possset [*conf.* C^{a} *pag. 284 inf.*]) C^{n}, potest *Inst.* || 19 sarcinator *Goeschen*; sarcitor *C*, *quam formam in uicinia formae* sarcinator *uix admisit Gaius* || rei praestandae] rem praestande pic (*uel* pse [*id est* per se] *uel* fse *uel* ra *uel similia*) *C* || 20 dominus suum *Goeschen*, dominus sim *C*, suum dominus *Inst.*

non potest, ipsi furti actio conpetit, quia hoc casu ipsius
206 interest rem saluam esse. *Quae de* fullone || aut sarc*ina*- pag. 182
tore diximus, eadem transferemus et ad eum cui rem commodauimus. nam ut illi mercedem capiendo custodiam
praestant, ita hic quoque utend*i* commodum percipiendo
207 similiter necess*e* hab*e*t custodiam praestare. Sed is apud quem res deposita e*st* custodiam non praesta*t* tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse dolo ⟨*malo*⟩ fecerit. qua de *causa* ⟨*si*⟩ res ei subrepta fuerit, qu*ia* restituenda*e* eius no*mine* deposit*i* non tenetur nec ob id eius interest rem saluam esse, furti [itaque] agere non potest, *sed* ea actio domino conpetit.
208 In summa sciendum est qua*e*situm esse, an inpubes rem alien*am am*ouendo furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex ad*f*ect*u* consistit, ita demum obligari eo crimine inpuberem, si proximu*s* pubertati sit et ob id intellegat se delinquere.
209 Qui res alienas rapit, tenetur et*iam* furti. quis enim magis alienam rem inuito domino *con*trectat quam qui ⟨*ui*⟩ rapit? itaque rect*e* *dic*tum est eum inprobum furem esse. sed propriam actione*m* eius *del*icti nom*ine* praetor introduxit, quae appellatur ui bonorum raptorum, et est

§ 206 fere = Inst. 4, 1, 16 || § 207 = Inst. 4, 1, 17 || § 208 = Inst. 4, 1, 18 || § 209 = Inst. 4, 2 pr.

1 potest *C*, possit *Inst.* || ipsi *C*, ipsi domino *Inst.* || 2 quae de *Inst.*, deque *C* || aut *C*, et *Inst.* || 2—3 sarcinatore *Inst.*, sarcitore *C* || 4 illi *ex* illu *correctum* C^1 || capiendo *C*, accipiendo *Inst.* || 5 hic quoque utendo (utendi *Heffter*) commodum percipiendo *Goeschen*, hi quoque utendo commodum percipiendo *C*, is quoque qui commodum utendi percipit *Inst.* || 6 necesse habet *Inst.*, necessese habent *C* || 7 deposita est *Inst.*, depositae *C* || praestat *Inst.*, praestatum *C* || tantumque *C*, sed tantum *Inst.* || 8 malo *Inst.*, *om.* *C* || 9 causa si *Inst.*, g̅ *C* (*conf.* C^a *pag. 259 uers. 16*) || quia restituendae *Inst.*, quae restituendaē *C* || 10 nomine *Inst.*, nonomninoe *C* || depositi *Inst.*, depositie *C* || 11 itaque *C*, *om.* *Inst.* || sed *Inst.*, et *C* || ea *C*, furti *Inst.* || 13 quaesitum *Inst.*, quasitum *C* || 14 alienam amouendo *Inst.*, alieno uendo *C* || plerisque *C*, et *Inst.* || 15 affectu *Inst.*, adiectum *C* || 16 proximus *Inst.*, proximusm *C* || 18 etiam *Goeschen*, et *C*, quidem etiam *Inst.* || 19 contrectat *Inst.*, tretat *C* || 20 ui *Inst.*, *om.* *C* || itaque? *C* (*conf.* C^a), ideoque *Inst.* || recte dictum *Inst.*, rectum *C* || 21 set *C*, sed tamen *Inst.* || actionem *Inst.*, actione *C* || delicti *Inst.*, lecti *C* || nomine *Inst.*, nomen *C*.

intra annum qu*a*drupli [actio], post annum simpli. quae
actio utilis est, *e*tsi quis un*a*m rem, licet minimam, rapuerit.
210 Damni iniuriae actio constituit*ur* per legem Aquiliam,
cuius primo capite cautum est, ⟨*ut*⟩ si quis hominem alie-
num || *alien*amue quadrupedem qua*e* *p*ecudum numero sit pag. 183
iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fu*er*it,
211 tantum domino dare damnetur. *I*niuria autem occidere in-
tellegitur, cuius dolo a*ut* culpa id acciderit; nec ulla alia
lege damnum, quod sine iniuria dat*ur*, reprehendi*tur*; ita-
que inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quo-
212 dam damnum committit. Nec solum corpus in actione
huius legis aestimatur; sed sane *s*i seruo occiso plus do-
minus capiat damni quam pretium serui s*it*, id quoque
aestimatur, ueluti si seruus meus ab aliquo heres institutus,
antequam iussu meo hereditatem cerneret, occis*u*s fuerit;
non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et here-
ditatis amissae quantitas. item si ex gemellis uel ex co-
moedis uel ex sy*m*p*h*oniacis unus occisus fuerit, non solum
occisi fit aestimatio, sed eo amplius ⟨*id*⟩ qu*oque* conputat*ur*,
quod ceteri qui supersunt dep*re*tiati *sunt*. idem iuris est
etiam si ex pari mularum unam uel etiam ex quadrigis
213 equorum unum occiderit. Cuius autem seruus occisus est,
is liberum arbitrium habet uel capitali crimine reum facere
214 eum qui occiderit, uel hac lege damnum persequi. Quod
autem adi*e*ctum est in hac lege QVANTI IN EO ANNO PLVRIMI
EA RES FVERIT, illud efficit, si clodum puta aut luscum ser-

§ 210 = Inst. 4, 3 pr. || § 211 init. conf. Inst. 4, 3, 2 || § 212 conf. Inst. 4, 3, 10 || § 213 conf. Inst. 4, 3, 11 || § 214 conf. Inst. 4, 3, 9.

1 quiadrupli actio *C*, quadrupli *Inst.* || 2 etsi *Goeschen*, set si *C*, etiamsi *Inst.* || unam *Inst.*, unuam *C* || 3 constituitur *Inst.*, constituit *C* || 4 ut *Inst.*, *om.* *C* || 5 alienamue *Inst.*, eamue *C* || quae pecudum *Inst.*, qua recudum *C* || 6 *aut* fuit *C* *aut fortasse* fuerit C^n, fuit *Inst.* || 7 tantum *C Inst.*; tantum aes *habent legis uerba* (*Dig. 9, 2, 2 pr.*) || iniuria *Inst.*, is iniuria *C* || 8 aut *Goeschen*, a *C* || 9 reprehenditur *Goeschen*, reprehendic *C* || 12 si *Goeschen*, i *C* || 13 sit id *Huschke*, sid *C* || 15 occisus *Goeschen*, occisos *C* || 18 syponiacis *C* || 19 id quoque *Inst.*, qui *C* || 20 quod ceteri qui supersunt depertiatis (*uel* depertiati sunt) *C*, quanto depretiati sunt qui supersunt *Inst.* || 21 quadrigis *C*, quadriga *Inst.* || 23 capitali crimine *C*, capitalis criminis *Inst.* || 25 adiectum *Goeschen*, adistum *C*.

uum occiderit, qui in eo anno integer ⟨*fuerit, ut non quanti fuerit, cum occideretur, sed quanti in eo anno plurimi*⟩ fuerit, aestimatio fiat; quo fit, ut qui*s* plus in*ter*dum *con*sequatur quam ei damnum || datum est. pag. 18

215 Capite secundo ⟨*aduersus*⟩ adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res es*t*,

216 ta*n*ti actio constituitur. Qu*a* et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci m*anifes*tum est. sed id caueri non fuit necessarium, cum actio man*d*ati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217 Capite tertio de omni cetero damno caue*tur*. itaque si quis seruum uel eam quadrupedem quae pecudum ⟨*numero est uulnerauerit, siue eam quadrupedem quae pecudum*⟩ numero *non est*, ueluti canem, aut feram bestiam, uel*uti* ursum leonem, uulnerauerit uel occiderit, *h*oc capite actio constitui*tur*. in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus qua*e* anima carent damnum iniuria datum hac parte uindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum ⟨*fuerit*⟩, actio hoc capite constitui*tur*, qu*am*qu*am* potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum ⟨*enim intellegitur quod quoquo modo corruptum*⟩ est. unde non solum usta [aut rupta] aut fracta, sed et*iam* scissa et conlisa et effusa et quoquo modo uitiata aut

§ 217 = Inst. 4, 3, 13.

1—2 ⟨⟩ *e. g. additum ducibus ex parte Institutionibus* (*conf. etiam Dig.* 9, 2, 21, 2); *Huschke haec temptauit*: ⟨fuerit, ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer⟩ || 2 (*in fine*) fuerit *Inst.*, fuit? *C* || 3 quis̄ (*sic*) *C* || interdum *Goeschen*, indum *C* || consequatur *Goeschen*, sequatur *C*, *conf.* C^a *pag.* 260 *uers.* 3 || 5 aduersus *addidit Poeschmann*, *om. C*, *conf.* C^a *pag.* 256 *uers.* 27 || 6 est *Huschke*, ēe *C* || 7 qua *Goeschen*, quam C^n || 8 introduci manifestum est *Savigny*, introducim' fe̅ (*id est* introducimus factum est?) C^n, *conf.* C^a *pag.* 278 *uers.* 25 || 9 manddati? *C* || 12 cauetur *Inst.*, cauet *C* || 14—15 ⟨⟩ *addidit Goeschen ex Inst.* || 15 non est *Inst.*, de *C* || 16 ueluti] uel *C*, uelut *Goeschen* || *uerba* ueluti ursum leonem *om. Inst.*, *expectes* ueluti ursum uel leonem || uel *C*, aut *Inst.* || hoc *Inst.*, ca hoc *uel* ea hoc *C* || 17 constituitur *Inst.*, constituit *C* || animalibus *C*, omnibus animalibus *Inst.* || 18 quae *Inst.*, qua *C* || 20 ⟨⟩ *addidit Goeschen ex Inst.* || hoc *C*, ex hoc *Inst.* || quamquam *Inst.*, quoque C^n || 21 potuerit *C*, poterit *Inst.* || 22—23 ⟨⟩ *addidit Goeschen ex Inst.* || 23 aut rupta *C*, *om. Inst.* || 24 etiam *Inst.*, et? *C* || collisa C^2, cllisa C^1 || uitiata aut *C*, *om. Inst.* (*non male*).

perempta atque deteriora facta hoc uerbo continentur.
218 Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx proxim*is* ea res fuerit, damnat*ur* is qui damnum dederit. ac ne PLVRIMI quidem uerbum adicitur. et ideo quidam *p*utauerunt liberum esse iudici u*el* ad id tempus ex diebus xxx aestimationem redigere, quo plurimi ‖ res fu*e*rit, pag. 185 uel ad id qu*o* minoris fu*e*rit. sed Sabino placuit p*r*oinde habendum, ac s*i* et*iam* hac parte PLVRIM*I* uerbum adiectum esset; nam leg*is* latorem contentum fuisse, ⟨*quod prima*
219 *parte eo uerbo usus esset. Ceterum*⟩ placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit; *ideo*que alio modo damno dato utiles actiones dant*ur*, ueluti si quis alienum hominem a*ut* pecudem incluserit et *f*ame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rump*eretur*; item si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et *is* ascendendo aut descendendo ceciderit ⟨*et*⟩ aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit; *sed* si quis alienum *s*eruum de ponte a*ut* ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, c*o*rpore suo damnum dediss*e* eo quod proiecerit non difficiliter intellegi potest.

§ 218 usque ad 4 *adicitur* = Inst. 4, 3, 14 et 15; § 218 inde ab 7 *sed* fere = Inst. 4, 3, 15 ‖ § 219 fere = Inst. 4, 3, 16.

3 proximis *Inst.*, proxumus *C* ‖ ea *C*, *om. Inst.* ‖ damnatur *Goeschen*, damnat *C*, obligatur *Inst.* ‖ 5 puputauerunt *C* ‖ iudici uel *Mommsen*, iudicium *C* ‖ 7 quo *Goeschen*, quod *C* ‖ *aut* proinde *aut* perinde C^n, perinde *Inst.*, *conf.* C^a *pag. 286 med.* ‖ 8 hauendum *C* habendam aestimationem *Inst.* ‖ si etiam *Inst.*, set *C* ‖ plurimi *Inst.*, plurimir *uel* plurimip *C* ‖ 9 esset *C*, fuisset *Inst.* ‖ legis *Goeschen*, legibus *C* ‖ fuisse *Inst.*, fuisse et *C* ‖ 9—10 ⟨ ⟩ *additum ducibus Institutionibus* ‖ 11 ista *C*, hac *Inst.* (*concinnius*) ‖ corpore *C*, praecipue corpore *Inst.* ‖ 12 ideoque *Inst.*, quo *C* ‖ dantur *Goeschen*, dant *C*, dari solent *Inst.* ‖ 13 alienum hominem *C*, hominem alienum *Inst.* ‖ aut *Inst.*, an *C* ‖ pecudem *C*, pecus *Inst.* ‖ 13—14 incluserit et iame necauerit *C*, ita incluserit ut fame necaretur *Inst.* ‖ 15 item *C*, aut pecus in tantum exagitauerit ut praecipitaretur aut *Inst.* ‖ 16 is *Inst.*, si *C* ‖ 17 aut descendendo ceciderit et aut mortuus *Goeschen* (*in adnotatione*), aut descendendo cecideri aut mortuus *C*, uel descendendo aut mortuus *Inst.* (*fortasse recte*) ‖ 18 sit *C*, erit *Inst.* ‖ sed *Inst.*, itemp *C* ‖ 19 seruum *Inst.*, s|seruum? C^n ‖ aut *Inst.*, an *C* ‖ proiecerit *C*, deiecerit *Inst.* ‖ 20—21 corpore suo damnum dedisse eo quod proiecerit] quoque (*uel* quamuis) hic corpore suo damnum dedisset eo quod proiecerit *C*, eo quod proiecerit corpore suo damnum dedisse *Inst.*: eo quod proiecerit *glossemati adscribit Mommsen* ‖ 21 potest *C*, poterit *Inst.*

220 Iniuria autem committit*ur* non solum cum quis pugno
puta aut fuste percussus uel etiam *uer*beratus erit, sed
et*iam* si cui conuicium factum fuerit, siue quis bona ali-
cuius quasi debitoris sciens eum nihil sibi deber*e* proscrip-
serit, siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen
scripserit, siue quis matrem familia*s* aut praetextatum ad-
221 sectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. *P*ati a*utem*
iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed et*iam*
per liberos nostros quos in potestate habemus; || item per pag. 186
uxores nostras, *quamuis* in manu nostra ⟨*non*⟩ sint. itaque
si *f*iliae meae quae Titio nupta est iniuriam feceris, non
solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, uerum
222 etiam meo quoque et Titii nomin*e*. Seruo autem ipsi
qu*idem* nulla iniuria intellegit*ur* fieri, sed domino per eum
fieri uidetur; non tamen isdem modis, quibus etiam per
liberos nostros uel uxores iniuriam pati uidemur, sed ita
cum quid atrocius commissum fuerit, quod ap*erte* in *con*-
tumeliam domini fieri uidetur, ueluti si quis alienum ser-
uum uerberauerit; et in hunc casum formula proponitur.
at si qui*s* seruo conuicium fecerit uel pugno eum per-
cusserit, non proponit*ur* ulla formula nec temere p*e*tenti
datur.

§ 220 fere = Inst. 4, 4, 1 || § 221 fere = Inst. 4, 4, 2 || § 222 usque ad 21 *percusserit* fere = Inst. 4, 4, 3.

1 *ante* § 220 *intercidisse talia, qualia leguntur in Inst.* 4, 4 pr. (*conf. Coll.* 2, 5, 1), *opinatur Huschke* || committitur *Inst.*, committit· *C*, *conf.* C^a *pag. 306* || 2 fuste percussus *C*, fustibus caesus *Inst.* || uerberatus *Inst.*, iuberatus *C* || 3 etiam *Inst.*, et? *C* || bona *Inst.*, uon *C* || 4 eum nihil *C*, nihil eum *Inst.* || sibi debere *Inst.*, sibi debere sibi *C* || 5 siue *C*, uel si *Inst.* || 6 familias *Inst.*, familiam *C* || praetextatum *C*, praetextatum praetextatamue *Inst.* || 7 pati autem *Goeschen*, *ad* pati autem *ducunt Inst.*, spatia *C* || 10 quamuis *Lachmann*, c· (*i. e.* cum?) *C*; *uerba* cum in manu nostra sint *tamquam glossema expellit Mommsen* || nostra ⟨non⟩ *Boecking*, nostra *C* || 11 filiae *Inst.*, ueltiae filiae *C* || 12 agi iniuriarum *C*, iniuriarum agi *Inst.* || uerum *C*, sed *Inst.* || 13 nomine *Inst.*, nomen *C* || 14 quidem *Inst.*, quod *C* || intellegit fieri *C*, fieri intellegitur *Inst.* || 15 tamen] *conf.* C^a *pag. 308 uers. 8* || 16 uel *C*, et *Inst.* || 17 quod *C et Inst. codices aliquot*, et quod *Institutionum codices alii cum Theophilo* || aperte *Inst.*, aptem *C* || in *C*, ad *Inst.* || 17—18 contumeliam *Inst.*, tum eliam *C* || 18 fieri uidetur *C*, respicit *Inst.* || 20 quis *Inst.*, qui *C* || 21 proponitur *Goeschen*, proponit *C* || petenti *Goeschen*, potenti *C*.

223 Poena autem iniuriarum ex lege XII tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os uero fractum aut conlisum trecentorum assium poena erat, si libero os fractum erat; at si seruo, CL; propter ceteras uero iniurias XXV assium poena erat constituta. et uidebantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae
224 istae pecuniariae poenae. Sed nunc alio iure utimur. permittitur enim nobis a praetore ipsis iniuriam aestimare, et iudex uel tanti condemnat quanti nos aestimauerimus, uel minoris, prout ei uisum fuerit. sed cum atrocem iniuriam praetor || aestimare soleat, si simul constituerit, pag. 187
quantae pecuniae eo nomine fieri debeat uadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam, et iudex quamuis possit uel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem.
225 Atrox autem iniuria aestimatur uel ex facto, ueluti si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, ueluti si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, ueluti si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatori ab humili persona facta sit iniuria. || pag. 188

⟨COMMENTARIVS QVARTVS.⟩

1 ||———————————————————| pag. 189
— quot genera actionum sint, uerius uidetur duo esse, in |

§ 223 usque ad 3 *fractum* = Inst. 4, 4, 7 || § 224 usque ad 10 *fuerit* fere = Inst. 4, 4, 7 || § 225 fere = Inst. 4, 4, 9.

1 lege *Inst.*, legum *C* || tabularum *Inst.*, tabulas *C* || 3 erat] erat ueluti *C* || 5 erat *Goeschen*, erit *C* || 7 pecuniariae poenae *Goeschen*, pecuniae penae|ne *C* || 7—8 *ad* permittitur *ducunt Inst.*, promittit *C*ⁿ || 8 ipsis *Inst.*, siis *C* || 10 prout ei *Inst.*, pro illu *C* || uisum *C*, *sed duabus primis litteris ex* tit *correctis* || si *uidetur delendum* || 13 taxamus *Goeschen*, taxamur *C* || quamuis *Goeschen*, qui *C* || 14 uel *C*, *rectius omitti intellexit van der Hoeven* || 17 aut uerberatus fustibusue caesus fuerit *C*, fuerit uel fustibus caesus *Inst.* || 20 senatori] senatoribus *C*, si senatori *Inst.* || persona *C*, *om. Inst.* || 20—21 facta sit iniuria *C*, iniuria facta sit *Inst.* || 21 *in libri fine C habet haec*: lib· III· explic. || 23—24 *Huschke* (*conf. Inst. 4, 6 pr.*) *haec supplet*: Superest ut de actionibus loquamur. Et si quaera|mus, **quot genera** etc.

rem et in personam; nam qui IIII esse dixer*u*nt ex spon-
sion*um* generibus, non animaduerterunt quasdam species
2 actionum inter genera se rettulisse. In personam actio
est, qua agimu*s* cum aliquo, qui nobis uel ex contractu uel
ex delict*o* obligatus est, id est cum intendimus DARE FA-
3 CERÉ PRAESTAR*E* OPORTE*RE*. In r*em* actio est, cum aut cor-
poralem rem intendimus nostram esse, *aut i*us aliquod
nobis conpetere, ueluti utend*i* aut utendi fruend*i*, *e*undi
agendi aquamue ducendi uel altius tollendi *pr*ospiciendiue;
4 ⟨*aut cum*⟩ actio ex diuerso aduersario est negatiua. Sic
itaque discretis actionibus certum est non posse nos rem
nostram ab alio ita petere SI PARET EVM DARE OPORTERE. nec
enim quod nostrum est nobis dari potest, cum scilicet id
dari nobis intellegatur, quod ⟨*ita datur, ut*⟩ nostrum fiat;
nec res quae ⟨*nostra iam est*⟩ nostra ampli*us* fieri potest.
plane odio furum, quo magis pluribus actionibus tenean-
t*ur*, receptum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli
rei recipiendae nomine fures *e*t*iam* hac action*e* teneantur
SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamuis sit etiam aduersus eos
5 haec actio, qua rem nostram esse petimus. Appellantur
autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam
uero actiones, quibus DAR*I* FIERIVE OPORTERE intendimus,
condictiones.
6 Agimus autem interdum, ut rem tantum con‖sequamur, pag. 190
7 interdum ut poenam ta*n*tum, alias ut rem et poena*m*. Rem
ta*n*tum persequimur uelut actionibus, ⟨*quibus*⟩ ex contractu

§ 4 fere = Inst. 4, 6, 14 ‖ § 5 fere = Inst. 4, 6, 15.

1 dixerunt *Goeschen*, dixerın *C* ‖ 4 agimus *Boecking*, agimus quotiens *C*ⁿ ‖ 5 delicto *Goeschen*, delictum *C*ⁿ ‖ 6 praestare *Goeschen*, praestarie *C* ‖ 10 ⟨ ⟩ *addidit Huschke* ‖ 12 ab alio ita *C*, ita ab aliquo *Inst.* ‖ eum *correctione ex* e*(a?)m *factum C* ‖ 13 est *C*, est id *Inst.* ‖ potest cum *C*, oportet quia *Inst.* ‖ 13—14 id dari nobis *C*, *ad* dari nobis id *ducunt Inst.* ‖ 14 intellegatur *C*, intellegitur *Inst.* ‖ ⟨ ⟩ *addidit Goeschen ex Inst.* ‖ 15 ⟨ ⟩ *additum ducibus fere Inst.* (*quas qui religiosius sequetur*, *is* iam nostra est *supplebit*) ‖ nostra amplius] nostra amplicis? *C*, *ad* magis nostra *ducunt Inst.* ‖ 16—17 teneantur *Inst.*, teneant *C* ‖ 17 receptum *C*, effectum *Inst.* ‖ 18 etiam *Inst.*, ex *C* ‖ actione *Inst.*, actionem? *C* ‖ 19—20 etiam aduersus eos haec *C*, aduersus eos etiam haec in rem *Inst.* ‖ 20 qua *C*, per quam *Inst.* ‖ 22 dari fieriue *Goeschen*, dare fieriue *C*, dare facere *Inst.* ‖ 25 tantum *Goeschen*, tatum *C* ‖ et poenam *Goeschen*, et poena *C* ‖ 26 tantum *Goeschen*, tatum *C* ‖ 26 ⟨quibus⟩ ex contractu agimus *Lachmann*, ex contractu [agimus] *Huschke*.

8 agimus. Poenam tantum *per*sequimur uelut actione furti
et iniuriarum et secundum quorundam opinionem actione
ui bonorum raptorum; nam ipsius rei et uindicatio et con-
9 dictio nobis conpetit. Rem uero et poenam persequimur
uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in
duplum agimus; quod accidit per actionem iudica*ti*, de-
pensi, damni in*iur*iae *legis* Aqui*li*ae, a*ut* legatorum nomine
quae per damnationem cert*a* relict*a* sunt.
10 Quaedam praeterea sunt actiones quae ad legis actio-
nem exprimuntur, quaedam sua ui ac potestate constant.
quod ut manifestum fiat, opus est ut prius de legis actio-
nibus loquamur.
11 Actiones, quas in usu ueteres habuerunt, legis actiones
appellaba*n*tur uel ideo, quod legibus proditae erant (quip*p*e
tunc edicta praetoris, quibus conplur*e*s actiones introductae
sunt, nondum in usu habebantur), uel ideo, quia ipsarum
legum uerbis accommodatae erant et ideo inmutabiles
proinde atque leges obserua*ba*ntur. unde eum, qui de ui*ti*-
bus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, re-
sponsum e*st* rem perdidisse, cu*m* debuisset arbores nomi-
nare eo, quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis
actio conpeteret, generaliter de arboribus succisis loquere-
12 tur. Lege autem agebatur modis || quinque: sacramento, pag. 191
per iudic*i*s postulationem, per cond*i*ctionem, per manus
iniectionem, per pignoris ca*pi*onem.
13 Sacramenti actio generalis erat; *de* quibus enim rebus
ut aliter ageretur lege cautum non erat, de his sacramento

1 persequimur *van der Hoeven*, consequimur *C*; *delet hoc uocabulum Polenaar* || 6 iudicati *Goeschen*, iudicart· ı· *C* || 7 legis Aquiliae *Klenze* (*duce Goescheno*), uel aquiliab? *C*[n] || aut *C*[n] (*an potius* a *C*?); et *mauult Boecking*, aut *delet Mommsen* || 8 certa relicta *Goeschen*, certe relictae *C* || 9—10 legis actionem *C*, legis actio(nis fictio)nem *W. M. d'Ablaing* (*conf. Gai 4, 33*) || 14 appellabantur *Goeschen*, appellabatur *C* || quippe *Bluhme*, quiprae *C*[n] || 15 praetoris] praetorum *scribendum uidetur*; *uix enim hoc loco Gaius de capitibus edicti urbici agere potuit* (*quae et ipsa edicta uocantur*), *quibus singulis una alteraue actio introducta est*; *aliter Wlassak in Zeitschrift der Savigny-Stiftung R. A. 9 pag. 386* || complures *Goeschen*, conpluris *C* || 18 obseruabantur *Goeschen*, obseruantur *C* || uitibus *Goeschen*, uilibus *C* || 20 est] eum *C* || cum] cum quia *C* || 24 iudicis *Goeschen*, iudices *C* || condictionem *Goeschen*, conductionem *C* || 25 capionem] captionem *C*, *conf. C*[a] *pag. 315 uers. 39* || 26 de *Savigny*, ad *C* || 27 *uerba quae post* erat *secuntur usque ad* 158, 4 erat *in C*[n] *per errorem bis scripta sunt* (*conf. C*[a]), *ita tamen ut priore loco uerba inde ab* 158, 8 periclitatur *usque ad* 158, 4 qua *omissa sint.*

agebatur. eaque actio p*ro*inde periculosa erat | falsi————, atque hoc tempore periculosa est actio cer|tae creditae pecuniae propter sponsionem qua periclit*a*tur reus, si temere neget, ⟨*et*⟩ restipulationem qua periclitatur actor, si non debitum petat; nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine, eaque in publicum cedebat praedesque eo nomine praetor*i* daba*n*tur, non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lucro cedit aduer*s*ari*o*

14 q*ui* uiceri*t*. Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quinquagenaria. nam de rebus mille aeris plurisue quingentis assibus, de minoris uero quinquaginta assibus sacramento contendebatur; nam ita lege XII tabularum cautum erat. ⟨*at*⟩ si de libert*ate* hominis controuersia erat, etiamsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderet*ur*, eadem lege cautum est fauor*e* scilicet libertatis, ne o*ne*rarentur adsertor*es*. ||———— pag. 192

(*11 uersus in C legi nequeunt*)

15 ——omnes actiones——————

(*5 uersus in C legi nequeunt*)

——————————captus————|

(*5 uersus in C legi nequeunt*) ————

————ad iudicem accipiendum || uenirent; postea u*ero* reuersis dabatur. ut autem ⟨*die*⟩ XXX iudex d*a*retur, per legem Pinariam factum est; ante eam autem lege*m* *stat*im dabatur iudex. illud ex superioribus intellegimus, si de pag. 193

§ 15 conf. Pseudo-Asconius ed. Orelli pag. 164 || *ex superioribus*] § 14.

1 *post* erat *priore loco* (*conf. ad pag. 157 uers. 27*) *fere nihil nisi tres hastae legi potuerunt posteriore* falsiacq** III (?) *uel* falsiaeg** III (?) *apparuerunt* (*conf. C*[as]); *cum ad sententiam hoc loco exprimendam uix quicquam desideretur, ac ne* falsiloquo propter iusiurandum *quidem* (*ita Huschke* = falsiloq̊ p̅p̅ II) *in C extitisse uideatur* (*conf. C*[as]), *lacunam indicare maluimus quam ad incertas confugere coniecturas* || 3 periclitatur *Savigny*, periclitaretur *C* || 4 et *addidit Savigny* || 7 praetori *Goeschen*, praetor *C* || 8 lucro *Goeschen*, luero *C* || 8—9 aduersario qui uicerit *Goeschen*, aduetreariquiceritut *C* || 13 at *addidit Heffter* || libertate *Savigny*, libert|ē *C* || 15 fauore *Boecking*, fabori *C* || 16 onerarentur *Savigny*, orarentur *C* || *in codicis C pagina 192 Gaius exposuit de sacramenti actione, qua in personam agitur* || 23 uero *Goeschen*, uel (*uel* quinto) *C* || 24 die *fortasse mente suppleri poterat ex eis quae sub paginae codicis C 192 finem scripta erant* || daretur *Wieding*, detur *C* || 25 legem statim *Hollweg*, leg(e sta)tim? *C*, *conf. C*[a].

re minoris quam ⟨M⟩ aeris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. postea tamen quam iudex datus esset, conperendinum diem, ut ad iudicem uenirent, denuntiabant. deinde cum ad iudicem uenerant, antequam apud eum *causam* perorarent, solebant breuiter ei et quasi per indicem rem exponere; quae dicebatur causae co*n*iectio, quasi causae suae in breue coactio.

16 Si in rem agebatur, mobilia quidem et mouentia, quae modo in ius adferri adduciue possent, in iure uindicabantur ad hunc modum: qui uindicabat, *f*estucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, ueluti hominem, et ita dicebat HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM. SICVT DIXI, ECCE TIBI, VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat; aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat; cum uterque uindicasset, praetor dicebat MIT*TI*TE AMBO HOMINEM; illi mittebant; qui prior uindica⟨*uerat, ita alterum interroga*⟩bat POSTVLO ANNE DICAS, QVA EX CAVSA VINDICAVERIS; ille respondebat IVS FECI SICVT VINDICTAM INPOSVI; deinde qui prior uindicauerat, dicebat QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, || D AERIS SACRAMENTO pag. 194 TE P*RO*VOCO; aduersarius quoque dicebat similiter ET EGO TE; scilicet ⟨*si de re* M *aeris plurisue agebatur*, D, *si de minoris*,⟩ L asses sacramenti nominabant; deinde *e*ad*em* sequebantur quae cu*m* in persona*m* ageretur; postea praetor secundum alterum eorum uindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes aduersario dare litis et uindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti domini*i*, *quod maxi*me sua esse credebant quae ex hostibus cepissent; unde in centum*ui*ralibus iudiciis hasta prae-

---

1 quam M *Savigny*, quae C^{n} || aeris *ex* aeres *correctum C* || 3 datus *Goeschen*, datum *C* || 5 causam *Goeschen*, g· C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 259 uers. 21* || 7 coniectio *Goeschen cum Pseudo-Asconio*, collectio *C* || 10 festucam *Goeschen*, restucam *C* || 16 MITTITE *Goeschen*, mitte *C* || 17 ⟨⟩ *addidit Goeschen* || 19 FECI] fecii *C* || 21 PROVOCO *Goeschen*, peruoco C^{n} || 22—23 ⟨⟩ *exempli causa additum est* (de re M aeris plurisue *scribendum esse uidit Gradenwitz*); *fortasse tamen* scilicet *corruptum est* || 23 eadem *Klenze*, ad *C* || 24 quae cum *Baumbach*, quaecumque *C* || personam *Goeschen*, persona *C* || 27 praedes *Goeschen*, praesides *C* || 31 dominii quod maxime *Huschke*, dominio XXI. me *C* || 32 centumuiralibus *Goeschen*, centumiuralibus *C*.

17 ponitur. Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius adferri uel adduci, ueluti si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur; deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindicatio. itaqu*e* ex gre*ge* uel una *o*uis aut capra in ius adducebatur, uel et*iam* pilus *in*de sumebatur et in ius adferebatur, ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur. similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem perinde atque in totam rem praesentem fiebat uindicatio, ueluti ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aeque ——————

(*48 uersus in C perierunt*)

17a ——————qualem——capiendum iudicio | pag. 195
——————die xx*x* ad iudicem capiendum praesto esse de|-
18 be*bant*. *con*dicere autem denuntiare est prisca lingua. itaque haec quidem actio proprie condictio uocabatur; nam *a*ctor aduersario denunti*a*bat, ut ad iudicem capiendum die xxx adesset. nunc uero non proprie condictionem dicimus actionem in personam ⟨*esse*, *qua*⟩ intendimus DARI NOBIS OPORTERE; null*a* enim hoc tempore eo nomine denun-
19 tiatio fit. Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae,
20 lege uero Calpurnia de omni certa re. Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo quod nobis dari oportet, potueri*mus* aut sacramento aut per iudicis postulatione*m* agere, ualde quaeritur.

§ 18 usque ad 17 *lingua* et inde ab 20 *nunc* fere = Inst. 4, 6, 15; ad 18 *nam* — 20 *adesset* conf. Theophilus 4, 6, 15.

2 columna *C*, columna⟨aut nauis⟩*Polenaar* || 5 itaque *Goeschen*, itaque uel C^n || grege *Goeschen*, grecae *C* || ouis *Goeschen*, quis *C* || 6 etiam *Goeschen*, et *C* || inde *Goeschen*, ide *C* || 10 perinde C^n, *conf. tamen* C^a *pag. 286 med.* || 11 rem *ex* re *correctum C* || 13 *ita fere pergebat* (*auctore fere Huschkio*) *Gaius*: **aeque** | res aliqua inde sumebatur || *Gaium, postquam de sacramenti actione disputationem ad finem perduxisset, egisse de legis actione quae per iudicis postulationem fiebat, deinde de legis actione quae per condictionem fiebat, intellexit Goeschen* || 15 *in ipso initio paginae codicis C 195 aut* nihil *aut* enim *per compendium scriptum extitit* || 16 xxx] xx? *C*, *conf.* C^a || 17 *conf.* C^{as} || denuntiare est *C*, est denuntiare *Inst.* || 19 actor *Goeschen*, auctor *C* || denuntiabat *Goeschen*, denuntiebat *C* || 20 non proprie *C*, abusiue *Inst.* || 20—21 condictionem dicimus *C*, dicimus condictionem *Inst.* || 21 ⟨⟩ *addidit Lachmann ex Inst.* || dari *Inst.*, id *C* || 22 nulla *Inst.*, nullam *C* || 27 potuerimus *Goeschen*, potuerit *C*.

21 Per manus iniectionem aeque ⟨*de*⟩ his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege *aliqua* cautum est, ueluti iudicati lege XII tabularum. quae actio talis erat: qui agebat, sic dicebat QVOD TV MIHI IVDICATVS (siue DAMNATVS) ES SESTERTIVM X MILIA, QVANDOC NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI MANVM INICIO, et simul aliquam partem corporis eius prehendebat. nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere; sed uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat; *qui* uindicem non
22 dabat, domum ducebatur ab actore et uinciebatur. Postea quaedam leges ex aliis quibusdam causis || pag. 196 pro iudicato manus iniectionem in quosdam dederunt: sicut lex Publilia in eum, pro quo sponsor dependisset, *si* in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset; et denique conplures aliae leges in multis causis talem actio-
23 nem dederunt. Sed aliae leges *ex quibusdam causis* constituerunt quasdam actiones per manus iniectionem, sed puram, id est non pro iudicato: ueluti lex ⟨*Furia*⟩ testamentaria aduersus eum, qui legatorum nomine mortisue causa plus M assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per
24 manus iniectionem cum eis ageretur. Ex quibus legibus et si quae aliae similes essent, cum agebatur, ⟨*reo licebat*⟩ manum sibi depellere et pro se lege agere. nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IVDI-

1 de *addidit Goeschen* || 2 aliqua *Goeschen*, aquilia *C* (*conf. supra ad pag.* 149, 6 *huius editionis*) || 5 quandoc *C*, *quam formam priscam* (*conf. Petrus Scherer in Studemundi 'Studiis in priscos scriptores Latinos collatis' II pag. 99 seq.*) *casu in C ortam esse posse concedendum est* || 6 manum *Heffter* (*conf. Gai 4, 24*), manus *C* || aliquam *Goeschen*, aliquae *C* || 9 agere solebat *C*, *expectes* ageret || 10 domum *Goeschen*, dominum *C* || uinciebatur *Goeschen*, uindiciebatur *C* || 11 quibusdam *Goeschen*, quibusdeam *C* || 13 pro *Goeschen*, per *C* || si *Goeschen*, inter C^{n} (*compendium huius praepositionis non dissimile est* $\overset{i}{s}$ *litteris, conf.* C^{a} *pag. 271 uers. 30*) || 14 quam *ex* qua *correctum C* || 17 leges *Goeschen*, legis *C* || 18 ex quibusdam causis *Savigny*, in multis causis (*conf. supra uers.* 17) ex quibusdam si *C* || 19 per *Goeschen*, pro C^{n} || 20 lex *Goeschen*, lege *C*, *conf.* C^{a} *pag. 275 uers. 34* || Furia *addidit Goeschen collata* § 24 (*pag.* 162 *uers.* 5 *huius editionis*) || 21 aduersus eum *Goeschen*, aduersum *C* || 22 M *Goeschen*, C *C* || 24 usuras *Goeschen*, usiuras *C* || 26 ⟨⟩ *additum est duce Huschkio*, *qui eadem uerba addidit* 27 *post* agere.

CATO, sed nominata causa ex qua agebat ita dicebat OB
EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudi-
cato actio data erat, nominata causa ex qua ageba*n*t ita
infereba*n*t OB EAM REM EGO TIBI PRO IVDICATO MANVM INICIO.
nec me praeterit in forma legis Furiae testamentariae PRO
IVDICATO uerbum inseri, cu*m* in ipsa lege non sit; quod
25 uidetur || nulla ratione factum. Sed postea lege Vallia, pag. 197
excepto iudicato et eo pro quo depensum est, ceteris omni-
bus, cum quibus per manus iniectionem agebatur, permis-
sum est sibi manum depellere et pro se agere. itaque
iudicatus et is pro quo depensum est etiam post hanc
legem uindicem dare debeba*n*t, et nisi darent, domum duce-
bantur. *id*que quamdiu legis actiones in usu erant, semper
ita obseruab*a*tur; unde nostris temporibus is, cum quo iudi-
cati depensiue agitur, iudicat*um* solui satisdare cogitur.
26 Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam
27 rebus moribus, ⟨*de quibusdam rebus*⟩ lege. Introducta est
moribus rei militaris. nam et propter stipendium licebat
militi ab eo qui *ae*s tr*ib*uebat, nisi daret, pignus capere;
dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine daba-
tur, aes militare. item propter eam pecuniam licebat pig-
nus capere, ex qua e*quus* emendus erat; quae pecunia
dicebatur aes equestre. item propter eam pecuniam, ex
qu*a* hordeum equis erat conparandum; quae pecunia dice-
28 batur aes hordiarium. Lege autem introducta est pigno-
ris capio ueluti lege XII tabularum aduersus eum, qui hos-
tiam emisset nec pretium redderet; it*em* aduersus eum,
qui mercedem non redderet pro eo iumento, quod quis ideo
l*o*casset, ut inde pecuniam accepta*m* in da*p*em, id est in
sacrificium, inpenderet. || item lege censoria data est pigno- pag. 198
ris ca*p*io publicanis uectigalium publicorum populi Romani
29 aduersus eos qui aliqua leg*e* uectigalia deberent. Ex om-

3 agebant *Goeschen*, agebat *C* || 4 inferebant *Goeschen*, inferebat *C* || 6 cum *Goeschen*, cumr (*i. e. post* cum *addita esse uidetur nota uocabuli* regula *uel* rubrica *C* || 10 agere *C*, ⟨lege⟩ agere *d'Ablaing* || 12 debebant *Goeschen*, debebat *C* || 13 itque *Lachmann*, itaque *C* || 14 obseruabatur *Goeschen*, obseruabantur *C* || 15 iudicatum *Goeschen*, iudicati *C*, *conf.* *C*[a] *pag. 305 uers. 35* || 17 ⟨ ⟩ *addidit Boecking* || 18 licebat *ex* dicebat *correctum* *C*[1] || 19 aes tribuebat *Niebuhr*, distruebat *C* || 22 equus *Savigny*, eciuis *C* || 24 qua *Goeschen*, quae *C*[a] || 27 item *Goeschen*, it *C* || 29 locasset *Goeschen*, lacasset *C* || acceptam *Goeschen*, accepta *C* || dapem *Savigny*, darem *C* || 31 capio] captio *C*, *conf.* *C*[a] *pag. 315 uers. 39* || 32 lege *Goeschen*, leges *C*.

nibus autem istis causis certis uerbis pignus capiebatur,
et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis
actionem esse; quibusdam autem ⟨*contra*⟩ placebat, primum
quod pignoris ca*p*io extra ius peragebatur, id est non apud
p*raetorem*, plerumque etiam absent*e* aduersario, cum alio-
quin ceteris actionibus non aliter uti posse*n*t quam apud
praetorem praesente aduersario, praeterea quod nefa*s*to quo-
que d*i*e, id est quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.
30 Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium ue-
nerunt. namqu*e* ex nimia subtilitate ueterum qui tunc iura
condiderunt eo res perducta e*st*, ut uel qui minimum er-
rasset, *litem* perderet. itaque per legem Aebutiam et duas
Iulias sublatae sunt istae legis actiones effectumque est, ut
31 per concepta uerba, id est per formulas litig*e*mus. Tan-
tum ex duabus causis permissum es*t* lege agere: damni
infecti et si centumuirale iudicium fu*tu*rum *est*. sane qu*i*-
dem cum ad centumuiros it*ur*, ante lege agitur sacramento
apud praetorem urbanum uel peregrinum [praetorem].
damni uero infecti nemo uult lege agere, sed potius sti-
pulatione qua*e* in edicto proposita est obligat aduersarium
suum, i*d*que et commodius ius et plenius est. per pignoris
‖*capionem*————————————————| pag. 199

(*23 uersus in C legi nequeunt*)

32 ‖apparet. *Item* in ea forma, quae publicano proponit*ur*, pag. 200
talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum
esset, id pignus is a quo captum erat luere deberet,
33 tantam pecuniam condemnetur. Nulla autem formula ad
condictionis fictionem exprimitur. siue enim pecunia*m* siue
rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam

3 contra *exempli gratia additum est duce Boeckingio, conf. Gai 2, 78* ‖ 4 capio] captio *C*, *conf. C*ᵃ *pag. 315 uers. 39* ‖ 5 praetorem *Goeschen*, p· r· (*i. e.* populum Romanum) *C*, *conf. C*ᵃ *pag. 288 uers. 37* ‖ absente *Goeschen*, absentem *C* ‖ 6 possent *Lachmann*, posset *C* ‖ 7 nefasto *Goeschen*, nefacto *C* ‖ 8 die *Goeschen*, de *C* ‖ 10 namque *Goeschen*, nam qui *C*ⁿ ‖ 12 litem *Goeschen*, it *C* ‖ 14 litigemus *ex* litigatores *correctum*? *C*ⁿ ‖ 15 est *Goeschen*, est id legis actionem facere *C* (*ex glossemate*) ‖ 16 futurum] furum? *C* ‖ 16—17 quidem (*conf. Gai 4, 131*)] q? *C*ⁿ; *fortasse nihil nisi* sane cum ad centumuiros etc. *dederat Gaius* ‖ 17 centumuiros *Hollweg*, gentumuiros *C* ‖ 20 quae *Goeschen*, quam *C*ⁿ ‖ 21 idque] itaque *C* ‖ 22 *in codicis C pagina 199 Gaius adiecit ea quae de legis actione per pignoris capionem addenda erant; deinde ad formulas redibat, quae ad fictionem legis actionis exprimebantur* ‖ 24 Item *Goeschen*, cont. *C*ⁿ ‖ 28 pecuniam *Goeschen*, pecunia *C* ‖ 29 eam *ex* lam *correctum*? *C*.

DARI NOBIS OPORTERE intendimus; nec ullam adiungimus condictionis fictionem. itaque simul intellegimus eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis dar*i* oportere intendimus, sua ui ac potestate ualere. eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

34 Habemus adhuc alteriu*s* generis fictiones *in* quibusdam formulis, ueluti cum is, qui ex edicto bonorum possessionem petiit, ficto se herede agit. cum enim praetorio iur*e*, non legitimo succedat in locum defuncti, non habe*t* directas actiones, et neque id quod defuncti fuit potest intendere SVVM E*SSE* *neque id quod e*i debebatur potest intendere ⟨*DARI*⟩ SIBI OPORTERE; itaque ficto se herede intendit uelut hoc modo IVDEX ESTO. SI *A.* | AGERIVS (id est si ipse actor) *L. TITIO* HERES *ESSET*, *TVM* ⟨*SI EVM*⟩ FVND*VM* | DE QVO AGITVR EX IVRE QVIRITIVM *EIVS E*SSE *OPORTERE*T; et si—— de————, | praeposita simili *f*ic*tio*n*e heredis* ita subicitur TVM SI P*ARE*|RET N. NEGIDIVM ⟨*A.*⟩ A*GERIO* SESTERTIVM X MIL*IA*

35 DARE OPORTERE. Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit; sed interdum et alio modo agere solet. || nam pag. 201 ex persona eius cuius bona emerit sumpta intentione conuertit condemnationem in suam personam, id est ut, quod illius esset uel illi dar*i* oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnetur; quae species actionis appellatu*r* Rutiliana, quia a praetore P. Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, conparata es*t*. superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor *agit*,

36 Seruiana ⟨*uocatur. Item usucapio fingitur in ea actione quae Publiciana*⟩ uocatur. datur autem haec actio ei qui

3 dari *Goeschen*, dare *C* || 7 alterius *Goeschen*, alteriusa *C teste Bluhmio* || 9 petiit *Savigny*, petjt *C* || 10 iure *Huschke*, iurees *C* || habet *Goeschen*, hauent *C* || 12 *duce fere Hollwegio suppletum est* || 13 dari *addidit Hollweg* || 14 A. *Hollweg*, aulius *C* || 15 L. TITIO (*sic Lachmann*) *et* ESSET TVM (*sic Bluhme*) *uerba quam incerta codicis* C^{n} *fide nitantur*, *conf.* C^{a} || ⟨⟩ *addidit Bluhme* || 16 EIVS ESSE *Bluhme*, fuisse *C teste Bluhmio* || 16—17 *fortasse fuit* et si . . . debeatur pecunia (*i. e.* pec· *in* C^{n}?) *uel simile aliquid* (*uix* et si qua debeatur pecunia), *conf.* C^{a}; et sic de debito cum praeposita etc. *Mommsen* || 17 *ad* fictione heredis *nescio an ducere uideatur lectio Goescheniana*, *conf.* C^{a} || 18 PARERET *Scheurl*, p(a)|ret *C* || A. AGERIO *Goeschen*, a *C* || 23 illi *ex* illu *correctum C* || dari *Goeschen*, dare *C* || 24 appellatur *Goeschen*, appellatu *C* || 26 est *Goeschen*, esse C^{n} || 27 agit *Goeschen*, *aut* agis *aut* egis *C* || 28—29 ⟨⟩ *exempli gratia additum est.*

ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucepit eamque
amissa possession*e* petit. nam quia non potest eam EX IVRE
QVIRITIVM SVAM ESSE intendere, fingitur rem usucepisse et
ita quas*i* ex iure Quiritium dominus factus esset intendit,
ueluti hoc modo IVDEX ESTO. SI QVEM HOMINEM A. AGERIVS EMIT
⟨*ET*⟩ IS EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSET, TVM SI EVM HOMI-
NEM DE QVO AGIT*VR EX IVRE QVIRITIVM EIVS* ESSE OPORTERET et
37 reliqua. Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo
nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legi-
bus actio constituta est, si modo iustum sit eam actionem
etiam ad peregrinum extendi: ueluti si furti agat peregrinus
aut cum eo ⟨*agatur. nam si cum peregrino*⟩ agat*ur*, *f*ormula
ita concipitur IVDEX ESTO. SI PARET ⟨*L. TITIO OPE*⟩ CONSILIOVE
DI*ON*IS *H*ERMAEI FILI*I* FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, QVAM
OB REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, P*RO* FVRE DAMNVM DECIDERE
OPORTERET et reliqua. item si peregrinus furti agat, ciuitas
ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia peregrinus
damni || iniuriae agat aut cum eo agat*ur*, ficta ciuitate Ro- pag. 202
38 mana iudic*i*um datur. Praeterea aliquando fingimus ad*uer*-
*s*arium nostrum capite deminutum non esse. nam si ex
contractu nobis obligatus obligataue sit et capite deminu-
tus deminutaue fuer*i*t, uelut mulier per coemptionem, mas-
culus per adrogationem, desinit iure ciuili debere nobis,
nec directo intendi potest sibi dare eum eamue oportere;
sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, in-
troducta est *c*ontra eum eamue actio utilis rescissa capitis
deminutione, id est in qua fingitur capite deminutus de-
minutaue non esse.
39 Partes autem formularum hae sunt: demonstratio in-
40 tentio adiudicatio condemnatio. Demonstratio | est ea

2 amissa *Goeschen*, admissat *C* || possessione *Goeschen*, possessionem *C* || 4 quasi *Goeschen*, quas *C* || 6 ET *addidit Huschke* || 7 AGITVR *Goeschen*, agit *C* || EX IVRE QVIRITIVM EIVS *Huschke*, eius ex iure quiritium *C* || oporteret *C*, PARERET *Scheurl* || 11 furti *Goeschen*, furtum *C* || 12 ⟨⟩ *dubitanter ad sententiam e. g. additum est* || *posterius* agatur] agat *C* || formula *Goeschen*, in formula *C* || 13 *ad* ⟨⟩ *conf. Mommsen Strafrecht* 745, 2 || 14 DIONIS HERMAEI *Lachmann*, dihoniser· mei *C*, *conf.* *C*ᵃ *pag. XXVI* || FILII *Niebuhr*, filio *C* || 15 PRO *Goeschen*, per *C*ⁿ || 18 agatur *Goeschen*, agat *C* || 19 aduersarium *Hugo*, adcontrarium *uel* adcontratrarium *C*ⁿ || 22 fuerit *Goeschen*, fuerint *C* || 26 contra *Goeschen*, actio contra *C*.

pars formulae quae——————————, ut demon|-
stretur res de qua agitur: uelut haec pars formulae QVOD
A. AGERIVS N. NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT; item haec QVOD A.
41 AGERIVS ⟨*APVD*⟩ N. NEGIDIVM HOMINEM DEPOSVIT. Intentio est ea
pars formulae, qua actor desiderium suum concludit: uelut
haec pars formulae SI PARET N. NEGIDIVM A. AGERIO SESTER-
TIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec QVIDQVID PARET N.
NEGIDIVM A. AGERIO DARE FACERE ⟨*OPORTERE*⟩; item haec SI PARET
42 HOMIN*EM* EX IVRE QVIRITIVM A. AGERII ESSE. Adiudicatio est ea
pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigato-
ribus adiudicare: uelut si inter coheredes familiae ercis-
cundae agatur, aut inter socios communi diuidundo, aut
inter uicinos finium regundorum. nam illic ita est QVANT*VM*
43 ADIVDICARI OPORTET, IVDEX TITIO ADIVDICATO. Condemnatio est
ea pars formulae, qua iudici condemnandi || absoluendiue pag. 203
potestas p*er*mittitur: uelut haec pars formulae IVDEX N. NE-
GIDIVM A. AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET,
ABSOLVE; item haec IVDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO DVMTAX*A*T
⟨*X MILIA*⟩ CONDEMNA. SI N*ON* PARET, ABSOLVITO; item haec IVDEX
N. NEGIDIVM A. AGERIO *C*ONDEMNATO et reliqua, ut non adi-
44 ciatur DVMTAXAT ⟨*X MILIA*⟩. Non tamen istae omne*s* partes
simul inueniuntur, sed quaedam inueniuntur, quaedam
non inueniunt*ur*. certe intentio aliquando sola inueni-
tur, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est qua quae-
ritur, aliquis libertus sit uel quanta dos sit et aliae co*n*-
plures. demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio
nu*m*quam solae inueniuntur, nihil enim omnino ⟨*demonstratio*⟩
sine intentione uel condemnatione ualet; item condemnatio

---

1 *incertae codicis* C^n *reliquiae ad* quae praecipue id*e*o inseritur, ut etc. *ducere uidentur*, *quae lectio ferri non potest*; *expectes e. g.* quae principio ideo ponitur, ut etc.; quae praecipit (*conf. Gai 4, 63*) id quod geritur, ut etc. *Mommsen* || demonstretur *Goeschen*, demo(n)straretur *C* || 4 apud *suppleuit Goeschen* || 8 OPORTERE *addidit Goeschen* || 9 hominem? C^n, HOMINEM ⟨STICHVM⟩ *Huschke non male* || 13 QVANTVM *Hollweg*, quantam? *C* || 14 titio *C*, *audacior sit qui* TANTVM *pro* titio *scribat, conf.* C^a *pag. 308 uers. 22* || 16 permittitur *Goeschen*, promittitur *C* || 18 DVMTAXAT *Bluhme*, dumtaxant *C* || 19 ⟨ ⟩ *addidit Huschke* || NON *Goeschen*, n? *C* || 20 CONDEMNATO *Puchta*, x milia condemnato C^n (*conf. infra uers.* 21) || 21 ⟨ ⟩ *addidit* (*ex superioribus*) *Huschke* || 22 *post* sed *Mommsen talia fere desiderari censet*: ⟨abesse potest una aliaue; item solae⟩ || 23 inueniuntur *Goeschen*, inueniunt *C* || 23—24 inuenitur *Goeschen*, inuenit *C* || 25 aliquis *C*, ⟨an⟩ aliquis *Hollweg* || 27 numquam *Goeschen*, nuncquam *C* || ⟨ ⟩ *addidit Boecking duce Goescheno.*

sine demonstratione uel intentione, uel adiudica⟨*tio sine demonstratione uel inten*⟩tione nullas uires habet, ⟨*et*⟩ ob id numquam solae inueniuntur.

45 . Sed eas quid*em* formulas, in quibus de iure quaeritur, in ius conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus NOSTRVM ESSE ALIQVID EX IVRE QVIRITIVM au*t* NOBIS DARI OPORTERE aut PRO FVRE DAMNVM ⟨*DECIDI OPORTERE*; *sunt et aliae*, *in*⟩ quibus

46 iuris ciuilis intentio est. Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est in quibus nulla talis intenti*o* concepta est, ⟨*sed*⟩ initio formulae nominato eo quod factum est adi*ciu*ntur ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendiue potestas datur: qualis est formula, qua utitur patron*us* contra libertum, qui eum contra edictum praetoris in ius *u*ocauit; ‖ nam in ea ita est RECVPERATORE*S* SVNT*O*. pag. 204 SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILL*O* LIBERTO CONTRA EDICTVM ILLIVS PRAETORIS IN IVS VOCATVM ESSE, RECVPERATORES ILLVM LIBERTVM ILLI PATRONO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNATE. SI NON PARET, ABSOLVIT*E*. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IVS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit neque uindicem dederit; item contra eum, qui ui exemerit eum qui in ius uoc*a*tur; et denique innumerabiles eius modi

47 aliae formulae in albo proponuntur. Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in factum conceptas formulas proponit, uel*u*ti depositi et commodati. illa enim formula, quae ita concepta est IVDEX ESTO. QVOD A. AGERIVS APVD N. NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSV*IT*, QVA DE RE *A*GIT*VR*, QVIDQVID OB EAM REM N. NEGIDIVM A. AGERIO DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA, EIVS *I*VDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO CONDEMNATO, N*ISI* R*ESTIT VAT*. SI NON PARET, ABSOLV*ITO*, in ius concepta est. at illa formula, quae ita concepta est IVDEX ESTO. SI PARET A. AGERIVM APVD N. NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSVISSE EAM-

1—2 ⟨⟩ *exempli gratia additum est*; *aliae uiae supplendi patent* ‖ 2 et *addidit Boecking* ‖ 6 aut *Goeschen*, au *C* ‖ 7 ⟨⟩ *partim addita sunt ad Gai* 4, 37, *partim ad Gai interpretationem*, *cuius fragmenta seruauit codex Augustodunensis* 24 (*conf. Appendix*), *in qua uerba* 7 aliae in quibus ... 8 in factum *extant* ‖ 9 intentio] intentionis *C* ‖ 10 sed *addidit Goeschen*, *om. C* ‖ 11 adiiciuntur *Goeschen*, *aut* adiqutur *C aut* adiquntur *C*ⁿ, *ut uidetur* ‖ 12—13 patronus *Goeschen*, patronos *C* ‖ 14 uocauit] euocauit *C* ‖ RECVPERATORES SVNTO *Goeschen*, recuperatore sunt (*uel* sunto, *conf. C*ᵃ *pag. 301 uers. 35*) *C*ⁿ ‖ 15 ILLO *Goeschen*, illo patrono *C*, ILLO (ILLIVS) PATRONI *Hollweg* ‖ 17 x milia] *conf. Lenel Edictum pag.* 55 ‖ 22 uocatur *Goeschen*, uocaretur *C* ‖ 25 ueleti *C*ⁿ ‖ 27 DEPOSVIT *Goeschen*, deposuisset *C* ‖ AGITVR *Goeschen*, itagit *C* ‖ 29 IVDEX *Huschke*, id· iud· *C* ‖ 30 NISI RESTITVAT *Huschke*, nr *C*, *conf. tamen C*ᵃ *pag. 282 inf. et Keller Institutionen pag. 115.*

QVE DOLO MALO N. NEGIDII A. AGERIO REDDITA*M* NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM IVDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLV*ITO*, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

48 Omnium autem formularum, quae condemnationem habent, ad pecuniariam aestimationem condemnatio concepta est. itaque et si corpus aliquod petamu*s*, ‖ ueluti fundum pag. 205 hominem uestem ⟨*aurum*⟩ ar*g*entum, iudex non ipsam rem condemnat *e*um cum quo actum est, sicut olim fieri solebat,

49 ⟨*sed*⟩ aestimata re pecuniam eum condemnat. Condemnatio autem uel certae pecuniae in formula proponitur uel incertae.

50 Certae pecuniae uelut in ea formula, qua certam pecuniam petimus; nam illic ima part*e* formulae ita est IVDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE.

51 Incertae uero condemnatio pecuniae duplicem significationem habet. est enim una *cum* aliqua praefinitione, quae uulgo dicitur cum taxatione, uelut si incertum aliquid petamus; nam illic ima parte formulae ita est IVDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO DVMTAXAT SESTERTIVM X MILIA CONDEMN*A*. SI NO*N* PARET, ABSOLV*E*. uel incerta es*t* et infinita, *uel*ut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est si in rem agam*us* uel ad exhibendum; nam illic ita est QVANTI EA RE*S* ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, N. NEGIDIVM *A. AGERIO* CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVIT*O*. quid er*go* e*st*? iudex si condemnet, certam pecuniam condemnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit.

52 Debet autem iudex attendere, *ut* cum certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa posit*a* condemnet, alioquin litem suam facit. item si taxatio posita sit, ne plur*i*s condemnet quam taxat*um* sit; ali*as* enim simil*i*ter litem suam faci*t*. minoris autem damnare ‖ ei permissum est. at si pag. 206 etiam————————————|————————

1 REDDITAM *Goeschen*, reddita *C* ‖ 6 condemnatio *Goeschen*, condemnationem *C* ‖ 8 ⟨⟩ *addidit Huschke* (*conf. Gai 2, 13*) ‖ argentum *Huschke*, argumentum *C* ‖ 9 condemnat eum *Huschke*, condemnatum *C* ‖ 10 sed *addidit Goeschen* ‖ pecuniam] pec·n C^n, *conf.* C^a *pag. 287, 9* ‖ 11 proponitur? C^n, ponitur *Bluhme* ‖ 15 condemnatio pecuniae *C*, pecuniae condemnatio *Polenaar* ‖ 16 cum *Goeschen*, quae? *C* ‖ 19 CONDEMNA *Goeschen*, condemnet *C* ‖ 20 est et] esset C^n ‖ 21 minoris *ex* maioris *correctum*? *C* ‖ 23 A. AGERIO *Goeschen*, eidem? C^n (*ex glossemate?*) ‖ 24 ABSOLVITO *Bluhme*, absoluite *magis quam* absoluito *in C uidetur extare*; ABSOLVE *Huschke*, *conf.* C^a *pag. 303 uers. 6 seqq.* ‖ 29 pluris *Goeschen*, plures *C* ‖ 30 ali(a)s *C* (*ualde incerta altera* a *littera*), *conf.* C^a ‖ 31 facit *Goeschen*, faciti *C* ‖ 32 *initio paginae codicis C 206 de eo fortasse agebatur,*

——————————| qui formulam acc*ipit*, intendere debet, nec am*plius*|———— certa condemnatione constringi ——|———————————————|——————————|usque uelit.

53 |Si quis intentione p*lus* conplexus fu*e*rit, *causa cadit*, | id est rem perdit, nec a praetore in integr*um* restituit*ur* excep*tis* | quibusdam casibus, in q*uibus*————p*raetor* non patitur |——————————

53^{a} ——————|—————————— *Plus autem quattuor* | modis petitur: r*e*, tempore, loco, causa. re, u*eluti si quis pro x* | milibus quae ei debentur xx milia petierit, *aut* si *is*, *cuius* | ex parte res e*st*, totam eam aut

53^{b} maiore ex part*e suam* | esse intender*it*. *Tempore plus peti-*

53^{c} *tur*, *ueluti si quis* | ante *diem petierit*. *Loco plus petitur*, *ueluti si quod certo loco* | dari promissum est, id *alio loco sine commemoratio*|ne eius loci petatur, uelut si *quis ita stipulatus fuerit* EPHESI | DARE SPONDES?, d*einde* Romae p*ure intendat* DARI SIBI OPORTERE. |———————————| dare mihi oportere——————————|—————————— (2 *uersus in C legi nequeunt*) ——————————|| petere id es*t* non ad- pag. 207

53^{d} iecto loco. Causa plus petitur, uelut si quis in intentione

§ 53 usque ad 7 *restituitur* conf. Inst. 4, 6, 33 || § 53^{a} fere = Inst. 4, 6, 33^{a} || § 53^{b} fere = Inst. 4, 6, 33^{b} || § 53^{c} usque ad 19 OPORTERE fere = Inst. 4, 6, 33^{c} || § 53^{d} ex parte conf. Inst. 4, 6, 33^{d}.

quid actor uel reus attendere debeat, ne quid damni capiat ex male concepta condemnatione; *deinde agebatur de formula infinitae condemnationis* (*usque ad pag.* 169, 5 *huius editionis*); *exiit igitur paragraphus fortasse in haec uerba*: potest (*scilicet* iudex tali formula datus, quae infinitam condemnationem habet) condemnare, quousque uelit.

6 intentione *C*, in intentione sua *Inst.* || 6 *suppleuit Vnterholzner ad Inst.* || 7 integrum *Inst.*, integro *C* || *uersus* 10—19 *ad Inst. supplendos esse non fugit Goeschenum* || 11 (*priore loco*) re *Inst.*, res *C* || 12 debentur *C*, debebantur *Inst.* || 13 est *Inst.*, esset *C* || (*in fine*) aut *C*, uel *Inst.* || 14 plus petitur, *quae uerba propter spatium in C supra suppleta sunt*, *om. Inst.* || 15 diem] diem uel ante condicionem *Inst.*; *conf. Zeitschrift für Rechtsgeschichte uol. VII pag. 233 seqq.* || 18 deinde] do**? *C*, *conf.* C^{a} *pag. 263 uers. 15* || 22 (*ante* petere) *dixit Gaius eum qui Romae stipulatus fuerit* EPHESI DARE SPONDES?, *Ephesi posse pure* petere etc. || est *Hollweg*, esti? C^{n}.

tollat electionem debitoris quam *is* habet obligationis iure:
uelut si quis ita stipulatus sit SESTERTIVM X MILIA AVT HOMI-
NEM STICHVM DARE SPONDES?, deinde alterutru*m* ex his petat;
nam quamuis petat quod minus est, plus tamen petere
uidetur, quia potest aduersarius interdum facilius id prae-
stare quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus
sit, deinde speciem petat: ueluti si quis purpuram stipulatus
sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam
licet uilissimam petat, idem iuris est p*ropter* eam rationem
quam proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter
hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat,
uelut Stichum, quamuis uilissimum. itaque sicut ipsa sti-
pulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi debet.
54 Illud satis apparet in incertis formulis plus peti non posse,
quia, cum certa quantitas non petatur, sed QVIDQVID aduer-
sarium DARE FACERE OPORT*E*T intendat*ur*, nemo potest plus
intendere. idem iuris est et si in rem incertae partis
actio data sit: uelut tal*i*s QVANTAM PARTEM PARET IN EO FVNDO
QVO D*E* AGITVR actoris ESSE; quod genus actionis in paucis-
55 simis causis dari solet. Item palam est, si quis aliud pro
alio intenderit, nihil eum periclitari eumque ex integro
agere posse, quia nihil ante uidetur egisse: ueluti si is,
qui hominem Stichum || petere deberet, Erotem petierit; pag. 208
aut si quis EX TESTAMENTO DAR*I* sibi OPORTERE intenderit, cui
ex stipulatu deb*e*batur; aut si cognitor aut procurator in-
56 tenderit si*b*i DARI OPORTERE. Sed plus quidem intendere,
sicut supra diximus, periculosum est; minus autem inten-
dere licet; sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere
non permittitur. n*am* qui ita agit, per exceptionem exclu-
57 ditur, quae exceptio appellatur litis diuiduae. At si in
condemnation*e* plus po*s*itum sit quam oportet, actoris qu*idem*

§ 55 inde ab 20 *si* usque ad 21 *periclitari* et inde ab 22 *ueluti* usque ad 25 *debebatur* = Inst. 4, 6, 35 || § 56 *supra*] § 53.

1 quam is *Goeschen*, quamuis? *C* || 3 alterutrum *Inst.*, alterutrum eorum *C* || 9 propter *Goeschen*, papp *C*, *conf. Ca pag. 288 uers. 15* || 16 OPORTET] oporteret *C* || intendatur *Goeschen*, intendat *C* || 18 talis] tales *C* || 19 quo de *Goeschen*, quod *C* || 24 dare siui *C*, sibi dari *Inst.* || cui *C*, quod *Inst.* || 25 debebatur *Goeschen*, debedebatur *C*, debetur *Inst.* || 29 nam *Goeschen*, nec *Cn* || 30 si in *ex* sin *correctum C* || 31 condemnatione *Goeschen*, condemnationem *C* || positum *Hollweg*, petitum *C* || quidem *Goeschen*, qā (*i. e.* quia?) *Cn*, *conf. Ca pag. 296 uers. 32.*

[illegible] quam formulam [illegible] tur condemna- [illegible] rtet, hoc solum [illegible] quidem res in [illegible] condemnationis [illegible] ea parte prae- [illegible] s praetor suc- [illegible] eptis minoribus [illegible] us in omnibus [illegible] nstratione plus [illegible] ducitur, et ideo [illegible] ur falsa demon- [illegible] ant minus recte [illegible] m emerit, recte [illegible] HOMINEM EROTEM [illegible] t, quia uerum [illegible] ue emisse; id- pag. 209 [illegible] i is qui unum [illegible] t. idem et in [illegible] ositi. Sed nos [illegible] one depositi et [illegible] damnatus unus- [illegible] quam oporteret [illegible] s una re depo- [illegible] trauerit; aut si [illegible] niuriarum etiam [illegible] trauerit. quod [illegible] lus requiremus. [illegible] in ius concepta, [illegible] mus, et in ea [illegible], initio res de [illegible] deinde infera- [illegible] M REM ILLVM ILLI

[illegible] qua *C* ‖ 4 ⟨ ⟩ *duce* [illegible] quamm? Cn ‖ [illegible] uideatur] uidetur [illegible] *pag. 262 uers. 33*) [illegible] abeoni *Goeschen*, [illegible] *n*, rei *C* ‖ 25 *se* [illegible] is *correctum C?* ‖ [illegible] nius *C* ‖ 33 iuris [illegible] intentio *d'Ablaing*.

DARE FACERE OPORTET; in *ea* uero quae in factum concep*ta est*, *sta*tim initio *in*tentionis alio modo res de qua agitur designetur his uerbis SI PARET ILLVM APVD ⟨*ILLVM REM*⟩ ILLA*M* DEPOSVISSE: dubitare non debemus, quin si quis in formula, quae in factum conposita est, plures res designauerit quam deposuerit, litem perdat, quia in intentione pl*u*s pos——

(24 uersus in C legi nequeunt)
‖———————————————————————— pag. 210

(24 uersus in C legi nequeunt)
61 ‖———————————————————————— pag. 211
‖continetur, ut habita ratione eius, quod inuicem actorem ex pag. 212
eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum cum
62 quo actum est condemnare. Sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto uendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, rei uxoriae, ⟨*commodati, pigneraticium, familiae erciscundae,*
63 *communi diuidundo*⟩. Liberum est tamen iudici nullam omnino inuicem conpensationis rationem habere; nec enim aperte formulae u*e*rbis praecipitur, sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, id*eo* officio eius contineri
64 creditur. Alia causa est illius actionis qua argentarius experitur: nam is cogitur cum conpensatione agere, et ea conpensatio uerbis formulae exprimitur: adeo quidem, u*t* ab initio conpensatione facta minus intendat sibi dar*i* oportere. ecce enim si *sestertium* x milia debeat Titio,

§ 61 inde ab 9 *habita* = Inst. 4, 6, 39 (conf. etiam 4, 6, 30) ‖ § 62 conf. Inst. 4, 6, 28.

1 ea *Goeschen*, eam *C* ‖ 3 ⟨ ⟩ *addidit Huschke* ‖ ILLAM *Huschke*, illa *ex* illam *correctum C* ‖ 6 *Goeschen sententiam e. g. sic perficit* posuisse uidetur. ‖ 7 *seqq. In paginis codicis C 210 et 211 de iis fortasse agebatur, quae in Inst. leguntur 4, 6, 36—38; deinde (sub finem paginae 211) incepit tractatus de conpensatione (conf. Inst. 4, 6, 39), de qua haec leguntur in Inst. (4, 6, 30)*: In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti uidetur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. in quo et illud continetur, ut si quid inuicem actorem praestare oporteat, eo compensato in reliquum is cum quo actum est condemnari debeat. ‖ 11 condemnare *C*, condemnaret (condemnat *codices Institutionum deteriores*) *Inst. 4, 6, 39*, condemnari debeat (*et in praecedentibus* is *pro* eum) *Inst. 4, 6, 30*; *conf. ad. pag. 138, 19* ‖ 13—17 *conf.* C^as^ ‖ 13—14 *uerba* mandati — uxoriae *in* C^n^ *per errorem bis scripta sunt* ‖ 14—15 ⟨ ⟩ *additum ex Inst.* ‖ 17 uerbis *Goeschen*, uebis *C* ‖ 18 ideo *Lachmann*, id *C* ‖ 22 ut] ut itaque *C*, ut statim *Huschke*, ut tamquam *Mommsen* ‖ 23 dari *Goeschen*, dare *C* ‖ sestertium *Goeschen*, s̄·e *C*, *conf.* C^a^ *pag. 303 med.*

atque ei xx debeantur, sic intendit SI PARET TITIVM SIBI X
65 MILIA DARE OPORTERE AMPLIVS QVAM *IPSE* TITIO DEBET. Item
*b*onorum emptor cum deductione agere iube*tur*, *id est ut*
in hoc solum aduersarius eius condemnetur quod superest,
deducto eo quod inuicem ei bonorum emptor defrauda-
66 toris nomin*e* debet. Inter conpensationem autem quae
argentario opponitur, et deductionem quae obicitur bono-
rum emptori, ill*a* differentia est, quod in conpensatione*m*
hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et naturae est:
ueluti pecunia cum pecunia conpens*a*tur, triticum cum
tritico, uinum cum uino; adeo || ut quibusdam place*a*t no*n* pag. 213
omni modo uinum cum uino aut triticum cum tritico con-
pensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit.
in deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem
generis. itaque ⟨*si*——————————————⟩; si
uero pecuniam petat bonorum emptor et inuicem frumen-
tum aut uinum is debeat, deduct*o* quanti id erit in reli-
67 quum experitur. Item uocatur in deductione*m* et id quod
in diem debetur; conpensatur autem hoc solum quod prae-
68 senti die debetur. Praeterea conpen*s*ationis quidem ratio
in intentione ponitur; quo fit, ut si facta conpensatione
plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob
id rem perdat. deductio uero ad condemnationem ponitur,
quo loco plus petenti periculum non interuenit; utique
bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat,
incerti tamen condemnationem concipit.
69 Quia tamen superius mentionem habuimus de actione,
qua in peculium filiorum familias seruorumque ag*i*tur, opus
est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine

§ 69 = Inst. 4, 7 pr. || *superius*] ante § 61 in pagina codicis *C* 210 uel 211.

2 ipse *Goeschen*, ipse? *C* || 3 bonorum emptor] debe? (*pro* b̄e) *C* || 6 nomine *Goeschen*, nomini *C* || 8 illa *Goeschen*, illae? *C* || 8—9 compensationem *Goeschen*, conpensatione *C* || 9 *uerba* et naturae *tamquam glossema* (*conf. infra uers.* 13) *delet d'Ablaing* || 10 compensatur *Goeschen*, conpensetur *C* || 11 placeat *Goeschen*, placet *C* || non *Goeschen*, n̊ (*i. e.* nobis?) *C* || 15 *fortasse propter homoeoteleuton e. g. talia fere interciderunt*: itaque ⟨si frumentum aut uinum petat bonorum emptor et inuicem defraudatoris nomine pecuniam is debeat, quanto amplius ea pecunia id frumentum aut uinum erit, in condemnatione ponitur;⟩ si uero etc. || 17 deducto *Lachmann*, deductiore? *C ante correctionem*, deducto iure? *C post correctionem*, *conf.* *C*ᵃ || 18 deductionem *Goeschen*, deductione *C* || 20 compensationis *Goeschen*, conpensitationis *C* || 28 qua *C*, quae *Inst.* || agitur *Inst.*, agatur *C*.

in parent*e*s dominosue dari solent, diligentius admoneamus.
70 Inprimis itaque si iussu patris domin*i*ue negotium gestum
erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue
conparauit; et recte, quia qui ita negotium gerit, magis
71 patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur. Eadem
ratione || conparauit duas alias actiones, exercitoriam et in- pag. 214
sti*t*oriam. tunc autem exercitoria locum habet, cum pater
dominusue filium seruumue magistrum nau*i* praeposuerit,
et quid cum eo eius rei gratia cui praepositu*s* fuerit
[negotium] gestum erit. cum enim ea quoque res ex uolun-
tate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum esse
uisum est in solidum actio*nem* ⟨*in eum*⟩ dari. quin etiam,
licet extraneum quisqu*e* magistrum nau*i* praeposuerit siue
seruum siue liberum, tamen ea praetoria actio in eum
redditur. ideo autem exercitoria actio appellatur, quia
exercitor uocatur is, ad quem cottidianus nauis quaestus
peruenit. insti*t*oria uero formula tum locum habet, cum
quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue
aut quemlibet extraneum siue seruum siue liberum prae-
posuerit, et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus
est contractum fuerit. ideo autem insti*t*oria uocat*ur*, quia
qui tabernae praeponitur insti*t*or appellat*ur*. qua*e* et ipsa
72 formula in solidum est. Praeterea tributoria quoque actio
in patrem dominumue constituta est, cum filius seruusu*e*
in peculiar*i* merce sciente patre dominoue negotietur. nam

§ 70 conf. Inst. 4, 7, 1 || § 71 usque ad 10 *erit* et inde ab 15 *ideo* conf. Inst. 4, 7, 2 || § 72 conf. Inst. 4, 7, 3.

1 parentes *Inst.*, parentis *C* || 2 dominiue *Goeschen*, dominisue *C* || 6 institoriam *Goeschen*, institutoriam *C* (*constanter C exhibet* institutoria *et* institutor, *item fere constanter meliores codices Institutionum*; *contra* institoria *et* institor *deteriores codices Institutionum cum Theophilo*) || 8 naui *Institutionum codices PWE*, nauis *C et Institutionum codex B* || 9 praepositus *Inst.*, praepositum post? *C*[n] || 9—10 fuerit negotium gestum erit *C* (negotium *ut glossema deleuit Mommsen*), erit contractum fuerit *Inst.* || 12 actionem *Goeschen*, actio *C* || in eum *additum est duce Huschkio* || 13 quisque] quisqua s *C* || naui *Goeschen*, nauis? *C* || 15 actio *C*, *om. Inst.* || 17 peruenit *C*, pertinet *Inst.* || institoria *Goeschen*, institutoria *C*, *de Inst. conf. supra ad uers.* 6 || tum *C*, tunc *Inst.* || 18 tabernae *C*, tabernae forte *Inst.* || 20 gratia *C*, causa *Inst.* || 21 est *C*, erit *Inst.* || institoria *Goeschen*, institutoria *C*, *de Inst. conf. supra ad uers.* 6 || 22 institor *Goeschen*, institutor *C*, *de Inst. conf. supra ad uers.* 6 || quae *Goeschen*, qua *C* || 24 *post* serbusue *C per errorem repetit uerba*: constituta est cum filius seruusue || 25 peculiari *Inst.*, peculiari quioptio? *C*[n].

si quid eius rei gratia cum eo contra*ctum* fuerit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in *his* mercibus || *erit quodque inde* pag. 215 *receptum erit, id inter* ⟨*patrem*⟩ *dominum*⟨*ue*⟩, *si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur.*

72a ——————————— (*fere 21 uersus in C legi nequeunt*)

73 *Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante de*||duci- pag. 216 tur, quod patri dominoue quique in eius potestate sit a filio seruoue debet*ur*, et quod superest, hoc solum peculium esse intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet filius seruusue qui in potestate patris dominiue sit, non deducitur

§ 73 fere = Inst. 4, 7, 4c.

2—4 *suppleuit Goeschen ad Inst.* || 5—7 *in C* (*post* distribuatur) *fere 21 uersus legi nequeunt, pro quibus in Institutionibus* (*4, 7, 3. 4. 4a. 4b*) *haec leguntur* [*ea, quae Gaium necessario habuisse iam Goeschen intellexit, Institutiones autem omiserunt, his uncinis* ⟨ ⟩ *saepsimus; quae leuiter immutanda erant, inclinatis litteris expressimus*]: et quia ipsi ⟨patri⟩ domino⟨ue⟩ distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat quae tributoria appellatur. (§ 72a) Praeterea introducta est actio de peculio deque eo quod in rem ⟨patris⟩ domini⟨ue⟩ uersum erit, ut, quamuis sine uoluntate ⟨patris⟩ domini⟨ue⟩ negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totum praestare debeat, siue quid non sit in rem eius uersum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. in rem autem ⟨patris⟩ domini⟨ue⟩ uersum intellegitur, quidquid necessario in rem eius inpenderit ⟨filius⟩ seruus⟨ue⟩: ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, uel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. itaque si ex decem ut puta *sestertiis*, qua*e* seruus tuus a Titio mutu*a* accepit, creditori tuo quinque *sestertia* soluerit, reliqu*a* uero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris uero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. ex quo scilicet apparet, si tot*a* decem *sestertia* in rem tuam uers*a* fuerint, tot*a* decem *sestertia* Titium consequi posse. licet enim una *sit* actio, qua de peculio deque eo quod in rem ⟨patris⟩ domini⟨ue⟩ uersum sit agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem ⟨patris⟩ domini⟨ue⟩ uersum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem ⟨patris⟩ domini⟨ue⟩ uersum intellegatur aut non totum. *tum secuntur ea quae supra* (*uers.* 7) *ex Inst. suppleta sunt*: cum autem quaeritur, quantum in peculio sit etc. *Pro illis nonnulla breuius apud Gaium expressa fuisse spatii in C angustiae docent* || 7 *suppleuit Goeschen, ex Inst.* || 8 quod C^n, quidquid *Inst.* || quique *C*, quiue *Inst.* || eius potestate *C*, potestate eius *Institutionum codices nonnulli*, potestate (*omisso* eius) *earundem codices* $BP^a WE$ || 9 hoc *C*, id *Inst.* || 10 esse *C*, *om. Inst.*

ex peculio, uelut si is cui debet in huius ipsius peculio
74 sit. Ceterum dubium non est, quin et is, qui iussu pa-
tris dominiue contraxit cuique exercitoria uel insti*t*oria
formula conpetit, de peculio aut de in rem uerso agere
possit. sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum
actionum sine dubio solidum consequi possi*t*, in difficultate*m*
se deducat proband*i* habere peculium eum cum quo con-
traxerit, exque eo peculio posse sibi satisfieri, uel id quod
74ª persequitur in rem patris dominiue uersum esse. *I*s quo-
que, cui tributoria actio conpetit, de peculio uel de in rem
uerso agere potest. sed huic sane plerumque expedit hac
potius actione uti quam tributoria. nam in tributoria eius
solius peculii ratio habetur, quod in his mercibus est *q*ui-
bus negotiatur filius seruusue quodque inde receptum
erit; at in actione ⟨*de peculio*⟩ peculii totius. et potest
quisque tertia forte aut quarta uel et*iam* minore parte pe-
culii negotiari, maximam uero partem peculii in alii*s* rebus
habere; longe magis si potest adprobari, id quod ⟨*dederit
is qui cum filio seruoue*⟩ contraxit in rem patris dominiue
uersum esse, ad hanc actionem transire debet; nam, ut
supra diximus, || eadem formula et de peculio et de in rem pag. 217
uerso agitur.
75 Ex malefici*i*s filiorum familias seruorumque, ueluti si
furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones
proditae sunt, uti liceret patri dominoue aut litis aestima-
tionem suffe*r*re aut noxae dedere. erat enim iniquum ne-
quitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue
76 damnosam esse. Constitutae sunt autem noxales actiones
aut legibu*s* aut *e*dicto praetoris: legibus, uelut furti lege
XII tabularum, damni iniuriae *l*ege Aquilia; edicto prae-
77 toris, uelut iniuriarum et ui bonorum *r*aptorum. Omnes

§ 74 et 74ª conf. Inst. 4, 7, 5 || § 74ª *supra*] § 72ª || § 75 fere = Inst. 4, 8 pr. § 2 || § 76 = Inst. 4, 8, 4 || § 77 fere = Inst. 4, 8, 5.

1 uelut C^n, ueluti *Inst.* || cui debet *C*, *om. Inst.* || 3 contraxit *C*, contraxerit *Inst.* || 3—4 institoria] institutoria *C*, *conf. quae supra ad pag.* 174, 6 *adnotauimus* || 6 possit *Goeschen*, possitu *C* || difficultatem *Goeschen*, difficultate *C* || 7 probandi *Inst.*, probando *C* || 10 is *Inst.*, iis *C* || 14 quibus] in quibus *C* || 16 etiam *Inst.*, et? *C* || 17 aliis *Goeschen*, alii *C* || 23 maleficiis *Inst.*, maleficio *C* || 26 sufferre *Inst.*, suffere *C* || erat enim *C*, namque erat *Inst.* || 28 constitutae sunt autem C^n, sunt autem constitutae *Inst.* || 29 (*priore loco*) legibus *Inst.*, legibu *C* || edicto *Inst.*, ēdicto *C* || uelut C^n, ueluti *Inst.* || 30 lege *Inst.*, uelut lege *C* || 31 uelut C^n, ueluti *Inst.* || bonorum raptorum] b. r. raptorum *C*.

autem noxales actiones cap*ut* secuntur. nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu i*n* tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse *i*ncipit. nam si pater familias noxam commiserit, et *i*s se in adrogatione*m* tibi dederit aut seruus tuus esse coeperit, ⟨*quod*⟩ quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit
78 tecum noxalis actio esse quae ante directa fuit. Sed si filius patri aut seruus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur; nulla enim omnino inter me et eum qui in potestate mea est obligatio nasci potest. ideoque etsi in alienam || potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, pag. 218 neque cum ipso neque cum eo cuius nunc in potestate est agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam commiserit mihi, et is postea in mea esse coeperit potestate, utrum intercidat actio an quiescat. nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit, in qu*o* consistere non potuerit, ideoque, licet exierit de mea potestate, agere me non posse; diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiesc*e*re actionem putant, qu*i*a ipse mecum agere non possum, cum uero
79 exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. Cum autem filius familias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant ter eum mancipio dari debere, qui*a* lege xii tabularum cautum sit, ⟨*ne aliter filius de potestate patris*⟩ exeat, quam si ter fuerit mancipatus; Sabin*us* et Cassius ceterique nostr*ae* scholae auctores sufficere unam mancipationem crediderunt, et illa*s* tres leg*is* xii tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

§ 77 *primo commentario*] 1, 169 || § 78 usque ad 23 *posse* conf. Inst. 4, 8, 6.

1 caput *Inst.*, capita *C* || 2 noxam *C*, noxiam *Inst.* || in *Inst.*, int? *C* || est *C*, sit *Inst.* || 5 noxae deditio extinguitur *C*, extinguitur noxae deditio *Inst.* || 6 incipit *Inst.*, incincipit *C* || 7 noxam *C*, noxiam *Inst.* || is *Inst.*, his *C* || adrogationem *Goeschen*, adrogatione *C* || 8 quod *Inst.*, *om.* *C* || 8—9 quibusdam casibus *C*, casibus quibusdam *Inst.* || 9 accidere *C*, effici *Inst.* || 10 noxalis actio esse *C*, esse noxalis actio *Inst.* || fuit sed *C*, fuisset *Inst.* (*male*) || 11 noxam *C*, noxiam *Inst.* || nulla actio *C*, actio nulla *Inst.* || 15 est *C*, sit *Inst.* || 16 noxam *C*, noxiam *Inst.* || 20 quo *Inst.*, quem? *uel* quo actio? *C*ⁿ, *conf.* *C*ᵃ. || 22 quiesceere *uel* quiesccere *C* || 23 quia *Huschke*, quae *C* || 27—28 ⟨⟩ *addidit Goeschen* || 29 nostrae *Goeschen*, nostris *C* || 30 illas] illam *C*.

80 Haec ita de his personis quae in potestate ⟨*sunt*⟩, siue ex contra|ctu siue ex *ma*leficio earum——————. quod uero ad *e*as | personas quae in manu mancipioue sunt ⟨———⟩, ita ius dicitur, ut cum ex *contr*actu earum ag*a*tur, nisi ab eo cuius iuri subiectae sint in solidum defendantur, bona quae earum *fu*tura forent, si *eius* iur*i* subiectae non essent, ueneant. sed cum resciss*a capitis deminutione cum iis* imperio continent*i iudicio* ‖ agit*ur*,——————— *(13 uersus* pag. 219 ——|—— *in C legi nequeunt)* ——————| ——————*XII*| tabul*arum* ——————| *(7 uersus in C legi nequeunt)* ——————|

81 —————— Quid ‖*e*rgo *est?*——————diximus ——— non permis-| sum fuerit ei mortuos homines dedere, tamen etsi quis pag. 220 eum dederit qui fato suo uita excesserit, aeque liberat*ur*.

82 Nunc admonendi sumus ag*e*re nos aut nostro nomine aut alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tutorio, cura-

§ 82 conf. Inst. 4, 10 pr.

1 sunt *addidit Goeschen* ‖ 2 *post* earum *Bluhme in* C^n inomisia esset *uel similia* (*conf.* C^a) *legit*, *in quibus Huschke* controuersia esset (*pro* controuersia sit) *latere coniecit*; *sententiarum conexui sufficiat e. g.* agatur ‖ 3 sunt — 4 ex contractu (ex c***liiactu? *C*) earum agatur (*sic Huschke*, ageretur *C*)] *haec mutila esse uidit Lenel Edictum pag. 339; Gaius talia fere uidetur scripsisse*: sunt, ⟨cum ex maleficiis earum agatur, eadem ualent quae in persona filiorum familias seruorumque diximus. de contractibus autem eorum qui in mancipio sunt aduersus eos quorum in mancipio sunt nulla actio proposita est, de debitis uero earum quae in manu sunt⟩ ita ius dicitur, ut cum ex contractu earum agatur ‖ 6 eius iuri *Goeschen*, eo iure? *C* ‖ 7 rescissa capitis diminutione cum iis *Huschke*, rescissipnpiis *uel simile aliquid* C^n? (*conf.* C^a) ‖ 10 *post* agitur *Huschke sententiam probabiliter hoc modo perficit*: si aduersus eam actionem non defendantur, etiam cum ipsa muliere, dum in manu est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria non est. *Deinde Gaium de pauperie egisse testantur fragmenta Augustodunensia, eumque in ea tractanda illud exposuisse, quod animalia quidem mortua noxae dedere non liceret, cum seruo uel filio mortuo dominus paterue corpus uel partem corporis noxae dando liberaretur, tum Gaium illam quoque quaestionem attigisse, possetne dominus uel pater seruo filioue non fato suo interempto, sed iure potestatis necato corpus noxae dare* ‖ 14—16 *post* (quid) ergo (est) [*ita suppleuit Huschke*] *in C haec fere uidentur extare*: etiam si* de qua re m(odo) diximus q(uo)q(ue) [*uel* q(uam)q(uam)] n(on) permis|sum etc. *pro* qqn *Mommsen proponit* nequaquam ‖ 18 agere *Inst.*, age *C* ‖ 19 alieno *C cum codice P Institutionum*, alieno: alieno *Institutionum codices ceteri* (*BEW*).

torio, cum olim, quo tempore legis actiones in usu fuissent,
alieno nomine agere non liceret, pr*aeter*quam ex c*er*tis cau-
83 sis. Cognitor autem certis uerbis in litem cora*m* aduersario
substituitur. nam actor *ita* cognitore*m* dat QVOD EGO A T*E*
uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM L. TITIVM TIBI COGNI-
TOREM DO; aduersarius ita QVIA TV A ME FVNDVM PETIS, IN
EAM ⟨*REM*⟩ TIBI P. MEVIVM COGNITOREM DO. potest ut actor ita
dicat QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO,
aduersarius ita QVIA TV MECVM AGERE VIS, IN EAM REM COGNI-
TOREM DO. nec interest, praesens an absens cognitor detur;
sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognouerit
84 et susceperit officium cognitoris. Procurator uero nullis
certis uerbis in litem substituitur, sed ex solo mandato et
absente et ignorante aduersario constituitur. quin etiam
sunt qui putant eum quoque procuratorem uideri, cui non
sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et
caueat ratam rem dominum habitur*um*; qu*am*qu*am* et ille
cui mandatum ⟨*est*⟩ plerumque satisdare debet, || quia saepe pag. 221
mandatum initio litis in obscuro es*t* et postea apud iudicem
85 ostenditur. Tutores autem et curatores quemadmodum con-
86 stituantur, primo commentario rettulimus. Qui autem alieno
nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit,
condemnationem autem in suam personam conuertit. nam
si uerbi gratia L. Titius ⟨*pro*⟩ P. Meuio agat, ita formula
concipitur SI PARET N. NEGIDIVM P. MEVIO SESTERTIVM X MILIA
DARE OPORTERE, IVDEX N. NEGIDIVM L. TITIO SESTERTIVM X MILIA
CONDEMN*A*. SI NON PARET, ABSOLV*E*; in rem quoque si agat,
intendit P. *ME*VI*I* REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemna-
87 tionem in suam personam conuertit. Ab aduersarii quoque
parte si interueniat aliquis cum quo actio constituitur, in-
tenditur dominum DARE OPORTERE, condemnatio autem in
eius persona*m* conuertitur qui iudicium acc*i*pit; sed cum

§ 85 fere = Inst. 4, 10, 2 || *primo commentario*] 1, 144 seqq. || ad § 86. in conf. Theophilus 4, 10, 2.

2 praeterquam] propequam *C*ⁿ || ex certis] exceptis *C* || 4 ita *Goeschen*, ii *C* || EGO *Goeschen*, ege *C* || TE *Goeschen*, tē *C*, *conf. C*ᵃ. *pag. 312 uers 11* || 6 quia *C*ⁿ, *expectes* quod || 7 REM *addidit Hollweg* || 9 quia *C*ⁿ, *expectes* quod || 17 quamquam] quoque? *C*ⁿ || 18 est *om. C* || *uerba* quia — 20 ostenditur *ex glossemate inrepsisse putat Eisele* || 19 est et *Goeschen*, esset *C*ⁿ || 20—21 constituantur *C*, constituuntur *Inst.* || 24 pro *addidit Goeschen*, *om. C* || 28 Maeuii *Goeschen*, utei *C* || 32 personam *Goeschen*, persona *C* || accipit *Wlassak*, acceperit *C*ⁿ.

in rem agitur, nihil ⟨*in*⟩ intention*e* facit eius persona cum
quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio
interueniat; tantum enim intenditur REM ACTORIS ESSE.
88 Videamus nunc, quibus ex causis is cum quo agitur
89 uel hic qui a*git* co*gatur* satisdare. Igitur si uerbi gratia
in rem tecum aga*m*, satis mihi dar*e* debes; a*e*quu*m* enim
uisum est ⟨*te*⟩ *ideo*, quod interea tibi rem, quae an ad te
pertineat dubium e*st*, possidere conceditur, cum satisdation*e*
cauere, ut si uictus sis *nec rem* ipsam restituas nec litis
aestimationem suffer*a*s, sit mihi potestas aut tecum agendi
90 aut cum sponsoribus || tuis. Multoque magis debes satis- pag. 222
91 dare mihi, si alieno nomine iudicium accipias. Ceterum
cum in rem actio duplex sit, aut enim per formulam pe-
titoriam agit*ur* aut per sponsionem, siquidem per formulam
petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet quae appel-
latur IVDICATVM SOLVI, si uero p*er* sponsionem, illa quae
92 appellatur PRO PRAEDE LITIS ET VINDICIARVM. Petitoria autem
93 formula haec est, qua actor intendit REM SVAM ESSE. Per
sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus aduersa-
rium tali sponsione SI HOMO QVO DE AGITVR EX IVRE QVIRITIVM
MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMO*S* DARE SPONDES?; deinde for-
mulam edimus, qu*a* intendimus sponsionis summam nobis
dar*i* oportere; qua formula ita demum uincimus, si pro-
94 bauerimus rem nostra*m* esse. Non tamen haec summa
sponsionis exigitur. non enim poenalis est, sed praeiudi-
cialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur.
unde etiam is cum quo agit*ur* non restipulat*ur*. ideo

§ 89 conf. Inst. 4, 11 pr. || § 90 conf. Inst. 4, 11 pr.

1 in *addidit Goeschen* || intentione *Goeschen*, intentionem? *C*ⁿ || 3 rem *Goeschen*, res *C* || 5 agit cogatur *Lachmann*, agat *C* || 6 agam *Goeschen*, agat *C* || dare *Goeschen*, dari *C* || aequum *Goeschen*, aquun *C* || 7 te *addidit Goeschen* || ideo *Huschke*, de eo *C* || 8 est *Goeschen*, eius *C*ⁿ || satisdatione] satisdationem *C*, satisdatione mihi *Goeschen* || 9 nec rem *Inst.*, rem nec *C* || 10 sufferas *Goeschen*, sufferras *C* || 16 per *Goeschen*, pro *C* || 17 et *C*, *delet Huschke* (*conf. Gai 2, 94 et Valerius Probus 5, 22*) || 21 NVMMOS *Goeschen*, nummorum *C* || 22 qua *Goeschen*, quia *C* || 23 dari *Goeschen*, dare *C* || 24 nostram *Goeschen*, nostra *C* || 25 non *C*ⁿ, nec *Lachmann* (*probabiliter*) || *uerba* 27 ideo *usque ad* 181, 4 dabantur *post* § 91 *transponit Lotmar* (*Kritische Studien p. 71*); *eadem suo loco relinquenda censet Adolphus Schmidt* (*Iudicis postulatio p. 11*), *ita tamen ut lacunam statuat ante* 27 ideo.

autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM stipulatio,
quia in locum praedium successit, qui olim, cum lege age-
batur, pro lite et u*in*diciis, id est pro re et fructibus, a
95 possessore petitori dabantu*r*. Ceterum si apud centumuiros
agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed
per legis actionem; sacramento enim re*um* prouoca*mus*;
eaque sponsio sestertium cxxv nummum fi*t* *scilic*et || propter pag. 223
96 legem Creper*ei*am. Ipse autem qui in rem agit, si suo
97 nomine agat, satis non dat. Ac nec si per cognitorem qui-
dem agat*ur*, *u*lla satisdatio uel ab ipso uel a domino de-
sideratur. cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in
locum domini substituatur cognitor, merito domini loco ha-
98 betur. Procurator uero si agat, satisdare iube*tur* rat*a*m
rem dominum habiturum; periculum enim est, ne iterum
dominus de eadem re experiatur. quod periculum ⟨*non*⟩
interuenit, si per cognitorem actum fu*er*it, quia de qua re
quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius
99 actionem habet, quam si ipse egerit. Tutores et curatores
eo modo quo et procuratores satisdare debere uerba edicti
100 faciunt; sed aliquando illis satisdatio remittitur. Haec ita,
si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem
parte quando satisdari debeat quaerentes, eadem repetemus
101 quae diximus in actione qua in rem agitur. Ab eius uero
parte cum quo agitur, siquidem alieno nom*in*e aliquis inter-
ueniat, omni modo satisdari debet, quia nemo alienae rei
sine satisdatione defensor idoneus intellegitur. sed siquidem
cum cognitore agatur, dominus satisdare iubetur; si uero
cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et

§ 96 fere = Inst. 4, 11 pr. || § 98 usque ad 15 *experiatur* fere = Inst. 4, 11 pr. || § 99 = Inst. 4, 11 pr. || § 100 conf. Inst. 4, 11, 1 || *diximus*] § 96 || § 101 usque ad 26 *intellegitur* conf. Inst. 4, 11, 1 || § 102 usque ad 182, 2 *personam* = Inst. 4, 11, 1.

4 possessore *Goeschen*, possessoris *C* || dabantur *Goeschen*, dabantur praedes *C* (*ex glossemate*) || 6 reum *Bluhme*, re|re? *C* || prouocamus *Bluhme*, prouocatu *uel* prouocato *C*ⁿ *teste Goescheno* || 7 fit scilicet *Lachmann*, *fieri solet lectio in C non omni modo reiectanea uisa est*, fit solet? *C teste Bluhmio*, *conf.* *C*ᵃ || 8 Crepereiam *Huschke*, creperiam? *C* || 10 ulla *Goeschen*, nulla? *C* || 13 ratam *Inst.*, ratum? *C*ⁿ || 15 non *addidit Goeschen* || *uerba inde ab* 16 actum *usque ad* 17 per cognitorem *per errorem bis in C scripta sunt* || 19 eo *C*, eodem *Inst.* || 20 illis *C*, his agentibus *Inst.* || 21 si uero *C*, sin uero *Inst.* || 24 nomine *Inst.*, nomen *C*.

102 de curatore iuris est. Quodsi proprio nomine aliquis
iudiciu*m* accipiat ‖ in personam, certis ex causis satisdare pag. 224
solet, quas ipse praetor significat. quarum satisdationum
duplex causa est: nam aut propter genus actionis satis-
d*a*tur, aut pro*pter* persona*m*, quia suspecta sit; propter
genus actionis, ueluti iudicati depensiue aut cum de mo-
ribus mulieris ag*i*tur; propter personam, ueluti si cum eo
agitur qui decoxerit, cuiusue bona ⟨*a*⟩ creditoribus pos-
sessa proscriptaue sunt, siue cum eo herede agatur quem
praetor suspectum aestimauerit.
103 Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut
104 imperio contin*entur*. Legitima sunt iudicia, quae in urbe
Roma uel int*ra* primum urbis Romae miliarium inter om-
nes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque ⟨*e*⟩
lege Iulia iudicia*ria*, nisi in anno et sex mensibus iudicata
fuerint, expirant. et hoc est quod uulgo dic*it*ur e lege
105 Iulia litem anno et sex mensibus mor*i*. Imperio uero con-
tinentur recuperatori*a* et quae sub uno iudice accipiuntur
interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris. in
ea*dem* causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae
miliarium tam inter ciue*s* Romano*s* quam inter peregrinos
accipiuntur. ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur,
quia tamdiu ualent, quamdiu is qui ea praecepit imperium
106 habebit. Et siquidem imperio continenti iudicio *a*ctum
fuerit, siue in rem siue in personam, siue ea formula quae
in fa‖ctum concepta est, siue ea quae in ius habet inten- pag. 225
tionem, postea nihilo minus ipso iure de eadem re agi
potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in
107 iudicium deductae. *S*i uero legitimo iudicio in personam
actum sit ea formula quae iuris ciuilis habet intentionem,

2 iudicium *Inst.*, iudicium aliquid *C* ‖ *uerba inde ab* 4—5 satisdaretur *usque ad* 6 actionis *per errorem bis in C scripta sunt* ‖ 4—5 satisdatur aut propter personam *Goeschen*, satisdaretur aut pro persona *C utroque loco* ‖ 7 agitur] agetur *C* ‖ 8 bona a *Goeschen*, bona *C* ‖ 12 continentur *Goeschen*, continunt *C* ‖ 13 intra *Goeschen*, inter *C*ⁿ? ‖ 14 e *addidit Boecking* ‖ 15 iudiciaria *Goeschen*, iudicia *C* ‖ 16 dicitur *Goeschen*, diciturur *C* ‖ 17 mori *Goeschen*, morit *C* ‖ 18 recuperatoria *Goeschen*, recuperatoriae *C* ‖ 20 eadem *Goeschen*, ea *C*, *conf. C*ᵃ *pag.* 262 *uers.* 22 ‖ 21 ciues Romanos *Goeschen*, ciuem romanum *C*ⁿ ‖ 24 actum *Goeschen*, proactum *C* ‖ 29 si] at *magis quam* si *in C uidetur extare.*

postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso iure nihilo minus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae uel in iudicium
108 deductae. Alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis tempori-
109 bus exceptionum. Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse. nam si uerb*i* gratia ex lege Aquilia uel †Ollinia uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est et si Romae apud recuperatores agamus, uel apud unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes ciues Romanos accipiatur iudicium, legitimum est.

110 Quo loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo solere praetorem accommodare, || eas uero quae ex propria ipsius pag. 226
111 iurisdictione pendent pleru*m*|que int*ra* annum dare. Aliquando tamen ———————| imitat*ur* ius legitimum: quales sunt eae, quas *bonorum* *posse*ssoribus ceterisque qui heredis loco *sunt accommodat*. *fur*ti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius praetoris iurisdictione *p*roficiscatur, perpetuo datur; et merito, cum pro capitali poena pecuniaria constituta s*i*t.

112 Non omnes actiones, quae in aliquem aut ipso iure

---

§ 110 fere = Inst. 4, 12 pr. || § 111 *aliquando tamen* et inde ab 23 *quales* usque ad 26 *datur* = Inst. 4, 12 pr. || § 112 = Inst. 4, 12, 1.

---

10 uerbi *Goeschen*, uerbis *C* || 11 ollinia *C*; *non incognitam, sed cuius ipse antea mentionem fecisset, legem a Gaio hic commemoratam esse censet Huschke* || 16 romanus *C* || 18 quo *C*, hoc *Inst.* || 19 consultis *C*, consulto *Inst.* || 21 intra *Inst.*, inter C^{n}? || 21 — 22 *Huschke ad sententiam sic supplet*: **Aliquando tamen** et perpetuo eas dat, uelut quibus (scilicet cum *mauult Mommsen*) **imitatur ius legitimum:** || 23 *suppleuit Goeschen ex Inst.* || (posse)ssoribus *C*, possessori *Inst.* || 24 *suppleuit Goeschen ex Inst.*, *inuito codice C?*, *conf.* C^{a} || 25—26 proficiscatur *Inst.*, *fortasse* pro|proficiscatur? *C* (*conf.* C^{a}) || 26 perpetuo *C*, tamen perpetuo *Inst.* || 27 sit *Goeschen*, sint *C* || 28 omnes *C*, omnes autem *uel* autem omnes *codices Institutionum.*

*con*p*e*tunt aut a praetore dantur, etiam in heredem *ae*que conpetunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula, ex malefici*is* poenales actiones in heredem nec conpetere nec dari sol*ere*, ueluti furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredi*bus* huius modi actiones conpetunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et
113 si qua alia similis inueniatur actio. Aliquando tamen ⟨*etiam*⟩ ex contractu actio neque heredi neque in heredem conpetit; nam adstipulatoris heres non habet actionem, *et* spo*n*soris et fidepromissoris heres non tenetur.

114 Superest ut d*i*spiciamus, si ante rem iudicatam is cum quo agitur post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conueniat, utrum absoluere, an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa fuerit, ut damnari debeat. nostri praeceptores absoluere eum debere existimant, nec interes*se* cuius generis *s*it iudicium; et ‖ hoc pag. 227
est quod uulgo dicitur Sabino et Cassio placere omni|a iudicia absolutoria esse. ——————|—— de bonae fide*i* iudiciis autem idem sentiunt, quia in eiusmo|di iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem | e*t* de *in* rem actionibus putant, quia *formulae uer*|*b*is id ip*su*m exp*rimatur* ——
——————|——————
——————|quibus——————
——————|————petentur et ad————
——————|————*inter*dum enim ————
——————|——————
——————|——————
——————|——————

§ 113 usque ad 8 *conpetit* fere = Inst. 4, 12, 1 ‖ § 114 init. conf. Inst. 4, 12, 2.

1 etiam *C*, et *Inst.* ‖ aeque *Inst.*, eaque? *C*ⁿ ‖ 3—4 nec conpetere nec dari sol(ere) *C*, non competere *Inst.* ‖ 5 heredibus *Inst.*, heredi(bus eius)dem uidelicet actoris? *C* (*ex glossemate*) ‖ 7 actio *C*, *om. Inst.* ‖ etiam *Inst.*, *om. C* ‖ 9 actionem et *Goeschen*, actionem set? *C*ⁿ *teste Goescheno* ‖ 11 dispiciamus *Goeschen*, despiciamus *C* ‖ *uerba* ante rem iudicatam *ut glossema delet Mommsen* ‖ 16 interesse *Goeschen*, interest *C*ⁿ ‖ sit *Huschke*, fit *C* ‖ 18 *in lacuna haec dixisse Gaium apparet*: *diuersae scholae auctoribus de strictis iudiciis contra placuisse* ‖ 18 fideis *C* ‖ 21 *seqq. post* exprimatur *hanc fere sententiam expressam fuisse conicias*: *ita demum reum condemnandum esse*, *nisi arbitratu iudicis rem restituerit.*

sunt etia*m* | in personam tales actiones in quibus *expri*mit*ur* ————|————————————————
————————| actori qu————————————————
———————|————————————————
———————|————————————————
————————| paratus ad actoris ————————————
———————|————————————————
———————|————————————————
———————|actum fu*er*it.

115.116 Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus. Conparatae || sunt autem exceptiones defendendorum *e*orum gratia cum pag. 228 quibus agitur. saepe enim accidit, ut quis iure ciuili te-

116a neatur, sed iniquum sit eum iudicio condemnari. Veluti ⟨*si*⟩ stipulatus sim *a* te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus, nec numerauerim; nam eam pecuniam a te peti posse certum est, dare enim te oport*e*t, cum ex stipulatu teneris; sed quia iniquum est te eo nomine condemnari, placet p*er* exceptionem doli mali te defendi de-

116b bere. Item si pactus fuero tecum, ne id qu*od* mihi debeas a te *p*etam, nihilo minus [id ipsum] a te petere possum dar*i* mihi oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed placet debere me petentem p*er* exceptionem

117 pacti conuenti repelli. In his quoque actionibus quae ⟨*non*⟩ in persona*m* sunt exceptiones locum habent. ueluti si metu me co*e*geris aut dolo induxeris, ut tibi rem aliqua*m* man-

§ 115 = Inst. 4, 13 pr. || § 116 usque ad 12 *ut* = Inst. 4, 13 pr. || § 116a conf. Inst. 4, 13, 2.

1 *ante* sunt etiam *Gaium egisse de eis quae continentur Inst. 4, 17, 2, ueri non est dissimile* || *inde ab* exprimitur [*pro quo litterarum reliquiae a Goescheno enotatae ad* n(on) p(er)mitti(tur) *potius ducere uidentur*] *talia fere ad sententiam* (*non ad ductus*) *suppleri uidentur posse*; *e*xprimitur, ut arbitretur iudex, quomodo reus satisfacere debeat actori quominus condemnetur. *Sequebantur fortasse ea, quae in Inst. 4, 17, 3 dicuntur de actione ad exhibendum et de cautione ei inponenda, qui non frustrationis gratia tempus ad exhibendum petat* || 11 eorum *Inst.*, reorum *C* || 14 si *addidit Goeschen* || a *Goeschen*, āpa *uel* āpa *C* || 16 oportet *Inst.*, oporteret *C* || 17 teneris *C*, tenearis *Inst.* || te eo nomine *C*, eo nomine te *Inst.* || 18 per *Goeschen*, pro? C^n || 19 quod *Goeschen*, q *C*, *conf.* C^a || 20 petam *ex* retam *correctum*? *C* || id ipsum a *C*, *uerba* id ipsum *deleuit Mommsen*; id ipso iure *Huschke* || 21 dari *Goeschen*, dare *C* || 22 per *Goeschen*, pro? C^n || 23 non *addidit Goeschen* || 24 personam *Goeschen*, persona *C* || 25 coegeris *Goeschen*, co|geris *C* || aliquam *Goeschen*, aliqua C^n.

cipio d*arem*; na*m si* eam rem a me petas, datur mihi ex-
ceptio, p*er* quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo
117a arguero, repelleris. Item si fundum litigiosum sciens *a* non
possidente emeris eumque a possidente petas, opponitur
118 tibi exceptio, per quam omni modo summoueris. Exceptio-
nes autem alias in edicto praetor habet propositas, alias
causa cognita accommodat. quae omnes uel ex legibus uel
ex his quae legis uicem optinent, substantiam cap*i*unt, uel
119 ex iurisdictione praetoris proditae sunt. || Omnes autem ex- pag. 229
ceptiones in contrarium concipiuntur, qu*am* adfirmat is cum
quo agitur. nam si uerbi gratia reus dolo malo aliquid
actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit quam non
numerauit, sic exceptio concipitur SI IN EA RE NIHIL DOLO
MALO A. AGERII FACTVM SIT NEQVE FIAT: item si dica*t* contra
pactionem pecuniam peti, ita concipitur exceptio SI INTER
A. AGERIVM ET N. NEGIDIVM NON CONVENIT, NE EA PECVNIA PETE-
RETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi solet;
ideo scilicet qu*ia* omn*is* exceptio obicitur quidem a reo,
sed ita formulae inserit*u*r, ut condicionalem faciat condem-
nationem, id est ne aliter iudex eum cum quo agitur con-
demnet, quam si nihil in ea re qua de agitur dolo actoris
factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si
nullum pactum conuen*tum de* non petenda pecunia factum
*fu*erit.
120 Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut di-
121 latoriae. Peremptoriae sunt quae perpetuo ualent nec
euitari possunt, ueluti quod metus causa aut dolo malo,
aut quod contra legem senatusue consult*um* factum est, aut
quod res iudicata est uel in iudicium deducta est, item
pacti conuenti quod *f*actum est, ne omnino pecunia pete-
122 retur. Dilatoriae sunt exceptiones quae ad tempus ualent,
uelut*i* illius pacti conuenti quod factum est uerbi gratia,

§ 118 inde ab 7 *ex legibus* conf. Inst. 4, 13, 7.

1 darem nam si eam *Goudsmit*, deminansineam? *C*, darem eamque *Huschke* || 2 per *Goeschen*, pro C^n || 3 a *Goeschen*, ā *C*, *conf. C^a pag. 312 uers. 8* || 8 capiunt *Goeschen*, capunt? *C* || 10 quam *Heffter*, qui C^n || 14 dicat *Goeschen*, dicatut *C* || 18 quia] *conf. C^a*, *pag. 295 inf.* || omnis *Goeschen*, omnes *C* || obiicitur *Goeschen*, obigitur *C* || 19 inseritur *Goeschen*, inseriter C^n || 23 conuentum de *Goeschen*, couenite *C* || 24 fuerit *Goeschen*, erit *C* (*fortasse recte*) || 28 consultum *Goeschen*, consulto *C* || 30 factum *Goeschen*, pactum (*uix* peractum) C^n || 32 ueluti *Goeschen*, ueluti is *C*.

ne intra quinquennium peteretur; finito *enim* eo tempore
||non habet locum exceptio. cui similis exceptio est litis pag. 230
diuiduae et rei residuae. nam si quis partem rei petierit
et intra eiusdem praeturam reliquam partem petat, hac
exceptione summou*e*tur quae appellatur litis diuiduae; item
si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam
egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices *e*ant,
si intra eiusdem praeturam de his qua*s* distulerit, agat,
per hanc exceptionem quae appellatur rei residuae sum-
123 moue*tur*. Obseruandum est autem ei cui dilatoria obicitur
exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione
egerit, rem perdit; non enim post illud tempus, quo in-
tegra re ⟨*eam*⟩ euitare poterat, adhuc ei potestas agendi
sup*erest* re in iudicium deduct*a* et per exceptionem per-
124 empt*a*. Non solum autem ex tempore, *sed* etiam ex per-
sona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt co-
gnitoriae: ueluti si is, qui per edictum cognitorem dare non
potest, per cognitorem agat, uel dandi quidem cognitoris
ius habeat, sed eum det cui non licet cognituram susci-
pere. nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis
er*i*t, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest;
si uero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium
cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi po-
testatem, et tam hoc quam illo modo euitare ⟨*potest*⟩ ex-
ceptionem; quodsi dissi||mulauerit *ea*m et per cognitorem ege- pag. 231
125 rit, rem perdit. Se*d* peremptoria quidem exceptione si reus
per errore*m* non fu*e*rit usus, in integrum restituitur adi-
ciendae exceptionis gratia; dilatoria uero si non fu*er*it usus,
an in integrum restitu*a*tur, quaeritur.
126 Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uidea-

§ 126 usque ad 188, 12 *pacto* fere = Inst. 4, 14 pr.

1 enim *Goeschen*, nihil? C[n], *conf.* C[a] *pag. 231 uers 26* || 2 *conf.* C[a] || 5 summouetur *Goeschen*, summoueatur *C* || 7 eant *Bluhme*, egant? *C* || 8 quas *Huschke*, qua *C* || 9—10 summouetur *Goeschen*, summouet· *C* || 11 si obiecta *ex* sibiecta *correctum C* || 13 eam *addidit Huschke* || 14 superest *Goeschen*, supe *in C apparuit* || deducta *Goeschen*, deductae *C* || 14—15 perempta *Goeschen*, peremptae *C* || 18 uel *C*, uel (si quis) *Goeschen* || 21 erit *Heffter*, erat *C* || 24 potest *addidit Goeschen* || 25 *eam* et *Mommsen*, cumet *uel* cumei *C*; *fortasse tamen hiat oratio, nam uerbis* per cognitorem *non apte comprehenduntur duo illi casus, qui supra uers.* 17—18 *et uers* 19—20 *distinguuntur* || 26 sed *Huschke*, sem *C* || 29 restituatur *Goeschen*, restituitur *C*.

tur, inique noceat actori. quod cum accidat, alia adiectione
opus est adiuuandi actoris gratia; quae adiectio repli-
catio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur
uis exceptionis. nam si uerbi gratia pactus sum tecum,
ne pecuniam quam mihi debes a te peterem, deinde postea
in contrarium pacti sumus, id est ut petere mihi liceat,
et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi con-
demneris, SI NON CONVENERIT, NE EAM PECVNIAM PETEREM, nocet
mihi exceptio pacti conuenti; namqu*e* nihilo minus hoc
uerum manet, etiamsi postea in contrarium pacti sumus;
sed qu*i*a iniquum est me excludi exceptione, replicatio
mihi datur ex posteriore pacto hoc modo SI NON POSTEA
126ª CONVENIT, VT MIHI EAM PECVNIAM PETERE LICERET. Item si ar-
gentarius pretium rei quae in auctionem uenerit perse-
quatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor dam-
netur, si ei res quam emerit, tradita est; et e*st* iusta ex-
ceptio; sed si in auctione praedictum est, ne ant*e* emptori
⟨*res*⟩ traderetur, quam si pretium soluerit, replicatione || tali pag. 232
argentarius adiuuatur AVT SI PRAEDICTVM EST, NE ALITER EMP-
127 TORI RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM EMPTOR SOLVERIT. Inter-
dum autem euenit, ut rursus replicatio, quae prima facie
iusta sit, inique reo noceat. quod cum accidat, adiectione
128 opus est adiuuandi rei gratia, quae duplicatio uocatur. Et
si rursu*s* ea prima facie iusta uideatur, sed propter ali-
quam causa*m* inique actori noceat, rursus *a*diectione opus
129 est qua actor adiuuetur, qu*ae* dicitur triplicatio. Quarum
omnium adiectionum usum interdum etiam ulterius quam
diximus uarietas negotiorum introduxit.

§ 127 = Inst. 4, 14, 1 || § 128 = Inst. 4, 14, 2 || § 129 = Inst. 4, 14 3.

1 actori *C, om. Inst.* || accidat *C*, accidit *Inst.* || alias adiectione *C*, alia allegatione *Inst.* (*quod commemoramus propter* §§ *127 et 128*) || 2 adiectio *C, om. Inst.* || 8 conuenerit *ex* conuenierit *correctum C* || 9 pacti conuenti C^{a}, conuenit enim ita *Inst.* || namque *Inst.*, nam quam C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 290 uers 21* || 10 etiamsi *C*, licet *Inst.* || 11 quia *Goeschen*, qua *C*, *conf.* C^{a} *pag. 296 uers. 5* || exceptione *C, om. Inst.* || 14 auctionem uenerit *C*, auctione uenierit *Goeschen* || 15 obicitur ei *ex* obicitrei *correctum* C || 17 *aut* ante *aut* antea *C* || 18 res *omisit C*, *conf.* C^{a} *pag. 298 med.* || 20 emptor *C*, EMPTAE REI *Huschke* || 20—21 interdum autem euenit ut rursus C^{n}, rursus interdum euenit ut *Inst.* || 21 prima *ex* praema *correctum* C^{1} || 22 reo *C, om. Inst.* || accidat *C*, accidit *Inst.* || adiectione *C*, alia allegatione *Inst.* (*conf. quae supra ad uers. 1 adnotauimus*) || 24 si rursus *Inst.*, si rursus si *C* || uideatur *ex* uidetur *correctum* C^{1} || 25 adiectione *Goeschen*, ex adiectione *C*, allegatione alia *Inst.* (*conf. quae supra ad uers. 1 adnotauimus*) || 26 quae *Inst.*, quod C^{n}, *conf.* C^{a} *pag. 290 uers. 28* || 27 adiectionum *C*, exceptionum *Inst.* || etiam *C, om. Inst.* || introduxit *C*, introducit *Inst.*

130 Videamus etiam de praescriptionibus quae receptae sunt
131 pro actore. Saepe enim ex una eademque obligatione aliquid iam praestari oportet, aliquid in futura praestatione est: ueluti cum in singulos annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus; n*am* finitis quibusdam annis aut mensibus huius quidem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, praestatio uero adhuc nulla est. si ergo uelimus id quidem quod praestari oportet petere et in iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem in integro relinquere, necesse est ut cum hac praescriptione agamus EA RES AGATVR CVIVS REI DIES FV*I*T; alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula qua incertum petimus, || cuius intentio his uerbis concepta est pag. 233
QVIDQVID PARET N. NEGIDIVM A. AGERIO DARE FACERE OPORTERE, totam obligationem, id est etiam futuram in hoc iudicium deducimus, et quae ante te*m*|pus obligat*io*———————
———————|———————
131a ———.| Item si uerbi gratia ex empto agamus, *ut* nobis fundu*s* mancipio detur, debemus *hoc modo* praescribere EA RES AGATVR DE FVNDO MANCIPANDO, ut postea, si ueli|mus uacuam possessionem nobis tradi, * trad———|———————
———————|— sumus, totius illius iuris obligatio illa inc*er*|ta actione QVIDQVID OB EAM REM N. NEGIDIVM A. AGERIO DARE FACERE OPORTET, pe*r* in*ten*tione*m* consumitur, ut postea nobis agere uolentibus de uacua
132 possessione tradenda nulla supersit actio. Praescriptiones *autem* appellatas esse ab eo, quod *a*nte formulas praescri-
133 b*u*ntur, plus quam manifestum est. S*ed* his quidem temporibus, sicut supra quoque notauimus, omnes praescrip-

§ 133 *supra*] § 130.

5 nam *Goeschen*, non C^n, *conf.* C^a *pag. 280 uers. 21* || 12 fuit? *ex* fiet *correctum C* || 17—19 *lacunam post* tempus *ad sententiam* (*conf. tamen* C^a) *sic suppleas*: obligatione comprehensum in iudicium deducitur, ex ea condemnatio fieri non potest neque iterum de ea agi potest. || 20 hoc modo *suppleuit Polenaar*, *conf.* C^a || 21 mancipando C^n (*correctis sub finem litteris* an *ex* io *a* C^1) || 22—23 *lacuna post* tradi *ad sententiam*, *non ad ductus spatiumue* (*conf.* C^a), *ita e. g. suppleri potest*: ·uel **tradita** ea de euictione nobis caueri, iterum ex empto agere possimus. alioquin si praescribere (obliti) **sumus, totius** etc. || 25 per *Goeschen*, peiii? *C teste Goescheno* || intentionem *Goeschen*, in(ten)tione? *C* || 28 autem *Goeschen*, siq·? *C* || praescribuntur *Goeschen*, praescribentur C^n || 29 sed *Goeschen*, si *C*, *conf.* C^a *pag. 301 uers. 4*.

tiones ab actore proficiscuntur. olim autem quaedam et
pro reo opponebantur, qualis illa erat praescriptio EA RES
AGATVR, *SI IN EA RE* PRAEI*V*DICIVM HEREDITATI NON FIAT, quae
nunc in speciem exceptionis deducta est et locum habet,
cum petitor hereditatis alio genere iudicii praeiudicium he-
reditati faciat, ueluti | cum singulas res pet*at*; est enim
iniquum p*er* unius *rei*——‖———————————— (*23 uersus* pag. 234
in C legi nequeunt)

134 ——|———————————————————— *in*-
ten‖tione formulae det————*m* est, cui dar*i* oport*ea*t; et pag. 235
sane domino dar*i* oportet quod seruus stipulatur; at in
praescriptione de *f*acto quaeritur, quod secundu*m* natura-
135 lem significationem uerum esse debet. Quaecumque autem
diximus de seruis, eadem de ceteris quoque personis quae
136 nostro iuri subiectae sunt dicta intellegemus. Item ad-
monendi sumus, si cum ipso agamus qui incertum p*r*omi-
serit, ita nobis formulam esse propositam, ut praescriptio
inserta sit formula*e* loco demonstrationis hoc modo IVDEX
ESTO. QVOD A. AGERIVS DE N. NEGIDIO INCERT*VM* STIP*VLATVS*
EST, CVIVS REI DIES FVIT, QVI*D*QVID OB EAM REM N. NEGIDIVM A.
137 *AGERIO* DARE FACERE OPORTET et reliqu*a*. Si cum sponsore
aut fideiussore agat*ur*, praescribi solet in persona quidem
sponsoris hoc modo EA RES AG*A*TVR, QV*OD* A. AGERIVS DE L.

3 *ad sententiam suppleuit Lachmann* ‖ 7 *sententiam e. g. sic perfici potest*: per unius rei petitionem uniuersae hereditati praeiudicium fieri. ‖ *Agebatur deinde, ut uidetur, de aliis praescriptionibus, quae pro reo proponuntur* (*conf. Keller Der roemische Civilprocess etc. not. 489 seqq.*); *deinde Gaius reuertebatur ad praescriptiones, quae ab actoris parte proficiscuntur, et ad eam quidem speciem, quae non nisi definiendi negotii gratia, quo de agitur, inseruntur* ‖ 9 *ea quae initio paginae codicis C 235 leguntur, cum proximis ita e. g. coniungi possunt*: et siquidem ex contractu seruorum agatur, intentione etc. ‖ 10 det——m] *quod uerbum restituendum sit, nescimus*; *sane determinatum est uix Gaianum, nec magis ad codicis C ductus* (*conf.* C^a) *aut* (ex inten)tione formulae de*s*(umendu)m est *aut similia quadrant* ‖ dari oporteat] dare oportet *C* ‖ 11 dari *Huschke*, dare *C* ‖ 12 facto *Savigny*, pacto *C* ‖ secundum *Goeschen*, secundu *C* ‖ 16—17 promiserit *Goeschen*, permisserit C^n ‖ 18 formulae *Goeschen*, formula *C* ‖ 19 INCERTVM *Goeschen*, incerte *C* ‖ 19—20 STIPVLATVS EST *Goeschen*, stipem *C*, *conf.* C^a *pag. 304 uers. 1 seq.* (*ubi* modo *delendum est*) ‖ QVIDQVID *Goeschen*, quiquid *C* ‖ 21 reliqua *Goeschen*, reliq̄ā *C* ‖ si *C*; *fortasse scribendum* (Sed) si ‖ 22 agatur *Goeschen*, agat *C* ‖ 23 agatur *Goeschen*, agetur *C* ‖ QVOD A. AGERIVS] *conf.* C^a *pag. 256 uers. 20 et pag. 295 uers. 20.*

TITIO INCERTVM STIPVLATVS EST, QVO NOMINE N. NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT, in persona uero fideiussoris EA RES AGAT*VR*, QVOD N. NEGIDIVS PRO L. *TI*TIO INCERTVM FIDE SVA ESSE IVSSIT, CVIVS *REI* D*IES* FVIT; deinde formula subicitur.

138 Superest ut de interdictis dispiciamus.

139 Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersiis *inter*ponit. quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur. • et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet. formulae autem *et uerborum* conceptiones, quibus in || ea re utitur, interdicta ⟨———— pag. 236

140 ————⟩ dec*retaque*. Vocantur autem decreta, cum fieri aliquid iubet, ueluti cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur; interdicta uero, cum prohibet fieri, ueluti cum praecipit, ne sine *u*itio possidenti uis fiat, neue in loco sacro aliquid fiat. unde omnia interdicta aut restitu-

141 toria aut exhibitoria aut prohibitoria uocantur. Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim p*er*actum est negotium, sed ad iudicem recuperatoresue it*ur* e*t* ibi editis formulis quaeritur, an aliquid aduersus praetoris edictum factum sit, uel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, ueluti cum per sponsionem ag*i*tur, sine poena, ueluti cu*m* arbiter petitur. et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet; ex restitutoriis uero uel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur quae arbitraria uocatur.

142 Principalis igitur diuisio in eo est, quod aut prohibi-

143 toria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. Sequens in eo est diuisio, quod uel adipiscendae possessionis

§ 138 conf. Inst. 4, 15 pr. || § 139 inde ab 8 *quod* conf. Inst. 4, 15 pr. || § 142 conf. Inst. 4, 15, 1 || § 143 conf. Inst. 4, 15, 2.

3 AGATUR *Goeschen*, agat *C* || TITIO *Goeschen*, tio *C* || 4 REI DIES *Goeschen*, heresdes *C* || subiicitur *Goeschen*, subigitur *C*ⁿ || 7 interponit *Caplick*, proponit *C*ⁿ || 10 et uerborum *Huschke*, uerborum et *C* || 11—12 *locus corruptus e. g. sic fere redintegrari uidetur posse*: interdicta (uocantur uel accuratius interdicta) decretaque || 12 decretaque] dec———(*cum foramine, quod paulo probabilius e. g.* retaq̄. *quam* retaue *litteris expleri uidetur posse*) *C* || 15 uitio *Scipio Maffei*, debitio *C* || 18 peractum *Goeschen*, proactum *C*ⁿ || 19 itur *Heise*, item *C* || 20 et *Heise*, etiam *C*ⁿ || 23 agitur *Goeschen*, agetur *C* || 28 in eo *ex* neo *correctum C*.

144 causa conparata sunt uel retinendae uel reciperandae. Adi-
piscendae possessionis causa interdictum accommoda*t*ur bo-
norum possessori, cuius principium est QVORVM BONORVM;
eiusq*ue* uis et potestas haec est, ut quod quisque ex his
bonis quorum possessio alicui data es*t*, pro herede aut pro
possessore ‖ possid*eat*, id ei cui bonorum possessio data est pag. 22
restituatur. pro herede autem possidere uidetur tam is qui
heres est, qua*m* is qui putat se heredem esse: pro pos-
sessore is possidet qui •sine causa aliqua*m* rem heredita-
riam uel etiam totam hereditatem sciens ad se non perti-
nere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis uocatur
⟨*interdictum*⟩, qu*ia* ei tantum utile est, qui nunc primum
conatur adipisc*i* rei possessionem. itaque si quis adeptus
possessionem amiserit, desinit ei id *inter*dictum utile esse.
145 Bonorum quoque emptori similiter proponit*ur* interdictum
146 quod quidam possessorium uocant. Item ei, qui publica
bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur
quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur qui pu-
147 blice bona mercantu*r*. Interdictum quoque quod appellatur
Saluianum a*di*piscendae possessionis ⟨*causa*⟩ conparatum
est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas *is*
148 *pro* mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. Retinen-
dae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab
utr*a*que parte de proprietate alicuius rei controuersia est,
et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter

§ 144 fere = Inst. 4, 15, 3 ‖ § 147 = Inst. 4, 15, 3 ‖ § 148 fere = Inst. 4, 15, 4.

1 retinendae] retinendae possessionis causa interdictum (*deletis tamen tribus ultimis uocabulis*) C[n] ‖ 2 accommodatur *Inst.*, accommodaturur C[n] ‖ 4 eiusque uis *Inst.*, eius quis *C* ‖ 4—5 quisque ex his bonis *C*, ex his bonis quisque *Inst.* ‖ 5 est *Inst.*, est si C[n] ‖ 6 possideat *Inst.*, possideret *C* ‖ 8 heres est] *conf.* C[a] *pag. 270 uers. 10* ‖ quam *Goeschen*, quae C[n] ‖ 9 aliquam *Goeschen*, aliquae C[n] ‖ 12 interdictum *Inst.*, *om. C* ‖ quia *Inst.*, q *C* ‖ 13 adipisci *Inst.*, adipisce *C* ‖ 14 amiserit *C*, amiserit eam *Inst.* ‖ interdictum *Inst.*, idictum *C* ‖ 18 *pro altero* quod (*sic* C[n]) *expectes* quia ‖ 19 *post* mercantur *in C per errorem repetita sunt uerba* qui publice uona mercantur ‖ 20 adipiscendae *Inst.*, apiscendae *C* ‖ causa *Inst.*, *om. C* ‖ 21—22 is pro mercedibus *Inst.* sipsemercedibus (*sic*) *C* ‖ 22 pignori futuras *ex* pignoris futuram *correctum C* ‖ 24 utraque *Inst.*, utroque *C* ‖ est *C*, sit *Inst.* ‖ 25 (*altero loco*) et *delet Polenaar.*

petere debeat; cuius rei gratia conparata sunt VTI POSSI-
149 DETIS et VTRVBI. Et quidem VT*I* POSSIDETIS interdictum de
fundi uel aedium possessio*ne* redditur, VTRVBI uero de re-
150 *rum* mobilium possession*e*. Et siquidem de fundo uel ae-
dibus || interdicitur, eum potiorem esse praetor iubet, qui pag. 238
eo tempore quo interdictum redditur nec ui nec clam nec
precario ab aduersario possideat; si uero de re mobili,
eum potiorem esse iubet, qui maiore parte eius anni nec
ui nec clam nec precario ab aduersario poss*ederit*; idque
151 satis ips*i*s uerbis interdictorum significatur. S*ed* in VTRVBI
interdicto non solum sua cu*i*que possessio prodest, sed
etiam alteri*us*, quam iustum est ei acc*e*dere, ueluti eius cui
heres extiterit, eiusque a quo emerit uel ex donatione aut
dotis nomine acceperit. itaque si nostrae possessioni iuncta
alterius iusta possessio exuperat aduersarii possessionem,
nos eo interdicto uincimus. nullam autem propriam pos-
sessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari
potest; nam ei quod nullum est nihil accedere potest.
sed et si uitiosam habeat possessionem, id est aut ui aut
clam aut precario ab aduersario adquisitam, non datur *ac*-
152 cessio; n*am* ei ⟨*possessio*⟩ sua nihil prodest. Annus autem
retrorsus numeratur. itaque si tu uerbi gratia VIII mensibus
possederis prioribus, et ego VII posterioribus, ego potior
ero, quod tr*i*um priorum mensium possessio nihil tibi in
hoc interdicto prodest, quod alterius anni possessio est.
153 Possidere autem uidemur non solum si ipsi possideamus,
sed etiam si nostro nomine aliquis in possession*e* sit, licet
i*s* nostro iur*i* subiectus non sit, qualis est colonus et in-
quilinus; per eos quoque, apud quos deposuerimus, aut
quibus commodauerimus, aut quibus gratuitam habita||tionem pag. 239

§ 149 conf. Inst. 4, 15, 4ª || § 153 fere = Inst. 4, 15, 5.

2 VTI *Goeschen*, ut *C* || 3 possessione *Inst.*, possessioriis *C* || rerum *Inst.*, rebum *C* || 4 possessione *Inst.*, possessionem? *C*ⁿ || 9 possederit *Huschke*, possidet *C* || 10 ipsis *Goeschen*, ipsius *C* || sed *Goeschen*, si? *C* || 11 cuique *Goeschen*, quique *uel* quoque *C*ⁿ || 12 alterius *Goeschen*, alteris *C* ||. accedere *Goeschen*, accidere *C* || 20 accessio nam] naccessioñ? *C*ⁿ || 21 possessio *addidit Goeschen* || 24 trium] trum *C* || 27 etiam *C*, et *Inst.* || possessione *Inst.*, possessionem *C* || 28 is *Inst.*, in *C* || iuri *Inst.*, iure *C*.

*pra*estit*e*rimus, ipsi possidere *uide*mur. et hoc est quod uulgo dicitur retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique putant animo quoque *retine*ri possessio⟨*nem, id est ut quamuis neque ipsi simus in possessione*⟩ neque nostro nomine alius, tamen si non reli*n*quendae possessioni*s* animo, sed postea reuersuri inde disc*e*sserimus, retinere possessionem uideamur. a*di*pisci uero possessionem per quos possimus, secundo commentario rettulimus. nec ulla dubitatio est, quin
154 animo possessionem a*di*pisci non poss*i*mus. Reciperandae possessionis causa solet interdictum dari, si quis ex possessione ui deiectus sit; nam ei proponitur interdictum, cuius principium est VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, per quod is qui deieci*t* cogitur ei restituere rei possessionem, si m*odo* is qui deiectus est nec ui nec clam nec precario ⟨*ab eo*⟩ *poss*e*derit*; ——— eum, qui a me ui aut clam aut precario
155 possid*e*t, inpune deic*i*o. Interdum tamen etsi eum ui deiecerim, qui a me ui aut clam aut precario poss*e*der*i*t, cogor ei restituere possessionem, ueluti si armis eum ui deiecerim; n*am* propter atrocitatem delicti in tantum patior actionem, ut omni modo debeam ei restituere possessionem. armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegemus, s*ed* et fustes et lapides.

§ 153 *secundo commentario*] 2, 89 seq. 94 seq. ‖ § 154 usque ad 14 *possessionem* fere = Inst. 4, 15, 6 ‖ § 155 inde ab 22 *armorum* = Inst. 4, 15, 6.

1 praestiterimus *Boecking*, restituerimus aut quibus gratuitam habitationem (*per errorem repetitis quattuor uocabulis*) *C* ‖ *ad uidemur ducere Institutiones intellexit Lachmann*, deuimur *C* ‖ 4—5 ⟨ ⟩ *additum ducibus Institutionibus* ‖ 6 relinquendae *Inst.*, reliquendae *C* ‖ possessionis *Inst.*, possion *uel* possioni *uel* possione *C*[n], *conf. C*[a] *pag. 281 uers. 28 et pag. 287 uers. 31* ‖ 7 discesserimus *Huschke*, discepsserimus *C* ‖ 8 adipisci *Inst.*, apisci *C* ‖ 10 animo *C*, animo solo *Inst.* ‖ adipisci *Inst.*, apisci *C* ‖ possimus *Lachmann*, possumus *C* ‖ 11 interdictum dari *C*, interdici *Inst.* ‖ possessione *C*, possessione fundi uel aedium *Inst.* ‖ 12 sit *C*, fuerit *Inst.* ‖ 14 deiecit *Inst.*, deiecisti *C* ‖ rei *C*, *om. Inst.* ‖ 15 ⟨ ⟩ *addidit Huschke* ‖ 16 possederit ——] (possi)de(a)n(ta)que *uel simile aliquid in C*[n] *fuisse suspiceris, conf. C*[as]. *quae particula* (*post uerbum finitum*) *in incertis litteris lateat, nescimus*; *expectes* sane *uel* namque; *ceterum de* possederit *forma cogitauit iam Goeschen* ‖ 17 possidet] possideret *C* ‖ deicio *Fitting*, deicip *uel simile aliquid uisum est in C extare* ‖ 18 possederit *Goeschen*, possideret *C* ‖ 20 nam *Goeschen*, non *C*[n] ‖ 21 resstituere *C*[n] ‖ 23 intellegemus? *C cum Institutionum codice W*[a], intellegimus *Institutionum codices BPW*[b] ‖ sed et *Inst.*, set? *C*.

156 Tertia diuisio interdictorum in hoc est, quod aut sim-
157 plicia sunt aut duplicia. Simplicia *sunt* ueluti in quibus
alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria
aut exhibitoria; namque actor || est, qui desiderat aut ex- pag. 240
hiberi aut restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhi-
158 beat aut restituat. Prohibitoriorum aut*em* interdictoru*m*
159 alia duplici*a*, alia simplicia sunt. Simplicia sunt ueluti
quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine publico
ripaue eius aliquid facere *r*eum; nam actor e*st* qui desi-
160 derat, ne quid fiat, reus is qui aliquid facere conatur. Du-
plicia sunt ueluti VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI. ideo autem duplicia uocantur, quod *p*ar utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum utroque loquitur. n*am* summa conceptio eorum interdictorum haec est VTI N*VNC* POSSIDETIS, QVOMINVS ITA POSSIDEATIS, VI*M* FIERI VETO; item alterius VTRVBI HIC HOMO DE QVO AGITVR [APVD QVEM] MAIOR*E* PART*E* HVIVS ANNI FVIT, QVOMINVS IS EVM DVCAT, VI*M* FIERI VETO.

161 Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de or-
dine et de exitu eorum dispiciamus. et incipiamus a si*m*-
162 *pl*icibus. ⟨*Si*⟩ igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, ueluti ut restituatur ei possessio qui ui deiectus est, aut exhibeatur libertus cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perdu-

§ 156 = Inst. 4, 15, 7 || § 157 = Inst. 4, 15, 7 || § 158 = Inst. 4, 15, 7 || § 159 = Inst. 4, 15, 7 || § 160 usque ad 15 *sustinet* = Inst. 4, 15, 7; inde a 15 *quippe* conf. Theophilus 4, 15, 7.

1 in hoc *C*, haec *Inst.* || 2 ueluti C^n (*teste Goescheno*) *et Inst.*, *delet Huschke* || 5 is est *C*, is *Institutionum codices* BP^a, est is *in Inst.* P^bW || 5—6 exhibeat aut restituat *C*, restituat aut exhibeat *Inst.* || 6 autem *Inst.*, aut? *C* || interdictorum *Inst.*, interdictorum interdum C^n (*ex dittographia*) || 7 duplici alia simplicia sunt *C*, simplicia sunt alia duplicia *Inst.* || 8 quibus *C*, cum *Inst.* || aut *C*, uel *Inst.* || 9 facere reum *Heffter*, facere eum *C*, fieri *Inst.* || actor est *Inst.*, actorem *C* || 10 is *C*, *om. Inst.* || 12 quod C^n, quia *Inst.* || par *Inst.*, piscar *C* || 14 partes *C*, partem *Inst.* || 15 utroque *Goeschen*, utrousque *C* || 16 nam *Goeschen*, non C^n || 17 NVNC *Goeschen*, n *C* || VIM *Theophilus*, uin *C* || 18 HIC] hisc (*expuncta* s *littera*) *C* || *uerba* APVD QVEM *ex glossemate ad* VTRVBI *adscripto nata esse perspexit Mommsen* (*conf. Theophilus et Dig. 43, 31, 1*) || 19 MAIORE PARTE *Theophilus*, maiores partes *C* || VIM *Theophilus*, uin *C* || 22—23 simplicibus *Goeschen*, sinpublicibus *C* || uellet *C*, uelit *Boecking.*

163 citur, modo cum periculo. Namque si arbitrum postulauerit is cum quo agitur, accipit formulam quae appellatur ||arbitraria, et iudicis arbitrio si quid restitui uel exhiberi pag. 241 debeat, id sine periculo exhibet aut restituit, et ita absolui*tur*; quodsi nec restituat neque exhibeat, quanti ea res est condemna*tur*. *sed* et acto*r* sine poena experitur cum eo, que*m* neque exhibere neque restituere quicquam oporte*t*, praeterquam si calumniae iudicium ei oppositum fuerit decimae partis. quamquam Proculo placu*it denegandum* calumniae iudici*um ei* qui arbitrum postulaue*rit*, quasi hoc ipso confessus uideatur restituere se uel exhibere debere. sed alio iure utimur, et recte; *po*tius enim ut modestiore uia litig*e*t, arbitrum quisque petit, quam quia
164 confitetur. Obseruare ⟨*autem*⟩ debet is qui uult arbitrum petere, ut statim petat, antequam ex iure exeat, id est antequam a praetore *dis*cedat; sero enim petentibus non
165 indulg*e*tur. *Ita*que si arbitrum non petierit, sed tacitus de iure exierit, cum periculo res ad exitum perduci*tur*. nam actor prouocat aduersarium sponsion*e*, ⟨*quod*⟩ contra edictum praetoris non exhibuerit aut non restituerit; ille autem aduersus sponsionem aduersarii restipulatur. deinde actor quidem sponsionis formulam edit aduersario, ille huic inuicem restipulationis. sed actor sponsionis f*ormulae subicit* et aliud iudicium de re restituenda uel exhibenda, ut si sponsione uicerit, nisi ei res exhibeatur aut restituatur,

||———————————————— (*24 uersus* pag. 242
in C legi nequeunt)

||—— aliud facere quam q*u*——dicat q*u*——| pag. 243

(*7 uersus in C legi nequeunt*)

————————————|

————————appellata————|

1 namque] *conf.* C^{as} || 4 exhibet *Goeschen*, exhibeat *C* || 4—5 absoluitur *Bluhme*, absoluit *C* || 6 actor *Goeschen*, actores *C* || 7 quem *Huschke*, que C^{n} || 8 oportet *Huschke*, oportere? C^{n} || 9 *ad sententiam suppletum est* || 10 iudicium] iudicio(mi)? *C* || ei] eia? *C* || 12—14 *conf.* C^{as} || 12 potius *Goudsmit*, tius? *C* || 13 litiget] litigiet *C* || 14 autem *e. g. additum est* || 15 ex *C*; *expectari* de *intellexit Kalb in Woelfflini Archiv für lateinische Lexikographie I pag. 86* || 17 indulgetur] indulgentur *C* || itaque *Goeschen*, ihq? C^{n}, *sed ita, ut secunda* (*et fortasse prima quoque*) *harum litterarum correctionem passa esse uideatur* || 19 sponsione *Hollweg*, sponsionem *C* || quod *om. C* || 23 *suppleuit Huschke*, *conf. tamen* C^{a} || 26 *sententiam post* restituatur *duce Hollwegio ita fere perficere possis*: quanti ea res erit, aduersarius ei condemnetur.

(*5 uersus in C legi nequeunt*)

———————————————————————

——intelle——————————————————

———————————————————————

———————————————————————

——————————qua——————————

(*3 uersus in C legi nequeunt*)

———————————————————————

modis———————————————————

————————paratus fuit ———————————

(*3 uersus in C legi nequeunt*)

166 ———————————————————————

‖————————fructus licitando, is tantisper in possessione pag. 244 con|stituitur, si modo aduersario suo fructuaria stipu*latione* ca|*uerit*, *cuius* uis *et* potestas haec est, ut si contra eum *de poss*|essi*one* pronun*tiatum f*ueri*t*, *e*am summam aduer-|sario soluat. haec autem licendi contentio fructus licita-|tio uocatur, scilicet quia ——————————— —|———————————————. postea alter | alterum sponsione prouocat, quod aduersus edictum praetoris possidenti sibi uis facta *sit*, et inuicem ambo restipulan|tur aduersus sponsionem; uel ——————— ————| una inter eos sponsio item*que re*stipulatio u*na* ——————|ad eam fit. ————————————— —————|———————————————

166a ——————|resti———————————————iudex, apud quem de ea | re agitur, illud scilicet requirit, ⟨*quod*⟩ praetor interdicto conplexus est, id est uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus quo interdict*um* redditur,

10 *in eis, quae paginam codicis C 244 praecesserunt, Gaius agere coeperat de ordine et exitu interdictorum retinendae possessionis* ‖ *ante* fructus licitando *talia uidentur supplenda esse* (*conf. Krueger Kritische Versuche pag. 92*): et qui superauerit fructus licitando, etc. ‖ 15 *post* quia *sententia hoc fere modo perficienda est*: de eo inter se certant, uter eorum fructus interim percipiat. postea alter etc. ‖ 18 sit] est *C*[n] ‖ 19 *Adolphus Schmidt* (*Interdiktenverfahren pag. 288*) *ita supplet*: uel si unus tantum sponsione prouocauit alterum, una inter eos sponsio etc.; *Huschke ita*: uel stipulationibus iunctis duabus una inter eos sponsio etc.; *Karlowa* (*Rechtsgeschichte II pag. 327*) *ita*: uel si unus tantum possidere se dicit, una etc. ‖ 20 *fortasse e. g.* restipulatio una tantum ad eam fit *supplendum est*; *quid post* ad eam fit *apud Gaium extiterit, dici nequit* ‖ 23 *ea quae proxime ante* iudex *praecesserunt, duce fere Huschkio ad sententiam ita suppleri possunt*: Deinde editis formulis sponsionum et restipulationum iudex apud etc., *conf. tamen C*[a] ‖ 24 quod *addidit Goeschen* ‖ 26 per id tempus *C*, eo tempore *Polenaar* ‖ interdictum *Goeschen*, interdicto *C*.

nec ui nec clam nec precario posseder*it*. cum iudex id explorauerit et forte secundum me iudicatum sit, aduersarium mihi et sponsionis et restipulationis summas quas cum eo feci condemnat, et conuenienter me sponsion*i*s et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit. et hoc amplius si apud aduersarium meum possessio est, qu*ia* is fructus licitatione uicit, nisi restituat mihi possessionem,

167 Cascelliano siue || secutorio iudicio condemnatur. Ergo is pag. 245
qui fructus licitatione uicit, si non probat ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et fructus licitationis summam poenae nomine soluere et praeterea possessionem restituere iubetur; et hoc amplius fructus quos interea percepit reddit. summa enim fructu*s* licitationis non pretium est fructuum, sed poenae nomine soluitur, quod quis alie*n*am possessionem per hoc te*m*pus retinere

168 et facultatem fruendi na*n*cisci conatus est. Ille autem, qui fructus licitatione uictus est, si non probauerit ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis

169 summam poenae nomine debet. Admonendi tamen sumus liberum esse ei, qui fructus licitatione uictus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano siue secutorio iudicio de p*ossess*ione reciperand*a* experitur, ita s*imiliter* de fructus licitatione agere. in quam rem proprium iudicium conparatum est quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum solui satis accip*it*. dicitur autem et hoc iudicium secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam;

170 sed non aeque Cascellianum uocat*ur*. Sed quia nonnulli interdicto reddito cetera ex interdicto facere nolebant, atque ob id non poterat res expediri, praetor || in eam rem pag. 246
prospexit et conparauit interdicta quae secundaria appellamus, quod secundo loco redduntur. quor*um uis et potest*as haec est, ut qui cetera ex interdicto non faci*a*t, ueluti qui uim non faciat aut fructus non lice*a*tur aut qui fructus licitationis sat*is* non d*e*t aut si sponsion*e*s non

1 possederit *Goeschen*, possideret *C* || 4 sponsionis *Goeschen*, sponsiones *C* || 6 quia *Goeschen*, quam C^n || 11 summam *C*, summas *Huschke* || 12 *uerba inde ab* quos *usque ad* 13 fructus *in C per errorem bis scripta sunt* || 15 alienam *Goeschen*, alienanam C^n || 16 nancisci *Goeschen*, namcisci *C* || 22 reciperanda *Hollweg*, reciperandae *C* || 25 iudicatum solui] *Huschke*, is· *C*, *conf.* C^a *pag. 273* || accipit *Boecking*, accipiatur *C* || 31—32 quorun b(is et potest)as *fuerit in C*, *conf.* C^{as} || 32 faciat] facit *C* || 33 liceatur] licetur *C* || 34 satis non det] sata non dat? C^n; *inter haec et sequentia desideratur mentio eius, qui cum in possessione sit, possessione non cedat aduersario, qui eum fructus licitatione superauerit* || sponsionibus *C*.

faci*a*t sponsion*um*ue iudicia non accipiat, siue possidea*t*, | restituat aduersario possessionem, s*iue non* posside|*a*t, uim illi possidenti n*e* faciat. itaque etsi alias potue*rit* | interdicto VTI POSSIDETIS uincere, si cetera ex interdict*o* | ——
—————— per interdictum secundarium —|————

(*2 uersus in C legi nequeunt*)

————————————————————————
——————————secundarium——————
——————————quamuis hanc opinion*em*—|
——————S*abi*nus et Cassius secuti fuerint———|——

(*9 uersus in C legi nequeunt*)

————————————————————————

(*20 uersus in C legi nequeunt*)

||———————————————————————| pag. 247

171 ———————————————————————*modo*|
pecuniaria poena modo iurisiurand*i* religione———|————;
eaque praetor——————————|——————————
— aduersus in*fitiantes ex quibusdam* || causis dupl*i* actio pag. 248
constituitur, ueluti si iudicati aut depensi aut damni iniuriae aut legatorum per damnationem relict*or*um nomine agitur; ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, ueluti de pecunia certa credita et pecunia constituta; sed certa*e* quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae
172 uero pecuniae partis dimidiae. Quodsi neque sponsionis

§ 171 init. conf. Inst. 4, 16 pr.; inde ab 15 *aduersus* usque ad 18 *agitur* fere = Inst. 4, 16, 1.

1—3 *conf.* C^{as} || 1 faciat] facit *C* || sponsionumue *scripsimus*, sponsionisue *C* || possideat] possideatsi? C^{n} || 2 possid(e)ant? *C* || 3 ne] n (*i. e.* non) *C* || 4—6 *sic supplet Huschke*: **si cetera ex interdicto** fecisset, si non feci*t*, **tamen per interdictum secundarium** uincitur. — *In proximis ars nesciendi exercenda est* || 13 iurisiurandi *Inst.*, iurisiurando *C* || 11—15 *in ultimis paginae codicis C 247 uersibus duce Institutionum 4, 16 pr. talia fere extitisse suspiceris:* Nunc admonendi sumus, ne facile homines ad litigandum procedant, temeritatem tam agentium quam eorum cum quibus agitur coerceri modo **pecuniaria poena modo iurisiurand*i* religione** modo me*tu in*famiae; **eaque praetor** etc.; *sed si incertis codicis C ductibus* (*conf.* C^{a}) *fides habenda est, Gaius omissa* nunc admonendi sumus *structura fortasse ultima hoc potius modo expresserat*: temeritas tam agentium quam eorum cum quibus agitur, modo | **pecuniaria poena modo iurisiurand*i* religione** (modo metu infamiae) coer|**cetur** (*in C fuerit* (coer)centur); **eaque praetor** etc. || 15 *suppletum ex Inst.* || dupli *Inst.*, duplici *C* || 17 relictorum *Inst.*, relictum *C* || 20 certae *Goeschen*, certa *C*.

neque dupli actionis periculum ei cum quo agitur *iniun*-
gatur, ac ne statim quidem ab initio pluris quam simpli
sit actio, permittit praetor ius*iurandum* exigere NON CALVM-
NIAE CAVSA INFITIAS IRE. unde quamuis heredes uel qui he-
redum loco ha|bentur, —————— obligati s*i*nt, item fe-
min*ae* pupill*i*|que ex*i*m*antur* periculo sponsionis, iubet tamen
173 eos iurare. Statim aut*em* ab initio pluris quam simpli actio
est ueluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli,
concepti et oblati tripli. nam ex his causis et aliis quibus-
dam, siue quis neg*e*t siue fateatur, pluris quam simpli est
actio.
174 Actoris quoque calumni*a* coercetur modo calumniae iu-
dicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipula-
175 tione. Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes
actiones locum habet, et est decimae partis, p*raeterquam*
176 *quod* aduersus adsertorem tertiae partis est. Liberum est
autem ei cum quo agitur, aut calumniae iudicium oppo-
nere aut iusiurandum exigere, non calumniae causa agere.
177 Contrarium autem iudicium ex certis causis constitui*tur*,
||ueluti si iniuriarum agatur, et si cum muliere eo nomine pag. 249
agatur, quod dic*a*tur uentris nomine in possessionem missa
dolo malo ad alium possessionem transtuliss*e*, et si quis eo
nomine agat, quod dicat se a praetore in possessionem
missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus in-
iuriarum quidem action*em* decimae partis datur, aduersus
178 uero duas istas quintae. Seuerior autem coerc*i*tio est per

§ 173 = Inst. 4, 16, 1 med. || § 174 usque ad 12 *coercetur* = Inst. 4, 16, 1 med.

1—2 iniungatur *Lachmann*, coniungatur *C* || 3 iusiurandum *Goeschen*, iurisiurandum *C* || 4 causa *Goeschen*, causae *C* || 5 *lacunam ante* obligati *sic fere supplere possis*: nisi ex suo facto, *conf. tamen C*[a] (*an* simplo tenus?) || sint] sunt *C* || 5—6 feminae pupillique] feminis pupillisque *C*, *qua lectione retenta Mommsen ita pergere iubet*: excusatio sit a periculo, *conf. C*[a] || 7 autem *Inst.*, āh *C* || 7—8 actio est *C*, est actio *Inst.* || 10 neget *Inst.*, negat *C* || 12 actoris *C*, item actoris *Inst.* || calumnia *Inst.*, calumniae *C* || 15 praeterquam quod] p̄t̄q̄q *in C*[n] *extitisse quominus suspicemur*, *spatii in C angustiae non omni modo uidentur prohibere*; *conf. tamen C*[as], *fortasse* p̄t̄q̄ *tantum scriptum erat* || 19 constituitur *Goeschen*, constitu*u*(ntur)? *C*, *conf. C*[a] || 21 dicatur *Goeschen*, dicetur *C* || 22 transtulisse *Goeschen*, transtulisset *C* || 25 actionem *Goeschen*, actionis *C*[n] || 26 coercetio *C*.

contrarium iudicium. n*am* calumniae iudicio decimae par-
tis nemo damn*a*tur nisi qui intellegit non recte se agere,
sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit, potiusque
ex iudicis errore uel *i*niquitate uictoriam sperat quam ex
causa ueritatis; calumnia enim in adfect*u* est, sicut furti
crimen. contrario uero iudicio omni modo damnatur actor,
si causam non tenuerit, licet ali*qu*a opinione inductus cre-
179 diderit se recte agere. Vtique autem ex quibus causis con-
trario iudicio ag*i* potest, etiam calumniae iudicium locum
habet; sed alterutro *tantum* iudicio agere permittitur. qua
ratione si iusiurandum de calumni*a* exactum fuerit, quem-
admodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium
180 *dari non* debet. Restipulationis quoque poena ex certis
causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omni
modo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec re-
quiritur, an scierit non recte se agere, ita etiam restipula-
tionis poena omni || modo damnatur actor, si uincere non pag. 250
181 potuerit. Qui autem restipulationis poenam patitur, ei
neque calumniae iudicium opponitur neque iurisiurandi
religio *in*iungitur; n*am* contrarium iudicium ex his causis
locum non habere palam est.

182 Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, ueluti
furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum; item pro socio,
fiduciae, tutelae, mandati, depositi. sed furti aut ui ⟨*bo-
norum*⟩ raptorum aut iniuriarum non solum damnati no-
tantur ignominia, sed etiam pacti, *ut* in edicto praetoris
scriptum est; et recte: plurimum enim interest, utrum ex
delicto aliquis an ex contractu debitor sit. n*ec tamen* ulla
parte edicti id ipsum nominatim exprimitur, ut aliquis igno-

§ 182 usque ad 28 *sit* fere = Inst. 4, 16, 2.

1 nam *Goeschen*, non *C* || *uerba* decimae partis *delet Huschke* || 2 damnatur *Goeschen*, damnetur *C* || 4 uel iniquitate *Goeschen*, ueli|iniquitate *C* || 5 adfectu *Goeschen*, adfectum *C* || 7 aliqua *Goeschen* (*olim*), alia *C*, falsa *Goeschen* (*postea*) || 9 agi *Lachmann*, agere *C* || 10 tantum *Goeschen*, tm̄· *C* || 11 calumnia *Goeschen*, calumniae *C* || 13 dari non *Goeschen*, non dari *C* || 17—202, 8 *conf.* *C*[as] || 20 iniungitur *Savigny*, niiungitur *C*[n] || nam *Goeschen*, non *C*[n] || 22 quibusdam *C*, ex quibusdam *Inst.* || 24 furti *C*, furti quidem *Inst.* || 24—25 bonorum *Inst.*, *om.* *C* || 26 pacti ut] pacti it *aut* pactut *C*, pacti (*omissis uerbis* ut ... scriptum est) *Inst.* || 28 nec tamen *scripsimus*, *conf. Zeitschrift der Savigny-Stiftung Rom. Abth. II p. 56 seq.*, nam *uel* nim *C*?

miniosus *sit*; s*ed* q*ui* prohibet*ur* et pro alio postulare *et* *co*gn*i*torem dare procuratoremue habere, item ⟨*pro*⟩curatorio aut cogni*to*rio nomine iudicio interuenire, ignominiosus esse *dicitur*.

183 In summa sciendum est eum qui cum aliquo consistere uelit ⟨*in ius uocare*⟩ oportere et eum qui uocatus est, si non uen*e*rit, poenam ex edicto praetoris committere. quasdam tamen personas si*n*e permissu praetoris in ius uocare non licet, ueluti parentes patron*os* patron*as*, item liberos et parentes patroni patronaeue; et in e*u*m qui aduersus
184 ea egerit poena constituitur. Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque *e*o die finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo
185 die sisti. Fiunt aut*em* uadimonia quibusdam ex causis pura, id est sine satisdatione, quibusdam cum satisdation*e*, || qui- pag. 251
busdam iureiurando, quibusdam recuperatoribus suppositis, id est ut qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in summa*m* uadimonii condemnetur; eaque singula diligenter
186 praetoris edicto significantur. Et siquidem iudicati depensiue agetur, tanti f*i*t uadimonium, quanti ea res erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit n*on* calumniae causa postulare sibi uadimonium promitti. nec tamen ⟨*pluris quam partis dimidiae*, *nec*⟩ pluribus quam sestertium C M fit uadimonium. itaque si centum milium res erit, nec iudicati depensiue ag*e*tur, non plus quam sester-
187 tium quinquaginta mili*um* fit uadimonium. Q*u*as autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem ne*c* uadimonio inui*t*as obligare *p*ossumus praeterqua*m* si praetor aditus p*er*mittat.

1 sit] esset *C* || 1 *et* 4 *supplementa incertissima sunt, conf. C*as || 2 procuratorio] curatorio *C* || 6 ⟨⟩ *additum duce Huschkio* || opportere *C* || 7 uenerit] uenierit *C* || 8 sine] siue *C* || 9 patronos patronas] patronas patronos *C* || 10 eum *Goeschen*, eam *C* || 11 egerit *C*, *expectes* fecerit || 12 eo die *Savigny*, odie *C* || 14 autem *Goeschen*, aut *C*n || 15 cum satisdatione *Goeschen*, cum satisdation *C*n || 18 summam *Goeschen*, summa *C* || 20 fit *Wlassak*, fiat *C* || 21 non *Goeschen*, nam *C*n, *conf. C*as || 23 ⟨⟩ *addidit Huschke* || 25 agetur *Goeschen*, ageretur *C* || 26 milium *Goeschen*, milia *C* || quas *Goeschen*, qas? *C* || 28 nec *Goeschen*, ne *C* || inuitas *Savigny*, inuicas *C* || possumus *Goeschen*, n̄ possumus *C* || 29 praeterquam *Goeschen*, praeterqua *C*.

INDEX NOMINVM[1]).

1) Nomina legis latorum conf. sub u. ‚lex'.

Typis Breitkopfii & Haertelii Lipsiensium.

Lipsiae, typis Breitkopfii et Haertelii.